

Sokcsevits Dénes – Varga Szabolcs

ELŐSZÓ

+ [11]

Témaválasztását tekintve különleges könyvet tart a kezében az olvasó, hiszen nem szokványos, hogy a magyar országgyűlésekről szóló sorozatban helyet kapjon egy horvát országgyűlések történetét tárgyaló munka. Bárhová nézünk ugyanis, országonként általában egy-egy törvényhozást látunk, mely a szuverenitás egyik legfontosabb záloga, sok esetben jelképe. A horvát állam törvényhozását bármilyen formában a magunkénak érezni olyan kuriózum, amely mindenképp magyarázatot kíván, hiszen e nélkül első pillantásra joggal várnánk, hogy legyen egy szerb, egy szlovák, egy román, és még inkább egy – a velünk valóban sokáig egy államközösségben élő néphez kapcsolódó – osztrák rendi gyűléseket bemutató kötet is.

Magyarország és Horvátország 11. századtól meglévő kapcsolata azonban eltér az összes többi mai szomszédos országgal folytatott viszonytól. Ennek egyik legfőbb oka a hosszú közös államszövetségben, az 1102-től egészen 1918-ig közös uralkodóinkban, valamint az állam központi intézményrendszereinek összefonódásában keresendő. Ezek unikális módon amalgámozták össze ezt a két, nyelvében és eredetében oly eltérő népet, és teremtettek egy olyan közös kultúrát, melynek jegyei máig felismerhetők. Perszónáluniónál jóval több, egységes államnál értelemszerűen kevesebb, talán a közös haza kifejezéssel leginkább leírható kapcsolat volt ez a két királyság és ezen belül a két nép között. Ennek nyomait lépten-nyomon megtaláljuk: a magyar Parlament keleti homlokzatán ott díszelg a horvát kockás címer, a zágrábi Szent István-székesegyház bejárata felett a három Árpád-házi szent férfiú, István, László és Imre alakja látható, a dubrovniki Sponza Palota bejáratán pedig az egykori városállam címereként a magyar árpádsávós motívum ötlük a szemünkbe.

A közös államiság egyik legfontosabb szerve a magyar országgyűlés volt, amelyen a 13. századi megszületésétől kezdve egészen 1918-ig a magyar „karok és rendek” (*status et ordines regni Hungariae*) vettek részt, ám az elnevezés csalóka, mert szervesen beletartoztak a horvát előkelők is, akiket magyarországi társaikhoz hasonlóan személyesen az uralkodó hívott meg a gyűlésekre, hogy aztán 1608-tól (koronázás utáni I.

tc.) elfoglalhassák helyüket a felsőházban. Szintén beleértendők a horvát nemesség követői, akik először a 15. század közepén bukkantak fel a magyar rendi gyűléseken, és száz évvel később már teljesen természetes volt a részvételük. A koronázógyűléseken – amelyek a királyi dinasztiák és egyben az országok legfontosabb reprezentációs színterének számítottak – szintén egyre több területen lehetett találkozni a Horvát Királyság attribútumaival, a különböző országzászlókkal és címerekkel, a 18. századtól kezdve pedig már a képviselők is helyet kaptak a királyt fogadó ünnepélyes követségekben, ezzel is jelezve az államszövetségen belüli önálló entitásukat.

Az országgyűlési jelenlétből fakadóan a magyar diétákon hozott törvények általában Horvátország területén is érvényesek voltak, az iratokból pedig az is kiderül, hogy a horvát küldöttek jelenléte nem ceremoniális volt, hanem aktívan részt vettek az országgyűlés munkájában és életében. Tudták és értették ugyanis, hogy a horvát érdekek érvényesítésének egyik fontos terepe a parlamenti munka, a magyar nemesség különböző csoportulásai pedig szövetségest és munkatársat láttak bennük. A 17. századig alig látunk konfliktust a horvát és a magyar rendek képviselői között, és még a 19. században is számos ügyet intéztek el közös megegyezésre, ám ekkorra mind több fajsúlyos kérdésben azért komoly nézetkülönbség alakult ki, ami egyre inkább megnehezítette, hogy a kortárs politikai szereplők a Magyar Királyság országgyűlését ne csak a magyar, hanem a horvát nemzet legfőbb törvényhozó testületeként is lássák. Ezzel együtt a magyar rendi országgyűlések a horvát törvényhozás történetének is megkerülhetetlen részét képezik, így könyvünkben is sok szó esik majd az itteni eseményekről.

Horvátország és a Magyar Királyság mellett van még egy olyan terület, amelyről szólni fogunk a téma kapcsán: ez pedig nem más, mint Szlavónia. Először a Dráva–Száva közötti, eredetileg földrajzi területről esik szó, melyen a 13. században már biztosan megszületett politikai képződményként Szlavónia tartomány, amelynek helyzete és státusa merőben eltért Horvátországtól, és sokkal inkább a Kárpát-medence keleti felében elterülő történeti Erdéllyel, pontosabban az Erdélyi Vajdasággal mutatott rokonságot. Területe (Zágráb és Körös, majd Varasd és Verőce vármegye) a Magyar Királyság integer részét alkotta, így a középkor évszázadaiban itt is létrejöttek a magyar egyházi és világi közigazgatás intézményei. Szlavónia élén több esetben a magyar korona várományosa, a mindenkori trónutód állt, és az iratokban az ő hercegségeként, azaz dukátusaként emlegették, de tartomány legfőbb politikai és katonai vezetője a hercegek helyett utóbb mindinkább a szlavón bán lett. Az ő irányítása alatt jöttek össze először a helyi nemesek, hogy megerősítsék kiváltságaikat, és érvényt szerezzenek igazuknak a jobbára büntető- vagy birtokügyekben. Ebből a közgyűlésből alakult ki a 14–15. században a szlavón (rendi) gyűlések intézménye, melyet a magyarhoz hasonlóan hívtak össze és szerveztek meg, és amely a 14. század közepén mintául szolgálhatott a horvát nemesség számára megtartott első rendezvényeknek is. Tagjai az utóbbiakénál sokkal gyakrabban voltak jelen a magyar országgyűlése-

ken: a szlavón követek rendszeres résztvevői voltak a rákosi, a tolnai, a budai, majd később a pozsonyi és a soproni diétáknak. A szlavón nemesség állandósuló katonai szolgálatával – talán éppen horvát mintára – a 15. század végére kiharcolta magának a saját címerét, pecsétjét és kiváltságait, ám eközben mindvégig következetesen megkülönböztették magukat a horvát nemességtől, és gyűléseiket is külön tartották.

Az oszmán hódítás óriási változást generált Horvátország és Szlavónia életében. Előbbi szinte teljesen eltűnt, a túlélő nemesség zöme pedig Szlavóniában keresett menedéket, ahová magával vitte új hazájába identitását, hagyományait és az egykori horvát önállóság eszméjét. Nekik köszönhetően Szlavóniát egyre gyakrabban hívták Horvátországnak, és a két országhoz hasonlóan a két rendi csoportosulás gyűlése is összeolvadt a 16. század folyamán. Ezzel egy izgalmas és új fejezet kezdődött az intézmény életében, hiszen működésében és mechanizmusában a szlavóniai – azaz lényegében a magyar – gyakorlat élt tovább, míg az ideológia, identitás és a Magyar Királysághoz fűződő viszony értelmezésében egyre inkább a horvát felfogás vált dominánssá, és a Magyarországot sokkal inkább belülről szemlélő úgynevezett magyarón felfogás mind jobban visszaszorult a nemességen belül. A magyar országgyűléseken ettől kezdve horvát-szlavón rendekként léptek fel, és kerültek gyakran szembe a Habsburg-udvarral és/vagy a magyar rendekkel az adómegajánlás ügyében vagy éppen a vallási kérdésekben. Az országgyűlések rendszeréből is fakadó duális (rendi-központi) kormányzás mind gyakoribb vitáiban pedig a saját érdekeik alapján egyre többször álltak be a Habsburg-kormányzat mögé, igaz, számos más esetben pedig a magyar nemesi álláspontot támogatták. A magyar politikával kapcsolatos ellenérzések miatt a horvát-szlavón nemesség a 17. század közepén az autonómiától eljutott egy önálló állam, az úgynevezett „Háromegy Királyság” (*Regna Tripartita Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*) gondolatáig, és bár létrehozása ekkor még nem történt meg, lehetősége bekerült a horvát rendi politika távlati céljai közé, a függetlenséghez vezető lépések pedig az eszköztárat gazdagították. A 18. század békés konszolidációja és a Habsburg közigazgatási elképzelések megteremtették a jóval önállóbb horvát politikai intézmények megszervezésének feltételeit. Másodsor, immár új tartalommal a 18. század közepétől kezdve találkozunk a Szlavónia –, illetve sokszor Alsó-Szlavónia elnevezéssel (ami megint más, mint a középkorban), amikor a Dráva–Száva közötti terület keleti felének a törökök kiűzése utáni újjászervezésével létrejövő új vármegyéket (Pozsega, Szerém, Verőce) hívták így. Az ő különleges státusukat mutatja, hogy egyszerre küldtek vármegyei követet a magyar országgyűlésekre Pozsonyba és a Varasdon, illetve 1776-tól kezdve folyamatosan Zágrábban ülésező horvát parlamentbe, hovatartozásuk kérdése pedig folyamatos viták tárgyává vált a 19. században a két nemesség között, és sokat rontott egymás kölcsönös megítélésén. Az új vármegyék nemessége mindeközben jelentősen megnövelte a horvát-szlavón parlament súlyát az országos politikában, ráadásul előbbi külsőségében, valamint működésében is mind jobban hasonlított a magyar országgyűlésekre.

A horvát szabor (*sabor*) II. József uralkodása alatt csak formális jogi ügyek rendezése céljából ült össze, egyszer az ítélőmester, kétszer az új bánok beiktatása miatt. Így a horvát törvényhozás újbóli összehívása 1790-ben II. Lipót által a kortársak szemében is nagy jelentőséggel bírt. Ugyanakkor ez a szabor hozott döntést a Magyarországhoz fűződő államjogi kapcsolatok szorosabbá fűzéséről, igaz, a horvát törvényhozás szándékai szerint csak ideiglenes jelleggel, amíg a még idegen uralom alatt sýnlődő horvát területek (a velenceiek kezén lévő Dalmácia és az oszmán uralom alatti területek) vissza nem térnek a Habsburgok segítségével az anyaországhoz (ne feledjük, hogy még tartott a török háború). E szoros kötelék a budai, illetve pozsonyi országgyűlésen létre is jött, de a magyar hivatalos nyelv kérdése szinte azonnal komoly konfliktust idézett elő a magyar és horvát rendek között, ami egészen 1848-ig meghatározta a pozsonyi országgyűlés és a horvát szabor viszonyát.

1848 a magyar–horvát kapcsolatok történetének mélypontja, hiszen ekkor került sor a 800 éves államközösségi együttélés egyetlen komoly magyar–horvát fegyveres konfliktusára. Témánk szempontjából, a horvát szabor történetének szemszögéből azonban kiemelkedő fontosságú, hogy 1848. június 5-én Zágrábban összeült Horvátország első népképviselési országgyűlése.

A neoabszolutizmus éveitől – a magyar országgyűléshez hasonlóan – nem működhetett a horvát szabor, csak tizenhárom évvel 1848 után, 1861-ben ülésezhetett ismét szabadon. Az 1861. évi horvát országgyűlés a modern horvát politikai élet megszületéséhez, a politikai pártok kialakulásához adott keretet. Tevékenysége egyben útkeresésnek is nevezhető: a képviselőknek el kellett dönteniük, merre kormányozzák az ország hajóját: Ausztriával vagy Magyarországgal kössék-e össze jövőjüket. Végül Magyarország mellett döntöttek, de olyan feltételekkel, amelyeket a későbbiekben a kiegyezési tárgyalásokon a magyar fél nem akart elfogadni. A horvát–magyar kiegyezést végül 1868-ban nem a legerősebb horvát politikai erő, a Liberális Nemzeti Párt, hanem az átmenetileg hatalmi pozícióba került magyarbarát unionisták kötötték meg. A kiegyezés nagyfokú belső autonómiát adott a horvátoknak, de nem biztosított pénzügyi önállóságot, számos fontos kérdést közös ügyként határozott meg, amelyekről a közös budapesti országgyűlés hozhatott döntéseket.

A horvát parlamentarizmus történetében kiemelkedő helyet foglal el a horvát szabor működése az 1868 és 1918 közötti fél évszázadban. Jóllehet a horvát–magyar kiegyezés jelentősen korlátozta azokat a területeket, amelyekre a horvát országgyűlés törvényhozói jogköre kiterjedt, a szabor politikai súlya, társadalmi szerepe, tekintélye mégis igen nagy volt, hiszen a horvát közvélemény szemében a horvát autonómia, a horvát különállás, sőt szuverenitás jelképe volt. Bár a választójoggal rendelkező horvát népesség sokáig igen szűk körű volt, a választásra jogosultak száma 1910-ben jelentősen bővült, s a horvát szabor még az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása idején, 1917-ben fontos lépést tett a demokrácia megerősítése felé, mert elfogadta az általános választójog bevezetéséről szóló törvényt. A horvát parlamentarizmus 20. századi történetének alakulása szemszögéből nézve még inkább fontossá válik az

1868 és 1918 között eltelt fél évszázad. Különösen, ha azt nézzük, hogy 1918 és 1941 között az első jugoszláv államban egyáltalán nem működött a horvát szabor, 1942 és 1945, illetve 1945 és 1990 között diktatúrák játékszere volt.

Az 1990-ben többpárti, demokratikus választások révén megalakult új horvát szabor nemcsak épületét örökölte az 1918 előtti horvát törvényhozástól, hanem működésének, szervezeti felépítésének és tisztségviselői elnevezésének hagyományait is. Könyvünk célja e sok évszázados különleges fejlődés, magyar kapcsolat- és érdekellentét-rendszer, valamint hagyományok és értékek bemutatása és megismertetése a magyar olvasóval.

Varga Szabolcs

[16] +

KÖZJOG ÉS HISTORIOGRÁFIA*

A horvát, szlávón és magyar rendi gyűlésekkel kapcsolatos első forrásközlések akkor készültek, amikor ezek az intézmények még javában virágzottak, ám létük éppen megkérdőjeleződött az uralkodó, Habsburg (II.) József politikájában. Köztudomású, hogy a reformer „kalapos király” nem számolt a rendiség politikai intézményeivel, idejétmúltnak tartotta őket, amelyek nem illettek a jozefinista államfelfogásba.¹ Ám az oszmánokkal vívott háború (1787–1792) kapcsán felmerült, hogy a visszahódítandó balkáni területeket, a középkori Boszniát, Szerbiát és Dalmáciát miképpen lehetne integrálni a birodalomba, azaz a Dunai Monarchiába. II. József már 1786-ban utasította a Magyar Kamarát, hogy keressen elő régi iratokat a történeti jogigény bizonyítására, a következő évben pedig felkérte Pray György (1723–1801) történetírót egy ezt alátámasztó mű megírására. Pray nem habozott, még abban az évben elkészült a szerb, bolgár és bosnyák területekről szóló könyvecske, melynek vezérfonala a *jus postliminii*, azaz az eredeti állapot visszaállításának jogigénye volt.² Az eredeti tervekből természetesen nem sok minden valósult meg, ám maga a történetiség gondolata események hosszú láncolatát indította el a politikában és az ennek farvizén feltörekvő történettudományban a horvát-szlavón köz- és államjoggal kapcsolatban.

Az első években inkább a központi kormányzatot és néhány levéltárost foglalkoztató kérdés az 1790–1791. évi magyar országgyűlésen a rendek között is akut problémává vált. A horvát rendek képviselői és a magyar követek között ugyanis élénk vita tört ki Verőce, Pozsega és Szerém vármegye hovatartozásáról, melyek a középkorban Magyarországhoz tartoztak, ám területüket a 18. században a visszafoglalást követően már Szlavóniának nevezték.³ Hajnóczy József több oklevél bemutatásával ugyanis amellettt tört lándzsát, hogy ezek nem tartozhatnak Horvátország, Szlavónia és Dalmácia alá, mert sosem voltak ezen tartományok részei.⁴ Erre válaszul készítette

* A könyvfejezet a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO_896_20) és az NKFI K 134690 azonosító számú, „A magyar királyi udvar személyi összetétele a Mátyás- és a Jagelló-korban (1458–1526). Életrajzi lexikon” című pályázat támogatásával készült.

el Skerlec Miklós Zágráb vármegyei főispán és egyben a horvát rendek országgyűlési követe a horvát álláspontot támogató művet, amely a következő évszázadban szinte kötelező olvasmánnyá vált a horvát rendek körében, olyannyira, hogy 1832-ben újfent kiadták, miként erről a Sokcsevits Dénes által írt vonatkozó fejezetben bővebben is lehet majd olvasni.⁵ Az országgyűlésen végül nem született sem törvény, sem megoldás ebben az ügyben, a szellem azonban kiszabadult a palackból, és a következő évszázadban jelentősen megmérgezte a két nemesi értelmiség közötti viszonyt.

A közvetlen politikai kérdések miatt a jozefinista nemesi értelmiség az 1790-es években mind gyakrabban fordult a jogtörténet felé, és közülük a kitűnő képzettségű Kovachich Márton György (1744–1821) publikálta az első forrásokat a középkori magyar országgyűlésekről a hamar népszerűvé váló és máig gyakran idézett *Vestigia Comitiorum* (1790) és *Supplementum ad Vestigia Comitiorum* (1798–1801) című művekben.⁶ Egy 1801-ben kelt kérvényében kutatásait úgy indokolta, hogy az európai forradalmi események miatt meg kell mutatni az embereknek, hogy nem az uralkodó szeszélye, hanem törvények és jogszokások alapján kormányozzák őket. Az alapos történeti munka – így Kovachich – felvilágosíthatja a tömegeket, ezáltal hathatós védelmet nyújt az elégedetlenségük ellen, a néphangulat által felkorbácsolható veszélyekkel szemben egyedül ez a módszer jelent védelmet.⁷ Bár ez a magyarázat nem nélkülözötte a naivitást, és az udvari kormányzatszervek vezetői nem támogatták, hosszas kilincselés után végül több központi levéltárban is dolgozhatott, és ezekből addig ismeretlen törvényszövegeket, valamint más, az országgyűlésekhez kapcsolódó iratokat közölt, miközben egy sereg írnokot foglalkoztatott a szövegek másolásával. Kapóra jött számára, hogy a napóleoni háborúk miatt az 1808. évi országgyűlésen komolyan felmerült a bandériumállítási problémája, és az ügy megoldására újabb levéltári kutatásokat rendeltek, melynek elvégzésére szintén Kovachichot kérték fel. 1810-től kezdve több nagyobb expedíció során számos levéltárban kutathatott, végül 1812 augusztusában József fiával Eszéken keresztül eljutott Zágrábba is, ahol három hét alatt átkutatta az országos levéltárat, Zágráb vármegye levéltárát, a káptalani levéltárat, valamint a püspöki és akadémiai könyvtárat – utóbbiban őrizték ekkor a kitűnő 18. századi történetíró, Kerchelich Ádám Boldizsár (Baltazar Adam Krčelić) hagyatékát, ahol szintén kutatott.⁸ Az itt folyó munkáról Kovachich részletesen beszámolt Gyulai Ignác horvát bánnak, ismertette az elvégzett anyaggyűjtést, és engedélyt kért, hogy bizonyos anyagokat, amelyeknek lemásolására már nem volt ideje, az ítélmester segédeivel másoltathassa le számára.⁹ Kovachichot elsősorban a magyar diéta múltja érdekelt, ám óhatatlanul több horvát és szlavón vonatkozású iratot is kiadott, így személyében a horvát országgyűlések kutatásának pionírját is köszönhetjük.¹⁰ **(1. kép)**

A 18. században alsó-vóniainak nevezett vármegyék hovatartozásának a kérdése közben folyamatosan izzott, és míg a horvát nemesség a kérdéses vármegyéket szerette volna szorosabban a „Háromegy Királyságba” integrálni, addig a magyar politika a középkori jogalapra hivatkozva Verőce, Pozsega és Szerém megyék Ma-

1. Sebastian Zeller: A Magyar Királyság allegóriája, 1751

gyarországba történő reinkorporálását tűzte ki célul.¹¹ Ez a vita oda vezetett, hogy a reformkori országgyűléseken a politikusok igyekeztek mind több történelmi bizonyítékot felvonultatni politikai elképzeléseik alátámasztására. A vita kezdetben inkább a Gyurikovits György által szerkesztett *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain folyt, amelyben a magyar álláspont mellett több írás és forrásközlés is megjelent.¹² A folyóirat alapító szerkesztői közé tartozott Fejér György, aki hazai kutatóként elsőként válogatott szisztematikusan forrásokat a horvát és szlavón területek Magyar Királysághoz fűződő politikai kapcsolatáról.¹³ Ehhez a munkához a negyven kötetre rúgó középkori oklevéltudásán túl külön gyűjtést is végzett, és olyan forrásokat közölt, amelyek igazolták, hogy az alsó-szlavón vármegyék eredetileg a Magyar Királysághoz tartoztak. Emellett oklevelekkel bizonyította azt is, hogy a középkorban Zágráb, Körös, illetve Varasd vármegyék területeit nevezték Szlavóniának. Bár a mű politikai célok történelmi argumentációjaként született, a benne közölt adatok miatt mégis alapvető fontossággal bírt a horvát-szlavón rendi gyűlésekkel kapcsolatban.¹⁴ Nem véletlen, hogy erről és Gyurikovits fejtegetéseiről néhány évvel később válasz

is született a horvát oldalon,¹⁵ míg magyar részről a tudományos összegzésre Pesty Frigyes vállalkozott majd az 1880-as években.¹⁶

A vármegyék hovatartozásáról zajló vita során a felek óhatatlanul eljutottak a horvát–magyar államjogi viszony, illetve Szlavónia státuszának vizsgálatáig, és egyre gyakrabban merült fel a kérdés, hogy a perszonálunió túl valójában milyen természetű volt az a (jogi) viszony, amely a két ország együttélésének a keretrendszerét biztosította. A horvát rendek értelemszerűen a lazább kapcsolatok mellett érveltek, és a figyelem ennek köszönhetően mindinkább a Habsburg (I.) Ferdinánd horvát királlyá választását kimondó 1527. évi cetini gyűlésre irányult. Ez volt szerintük az a pillanat, amikor a korábbi horvát–magyar közjogi viszony véget ért, mert a horvát nemesség Habsburg Ferdinándot a magyar rendek akaratától függetlenül választotta horvát királlyá Cetin ferences kolostorában, így innentől pusztá perszonálunió állt fenn a két ország között. A kérdésre vonatkozó bécsi források összegyűjtésére a bécsi állami levéltár munkatársa, Joseph Chmel vállalkozott, aki 1846-ban el is készült a témánk szempontjából kiemelkedően fontos okmánytárával.¹⁷ Chmel valóban lelkiismeretesen átnézte az általa elérhető állagokat, és egy máig használható forrásközlést készített belőlük, amelyből a későbbi okmánytárak készítői is bőven meríthettek.

Az 1860-as évek elejétől kezdve – elsősorban a sajtóban – ismét politikai viták keresztüzébe került a szlavóniai területek hovatartozásának kérdése, és a „harcban” újfent nagy szerep jutott a történészeknek, akik újabb és újabb források a tettek közkinccsé a horvát–magyar közjogról. A horvát Ivan Kukuljević inkább a középkori Horvát Királyság különállását és a Szlavóniával való szoros kapcsolatokat igyekezett kihangsúlyozni* a három kötetben összegyűjtött forráskiadványaival,¹⁸ amire magyar oldalról Szalay László ekkor csak polemizáló vitairattal felelt.¹⁹ Kukuljević jogtörténeti forrásgyűjteménye alapvetően meghatározta a horvát rendi kutatások irányát, és megkerülhetetlen alapforrásává vált minden, az 1868. évi horvát–magyar kiegyezéstől még inkább megélénkülő tudományos és aktuálpolitikai célokat támogató munkának.

A kiegyezés egyik alapfeltétele a közjogi viszony rendezése volt, ehhez magyar oldalról az akkor elérhető iratok alapján Palugyay Imre, Hampel József és Korbuly Imre is hozzászólt, és elsősorban amellett érveltek, hogy a báni jogkörök csak a magyar királyi udvari tisztségek között értelmezhetőek, így nem lehet alkirályként tekinteni rájuk a középkor folyamán.²⁰ A kérdés háttérben az állt, hogy a báni hatalom jellege alapvetően meghatározta a magyar–horvát viszonyrendszert. A horvát felfogás szerint egy nádorral egyenrangú, a magyar bárói címetől független tisztségről van

* Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889) horvát író, történész, politikus, 1861-től Zágráb megye főispánja, a modern horvát történetírás megteremtője volt, aki jelentős életművet hagyott maga után. 1850–1851-ben mint horvát országos levéltárnok ő válogatta ki a kamarai archívumból a horvát-szlovén vonatkozású oklevelek jelentős részét, és szállította Zágrábba. Ezek a források képezték forráskötetének bázisát. Míra Kolar-Dimitrjević: Mjesto Ivana Kukuljevića Sakcinskog u hrvatskoj povjesnici i politici s posebnim osvrtom na Senj. *Senjski zbornik* 26. évf. (1999) 229–240.

szó, mely fölött már az uralkodó az egyetlen jogforrás, és ebből következően csak perszonálunióról beszélhetünk a két ország esetében. Ezzel szemben a magyarok a tisztség magyar jellegét, a magyar királyi udvarhoz, tanácshoz és országgyűléshez való tartozását igyekeztek bizonyítani a középkori iratokból.

Az 1868-ban megkötött kiegyezés több kérdést is nyitva hagyott, és a támogatók mellett kétségtelenül mindkét nemesi társadalomban akadtak ellenzői is, így a probléma nem került le a napirendről. A dualizmus éveiben elsősorban az érdekelte a politikusokat és a történészeket, hogy miként történt a gyűlések összehívása, kinek milyen jogosítványa volt, és ott milyen törvényeket hoztak az összegyűlt rendek. A kíváncsiság természetesen főként az uralkodó és a rendek viszonyára vonatkozott, de az összegyűjtött anyag magától értetődően a horvát és a magyar nemesség kapcsolatára is elsőrangú információkkal szolgált. Az országgyűlések kutatásának új lendületet adott a Magyar Országos Levéltár 1874. évi megszervezése. A Fraknói Vilmos, majd Károlyi Árpád nevéhez köthető *Magyar Országgyűlési Emlékek*-sorozat tizenkét megjelent kötetében az úgynevezett részországgyűlések, valamint az erdélyi, szlavón és horvát congregatiók forrásai is helyet kaptak.²¹ Ezzel párhuzamosan a következő években megindult egy szisztematikus feltáró munka, így a következő évtizedekben kitűnő forráskötetek láttak napvilágot a közép- és kora újkori Horvátországra, Boszniára, valamint Dalmáciára vonatkozóan. A délszláv tematikájú kötetek megjelentetése mögött viszont már nem csupán a Zágrákkal folytatott állandó közjogi vita, hanem sokkal inkább az Osztrák–Magyar Monarchia megélénkülő balkáni érdeklődése állt. Ezt alátámasztja, hogy a kutatások motorja az a Thallóczy Lajos volt, aki 1884-től vezette a közös pénzügyminisztérium bécsi levéltárát, 1915-ben pedig kinevezték a megszállt Szerbia polgári kormányzójává. Thallóczy először beindította a *Magyarország melléktartományainak oklevéltára* című sorozatot, amelyben elsőként Hodinka Antallal közösen elkészítette a horvát végvárok történetét ismertető forráskötetet,²² majd összeállította a középkori Szerbia,²³ Alsó-Szlavónia²⁴ és végül Jajca²⁵ történetére vonatkozó gyűjteményét, amelyekben tisztázta a Magyar Királysághoz fűződő viszonyukat, és nem mellékesen, sok rendiséggel kapcsolatos iratot is közreadott.

Thallóczy környezetéből többen is bekapcsolódtak a munkába, akik önálló forráskiadványokkal is jelentkeztek. Közülük leginkább Gelcich József és Barabás Samu munkássága érdemel említést. Gelcich a Raguzával kapcsolatos forrásokat gyűjtötte össze Thallóczy hathatós segítségével,²⁶ Barabás pedig máig egyedülálló módon publikálta a szigetvári hős Zrínyi Miklóstra vonatkozó okiratokat.²⁷ Mindkettőben több, a horvát és szlavón gyűlésekkel kapcsolatos irat jelent meg nyomtatásban. A 20. század eseményei azonban nem kedveztek Magyarországon a kitarító munkát igénylő forráskiadásnak, így hosszú évekre megakadtak az ilyen jellegű tudományos próbálkozások.

Forráskiadványok terén a dualizmus kori horvát történettudomány komoly eredményeket tudott felmutatni a gyűlések témakörében. Az 1880-as években Radoslav

Lopašić* a stájer tartományi levéltár anyagát mérte fel Grazban, és ebből gyűjtötte össze a Szlavóniára vonatkozó forrásokat,²⁸ majd ezzel párhuzamosan elkészítette a horvát végvidék kora újkori történetét felölelő sorozatát is. Közel vele egy időben jelentek meg nyomtatásban Ivan Tkalčić²⁹ révén a Zágráb város történetével kapcsolatos források, köztük több zágrábi gyűlésről tanúskodó dokumentummal.³⁰ Tkalčić mellett, a századforduló környékén Kukuljević keze alatt felnövő nemzedék legtermékenyebb tagjai, Vjekoslav Klaić (1849–1928), Ivan Bojničić (1858–1925), Ferdinand Šišić³¹ (1869–1940), Emilij Laszowski** (1868–1949) munkásságát kell megemlíteni, ugyanis ők mindannyian komoly szerepet játszottak a horvát-szlavón rendi gyűlések iratanyagának többnyire kötetekben történő publikálásában. Bojničić elsősorban a Királyi Könyvekből (*Libri Regii*) dolgozott, és ezekből válogatta ki I. Ferdinánd horvát nemességnek tett adományait.³² Kutatásai során arra törekedett, hogy egy, a magyartól független horvát nemesség létét igazolja, és az általa feltárt adatok az archontológiai kutatások mellett a gyűlések működésével kapcsolatban is hasznosíthatóak.³³

A századforduló vitathatatlanul legnagyobb hatású horvát történésze Ferdo Šišić volt, aki egymaga szinte könyvtárnyi irodalmat hagyott maga után. Legnagyobb szabású vállalkozása kétségkívül a horvát országgyűlések iratanyagának megjelentetése volt 1526-tól egészen 1630-ig.³⁴ Minden bizonnyal a Fraknói Vilmos által megkezdett magyar sorozat lebegett a szeme előtt, amikor belefogott a gyűjtésbe,^{***} és neki köszönhető, hogy a Mohács utáni esztendőök forrásanyaga ilyen szisztematikusan feltárássra került.

Emilij Laszowski az első világháború éve alatt alkotott maradandót, miután három, gyorsan egymás után kiadott kötetben közzétette – elsősorban a bécsi levéltárak anyagaira támaszkodva – a Szlavónia 16. századi történetére vonatkozó, mindmáig leggazdagabb okmánytárakat.³⁵ Laszowski Tkalčić halála után átvette Zágráb város okmánytárának szerkesztését is, és ebben már ő állította össze az I. Ferdinánd korára vonatkozó részt. Behatóan foglalkozott a Zágráb vármegyében kollektív kiváltságban élő turopoljei nemesség történetével,³⁶ és több forráspublikációja jelent meg a bécsi *Hofkammerarchiv* anyagából is.³⁷ Ferdo Šišić mellett talán Vjekoslav Klaić gyakorolta a legnagyobb hatást a 20. századi horvát történetírásra, akinek a szintézisírás mellett

* 1835-ben Károlyvárosban (Karlovac) született, iskoláit is itt végezte, majd jogot tanult Zágrábban. Élete nagy részében bíróként dolgozott a horvát fővárosban, és a történelmi munkát kedvelésből űzte. Ennek ellenére komoly életművet hagyott maga után.

** Laszowski eredetileg orvosnak készült Grazban, végül Zágrábban szerzett jogi diplomát. 1891-től levéltárosként dolgozott, és ő szervezte meg a verőcei és bjelovári vármegyei levéltárakat.

*** A jegyzetekből kitűnik, hogy több forrást átvett Fraknói munkájából. A magyar történetírás nagy adóssága a Fraknói által megkezdett sorozat folytatása. Horvátországban viszont akadt folytatója Šišić munkájának, 1980-ban már 1947-ig kiadásra kerültek a horvát országgyűlések anyagai. *Zaključci hrvatskog sabora / Protocolla generalium congregationum Statutum et Ordinum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae I–XII. 1631–1947.* Josip Buturac – Mirko Stanisavljević et alii. Zagreb, 1958–1980 (a továbbiakban ZHS I–XII.).

arra is volt ereje,³⁸ hogy – elsősorban a (különböző név alatt futó) *Vjesnik* lapjain – közkinccsé tegye a búvárlatai során talált legkülönfélébb forrásokat.³⁹

A felsorolt szerzők munkájának köszönhetően nagyjából összeállt az a forrásbázis, amelyre alapozva elkezdődhetett volna Horvátország és Szlavónia késő középkori és kora újkori rendi gyűléseinek kutatása. Ez azonban az 1920 utáni esztendőekben – elsősorban a megváltozott politikai helyzetnek köszönhetően – elmaradt, az új délszláv államon belül pedig megváltozott a horvát kutatások prioritása. A horvát politikumnak ugyanis elsősorban a Belgrádból érkező kihívásokra kellett megfelelnie, és ezért már nem a Magyar Királysággal, illetve Béccsel való közjogi viszony vitás kérdéseinek történeti argumentációkkal való alátámasztása volt a horvát történetírás feladata, így a korábban preferált témák kutatása erősen háttérbe szorult. Ugyanez egyébként elmondható a magyar történettudomány kapcsán is, ahol a horvát történelem, és ezen belül a különböző közjogi kérdések vizsgálata hosszú évtizedekre abbamaradt. Egyedül a rendiség történetének kutatása tartott ki a rendszerváltásig. A dualizmus idején még a jogtörténet és a nemzeti önállóság szempontjából írtak vele kapcsolatban, a Horthy-korszakban a magyar állam európai kapcsolódási pontjaként tárgyalták, míg 1945 után a minden politikai rendszer számára kedves Hunyadiak iránti érdeklődés tartotta napirenden.⁴⁰ Mindezeknek azonban maximum az oldalvizén jelent meg itt-ott lábjegyzetben a horvát és a szlavón gyűlésekről néhány adat, azaz a 19. század felfokozott érdeklődése szinte teljesen elenyészett. Az 1990-es évektől pedig immár teljesen más körülmények között és más témák kapcsán élénkült meg a közös múlt iránti tudományos érdeklődés.

Varga Szabolcs

MÓDSZERTAN ÉS SZEMLÉLET

+ [23]

Jelen könyv szerkezete, a kutatáshoz választott módszertan és a szöveget meghatározó szemlélet a témaválasztás miatt néhány esetben eltér a már megjelent országgyűlési monográfiakötetektől. Egyrészt a források igen fragmentált volta miatt a kezdeti évszázadokról alig lehet többet mondani a gyűlések pusztá tényénél, és ez nagyban beszűkíti az értelmezési lehetőségeket is. A probléma természetesen nem egyedi, a középkori magyar országgyűlésekről szóló könyvfejezet szerzője sem dúskált az adatokban.⁴¹ Helyettük marad az analógia és a fogalmak tisztázása, ami amúgy is elengedhetetlen része egy ilyen feldolgozásnak. A közép- és kora újkori magyar országgyűlésekről szóló, nemrég megjelent összegzés azonban nemcsak ebből a szempontból referenciapont, hanem amiatt is, hogy az eminens kötetnek köszönhetően van mihez hasonlítani a horvátországi és szlavóniai gyűlések adatait, illetve nem csupán elmesélni, hanem elemezni is lehet azokat.⁴² Tehát rengeteget jelentett, hogy Pálosfalvi Tamás, Fazekas István és Gebei Sándor jóvoltából elkészült a 18. század elejéig ez a vizsgálat, amelynek időben méltó folytatásai Szijártó M. István, Dobszay Tamás és Cieger András munkái.⁴³

A magyar országgyűlésekről szóló munkákból korán egyértelmű lett, hogy a középkori horvát és szlavón, valamint a kora újkori horvát-szlavón rendi gyűlések esetében nem beszélhetünk a szó szoros értelmében országgyűlésről. Hiába illeték a korban a magyarhoz hasonlóan *congregatio generalis* vagy *congregatio Regni* kifejezéssel, jogkörei szempontjából mégsem nevezhetjük annak, hiszen a magyar országgyűlés sok tekintetben felettes szervként funkcionált, és ehhez a horvát és a szlavón nemesség is – korszakonként eltérő mértékben ugyan – rengeteg szállal kötődött. Követeket küldtek, akik számára követutasításokat fogalmaztak, és ezen keresztül az országgyűlés, illetve 1608-tól kezdve az alsótábla (közkeletűbb nevén alsóház) tagságának részét alkották. Ugyanakkor a horvát-szlavón arisztokrata családok tagjai (a Draskovichok, az Erdődyek, a Frangepánok, a Keglevichék és a Zrínyiek, hogy csak a leismertebbeket említsük) magyarországi társaikhoz hasonlóan külön meghívóval, személyesen vettek részt a felsőtábla (felsőház) munkájában.

Szintén a véleményünket erősíti, hogy a magyar országgyűlés által elfogadott, valamint az uralkodó által szentesített törvények kisebb megszorításokkal ugyan, de Szlavóniában is érvényesek voltak. Itt határoztak az adóztatás módjáról, az adók mértékéről, a katonaaállításról, a honvédelemről, a háború és a béke kérdéséről, amelyek mind-mind érintették a horvát-szlavón területeket is. Azaz a horvát-szlavón gyűlések valójában a részei voltak a magyarnak, és ez igaz egészen az államközösség 1918-ban bekövetkező széthullásáig. Az sem elhanyagolható, hogy a trónutódlás és a királyválasztás kérdése is a magyar országgyűléseken dőlt el, koronázógyűlésekről is csak ezek esetében beszélhetünk, és nem a középkori körösi, kora újkorban gyakorta varasdi, és csak 1776 óta állandó jelleggel zágrábi gyűléseken. A könyvben tehát a 15. század közepétől kezdve sokat beszélünk a magyar országgyűlésekről, az ezen részt vevő követekről, a horvát és szlavón nemességet és lakosságot érintő ügyekről és törvényekről. Igyekszünk választ találni arra, hogy a tartományi nemesség milyen elvek és praxisok mentén választotta ki a küldötteit, milyen feladatokkal bízta meg őket, és hogyan próbált érvényt szerezni a terveiknek a különböző korokban. Az is izgalmas, hogy maguk a magyar rendek miként tekintettek a követekre és az őket delegáló horvát-szlavón rendekre. Vajon mit tudtak az itteni sajátosságokról, problémákról, mennyire voltak képesek közösséget vállalni velük, miként tekintették őket partnernek, szövetségesnek vagy éppen riválisnak?

Vizsgálódásaink következő nagy területe maga a horvát és a szlavón rendi gyűlések világa, amely több problémát rejt magában, mint azt elsőre gondolnánk. A középkorban ugyanis két nagyon eltérő jellegű gyűlésről kell beszélnünk. Egyrészt a Magyar Királyságon kívül eső Horvátország alig ismert nemesi összeföveteleiről, amellyel kapcsolatban még a 16. század elején is az a hír járta Velencében, hogy innen nem szokás követeket küldeni a magyar országgyűlésre (*non era consueto in le diete de Hungaria chiamar li signori di Croatia*).⁴⁴ Az ismert középkori magyar dekrétumokból egy sem szól *expressis verbis* Horvátországról, így nem kizárt, hogy joghatóság tekintetében a két rendi gyűlés független volt egymástól. Ugyanakkor a horvát előkelők – a magyar nemesség tagjaként – személyesen mégis részt vettek az országos gyűléseken, a királyi tanácsban, és komoly udvari tisztségeket viselhettek a királyok kegyelméből, azaz indigenátus tekintetében egyáltalán nem számítottak külföldinek, nem úgy, mint azok, akikkel szemben az első, komolyabb udvari pozíciókból kizáró törvényeket megfogalmazták.⁴⁵ A horvát nemeseket a késő középkorban biztosan a Magyar Korona részeként kezelték, és így a személyek szintjén biztosan volt átfedés a két intézmény között.

A másik fontos középkori típus a szlavón gyűlések világa volt, mely intézmény a nádori közgyűlések mintájára szerveződött a 13. század végén, hogy aztán a 14–15. században bíraskodási fórumból a szlavón nemesség rendszeresen összehívott, mindenkit érintő ügyek megvitatására alkalmas (rendi) gyűlésévé alakuljon át. Szlavónia mint tartomány furcsa módon mára szinte teljesen kikopott a magyar közgondolkodásból: eredeti jelentése elhalványodott, és ma egyedül a modern Horvátország

egyik tájegységeként, mint a Drávától délre fekvő keleti területek összefoglaló neve ismert. A magyar történelmi emlékezet óriási deficitjét jelzi, hogy a 20. században oly könnyen elfeledkeztünk a Magyar Királyság egyik különösen gazdag délnyugati tartományáról, amely Erdélyhez hasonlóan a középkor évszázadaiban külön kormányzattal bírt az országban. Pedig a fennmaradt források alapján egyértelmű a helyzet, hiszen az itt tartott tartományi gyűlések helye szépen kimutatható a Magyarországon megszokott vármegyei gyűlések és az országgyűlések között. Természetesen az előbbinél több volt, hiszen kezdetektől fogva maga is Zágráb és Körös, majd Varasd és Verőce megyék nemességének adott otthont, és az itt hozott statútumok az összes megye területén hatályosak voltak. Másrészt természetesen kevesebb volt az országgyűlésnél, melynek viszont képviselő útján amúgy is szerves részét alkotta. Számtalan példával igazolható, hogy a tartomány közép- és kora újkori történelme kétségtelenül „magyar ügy” is volt, így az ezzel való foglalkozás a horvát mellett a magyar bölcsészet- és társadalomtudománynak is feladata. Igaz ez akkor is, ha ma már Horvátország kontinentális részeként definiáljuk.⁴⁶

A szlavón tartományi rendi gyűlések nem egyedülállóak a magyar intézménytörténetben, máshol is ismerünk több vármegye nemességét érintő, úgynevezett részországgyűléseket, illetve a 16–17. században gyakori kerületi vagy részgyűléseket.* Ezek azonban általában nem voltak stabil fórumok, legtöbbször a pillanatnyi politikai szükséghelyzet és az ebből fakadó közigazgatási változások hívták életre. Ilyen volt például az 1454. évi terebesi gyűlés, ahol a huszita háborúk miatt jöttek össze Ung, Zemplén, Gömör, Heves és Borsod vármegyék követei, és ahol sereget szerveztek, sőt adót is megszavaztak Jan Jiškra katonái ellen.⁴⁷ Ezek azonban többnyire megmaradtak *ad hoc* intézménynek, igaz, nem kizárt, hogy valamennyire közülük volt a későbbi Partium regionális öntudatának formálódásához, vagy éppen azon hét vármegye (Abaúj, Bereg, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Zemplén) valamiféle egységéhez, amelyeket az erdélyi fejedelmek 1621 végétől több ízben is megszereztek maguknak a Habsburg országból.⁴⁸ Legalább ennyire jelentősek voltak a Felső-Magyarországon meglehetősen gyakori kerületi gyűlések, amelyekből szintén megszülethetett volna egyfajta regionális identitás. A flexibilitás ellenére megfigyelhető, hogy az egyes területek politikai-közigazgatási szerveződése mögött általában valamifajta földrajzi egység állt, de ez önmagában kevésnek bizonyult a tartóssághoz, és csak egyéb történelmi okok alapján formálódtak ki holmi saját tulajdonsággal bíró régiók, esetleg ennél is élesebb kontúrokkal, akár valamiféle identitással bíró tartományok. Szlavóniában és Erdélyben ez a folyamat lejártszódot, míg például Felső-Magyarországon a számos

* Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a Zágráb és Körös megyék számára mindig közösen tartott gyűlések párhuzamba állíthatók-e az ország más részén megfigyelhető megyepárok (például Bihar és Kraszna) hasonló rendezvényeivel. Tringli István: *Megyék a középkori Magyarországon. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei* 27. évf. (2001) 37.

sajátos jelleg ellenére mindez valamilyen oknál fogva (talán többek között a hosszan tartó egységes irányítás és rendszeres gyűlések hiánya miatt) nem következett be.

Az egyes nemesi összejöveteleket egészen eltérő okokból hívták részországgyűlésnek. Miként Pálosfalvi Tamás a középkori országgyűlésekről szóló könyvfejezetében leírta, az 1518. évi tolnai és az 1522. évi budai országgyűlés kapcsán például szintén használták a „rész(leges) országgyűlés” (*conventus/dieta particularis*) fogalmát.⁴⁹ Az előbbit azért tekintették annak, mert csak köznemesek vettek rajta részt, utóbbit pedig azért, mert a király távollétében tartották.⁵⁰ Azaz, ha fontos szereplő – mint például az uralkodó – maradt távol, vagy egyszerűen sokan hiányoztak, már nem tekintették teljes értékű országos gyűlésnek. A mohácsi csatát követő polgárháborús években különösen sok ilyenről maradt fenn adat, hiszen a Szapolyai (I.) János király vagy Ferdinánd által meghirdetett gyűlésekre értelemszerűen nem mentek el a másik uralkodó támogatói. Másrészt az állandó háborúskodás okozta fenyegetettség is kikényszerítette a regionális összejöveteleket, így például 1535–1536-ban a felső-magyarországi vármegyék szikszói és kassai gyűléseit.⁵¹ Ez is alátámasztja azt a tételt, miszerint a különböző (vármegyei, rész-, ország)gyűlések intézményének megszületése és rendszeressé válása valamilyen módon összefügg az addigi rend radikális felbomlásával.⁵² Az oszmánok kiűzése és az Erdélyi Fejedelemség megszűnte után – párhuzamosan az ország konszolidálásával és a törvényhozás, igazságszolgáltatás –, valamint közigazgatás békés keretek közé kerülésével az ilyen jellegű összejövetelek azonban a 18. század folyamán eltűntek a magyar közigazgatás világából. Akadt azonban kettő, amely – miként erről az előbb már volt szó – a korai kezdetektől fogva meglehetősen stabilan létezett: az erdélyi és a szlavóniai. Előbbi történetét, az Erdélyi Fejedelemség formálódásával együtt tényleges országgyűléssé fejlődését és változásait kiválóan bemutatta az erről készült monográfia,⁵³ amely remek analógiát nyújt az utóbbi megértéséhez.

A messzire nyúlt bemutatás után térjünk vissza a tartományi gyűlések módszertanának kérdéséhez. Láttuk, hogy bár a horvát és a szlávón *congregatio* jelentősen eltér egymástól, a 16. század közepén mégis egyesültek, és szinte változatlan megjelöléssel egy teljesen új típus alakult ki a kora újkor évtizedeiben, amely intézményét tekintve a szlavónt vitte tovább, identitásában túlnyomórészt a horvát nemesség történelmi önképe dominált, külsőségeiben pedig egyre inkább a magyar országgyűlés mintáival gazdagodott.⁵⁴ Szinte menetrendszerűen érkeztek a megnyitóra királyi megbízottak, és a báni beiktatások egyre szertartásosabbá és ünnepélyesebbé váltak, olyanok lettek, akár egy „királykoronázás”.⁵⁵ Bár a szlávón nemesség mindinkább horvattá és szlavónná vált, eközben Szlavóniából először saját címerrel és pecséttel bíró „királyság” lett, neve bekerült a királyi címek közé, zászlaját pedig magyar uralkodókoronázáskor a többi között emelték magasra. Később Felső-Szlavónia és Horvátország lett az új neve, hogy azután a „Háromegy Királyságnak” hívják, amelynek rendi gyűlésein mind gyakrabban merül fel a Magyar Királyságtól független önállóság gondolata. Ennek a rendkívül változatos formával bíró – jobb híján nevezzük horvát-szlavón –

gyűlésnek a története, az itt zajló munka, a résztvevők önképe és ambíciói, a félelmei és vágyai, valamint az itt hozott törvények adják kötetünk derekát.

A horvát-szlavón gyűlések feje és megkerülhetetlen szereplője volt a tartományok élén álló bán. Erre a tisztségre is hatványozottan igaz az, amit az előbb a tartomány-nyal kapcsolatban megfogalmaztunk, hiszen már elnevezésében is figyelemre méltó változatosságot mutat. Emlegették az egész Szlavónia bánjaként, horvát-dalmát bánként, szlavón bánként, tengeremelléki bánként és horvát-szlavón bánként, amely a dalmát-horvát-szlavón bán szinonimája. Eredetileg általában külön előjáró állt Horvátország és egy másik Szlavónia élén, előbbi a nádor és országbíró után a rangban harmadik volt az udvarban. A szlavón jóval kevésbé kötődött a tartományhoz, egyáltalán nem volt ritka, hogy az uralkodó helyi beágyazottsággal nem vagy csak alig bíró bárót nevezett ki erre a posztra.⁵⁶ A tartományokhoz és a gyűlésekhez hasonlóan azonban ez a tisztség szintén összeolvadt – bár azoknál korábban, elsőként már Hunyadi Mátyás uralkodása alatt, a 16. században pedig végleg – (jegyzéküket lásd a Függelékben), és katonai befolyása egyre csökkent a Habsburg Monarchia hierarchiájában, hiszen báni bandériuma viszonylag keveset ért az oszmánok elleni határvédelemben. A tartományon belüli politikai presztízse azonban ezzel ellentétesen folyamatosan emelkedett, míg végül az illír eszmét propagáló humanisták már egy valódi alkirályt láttak benne. A horvát rendiség történetéhez tehát szorosan hozzátartozik a bánok históriája is, így ahol szükséges, bővebben szót ejtünk róla.

Ahhoz, hogy megértsük, mit is jelentett pontosan a horvát-szlavón gyűlés (*generalis congregatio regni Croatiae et Slavonie*) – néha még a dalmát szócskával kiegészülve (*Dalmatiaeque*) közelebbről meg kell vizsgálnunk a tartományoknak a Magyar Királysághoz fűződő viszonyát, illetve annak évszázadok során bekövetkező változását. Hiszen természetesen nem ugyanazt jelentette Horvátország, Dalmácia vagy éppen Szlavónia a 13. században, a kora újkorban, esetleg a dualizmus évtizedeiben. Márpedig – miként Engel Pál évtizedekkel korábban megfogalmazta – „alig van nehezebb feladata a történelemnek, mint elnevezésekről, melyeknek értelmét mindenki ismeri, vagy ismerni véli, kimutatni, érthetővé tenni, hogy azokkal valamikor egészen más fogalmakat fejeztek ki”.⁵⁷ Ezért kénytelenek vagyunk a sorozat más kötetinél könnyen megspórolható köztörténetről bővebben írni, mert különben érthetetlen lesz az a milió, amelyben ezek a gyűlések létrejöttek és működtek. Ezen átfogó politika- és eszmetörténeti áttekintésben egyszerre kell szólnunk az egyes tartományok egymáshoz, valamint a Magyar Királysághoz fűződő viszonyáról, illetve ezek időben dinamikusán változó természetéről. Mindez nem egyszerű, hiszen keveredik benne jog és igény, presztízis és imázs, reprezentáció és történelmi valóság. Mindez együtt adja ki mindazt, amit „konyhai hasonlattal” szlavóniai sajátosságokkal megspékelt, némi dalmát jelleggel fűszerezett horvát–magyar együttélésnek nevezünk. Ebbe az általános keretbe beleágyazva tudunk egyfajta áttekintést adni a szűkebb témáról, a horvát, a szlavón, majd a horvát-szlavón gyűlések, közismertebb, a horvát *sabor*-ból kölcsönzött nevéen a saборok belső világáról, illetve arról, hogy mi is történt

ezek az összejöveleken. Be kell ugyanakkor vallanunk, egyáltalán nem könnyű egy gondolati séma alapján elmesélni ennek a nevében sem egységes intézménynek a történetét, hiszen a több száz ilyen néven összeült gyűlés rendkívüli változatosságot mutat, és magában hordozza a magyar vármegyegyűlések, a különböző partikuláris részországyűlések és az országgyűlések egyes jegyeit. Emiatt teljes képet nem is adhatunk, inkább csak arra törekedhetünk, hogy kijelöljük helyüket az országos törvényalkotáson és közigazgatáson belül, illetve felhívjuk a figyelmet az új- és modern kori horvát nemzeti öntudat kialakulásában játszott szerepükre. Ehhez pedig szorosan hozzátartozik a horvát-szlavón gyűlések és a magyar diéták kapcsolatának a vizsgálata, amelyre szintén kísérletet teszünk e kötet lapjain. A magyar országgyűlés ugyanis egyszerre volt színtere a tartományi érdekérvényesítésnek, és szolgált mintául a késő középkortól kezdve mind láthatóbb módon a helyi összejövelekek számára, hogy aztán a pozsonyi diéták mintájára megszülessen a – magyartól azért a korszakunkban teljesen sosem független – horvát parlament. Komoly kihívás mindezt végigkövetni, ám ha ezentúl más szemmel, nem távolságtartó idegenként nézünk a magyar királyok és a budapesti Parlament történelmi címereire, a zágrábi székesegyház szobraira, az itteni felsővárosi Szent Márk-templom gyönyörű tetőcserepeire, a zárai bencés apácák Szűz Máriának szentelt templomára, vagy Klissza várára, hol IV. Béla királyunk leánya, Árpád-házi Szent Margit született, már megérte a fáradozás. A máig fennmaradt liturgikus tárgyak, festmények és egyéb művészeti alkotások – melyek egy jelentős része 2020–2022-ben megtekinthető volt Zágrábban, majd Budapesten – pedig egy különleges, egymást kölcsönösen gazdagító kapcsolatról vallanak, amit nem szabad sem elfelejtenünk, sem eltagadnunk.⁵⁸

Végül pedig a szemlétről engedessék meg pár gondolat. Az európai – és így a magyar – történetírást az elmúlt kétszáz évben áthatotta az egységes állam – egyetlen uralkodó, egyetlen törvényhozó szerv – eszménye, és általában ezen a szemléleten keresztül értelmezték, illetve értékelték az egyes királyságokat, országokat, államokat.⁵⁹ A központosított állam fikciója elfedte azt a történelmi valóságot, hogy a legtöbb európai állam az 1000–1800 közötti időszakban a mai fogalmaink szerint egyáltalán nem volt egységes, és gyakran nagyon is eltérő adottságú, hagyományú, berendezkedésű területek kerültek egy uralkodói dinasztia jogara alá, azaz Európa dinasztikus összetett államok egész sorából állt. Mindez hatványozottan igaz Közép-Európára, ahol sok esetben napjainkig pulzáló államhatárokat találunk, és bizony ember legyen a talpán, aki a különböző korokban pontosan meg tudja határozni ezeket.⁶⁰

A történettudomány nemzetállami szemlélete már alapjaiban meghatározta a történelem tanításának fogalmi keretrendszerét, és az elmúlt évszázadban Magyarországon generációk nőttek fel úgy, hogy az államalapítástól kezdődően egy nemzetiségében, közigazgatásában és irányításában egységes Magyar Királyság történelméről olvastak a tankönyvekben, és ilyen szellemben készült térképeket nézegettek az iskolai történelmi atlaszokban.⁶¹ Ezt az egysíkú képet csak olyan politikatörténeti anomáliák zavarták meg, mint a mohácsi csatát követő, földcsuszamlásszerű oszmán hódítás,

melynek nyomán több évtizedes vajúrást követően létrejött az Erdélyi Fejedelemség. A „Magyarország” vagy „Magyar Királyság” története címadási gyakorlat a mai napig elfedi azt a nagyon fontos tényt, hogy itt a magyar nem etnikai jelző, hanem egészen pontosan a magyar király uralma alatt álló terület értendő alatta, ahol nagyon is különböző nyelvű, vallású, eredetű népek éltek, és közülük csak az egyik, igaz, a legnépesebb volt a magyar. Ugyanakkor a 14–15. században az Oszmán Birodalom uralma alá kerülő, majd a 19. században felszabaduló Balkán-félszigethez vagy éppen a tőlünk északabbra elterülő lengyel és porosz területekhez képest a Kárpát-medencét megszervező Magyar Királyság számított még a legstabilabb határokkal bíró államnak. Ám ezzel együtt látnunk kell, hogy az állam az alapításától és megszervezésétől kezdve hatalmas területe, amely megközelítette a mai Németországot, teljesen érthetően igen markáns regionális sajátosságokkal bírt, ami megmutatkozott a közigazgatásában is. Elsőként utalnánk arra a 12–14. századi expanzióra, melynek során az utolsó Árpádok okleveleikben már nyolc szomszédos királyság urának címezték magukat.⁶² Ezek közül ugyan nem mindegyiket sikerült tartósan uralmuk alá vonniuk, és a területüket sem olvasztották be a Magyar Királyságba (csupán a Magyar Korona társ- vagy igényországai lettek), mégis mutatják az egységes irányítás alatti heterogén jelleget, melynek a Horvátország mellett két markáns, igen sokáig egyértelműen Magyarországon belüli bizonyítéka Erdély és Szlavónia.

Jegyzetek

- ¹ Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest, 2010, 353–368; A terminológiai problémára lásd Miskolczi Ambrus: Egy hamis historiográfiai alternatíva: jozefinizmus és rendi autonómia, avagy Berzeviczy és Kazinczy vitája. *Debreceni Szemle* 22. (2014) 1. sz. 3–14.
- ² *Commentatio historica de jure regum Hungariae in Bosniam, Serviam, et Bulgariam conscripta a Georgio Pray, universitatis Pestiensis bibliothecario anno 1786 conscripta*. (manuscriptum) 1786, 270. A kézirat lelőhelyei: HHStA, Handschriftenabteilung, W 0179; MNL OL I 7, 67. kötet. Idézi: Báthory Orsolya: *Pray György Epitome Rerum sub Josepho II. Leopoldo II. et Francisco I. regibus Hungariae gestarum* című műve. (PhD-disszertáció) Szeged, 2010, 9.
- ³ A vármegyék kora újkori változására: Bak Borbála: *Magyarország történeti földrajza. A honfoglalástól 1950-ig*. (História könyvtár. Monográfiák 9/1.) Budapest, 1997, 56–59.
- ⁴ Josephus Hajnóczy: *De Comitibus regni Hungariae deque organisatione eorum*. H. n., 1791, 65–72.
- ⁵ Nicolaus Skerlecz: *Fundamenta quibus ostenditur tres inferiores Sclavoniae comitatus semper ad jurisdictionem regni et bani Sclavoniae pertinuisse*. H. n., é. n.
- ⁶ Martinus Georgius Kovachich: *Vestigia comitorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia usque ad hodiernum diem celebratorum*. Budae, 1790; Uő: *Supplementum ad vestigia comitorum apud Hungaros*. Tomus I–II. Budae, 1798–1800; Uő: *Supplementum ad vestigia comitorum apud Hungaros ab exordio regni in Pannonia usque ad hodiernum diem celebratorum*. Tomus III. Budae, 1801.

- ⁷ V. Windisch Éva: *Kovachich Márton György és a magyarországi levéltári anyag feltárása a XIX. század elején. Levéltári Közlemények* 37. évf. (1966) 1. sz. 63–112.; Fazekas István: *Kovachich Márton György egy elfelejtett munkája, a „Monumenta diplomatica Batthyaniana”. Levéltári Közlemények* 63. évf. (1992) 1–2. sz. 27–38.
- ⁸ Windisch: *Kovachich és a magyarországi levéltári anyag*, i. m., 75.
- ⁹ Uo. 85.
- ¹⁰ Történetírói tevékenységéről: Windisch Éva: *Kovachich Márton György, a forráskutató*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 24.) Budapest, 1998.
- ¹¹ Az 1830-as évek zágrábi közhangulatáról és a horvát–magyar viszony változásáról legújabban: Sokcsevits Dénes: *Magyar múlt horvát szemmel*. Budapest, 2004, 27–32.
- ¹² Gyurikovits György: A Magyar Nyelvnek hajdankorban Szlavónia és Horváth Országokban, Tárnoki Széken, és a Káptalanokban volt keletéről. *Tudományos Gyűjtemény* (1833) 11. sz. 3–9.; Uő: Verőtze, Szerém, Posega Vármegyék, és a Gradiscái, Brodi, Pétervári Határőrző Regementek Vidékei Magyar Országának elválhatatlan Részei. *Tudományos Gyűjtemény* (1836) 5. sz. 36–72.; Uő: Zágráb, Varasd, Kőrös Szlavóniai Megyéknek magyar országgyűléseni képviselési joga. *Tudományos Gyűjtemény* (1841) 10. sz. 3–14. Néhány évvel később kötetben is összefoglalta a véleményét: *De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae, quem critice illustravit et de eo in usum croatorum latine disseruit... 2 partes*. Pestini, 1844.
- ¹³ Georgius Fejér: *Croatiae ac Sclavoniae cum Regno Hungariae nexus et relationes*. Budaë, 1839.
- ¹⁴ Minderre lásd más forrásokat is elemezve Szalay László: *A horvát kérdéshez*. Pest, 1861.
- ¹⁵ *Responsa ad vastum illud. Croatiae ac Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes disquisivit Georgius Fejér ... anno 1839 editum opus, non minus quam et ad illud: De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae, quem critice illustravit et de eo in usum croatorum latine disseruit... 2 partes disseruit Georgius Gyurikovits per unum e Croatis*. Zagrabiae, 1847.
- ¹⁶ Pesty Frigyes: *Az eltűnt régi vármegyék*. I–II. kötet. Budapest, 1880.
- ¹⁷ Joseph Chmel: *Actenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens in den Jahren 1526. und 1527*. Wien, 1846.
- ¹⁸ Kukuljević aliter bassani de Sacchi, Joannes: *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Articuli et constituentes dietarum seu generalium congregationum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (I.) Constituentes comitiorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae spectantes (II.) Privilegia et libertates regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (III.)*. Zagreb, 1862.
- ¹⁹ Szalay László: *Zur Ungarisch-Kroatischen Frage*. Pest–Lipscse, 1863.
- ²⁰ Palugyay Imre: *A kapcsolt-részek (Slavonia – Croatia) történelmi- s jog-viszonyai Magyar-országhoz*. Budapest, 1863; Hampel József: *A báni méltóság eredetéről kezdve napjainkig*. In: *Győri történelmi és régészeti füzetek*. Kiadják Ráth Károly és Rómer Flóris. IV. kötet. Győr, 1868, 358–382.; Korbuly Imre: *A báni méltóság tekintettel a horvát-dalmát- és tótországi bánóságok történelmi és közjogi viszonyaira*. Pest, 1868.
- ²¹ Fraknói Vilmos – Károlyi Árpád (szerk.): *Magyar Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialia Regni Hungariae 1526–1606*. I–XII. kötet. (Monumenta Hungariae Historica [a továbbiakban: MHH] III/a.) Budapest, 1874–1917 (a továbbiakban: MOE).
- ²² Thallóczy Lajos – Hodinka Antal: *A horvát véghelyek oklevéltára I. 1490–1527*. (MHH 31.) Budapest, 1903; Thallóczy Lajos – Barabás Samu: *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus. / A Frangepán család oklevéltára*. II. kötet. 1454–1527. Hamis oklevelek 1209–1481. (MHH 38.) Budapest, 1913 (a továbbiakban: *A horvát véghelyek oklt.*)
- ²³ Thallóczy Lajos – Áldásy Antal: *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*. (MHH 33.) Budapest, 1907.

- ²⁴ Thallóczy Lajos – Horváth Sándor: *Alsó-szlavóniai oklevéltár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) 1244–1710.* (MHH 36.) Budapest, 1912.
- ²⁵ Thallóczy Lajos: *Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527.* (MHH 40.) Budapest, 1915.
- ²⁶ Gelcich József: *Raguza és Magyarország összeköttetésének oklevéltára. / Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae.* Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Thallóczy Lajos. Budapest, 1887.
- ²⁷ Barabás Samu: *Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok.* 1. kötet. *Levelek 1535–1565.* (MHH 29.) Budapest, 1898; 2. kötet. *Levelek 1566–1574. Oklevelek 1534–1602. Pótlék 1535–1567.* (MHH 30.) Budapest, 1899.
- ²⁸ Radoslav Lopašić: *Spomenici hrvatske krajine / Acta historiam confinii militaris Croatici illustrantia.* Knjiga I. *Od godine 1479 do 1610.* (MSHSM XV.) Knjiga II. *Od godine 1610 do 1693.* (MSHSM, XVI.); *Knjiga III. Od godine 1693 do 1780 i u dodatku od g. 1531 do 1730.* (MSHSM XX.) Zagreb, 1884, 1885, 1889.
- ²⁹ Klerikus volt, akit 1867-ben sziszeki káplánnak neveztek ki, 1882–1896 között pedig a zágrábi akadémia könyvtárában dolgozott levéltárosként.
- ³⁰ Ivan Krst. Tkalčić – Emilij Laszowski: *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatskoslavonske. / Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae.* I–XXII. Zagreb, 1880–1992 (a továbbiakban: MCZ).
- ³¹ Mira Kolar-Dimitrjević: *Pojesničar dr. Ferdo Šišić kao saborski zastupnik 1908–1911. godine. Scrinia Slavonica* 3. évf. (2003) 413–433.
- ³² Ivan Bojničić: *Kraljevske darovnice odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registraturnih knjiga „Libri regii”*. *Vjesnik* 7. évf. (1905) 178–208; 237–276; 8. évf. (1906.) 1–34; 105–136; 11. évf. (1909.) 1–48.
- ³³ Ivan Bojničić: *Series nobilium quorum litterae armales in general. congregationibus Regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae publicatae et acceptatae sunt a. 1557–1848.* Zagreb, 1897.
- ³⁴ Ferdo Šišić: *Hrvatski saborski spisi. Acta comitalia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* I–V. kötet. 1526–1630. (MSHSM 33, 36, 39, 41.) Zagreb, 1912–1918. (A továbbiakban HSS I–V.)
- ³⁵ Emilij Laszowski: *Monumenta Habsburgica regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae.* Knjiga I. 1526–1530. (MSHSM 35.) Zagreb, 1914; Knjiga II. 1531–1540. (MSHSM 38.) Zagreb, 1916; Knjiga III. 1540–1554. (MSHSM 40.) Zagreb, 1917 (a továbbiakban Mon. Habs. I–III.); *Uő: Monumenta Historica nob. Communitatis Turopolje olim „campus zagradiensis” dictae. Povijesni spomenici plem. općine Turopolje nekoć „zagrebačko polje” zvane.* 1225–1895. Knjiga I–IV. Zagreb, 1904–1908.
- ³⁶ Emilij Laszowski: *Monumenta Historica nob. Communitatis Turopolje olim „campus zagradiensis” dictae. Povijesni spomenici plem. općine Turopolje nekoć „zagrebačko polje” zvane.* 1225–1895. Knjiga I–IV. Zagreb, 1904–1908.
- ³⁷ Emilij Laszowski: *Bilješke iz c. k. držav. Financ Arhiva u Beću.* *Vjesnik* 9. évf. (1907) 176–194.
- ³⁸ Vjekoslav Klaić: *Povijest Hrvata I–V. knjiga. Od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća.* Zagreb, 1899–1911.
- ³⁹ Szerencsére a folyóirat ma már online is elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/croatian_state_archives_arhivski_vjesnik/ (A letöltés ideje: 2022. július 6.)
- ⁴⁰ Pálosfalvi Tamás: *Monarchia vagy rendi állam? Gondolatok a késő középkori magyar állam jellegéről.* *Századok* 154. évf. (2020) 1. sz. 135–145.

- ⁴¹ Pálosfalvi Tamás: A középkori magyar országgyűlések. In: Fazekas István – Gebei Sándor – Pálosfalvi Tamás: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*. Budapest, 2020, 14.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ Szijártó M. István: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. Budapest, 2016; Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)* Budapest, 2019; Cieger András – Tóth-Barbalics Veronika: *A magyar országgyűlés a dualizmus korában*. I–II. kötet. Budapest, 2021.
- ⁴⁴ Sime Ljubić: *Commissiones et relationes Venetae: Ann. 1433–1529*, Vol. 1. (MSHSM 6.) Zagreb, 1876, 117.
- ⁴⁵ „Item, quod alienigenis, et forensibus hominibus, cujuscunque nationis, et lingvagii existant; officia in ipso regno nostro, non commitemus. §. 1. Nec castra, fortalitia, metas, possessiones, honores, praelaturas, baronatus, comitatus, vel quascunque ecclesiasticas, vel saeculares dignitates, ad tempus, vel perpetuum, extraneis, vel forensibus; nisi hominibus Hungaris conferemus.” Albert király dekrétuma, 1439. évi 5. tc. *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1000–1526. évi törvénycikkek*. Szerkesztette: Márkus Dezső. Budapest, 1899 (további felhasznált kötetei: *Magyar Törvénytár 1000–1895*. 4. kötet (1526–1608.), 5. kötet (1608–1657), 6. kötet (1657–1740) 7. kötet (1740–1835) (Budapest, 1900–1901) (a továbbiakban: CJH) 280.
- ⁴⁶ Pálffy Géza: Horvátország és Szlavónia a XVI–XVII. századi Magyar Királyságban. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)* 9. évf. (2002) 1–3. sz. *Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest, 2002, 107–121.
- ⁴⁷ Tóth-Szabó Pál: *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Budapest, 1917, 290–294; Pálosfalvi Tamás: Jan Jiskra és a felvidéki városok. In: *Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig [Armáda, mesto, spolonoj od 15. storocia do roku 1918]*. Pozsony, 2002, 31–39.
- ⁴⁸ Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1621). *Századok* 145. évf. (2011) 4. sz. 915–973.
- ⁴⁹ Pálosfalvi: *A középkori országgyűlések*, i. m., 73.
- ⁵⁰ Holub József: Az 1522-iki országgyűlés és törvénycikkei. *Századok* 52. évf. (1918) 503–506.
- ⁵¹ MOE I. 589–609.
- ⁵² Zsoldos Attila: Az özvegy és a szolgabírák. *Századok* 137. évf. (2003) 4. sz. 791–792.
- ⁵³ Oborni Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században*. Budapest, 2018, 17–46.
- ⁵⁴ Pálffy Géza: Egy fontos adalék történeti földrajzunk s közigazgatás-történetünk historiájához: Az 1558. évi horvát-szlavón közös országgyűlés meghívólevele. In: *Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)* 10. évf. (2003) 2. sz. *Tanulmányok Bak Borbála tiszteletére*. Budapest, 2004, 233–248.
- ⁵⁵ Varga Szabolcs: Bán vagy alkirály? A horvát-szlavón báni hatalom változása a 16–17. században. In: Fodor Pál – Sokcsévits Dénes (szerk.): *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2015, 160–168.
- ⁵⁶ Erre lásd a báni névsort a függelékben. Illetve a késő középkorra: C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 I. Főpapok és bárók*. Budapest, 2017, 92–101.
- ⁵⁷ Engel Pál: Vár és hatalom. I–II. kötet. In: Uő: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta: Csukovits Enikő. Budapest, 2003, 162.

- ⁵⁸ *Ars et Virtus. Horvátország – Magyarország: 800 év közös kulturális öröksége.* Zagreb–Budapest, 2021.
- ⁵⁹ Eric Hobsbawm: *A nacionalizmus kétszáz éve. Előadások.* Budapest, 1997.
- ⁶⁰ Pándi Lajos (összeáll.): *Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény.* Budapest, 1997.
- ⁶¹ Varga Szabolcs: A horvát múlt ábrázolása a középiskolás magyar történelemtankönyvekben. *Történelemtanítás online történelemdidaktikai folyóirat.* Új folyam 6. évf. (2015) 1–2. sz. <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2015/07/varga-szabolcs-a-horvat-mult-abrazolasa-a-kozepiskolas-magyar-tortenelemtankonyvekben-06-01-11/> (A letöltés ideje: 2021. december 19.)
- ⁶² Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története.* Budapest, 2001, 36.; Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* (História Könyvtár. Monográfiák 27.) Budapest, 2010, 32–39.

I. HORVÁT-SZLAVÓN
TARTOMÁNYI RENDI GYŰLÉSEK
A KÖZÉP- ÉS A KORA ÚJKORBAN

2. Horvát előkelők királlyá koronázzák Könyves Kálmánt. Oton Iveković festménye, 1906

I. 1. AZ ORSZÁGOK ÉS GYŰLÉSEIK

Elsőként tekintsük át röviden Horvátország berendezkedését és a Magyar Királysághoz fűződő viszonyát a középkorban. A horvát nép eredete kapcsán több teória is ismert, és a sokáig elfogadott 7. századi balkáni beköltözés mellett mára egyre többen vallják a 9. századi megtelepedést a Balkán-félsziget északnyugati területén, az Adriai-tenger mellékén.¹ Trpimir fejedelem (kb. 845–864) és utódai alatt mind szervezettebbé váltak, és a horvát történetírásban elfogadott tétel szerint 925-ben Tomislav nevű vezetőjük királlyá kiáltotta ki magát. Ezzel – kétségkívül a Magyar Királyság alapítása előtt – megszületett a középkori Horvát Királyság, amely a következő másfél évszázadban változó határok és lehetőségek között létezett.² Mellette jött létre a 895. évi honfoglalást követően a nomád, majd Árpád-házi (I.) (Szent) István (997–1038) révén a keresztény magyar állam, és a két ország között az 1060-as években a horvát előkelő Zvonimir és I. Béla király leánya, Ilona házasságával dinasztikus kapcsolatok szövődtek, melyeknek néhány éven belül komoly jelentőségük lett.³ Előbbi ugyanis Demeter néven 1075-ben horvát (és dalmát) király (*Chroatie atque Dalmatie rex*) lett, akit a Split melletti Solin Szent Péter-székesegyházában megtartott szinóduson VII. Gergely pápa legátusa, az egyház és a nép egyetértő választásával (*in salonitana basilica sancti Petri synodali et concordia totius cleri et populi electione de Chroatorum Dalmatinorumque regni regimine per vexillum, ense, sceptrum et coronam investitus atque constitutus rex*) kard, korona, zászló és jogar átadásával királlyá koronázott.⁴ Bár ebbe nem lenne nehéz belelátni a horvát nemesség királyválasztó jogát, egyben valamiféle rendiség csíráját, erről nem beszélhetünk. Zvonimir koronázása a reformpápaság azon politikájába illeszthető be, melyet a térség más uralkodóival, így a magyar királyokkal szemben is érvényesíteni törekedett, és ez VII. Gergely pápa világi uralkodók feletti hűbéruraságának elismerését célozta. Mindazonáltal Zvonimir Rómától kapott királyi címe – mely a híres baškai kőtábla glagolita feliratán is visszaköszön – a kora középkori horvát állam jogi és reprezentációs csúcspontját jelentette.⁵ Mindennek azonban nem lett politikai folytatása, ugyanis a király 1089-ben örökös nélkül elhunyt, és ezzel megindult a versenyfutás a megüresedett horvát királyi trónért.⁶

A horvát trónutódlás eseménytörténetében e helyütt nem érdemes jobban elmélyednünk, ám néhány dolgot érdemes felidézünk. Árpád-házi I. (Szent) László magyar király – ugyan családi-dinasztikus jogalapra is hivatkozva, de leginkább mégis – hadjáratban, katonai úton hódította meg a szétesett országot. Spalatói Tamás 13. századi dalmát történetíró szerint 1091-ben egy horvát előkelő felbujtására „László király hajlott a tanácsra és késelem nélkül számos sereget gyűjtve eljött és megszállta az egész földet a Drávától egészen a Vasas hegységig, minden akadály nélkül. Azután átment a hegységen és elkezdte foglalni a várakat és erősségeket. Sok csatában összecsapott a horvát nemzetségekkel, de mivel ezek meg voltak osztva és sehogy sem segítettek egymásnak, a király könnyen erőt vett rajtuk.”⁷ László a hadjárat végeztével megtette unokaöccsét, Álmost horvát királynak, akinek a testvére, az 1095-ben magyar királlyá koronázott Kálmán 1097-ben ismét hadat vezetett a horvátok ellen. Ők ugyanis egy Péter nevű előkelő személyében ellenkirályt választottak, akit a magyar seregek a Gvozd-hegységben legyőztek és megöltek.⁸ A következő öt esztendőről nincsenek forrásaink, egészen odáig, hogy 1102-ben az adriai Tengerfehérvár (Biograd na Moru) városában Kálmán királyt horvát és dalmát királlyá koronázták.⁹ Ezzel kapcsolatban százharminc évvel később Spalatói Tamás ezt jegyezte fel: „Kálmán, László magyar király fia az országban apja helyén állván, és mivel igen bátor volt, elhatározta, hogy egész Horvátországot saját uralma alá veti egészen a dalmát tengerig. Hadseregével a Dráva folyóig vonult, a horvátok pedig, hallván a király érkeztét, sereget gyűjtöttek, és harcra készülődtek. A király erre, értesülvén összegyülekezésükről, követeket küldött, azt akarva, hogy jóindulatúan fogadják azokat, és akaratauk szerint megegyezzenek velük. A horvátok pedig, hallva a király úr követségéről, tanácsot tartottak, valamennyien egybehangzóan elfogadták, és 12 bölcsőbb nemest küldtek Horvátország 12 törzséből, tudniillik Guran comest a Kačićok, Ugrin comest a Kukarok, Marmognia comest a Šubićok, Pribislav comest a Čudomirićok, György comest a Snačićok, Péter comest a Mogorovićok, Pál comest a Gusićok, Márton comest a Karinjanok és Lapčanok, Pribislav comest a Polečićek, Obrad comest a Lačinićek, János comest a Jamometićek, Mirognus comest a Tugomirićek nemzetségéből. Ezek a király úrhoz érkezve illő tiszteletüket nyilvánították. Miután pedig a király úr békecsókkal és tisztelettel fogadta őket, ilyen egyezsége jutottak: »A fent mondottak közül mindegyik békésen és zavartalanul tartsa a saját javát. Egyikük se, valamint embereik se fizessenek a királyi felségnek adót. Csak annyival tartozzanak neki, hogy amikor mások királyi határait törnek, amennyiben a király úr értük küld, akkor saját pénzükön és költségükön a fent említett nemzetségenként legfeljebb tíz fegyveres lovassal tartozzanak felvonulni a Dráva folyóhoz, innen pedig Magyarország felé addig maradjanak a király úr költségén, ameddig a hadjárat tart.« És ezt rendezték el megváltásunk 1102. esztendejében.”¹⁰

A krónikarészlet bizonyossága szerint tehát a több éven át tartó háborúskodás dacára a horvát történelmi emlékezetben már a középkor folyamán egy jóval szofisztikáltabb, kifejezetten békés történet őrződött meg, és ez kellően megalapozta a következő nyolc-

száz év döntően pozitív horvát–magyar viszonyát. A kulcsesemény kétségkívül az volt, hogy Kálmán nem megszállta és alávetette (*pars subjecta*) Horvátországot, hanem meghagyva belső autonómiáját Magyarország társkirályságává (*pars annecta*) tette.¹¹ Nem lehet véletlen, hogy ehhez az eseményhez nem a háború és a királygyilkosság, hanem az imént citált, a 13. században szöveggé váló *Pacta conventa* gondolata társult hozzá, melynek lényege, hogy a magyarok nem hódítás útján foglalták el az országot, hanem tizenkét horvát előkelő szabad akaratából választotta meg Árpád-házi Kálmánt horvát királynak.¹² A zvonimiri koronázás és a magyar koronához önként való társulás eszméje mindvégig fennmaradt a horvát nemesség köreiben, sőt a kora újkorban és újkorban még inkább meghatározóvá vált. **(3. kép)**

Amennyire az igen szórványos forrásokból kihámozható, a magyar királyok érintetlenül hagyták az addigi hatalmi struktúrákat, és nem erőltették rá a saját szokásrendszerüket az országra. A Gvozd-hegységtől az Adriai-tengerig nyújtózó Horvát Királyság, amelynek Knin (középkori nevén Tinnin) volt a központja, széles körű autonómiát élvezett. Belső közigazgatása változatlan maradt a több kisebb-nagyobb zsupánsággal és az egyéb területiális sokszínűséggel; a szórványos késő középkori források megkülönböztettek egymástól még egy Alsó- és egy Felső-Horvátországot (*Croatia Inferior*, *Croatia Superior*) is.¹³ Mindez azonban a horvát rendiséget, már amennyire megállapítható, nem érintette, a lényeg, hogy a királyság autochton belső szerkezete érintetlen maradt.

A magyar királyok a kormányzást is igyekeztek észrevétlenül átalakítani, és szinte azonnal átvették a horvát igazgatásban ismert báni intézményt, miközben azt integrálták is a magyar udvari hierarchiába. Ez azt jelentette, hogy az uralkodók által kinevezett bánok képviselték a királyi hatalmat Horvátországban, akik ugyanekkor a Magyar Királyság egyik legjelesebb előkelőivé is váltak. A tisztség megjelenése némileg bizonytalan, valószínűleg Kálmántól ered, de először 1116-ból ismerjük Kledint ezen a poszton.¹⁴ A következő években változatos elnevezései voltak a tartományok élén álló előkelők tisztségeinek. Az 1167. évi bizánci hódításig horvát-dalmát bánok képviselték a királyt ezen a vidéken, ám I. Manuél bizánci császár hadjáratainak következtében a terület nagy része hosszabb időre elveszett. Az 1180-as években meglehetősen kaotikus képet mutatnak a forrásaink, találunk a tartomány élén kormányzót (*gubernator*), és a korszak erős emberének számító Dénes emellett még horvát-dalmát, valamint tenger melléki bánként (*banus maritimus*) is szerepel az iratokban.¹⁵ Mellettük felbukkannak az Árpád-házi hercegek, mint például 1161-ben Béla, aki húsz évvel később magyar király lett, vagy éppen András, aki királyi fivéréből, Imrétől fegyverrel kényszerítette ki e területet, és mint „Dalmácia és Horvátország hercege” (*Dalmacie et Croacie dux*),¹⁶ majd 1197–1204 között mint „Isten kegyelméből Zára és egész Dalmácia, Horvátország, Hum hercege” szignálta okleveleit.¹⁷ Az 1220-as esztendőkből már az egész Szlavónia bánja (*banus totius Sclavoniae*) címet viselő nagy hatalmú előkelők kezében összpontosult a Drávától délre fekvő, egészen a tengerpartig elnyúló hatalmas, ám földrajzilag rendkívül szabdaltnak területe.¹⁸

Quali rñ quo pacto dicit se Croates regi hungarie.
 Olomanus dei grā filius vladislau r
 regis hungarie. stans in regno loco pa
 tris sui. et quia multa strenuitate iuge
 bat. possit totā Chrouaciaz usq; ad ma
 ry dalmatiani sub suo dñio subiungere. Vexit rñ suo
 exercitu usq; ad flumen draue. Croates uō audien
 tes de aduentu regis congregauerūt exercitū suū r pie
 pari uerūt se ad pugnaz. Rex uō audita congregacōe
 ipōr. misit suos nūcios uolens ipōs grāuōse tractāe
 et pacta rñ eistez ut uoluerūt ordiare. Croates
 audita legacōe dñi regis in uo cōsilio omīs i simul
 acceptauerūt et misērūt. rj. nobiles sapientiores
 de. rj. tribub; Chroacie. Silicet. comitez Gūmaz. de ge
 nere. chazictor. Comitez Ygrinū. de gnē. chuchator.
 Comitez uarimagnaz. de gnē. Subbichor. Comitē pu
 bilauū. de gnē. Cudcominchor. Comitez Georgium.
 de gnē. Snaçitor. Comitez petri. de gnē. muntchor.
 Comitez pauluz. de gnē. Gussichor. Comitez marti
 nuz. de gnē. karnešiu. et de gnē. lapcanor. Comitē.
 pubislaui. de gnē. polidhor. Comitez obadiū. de gnē.
 tagnicchor. Comitez Jolem. de genere. Jamometor.
 Comitē aringum. de genere. Tugomitor. Qui ue
 nientes ad dñm regem ei rebitaz reuerenciam ex
 hybuerūt. dñs uero rex ad osculū pacis eos recipi
 ens et honorifice tractans ad tales cōcordiaz ue
 nerūt. q. omīs p̄dicti teneant suas possessiones ac
 bona cum omīb; suis pacifice r quiete. Et quod
 nō teneatur aliqua p̄ctaz generacō nec eoz hoies
 soluere censum seu tributum regie maiestati p̄ha
 re. n̄ tñtuz teneat p̄ctā dñō regi qñ aliqs i uaderet
 sua omnia. Tūc si dñs rex mitteret p̄ eis tūc ire d̄beat
 ad m̄n̄n̄. x. equū armigerū d̄qualibet gn̄acōe p̄ctaz
 suis expensis usq; ad flum̄ draue. r de usq; hūganiam
 ad exp̄t dñi regis usq; q̄ erat durauerit d̄beat p̄manē.
 et sic extitit ordinari. De āno. dñi. m̄. c. ij. et c.

3. Pacta Conuenta Colmanni regis cum Croatis Facta

A 13. század közepi nyugalom nem tartott sokáig, mert az egyetlen szlávón báni cím ismét osztódni kezdett, és újfent megjelent a dalmát-horvát területek kormányzójaként a tengermelléki bán. A század végén Šubić Pál III. András király ellenében felvette a horvát báni tisztséget, és a fennhatósága alá tartozó tekintélyes terület hosszú évekre kikerült a mindenkori király fennhatósága alól.¹⁹ Anjou (I.) Károlynak (1301–1342) csak többszöri nekifutásra sikerült pacifikálnia Horvátországot, és az igazi áttörést majd csak fia, (I.) Lajos (1342–1382) 1345. évi hadjárata jelentette.²⁰ Győzelmét követően 1356-ig ismét egyesült a király által kinevezett horvát-szlávón bán alatt a terület (*totius Sclavoniae et Croatiae banus*), hogy azután a lovagkirály 1357. évi újabb Velence elleni hadjáratát követően újfent külön személy viselje a horvát báni tisztséget egészen az Anjou-kor végéig. Az 1380-as évek forrongó belháborús időszakában a Horváti János macsói bán vezette lázadás, majd 1397-ben a Lackfi István egykori nádor és híveinek a lemészárlásáról elhíresült „véres gyűlés” – amelyre később még visszatérünk – egyaránt jelezte, hogy nem volt minden rendben a királyi udvar és a déli tartományok kapcsolatában, bár a 19. századi horvát történelemábrázoláson túllépve ma már egyik oldalon sem értelmezik ezeket az eseményeket holmi horvát–magyar háborúként.²¹

A politikai krízisek és belháborúk ellenére a horvátság körében korán kialakult a közös haza tudata, és a Hungáriával való sorsközösség vállalása sok helyen kimutatható. Korabeli énekek születtek arról, hogy Derencsényi Imre bán 1493-ban Hungáriát védte Udbina tágas mezején az oszmánokkal szemben,²² míg egy kaj horvát népi mondás szerint, amíg Hunyadi (I.) Mátyás magyar király (1458–1490) alszik, addig nincsen igazság az országban.²³ *Buda várának panasza* című költeményében a raguzai Mavro Vetranović Čavci is Mátyás királyhoz fohászkodott, hogy keljen ki a sírjából, és védje meg a (közös) hazát.²⁴ Egy közel egykorú vers is született a mohácsi vésről, amelyben Jagelló (II.) Lajos király (1516–1526) megfeddte az egymással harcoló keresztény uralkodókat,²⁵ és ez az átokmotívum feltűnően hasonlít arra, a korszak latin nyelvű horvát irodalmában ekkor már jól ismert történetre, amelyben az utolsó horvát nemzeti uralkodó, Zvonimir tette ugyanezt halála előtt.²⁶

A horvátok körében a hosszú együttélés következtében kialakult egy erős Szent Korona-kultusz. Kottanner Jánosné Wolfram Ilona, amikor 1440-ben el akarta lopni Visegrádról a koronát, először egy horvát nemeset kért meg, hogy segítsen neki. Ő azonban, amikor megtudta, hogy mit kellene megszerezni, nem vállalta a feladatot, és inkább elmenekült. Az emlékirat meg is jegyzi, hogy elérte a korona bosszúja, mert hazafelé leesett a lováról, és keményen megütötte magát.²⁷ A fentebb már említett raguzai költő, Vetranović is szólt a koronáról. Az Ének a császár dicsőségéről című versében Nándorfehérvár 1521. évi elvesztésén kesergett, és vele együtt az ország, azaz „az égtől küldött magyar korona vesztét” is siratta. A Szent Korona a mohácsi csatáról ismeretlen szerző által költött énekben is úgy szerepelt, hogy Lajos király számára „gyönyörű ajándék”, melyet egy angyal hozott.²⁸ Ez a vallásos tisztelet a 18. század végéig bizonyosan kimutatható, hiszen Matija Petar Katančić 1790-ben még

ódát írt a korona Bécsből való hazatérésének tiszteletére.²⁹ Mindez nem pusztán csak vallásos rajongás volt a horvátok részéről, hanem annak bizonyítéka, hogy ők a magyarokhoz hasonlóan ugyancsak államiságuk legfőbb jelképeként tekintettek Szent István koronájára.³⁰ A 14. századra kialakuló Szent Korona-eszme felfogása szerint ugyanis a Magyar Királyság és minden – valóságos és igény szintű – társországa a Szent Koronához tartozott, annak tagja (*membrum*) volt, és az ezzel megkoronázott uralkodó csak ennek révén uralkodhatott felettük.³¹ Azaz a Horvát Királyság is a Szent Korona országai közé tartozott.

A magyar koronához való ragaszkodás azzal is összefüggött, hogy a horvát királyválasztási és koronázási ceremónia nyomtalanul megszűnt, az 1075-ös horvát koronázási tárgyak pedig örökre eltűntek. Érdekesség, hogy egy 17. századi eposz szerint a királyi jogart Kálmán Horvátországtól kapta: „a király [ti. Kálmán] trónján ül, fején a koronával, kezében a királyi jogarral, amit Kroacija adott neki, amikor uralma alá hajtotta”.³² Mindez azonban más forrásokkal nem igazolható.³³ Egyedül Habsburg (I.) Miksa 1563. évi koronázásakor bukkan fel a koronázási ceremónia során Perényi Gábor báró kezében hüvelybe dugva – amennyiben a 19. századi forrásközlés helyes – „egy horvát, régi, arany királyi pallos”,³⁴ ám később nem hallunk róla többet, így lehet, hogy csak egyszeri alkalomként került be a koronázási aktusba.³⁵ Amennyire a forrásokból kitűnik, a későbbiekben sem gazdagodott bármiféle horvát vagy annak tartott elemmel a magyar királykoronázás aktusa.³⁶

Mindez azonban nem okozott gondot, és a horvát nemesség elfogadta a 12. századtól kialakult helyzetet, miszerint Horvátország nem tagozódott be Magyarországba. Külön királyság (*regnum*) maradt, és ezzel együtt vált a Magyar Korona részévé, az önállóság tudatát pedig mindvégig számontartották, annak ellenére, hogy tudták, királya a Szent Koronával megkoronázott uralkodó. A „normális eljárás” valószínűleg az lett volna, hogy a magyar király – miután Székesfehérváron Magyarország királyává koronázták – elmegy Horvátországba, és ott horvát királlyá koronáztatja magát, miként ez Kálmán esetében ugyan különleges körülmények között kivételesen történt. Ám úgy érezték, hogy erre nincs szükség, és így ez elmaradt. A székesfehérvári koronázással a magyar király egyúttal automatikusan Horvátország királya (*rex Croatiae*) is lett. Így került be horvát királyi cím a magyar királyi titulátúrába is Árpád-házi Kálmántól kezdve, aki egyrészt Zvonimir örökségének a részeként, másrészt a legalább négy alkalommal (1102, 1105, 1108, 1111) történő dalmáciai megjelenése miatt illeszthette királyságai közé a tengerparti Dalmáciát is (*Dei gratia rex Hungariae Dalmatiae et Croatiae*).³⁷

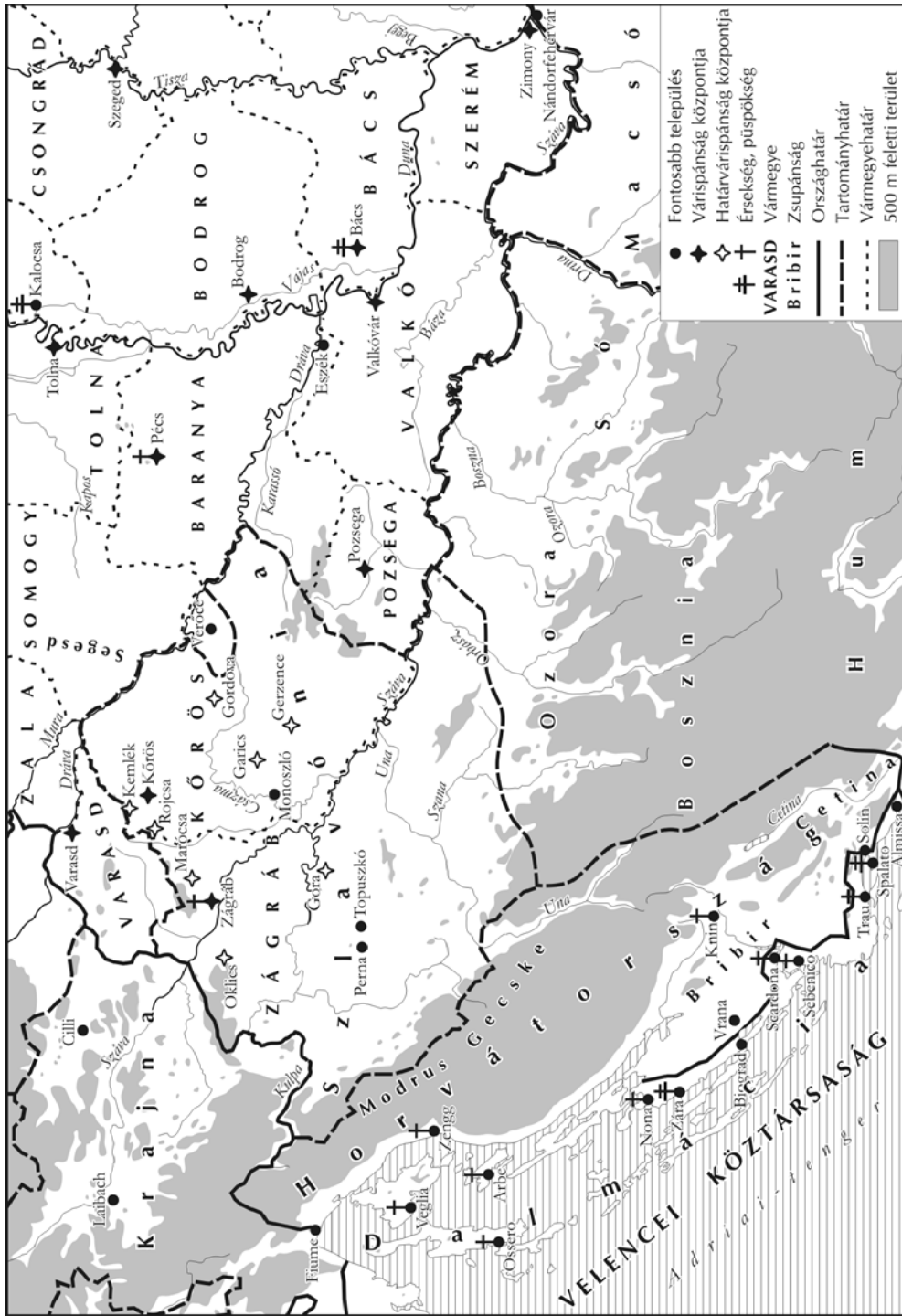
A magyar királyok viszonylag gyakori 12–13. századi horvátországi felbukkanása (II. István [1124], II. Géza [1142, 1151], III. István [1166–1167 körül], a későbbi II. András még hercegként [1198, 1200 körül], majd királyként [1217, 1226], IV. Béla [1242, 1245, 1248, 1251])³⁸ megerősítette az Árpád-házi királyok uralmának elfogadását. Ezzel együtt mindenki számára világos volt, hogy ez egy másik ország, még ha Horvátország és Magyarország kapcsolata – csupán az eltérő nagyságuk miatt is – nem

lehetett teljesen egyenrangú.³⁹ Ez utóbbit jelzi, hogy a középkor folyamán a horvát rendeknek nem volt beleszólásuk, hogy ki legyen a következő koronás uralkodójuk. Nem csupán arról nincs ismeretünk, hogy a koronázás ünnepélyes alkalmával képviseltették volna magukat a rendek, de még a királyválasztó országgyűlésekre – ilyen persze nem sok volt – sem kaptak automatikusan meghívót a 15. század közepéig. Persze a horvát előkelők saját jogukon a nagyobb királyi tanács tagjaiként részt vettek ezeken a rendezvényeken, és nemzetiségüktől függetlenül sokszor komoly szerepet kaptak az ország irányításában, ám úgy tűnik, hogy a korabeli horvát nemesség számára az ország ügyeitől való távolmaradás nem jelentett problémát.

Horvátország megőrizte a középkorban a saját területi közigazgatását, és egyházmegyéit sem tagolták be az esztergomi vagy a kalocsai egyháztartományokba. A 11. századból már ismert horvát püspök (*episcopus Croatensis*)⁴⁰ eredetileg a király mellett – állandó rezidenciával nem bíró udvari főpapként szolgált, majd a horvát királyi dinasztia kihalása után rövid ideig eltűnt, hogy azután az 1185-ben alapított knini püspökségben szülessen újjá 1352-ben, és területe, mely körülbelül Horvátország déli vidékeit foglalta magában, missziós püspökségként Róma közvetlen fennhatósága alá tartozzon.⁴¹ Ugyanakkor a knini és a korbáviai/modrusi püspökök pozíciójukból fakadóan a magyar egyházi arisztokrácia tagjainak számítottak.⁴² (1. térkép)

A középkori horvát különállásra fontos adalék, hogy a legújabb kutatások szerint a magyar nádornak saját jogán nem volt területi joghatósága a horvát területen, így nem állt a király és a bán között, hacsak nem volt királyi helytartói megbízatása.⁴³ Mint például, amikor Perényi Imre nádor a király távollétében 1510. február 10-én privilégiumot adott Körös város sarkantyús és lakatos céheinek, és tette ezt a ráruházott királyi hatalom teljességénél fogva.⁴⁴ A fenti állítás még úgy is igaz, hogy az 1486. évi XII. törvénycikkely értelmében a nádor volt Dalmácia bírása,⁴⁵ ám ez inkább csak politikai fikciónak tűnik, hiszen akkor iktatták törvénybe, amikor Dalmácia már hetven éve Velence fennhatósága alatt állt, így valójában semmit nem jelentett.⁴⁶

A horvátok bíraskodás tekintetében szintén megőrizhették saját jogszokásaikat, a magyar büntető törvényeket itt nem vezették be. Ennek ellenére az igazságszolgáltatásban és jogbiztosításban kiemelkedő szerepet játszó hiteles helyek, mint például a knini káptalan⁴⁷ működése a magyar gyakorlattal nagyrészt szinkronban volt.⁴⁸ A Magyar Királysággal való szoros kapcsolat bizonyítéka az is, hogy a báni törvényszékről a királyi kúriára, elsősorban az országbíró elé lehetett fellebbezni. Sőt, ez volt talán a legerősebb kapocs a horvát nemesség és a magyar királyi udvar között, ugyanis emiatt biztosan sokan jelentek meg személyesen a kúriai bíróságok előtt. Ezt alátámasztja II. Ulászló 1504. évi XXX. törvénycikkelye, mely előírta, hogy „Dalmát, Horvát és Szlavonország meg az erdélyi rész nemeseinek fellebbezés útján a királyi curiába felküldött ügyei” miatt a nagy oktávák negyven napjához még négy újabb ítélkezési napot rendeljenek, hogy azokon csak az ezekből a tartományokból érkező pereket tárgyaljanak.⁴⁹ Hiába érkeztek ugyanis nagy távolságból a panaszosok,

I. térkép. Horvátország a Magyar Királyságban a 13. század végén

ügyüket sokszor a következő oktávákra halasztották, ami rengeteg bosszúságot és költséget okozott számukra.

A gyakorlatban tehát a pusztá perszonáluniónál jóval szorosabb szálak kötötték össze a két országot egymással. Erre szolgált a közös királyi udvar, az állami reprezentáció legfőbb színtere, amely úgy volt egyszerre horvát is, hogy ennek látható jele – hacsak nem a címerhasználatban – nem volt. A vörös-ezüst sakktáblás horvát címer azonban pillanatnyi ismereteink szerint a késő 15. század előtt nem igazolható, és elsőként a Jagelló, majd még inkább a Habsburg dinasztikus reprezentációban vált szélesebb körben ismertté.⁵⁰ Ettől függetlenül a király, a királyi udvar és a koronázási ceremónia is közös volt, miként a központi kormányzati szervek, így a királyi kancellária és a királyi kamara, amelyek horvátországi ügyekkel is foglalkoztak. Mivel pedig ezek mind Magyarországon működtek, ez a távoli Tengeremlék horvát nemessége számára olykor komolyabb nehézségeket jelenthetett, mind a kapcsolattartásban, mind a döntések befolyásolásában. Ezekről azonban – elsősorban források híján – sajnos igen keveset tudunk.

Az ország jövőjét illető legfontosabb kérdésekről a késő középkorban szintén Budán, az uralkodó mellett működő királyi tanácsban (*consilium regis*) döntöttek. Itt határoztak a legfontosabb kinevezésekről, háború és béke kérdéséről, valamint itt születtek a döntések diplomáciai ügyekben is. A királyi tanács tagja volt a horvát-dalmát bán (*banus Croatiae et Dalmatiae*) is, aki a nádor (*palatinus*) és az országbíró (*iudex curiae regiae*) után a harmadik legfontosabb méltósága volt a Magyar Királyságnak. Általa, valamint a már említett főpapok révén a horvát érdekek is megjelenhettek a legfontosabb döntéshozói szervben, ám személyében mégsem ez volt a legfontosabb. Kitüntetett szerepét kétségtől annak köszönhető, hogy Horvátországban és Dalmáciában a király megbízottjaként komoly hatalommal bírt. Az ezeken a területeken fekvő királyi birtokokat – Sokol (1402-ig), Csóka (a 15. század közepéig), Rmanj (1437-ig), Knin, Lábvár, Ostrovica (1402-ig), Skradin, 1408-tól Ripac, 1424-től Vrlika és 1437-től Kunjevo – megbízatása idején tisztségéből kifolyólag ő tartotta a kezében.⁵¹ A bán befolyását az is növelte, hogy hivattalal járó katonasága mellett ő rendelkezett a tartományban mozgósítható hadak felett is. Kinevezésének módja azonban jelzi, hogy személyében elsősorban nem a horvát érdekek udvari képviselőjét, hanem sokkal inkább a király megbízottját kell látnunk. Az uralkodó ugyanis őt saját akaratából, szóban, tetszőleges időre nevezte ki (*durante beneplacito*), és ebben a döntésében nem korlátozhatta senki.⁵² Az országgyűlés által a 15. századtól kezdve mind gyakrabban követelt egyetlen megkötés abban állt, hogy a legfontosabb stratégiai posztokra (horvát-dalmát bán, szlavón bán, erdélyi vajda, temesi ispán) és várak kapitányainak csak a magyar nemesség tagjai közül nevezhette ki híveit.*

* Mátyás 1471. III: 6. tc. „Továbbá, hogy úgy a királynak, mint a báróknak és országunk minden más nemesének végvidéki várait, tudniillik a felső és alsó részeken, vagy a Szlavón-, Dalmát- és Horvátországban levőket (arra alkalmas és méltó) magyaroknak és nem idegeneknek őrizetére

Ebbe a körbe a horvát nemesség is beletartozott, (ugyanúgy, ahogy a szlavón, erdélyi, vagy éppen az áttelepülő szerb), hiszen a horvát nemesség egyben az *universitas regni nobilium*, a Szent Koronát megtestesítő közösségnek is a tagja volt,⁵³ és a horvát bán méltóságánál fogva egyben a magyar arisztokráciához is tartozott. Ezért vallhatta magát például Frangepán Márton joggal az ország hű tagjának 1447-ben.⁵⁴

A horvát köznemesség azonban korántsem ápolt olyan szoros kapcsolatokat a magyar rendekkel, mint amelyet a fentebb elmondottak alapján várnánk. Tagjaik a hatalmas távolság, a földrajzi akadályok és a nyelvi-kulturális különbségek miatt minden bizonnyal ritkán bukkantak fel, és elszórtan alapítottak családot vagy szereztek birtokot Magyarországon a középkor folyamán – kivételt a közeli Szlavónia képezett csupán. Így tagjaiknak nem kellett megtanulniuk magyarul, körükben nem alakult ki egy olyan kétnyelvűség, mint a Szávától északra fekvő szlavóniai nemesség esetében.* Ezért írhatta Sándorfalvi Török Mihály Kanizsai Györgynek 1521. november 25-én Korbáviai (Karlovics, Torquatus) János bánról, hogy azon van, nehogy a magyar nyelv elterjedjen a horvát területeken.⁵⁵

A horvát nemesség világa szinte érintetlen maradt a középkor folyamán, és a számukra oly távoli királyi udvar eseményei nem különösebben foglalkoztatták őket, sőt még a Szávától északra fekvő Szlavónia is élesen elkülönült tőlük. Mindez azonban a 15. század közepső harmadától egyre gyorsuló ütemben megváltozott. Szerepet játszott benne a Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) halála utáni zavaros időszak, amikor a Cilleiek és a Tallóciak küzdöttek egymással a tartományok feletti hatalomért, bár ez inkább Szlavóniában okozott komoly problémát.⁵⁶ Hatással volt rá Mátyás királynak a Frangepánok ellen az 1460-as években viselt háborúja, mely során többek között a tengerparti Zengg városa is az uralkodó kezébe került.⁵⁷ Ám a legfőbb kiváltó ok kétségkívül Bosznia 1463-ban történő eleste után állandósuló oszmán hadjáratok pusztítása volt. A horvát nemesség tehetetlen volt a támadásokkal szemben, és határozatosan a magyar kormányzat sem tudta megvédeni őket. Mátyás 1476-ban ugyan átszervezte a határvédelmet, és összevonta a horvát-dalmát, valamint a szlavón báni tisztséget, ám ez nem tartotta távol a támadókat. A helyzetet bonyolította a Mátyás király halála utáni interregnum, melynek során négyen is aspiráltak a trónra,⁵⁸ és a különböző pártok között véres polgárháború tört ki az ország több pontján, így

kell bízni.” CJH I. 361. Az 1490. július -31én kötött farkashidai egyezményben szintén kikötötték, hogy az erdélyi vajda és székely ispán, a temesi és a pozsonyi ispán, a szlavón, dalmát, horvát bán, a szőrényi, jajcai, nándorfehérvári bán, a határ menti várak kapitányai, és a királyi városok kapitányainak tisztségét csak magyarok kaphassák meg: „*non aliis, quam hungaris, pro officiolatu dare et conferre valeamus, bene meritis.*” Bak M. János: *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert.* (Quellen und Studien zur Geschichte des Östlichen Europa VI.) Wiesbaden, 1973, 153.

* A királyi udvarnak azonban volt hatása a horvát irodalomra. Erre példa, hogy a középkorban rendkívül népszerű Nagy Sándor-regényt magyarból fordították le délszláv nyelvre. Erre nézve lásd további példákkal Hadrovics László: *Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok.* Budapest, 1944.

a Délvidéken is. A horvát nemesség számára a legfontosabb szempont az volt, hogy ki tud számukra kézzelfogható segítséget nyújtani az oszmánok elleni határvédelemhez, így sokan közülük Habsburg (I.) Miksa német királyt (1486–1519) támogatták, aki az 1463-ban Mátyással megkötött szerződés értelmében formált jogot a magyar királyi címre. 1490 nyarán a támogatói közé tartoztak a Frangepánok, a Kanizsaiak, a Corvin Jánosból kiábrándult Beriszló Bertalan vránai perjel.⁵⁹ Döntésük logikusnak tűnik, hiszen ők voltak a leginkább tisztában az Oszmán Birodalom erejével, és úgy érezhették, hogy Miksa érdekeltőbb lesz a határvédelemben, mint a messzi északra érkező Jagelló (II.) Ulászló. A harcok elhúzódtak, és bár Miksa 1491 júniusában mint magyar, dalmát és horvát király („*Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. rex*”) tett adományt Frangepán Jánosnak a szolgálataiért,⁶⁰ végül Ulászló ezen a vidéken is megszilárdította az uralmát. A konfliktust az 1491. november 7-én megkötött pozsonyi béke zárta le, melynek ratifikálására a következő év eleji budai országgyűlés volt hivatott.⁶¹ Ez a horvátokat annyiban érintette, hogy a Habsburgok megígérték az 1487-ben elfoglalta Tersattó (Trsat) visszaadását Ulászlónak – bár ezt nem teljesítették⁶² –, és 1492 márciusában több horvát előkelő is aláírta a békeszerződés pontjait elfogadó hitlevelet.⁶³

A hektikus belpolitikai mozgások talán kevésbé érintették Horvátországot, mint a Magyar Királyság területeit, az oszmán támadások azonban elsősorban rajtuk csattantak, így az itteni nemesség korántsem érezhette biztonságban magát. 1491-ben elesett a Jajca előterét védő Koszorúvár,⁶⁴ 1493. szeptember 5-én pedig a Karintiából hazafelé tartó, körülbelül nyolcezer fős boszniai oszmán csapat Jakub pasa vezetésével katasztrofális vereséget mért a Derencsényi Imre bán vezette mintegy hatezer fős seregére az udbinai (más néven krbavai vagy korbáviai) csatában, és a horvát nemesség színe-java – a beszámolók szerint alig háromszáz fő élte túl – odaveszett.⁶⁵ A helyzet súlyosságát jelezte, hogy az itáliai fejedelmek a hír hallatán azonnal harmincezer forint támogatást szavaztak meg Zengg és Horvátország védelmére.⁶⁶ Innentől datálható, hogy több-kevesebb rendszerességgel érkeztek velencei segélyek a térség védelmére, és egyre több horvát nemes kapott zsoldot a török elleni védelemért. Miksa is aktivizálta magát, és alig néhány héttel az udbinai csata után császárként és horvát-dalmát-magyar királyként („*rex semper augustus ac Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. rex*”) levelet írt a horvát rendeknek („*ad status Croatiae*”), amelyben bejelentette, hogy saját tartományai érdekében elhatározta a Horvátországban való beavatkozást. „[...] *decrevimus [...] terras et loca praefati regni Croatiae nostris militibus et copiis [...] in nostram ditionem et potestatem redigere verum Turcis praefatis [...] debitam resistantiam [...] opponere ac vos et loca vestra personaliter velle defendere.*”⁶⁷ Ebből persze nem sok minden valósult meg, ám mindezek hatására a horvát politikai elit elkezdett önálló politikai orientációt kialakítani, és 1494 tavaszán levelet írtak VI. Sándor pápának, melyben védelmet és támogatást kértek tőle.⁶⁸ Ezzel egy időben Habsburg (I.) Miksa szintén szintén felkereste a Szentszéket, és úgy tüntette fel magát a pápa előtt, mint aki lassan egyedül kénytelen felvenni a harcot a hódítókkal: „*Et iam*

4. Albrecht Altdorfer: I. Miksa diadalmenete, részlet a horvát és a magyar zászlóval, 1512-1515 között (részlet)

*ex nunc exercitum, quem nobiscum habemus, cum opportunis ducibus in Croaciam mittimus. Necessè enim est, cum Turci quotidie Croaciam invadant et ex ea crebras predas faciant, ut illic exercitum et presidia teneamus pro tuitione patriarum nostrarum, presertim cum rex Polonie cum Turco inducias seu treguas fecit, et rex Hungarie, idem quoque facturus esse dicitur.*⁶⁹

Mindezeknek köszönhetően a Habsburg–horvát kapcsolatok mind szorosabbá váltak. Kanizsai László horvát-szlavón bán 1494 júliusában beszámolt az oszmán hadmozdulatokról Miksa főparancsnokainak, és tudatta velük, hogy az ellenség Horvátországon keresztül a német tartományok megtámadására készül.⁷⁰ Persze az ilyen híresztelések mögött állhatott érdekezérelt szándék is, hiszen a veszélyre való hivatkozással lehetett nagyobb arányú támogatásra bírni a döntéshozókat. Ám ha így történt is, az akció révén a horvátok azért elkönnyvelhettek némi sikert, hiszen Frangepán Jánost 1496-ban Miksa ezer forint zsoldért a szolgálatába is fogadta.⁷¹ Így még jobban érthető, hogy Miksa uralkodói reprezentációjában miért bukkant fel a horvát kockás zászló az 1510-es években. **(4. kép)**

A katonai helyzet a 16. század első évtizedeiben tovább romlott a határvidéken, és ebben komoly szerepe volt egy újabb belpolitikai krízisnek. 1507-ben ugyanis a Horvátországban népszerű Bajnai Both András horvát-szlavón bánt az uralkodó leváltotta hivatalából a Perényi Imre nádor vezette szűkebb csoport ráhatására. Both azonban megmakacsolta magát, és már olyan hírek terjedtek, hogy a horvát várait inkább Velencének vagy az oszmánoknak adná át.⁷² Közben a Frangepánok is felszólították a magyar királyt és Velencét, hogy gondoskodjanak az oszmánok elleni védelmükről, ellenkező esetben kénytelenek lesznek más keresztény hatalom

– nyílt titok volt, hogy a Habsburgokra gondolt – oltalmát keresni.⁷³ Both haláláig nem mondott le a báni címről, hanem inkább visszavonult Horvátországba, amelyet mindvégig szilárdan a hatalmában tartott, és önálló diplomáciai manőverekbe kezdett. 1509 áprilisában például kétszáz lovassal Habsburg (I.) Miksa zsoldjába szegődött Velence ellen, és Dalmácia visszaszerzésének a tervét is komolyan fontolgatta.⁷⁴

Az elmérgesedő konfliktusban az sem hozott megnyugvást, hogy Both halála után 1512-ben rövid időre Perényi Imre szerezte meg a báni tisztséget. Hiába került egy kézbe az ország három legfontosabb méltóságából (nádor, országbíró, horvát-dalmát-szlavón bán) kettő, nem volt egyszerű helyzetben, ezt ő maga is jól tudta. Pietro Pasqualigo velencei követnek nyíltan megvallotta, hogy az elmúlt évek forrongása után Horvátországot „úgy lehet tekinteni, mint amely elszakadt a királyságtól”.⁷⁵ A helyzetet jól ismerő követ szerint a nádor – bár a kinevezése erről nem tett említést – egyfajta „alkirályi” szerepkört képzelt magának, és maga alá két helyettes bán kinevezését tervezte. Közülük az egyik a sógora, Balassa Ferenc, a másik Hédervári Ferenc volt jajcai bán lett volna, amiből nyilvánvaló volt, hogy nem közönséges vicebánnak szánta őket. Sőt, megbízatásához olyan pluszjövödelmeket is kapott, hogy ez alapján úgy tűnhetett, „mintha ő maga volna a király személye”. A velencei követ láthatólag tartott tőle, hogy Perényi újabb háborút szít a térségben, és megkísérli Velencétől visszahódítani Dalmáciát.⁷⁶

A magyar támadás végül elmaradt, a nádor-bán azonban rövid működését követően kaotikus állapotokat hagyott örökül az utódául kinevezett Beriszló Péternek. A horvát nemesség ugyanis továbbra is elégedetlen volt a központi kormányzattal szemben, és kevesellte a határvédelem érdekében tett erőfeszítéseket. Pedig a korabeli iratokból nyilvánvaló, hogy nem az uralkodói akarattal volt a gond, hiszen II. Ulászló és II. Lajos számtalan utasítást küldött a bánoknak a horvátországi katonai helyzettel kapcsolatban. Inkább arról volt szó, hogy a többszörös oszmán túlerő felőrölte az ellenállást, persze mindez a támadásokat elszenvedő horvátoknak aligha jelentett vigaszt.⁷⁷ Olyannyira nem, hogy Posedarski István horvát követ egyenesen azzal vádolta X. Leó pápánál Beriszló Pétert, hogy csak meghúzza magát Szlavóniában, és Horvátországgal nem is törődik.⁷⁸

1520–1521-ben az újabb oszmán–magyar békepuhatolózások idején a horvátok attól féltek, hogy a magyar királyi udvar esetleg békét köt az új szultánnal, Szulejmánnal. Mivel már évtizedes tapasztalatuk volt abban, hogy békeidőben is mekkora veszteségeket kell elszenvedniük, tudták jól, hogy egy esetleges újabb fegyverszünet számukra a végső pusztulással járna. Ez vitte rá őket, hogy 1521 elején Thomas Niger (Mrčić) személyében saját követet küldtek a velencei Signoriához, illetve Rómába, valamint egy másik küldöttet – talán Frangepán Kristófot – a Wormsban összegyűlő német birodalmi gyűlésre, hogy támogatást szerezzenek.⁷⁹ Lorenzo Orio velencei követ és titkára, Fancesco Massaro beszámolóiból azt is tudjuk, hogy több horvát előkelő Frangepán Bernáttal és Korbáviai Jánossal az élen azon a véleményen volt,

hogy amennyiben nem kapnak megfelelő segítséget, kénytelenek lesznek behódolni a töröknek, és inkább adót fognak fizetni a szultánnak.⁸⁰

Nándorfehérvár 1521. augusztus 29-én elesett, és szinte ennek másnapján Habsburg (I.) Ferdinánd osztrák főherceg rendszeres támogatást indított a horvát határok védelmére. Egyre több horvát nemest fogadott fel a zsoldjába, és saját katonái is megjelentek különböző hadműveletekben. A horvát nemesség mindinkább benne látta jótévőjét, és 1526-ban már azzal vádolták Jagelló (II.) Lajos (1516–1526) magyar királyt, hogy nemhogy segítséget, de még törvényes bánt sem tudott a királyság élére kinevezni.⁸¹ A helyzetben csak rontottak a különböző híresztelések, miszerint Lajos olyat mondott volna, hogy nem védi meg Horvátországot Velence kedvéért,^{*} és a mohácsi csata évében már Budán is azzal számoltak, hogy az oszmán hadjárat következtében Horvátország elvesz a király számára.^{**} II. Lajos átértelte a helyzet súlyosságát, és mindent megtett, hogy „hűségben tartsa a horvátokat, kik hol a tö-

* Lára kaptak olyan híresztelések is, hogy II. Lajos kijelentette: nem védi Horvátországot Velence kedvéért. Margalits Ede: *Horvát történelmi repertórium*. I. kötet. Budapest, 327, 1900.

** Ezt támasztja alá Antonio Burgio pápai követ 1526. június -30án kelt feljegyzése is. Szerinte „a legjobb eredmény, amivel ezt a háborút [az 1526. évi hadjáratot] befejezhetjük, a Dráva–Száva közti egész terület elvesztése. Én ezt a területet máris úgy tekintem, mintha elvesztettük volna, amióta az ellenség átkelt a Száván.” B. Szabó János (szerk.): *Mohács*. (Nemzet és Emlékezet) Budapest, 2006, 65.

rökkel, hol Ferdinánd osztrák főherceggel tárgyalgatnak”⁸² Talán nem véletlen, hogy a sakktablás horvát címer legerősebben II. Lajos király reprezentációjában tűnt fel, elég csak a Prágában fennmaradt ábrázolásra gondolni, melyben magyar ruhában ül a horvát és dalmát címerrel díszített pajzs mellett,⁸³ vagy 1525-ben vert tallérjára pillantani, melyen szintén ott díszelgett a horvát címer. **(5. kép)**

1526 nyarán sajnos már bármilyen szimbolikus gesztus kevésnek bizonyult az oszmán támadással szemben. Hiába parancsolta meg az uralkodó a horvát nemeseknek a hadba szállást,⁸⁴ ők a csapataikkal nem vonultak időben II. Lajos táborába.⁸⁵ Arra hivatkoztak, hogy mivel Ferdinánd zsoldjában állnak, ezért nem hagyhatják el helyüket. Így bár végül Korbáviai János és Frangepán Kristóf vezetésével valamennyien útnak indultak,⁸⁶ már késő volt, és Lajos király nélkülük veszítette el csatát augusztus 29-én Mohácsnál. Valószínűleg velük sem alakult volna másképp a csata végkimenetele, és nem a távol maradó kisebb-nagyobb kontingensek lettek volna a mérleg nyelve a keresztény sereg javára. Ám ettől függetlenül az iratokból egyértelműen kirajzolódik, hogy a külső nyomás következtében a horvát nemesség budai királyi udvarhoz való viszonya teljes mélypontra jutott a Jagelló-kor végére.* Jól mutatja ezt Frangepán Kristóf Zágrábból írt levele a mohácsi csatáról: „Miután a király megmenekült, azt tartjuk, hogy az Úr Isten ezt a vereséget a királyra és a magyarokra nem ártalomnak és veszedelemnek bocsátotta, hanem ez ország örök javára. Mert ha most a magyarok a császárt megverték volna, mikor lett volna vége az ő méltatlan hengegésüknek, vagy ki tudott volna alattuk megmaradni?”⁸⁷ A magyar sereg elbukott, a király meghalt, de ez nem jelentette a horvát–magyar közjogi kapcsolat végét. A Horvát Királyság továbbra is a Magyar Korona országa maradt, és a horvát nemesség a magyar politikai elittel szinkronban igyekezett megoldást találni a mohácsi vereség után kialakult helyzetben.⁸⁸

* 1527-ben a horvát rendek Ferdinándnak még mindig arról panaszkodtak, hogy a királyuk (II. Lajos) magára hagyta őket: „*a serenissimo domino nostro rege, qui defensionis nostre curam habere deberet, derelicti sumus*”. Emilij Laszowski: *Monumenta Habsburgica regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*. Knjiga I. 2. okl.

I. 1. 2. HORVÁT GYŰLÉSEK A KÖZÉPKORBAN

Források híján nehéz a középkori horvát gyűlésekről bármi érdemlegeset mondani, hiszen a 10–11. században többnyire Splitben tartott egyházi zsinatok nem mérvadóak a kérdésben.⁸⁹ Bár a horvát történetírás a 925. évi horvát királyválasztást általában már országgyűlésnek tekinti, ám ezt bizvást elvethetjük, hiszen inkább a keresztény egyházakban gyakori szinódusokról beszélhetünk. Ugyanez elmondható Kálmán 1105. évi zadari tanácskozásáról is, melyen szintén egyházi ügyek voltak terítéken.⁹⁰ Sajnos a 12–13. században is csupán a sötétben tapogatózunk, pedig a helyi előkelők valószínűleg a saját ügyeik elintézésére tartottak valamiféle gyűléseket (*congregatio*, amelyet a horvát szakirodalom következetesen *sabor* néven emleget). Ezek azonban több szempontból sem felelnek meg az országgyűléssel szembeni kritériumoknak, amelyek révén a különböző jellegű összejövetelekből csak azt tekinthetjük országosnak, amely „rendi alapon szervezett, rendszeresen összehívott, tanácskozó és döntéshozó jogkörű, képviseleti típusú, országos ügyekkel foglalkozó szerv”,⁹¹ azaz valamelyest intézményesült, és részt vett rajta a kikristályosodott nemesi szabadságjogokkal bíró (köz)nemesség (*nobiles*).⁹² Így egyetértve Pálosfalvi Tamás fogalmi meghatározásával, az első ismert horvát rendi gyűlés ideje éppen a valamiféle korporativizmust megtestesítő *Pacta conventa* megszületésére esik, melyre 1351-ben a Lika megyében lévő Benkováchoz közeli, napjainkra nyomtalanul elpusztult Podbrižanban került sor.⁹³ A már abban a korban is szegényes helyszín jelzi az egész rendszer kialakulatlanságát. Azonban, hogy mégsem egyszeri dologról volt szó, azt mutatja, hogy két évvel később Anjou István herceg parancsára Hahót Miklós bán tartott egy újabb gyűlést Horvátország minden lakosa számára (*universis nobilibus ceterisque status, conditionis et preeminencie homini*) Kninben, a királyság középkori központjában. Figyelemre méltó, hogy éppen ezekben az években közös kormányzás alatt állt Horvátország Szlavóniával, és ezért nem tűnik légből kapott elképzelésnek, hogy ezek az események a magyar gyűlések mintájára szerveződtek meg a horvát nemesség köreiből. Ugyanakkor nem vethetjük sutba azt a 16. század elején kelt megjegyzést, amelyet a korábban már említett Pietro Pasqualigo velencei követ ve-

tett papírra, miszerint a horvátok ősi szokásuk szerint tartanak gyűléseket a maguk számára: „*perche dicono, haver loro auctorita ex concessione eis atributa far la loco dieta in Croatia da per se*”.⁹⁴ Azaz attól, hogy a magyarországi iratanyagban nincsen nyoma ezeknek a gyűléseknek, az még nem jelenti azt, hogy nem is léteztek volna. A század végén, 1396-ban Nonában hívtak össze hasonló gyűlést, ám utána hosszú időre elhallgatnak a források.⁹⁵

A magyar országgyűlésekhez hasonlóan a Jagelló-korban jelentek meg újra a különböző horvát gyűlésekről szóló hosszabb-rövidebb beszámolók, és ezek mindegyike valamilyen módon összefüggött a mind akutabbá váló politikai helyzettel. 1494 áprilisában Bihácsban gyűltek össze a horvát nemesek, hogy megvitassák a korbáviai vereség után kialakuló politikai helyzetet, és itt fogalmazták meg segélykérő levelüket VI. Sándor pápa számára, melyet mint „*devotissimi filii prelati et magnates potioresque nobiles et proceres universi, totus infelix regnum Croatiae representantes*” írtak alá.⁹⁶ Hasonló tartalmú levél ment „*grafen, edl und unedl in Krabatland*” szignóval Habsburg (I.) Miksához, melyet szintén áthatott az oszmán fenyegetéstől való félelem és az általános pusztulás. Az sajnos nem derül ki, hogy kik is vettek részt ezen a találkozón, csak valószínűsíthetjük, hogy Kanizsai László bán hívta össze, hiszen a helyszín királyi végvárként báni rezidenciaként működött, és április 18-án ő is innen keltezett egy levelet a pápának. Utóbbiból tudjuk, hogy Klissza Atanáz nevű kapitánya és Bihács Éliás nevű várnagya is a környezetében tartózkodott, így nem kizárt, hogy ők is jelen voltak.⁹⁷

A horvát nemesség számára – amint azt már korábban láttuk – súlyos megpróbáltatásokat hoztak az 1490-es évek, amikor nem csupán az oszmán katonai fenyegetéssel, hanem a Mátyás király halála után kialakuló belpolitikai helyzettel is meg kellett küzdeniük. Mátyás király halála után ugyanis fia, Corvin János is a korona várományosai közé tartozott, és ellenfelei csak komoly birtokok, illetve címek árán tudták céljaitól eltántorítani. Az Ulászló mellett kardoskodó előkelők ezért odaigérték neki a bosnyák király cím mellett örökjogon Szlavóniát mintegy dukátusként, és a horvát-dalmát báni tiszteletéle végéig. Az 1490. június 17-én megkötött egyezmény értelmében Corvin magát Bosznia királyának, Szlavónia, Liptó és Opávia hercegének, nem továbbá Dalmácia és Horvátország bánjának címezte: „*Dominus dux se regem Bozne et ducem Sclavoniae, Oppaviae et Lythovie, nec non banum regnorum Dalmatiae et Croatiae scribat*”. Félő volt tehát, hogy egy újabb hatalmi centrum jön létre a herceg uralma alatt, amely alapjaiban változtatta volna meg a kialakult rendet. Ráadásul minderre Ulászló király is ígéretet tett a július 31-én aláírt farkashidai egyezményben, ám az ötlet eredetileg még Mátyástól származott, aki 1489-ben ígérte meg Habsburg (III.) Frigyesnek, hogy Corvin János bosnyák-horvát királyként való elismerése fejében biztosítja számára a magyar trónöröklést.⁹⁸ Bár a frissen megkoronázott Ulászló nem gondolta komolyan Corvin támogatását, az első években kénytelen volt elfogadni a helyzetet, és minden bizonnyal nem túlzó az a történetírói vélekedés, miszerint a király a hercegnek a „Dráva folyóvíztől Dalmatiának határáig

és Adriaticum-tenger partjáiig vannak, teljességgel királyi hatalmával élni neki adott vala”.⁹⁹

Velencéből 1491-ben egyenesen úgy tűnt, hogy a herceg hatalma felülmúlja a királyét, és abban reménykedtek, hogy Corvin jegyeséből, a milánói Sforza Biancából ha nem is magyar, de Bosznia királynéja még mindenképp lehet.¹⁰⁰ A terv azonban – nem utolsósorban a horvát és szlavón rendek ellenkezésén – megbukott, és Mátyás király természetes fia a Frangepánokkal történő 1494. évi kiegyezés dacára sosem lett bosnyák király, és nem sikerült a vezetésével egy horvát-bosnyák-szlavón államot gründolnia. Ennek ellenére a horvát területek feletti erős befolyása 1504. évi haláláig fennmaradt, és mindez hűen megmutatta, hogy ez a terület valójában mennyire laza szálakkal kötődik a Magyar Királysághoz. Azonban hiába voltak zavarok a királyi udvar és a herceg kapcsolatában, hiába próbált Corvin minél nagyobb önállóságot kiharcolni magának, ehhez nem próbálta meg maga mellé állítani a horvát rendeket. Az ő életének utolsó évtizedéből egyetlen gyűlést sem ismerünk, azaz ő maga minden bizonnyal nem kezdeményezett ilyet, és arról sincsen tudomásunk, hogy tőle függetlenül történt-e kísérlet az összehívására.

Ebből az időszakból egyedül a II. Ulászló által 1495. február közepére meghirdetett verőcei gyűlés volt az, ahová meghívták a horvát nemességet, ez azonban éppen kivételnek számított a gyűlések sorában. Az uralkodó ugyanis a Szlavóniában is komoly birtokokkal rendelkező Újlaki Lőrinc ellen viselt hadjáratot, és miközben természetesen tudomása volt a horvát nemesség 1494. évi diplomáciai próbálkozásáról, a Mátyás halála utáni zavaros időknél is véget szeretett volna vetni a térségben. Ennek köszönhető, hogy Alsólendvai Bánfi Miklós udvarmester birtokán bírói oktavát hirdettek, és emellett a horvát és szlavón nemesség számára gyűlést is tartottak.¹⁰¹ Ez volt az első ismert közös gyűlése a rendeknek, és nyilvánvalóan a pillanatnyi politikai helyzet hívta életre, hiszen az uralkodó most járt a legközelebb Horvátországhoz, valamint jelentős katonai erő állt mögötte, így a szokatlanul hosszú ideig tartó ítélőszék alatt (február 2. – március 1.) alkalma volt a Habsburg Miksa és Corvin iránt hűséggel viseltető helyi birtokosokat.¹⁰²

Antonio Bonfini szerint sok horvát nem jelent meg Verőcén. Jó okuk volt erre, ugyanis nem lehetett tudni, vajon az uralkodó kegyelmet ad-e megtévedt híveiknek, vagy lesújt rájuk, ezért a szigorú ítélettől tartva inkább távol maradtak. Beriszló Bertalan vránai perjelnek szerencséje volt, érte ugyanis a jelen lévő előkelők közbenjártak a királynál, így megbocsátást nyert.¹⁰³ Ezenkívül több más ügyben is ítéletet hoztak, így például Laki Thúz Osvát zágrábi püspök is visszakapta a régóta per tárgyát képező varasdi tizedjövödelmeket.¹⁰⁴ Ennél is fontosabb volt a gyűlés azon Bonfini által megörökített határozata, „hogy a török betörések elhárítása céljából folytatandó hadjárat idejére negyvenezer aranypénz zsoldot adjanak tízezer tartománybéli lovasnak, és ettől fogva azok védelmezzék az ország határait. A főemberek egyező akaratából a két tartomány kormányzójaul kétezer lovassal Corvin Jánost nevezték ki.”¹⁰⁵ Azaz, ha valóban így volt, akkor először került sor báni kinevezésre a tartományi nemesség

megjelent tagjai előtt, igaz, a herceg maga is távol volt, és csak márciusban Pécsen volt alkalma személyesen is megköszönni a megtisztelő kinevezést. A nagyvonalú katonai javaslatok sajnos papíron maradtak, hiszen lehetetlenség volt előteremteni ekkora összeget, Horvátországot azonban rövid időre le lehetett csendesíteni, így a rendhagyó horvát (és szlávón) tartományi gyűlés – legalábbis az uralkodó részéről – elérte célját, a köznyugalom helyreállítását. Mindez azonban nem tartott sokáig, hiszen alig egy évvel később, 1496 januárjában Corvin és apósa, Frangepán Bernát mégis nyíltan fellázadtak Ulászló ellen, ám ez már nem tartozik a verőcei gyűlés történetéhez.

A késő középkori horvát gyűlések legintenzívebb korszaka Bajnai Both András báni időszaka alatt következett be, legalábbis ebből az időből ismerünk adatot a legtöbb nemesi összjevetelről. A bonyolult eseménytörténetet Pálosfalvi Tamás már tisztázta, így itt csak a legszorosabb összefoglalásra vállalkozunk.¹⁰⁶ Corvin 1504. október 12-én bekövetkező halála után nagyjából ott tartott Horvátország, mint tíz évvel korábban: kivézetve, az oszmán hódítás rémképével fenyegetve, csak már az a hatalmas magánbirtok is hiányzott, amelyből a herceg valahogy mindig előteremtette a védekezés költségeit. Az uralkodó Bajnai Both Andrást és Gyarmati Balassa Ferencet nevezte ki az év végén bánoknak, utóbbi azonban végül át sem vette a hivatalát, így Both András feladata lett mindkét tartomány irányítása. Bár Bothnak korábban nem voltak birtokai Horvátországban, hamar otthonosan mozgott Bihácsban, Zengben és Otocácsban, sőt utóbbiban berendezte az állandó rezidenciáját is.¹⁰⁷ Bár 1505–1506-ban úgy tűnt, hogy Horvátország végre kap egy kis nyugalmat, a következő év végén drámaian megváltozott a helyzet. Perényi Imre nádor ugyanis – miként arról már szó volt – elérte az uralkodónál, hogy leválsa Bothot a bánúság éléről, ő azonban egészen rendhagyó módon nem volt hajlandó letenni a hivatalát. Talán valamennyire Corvin példája lebegett a szeme előtt, de az is bátoríthatta, hogy a szlávón nemesség mellett bizvást számíthatott a horvátok támogatására, és Horvátország valódi hátszínévé vált. Így aztán továbbra is bánként írta alá a leveleit, és Velence, illetve a Habsburgok felé szinte önálló külpolitikát folytatott. Mindehhez eredményesen használta fel a helyi nemességet, akik számára gyűlést hívott össze 1509-ben Bihácsban,¹⁰⁸ melyen a hírek szerint Korbáviai János, Alapi Boldizsár és Beriszló (minden bizonnyal Ferenc) is részt akart venni. Szintén ugyanebben az évben Topuszkón,¹⁰⁹ majd a következő évben Otocácsban is összegyűlt a horvát nemesség egy része, ahol külpolitikai kérdések, elsősorban a Habsburgokkal kötendő szövetség volt a téma.¹¹⁰ Topuszkó azért különös, mert az összjeveteleknek helyszínt adó ciszterci kolostor Zágráb megyében, azaz Szlavóniában feküdt, és ekkor még kivételes alkalomnak számított a királyságon kívüli színhely. A helyzet némileg hasonlított az 1495. évi verőcei gyűléshez, ám ott Szlavónia nemessége is megjelenhetett, míg Topuszkóban csak a horvátokat hívták össze.

Both András egészen az 1511-ben bekövetkezett haláláig szilárdan kitartott, Horvátország belső viszonyai pedig már soha nem tértek vissza az eredeti kerékvágásba. Az állandó háborús helyzet abszolút felülírta a békés időszakokban kialakult közigaz-

gatási kereteket. Az ő bánása idején megszervezett három rendi gyűlés azt mutatja, hogy a rendkívüli helyzetek nagyban hatottak a horvát rendiség alakulására, másrészt pedig élnünk kell a gyanúperrel, hogy az ismertnél jóval nagyobb számban hívták össze a horvát nemességet, csak ezekről az alkalmakról nem maradt fenn írásos forrás. Az ismert adatok alapján a középkori horvátországi gyűléseket nem tekinthetjük az egész korszakon végighúzódó eseménysorozatnak, hanem sokkal inkább értelmezhetjük egy-egy intenzívebb politikai időszak eredményeiként.¹¹¹

Sajnos a rendkívül szórványos adatokból csak érzékeltetni tudjuk a gyűlések létét, mintsem alaposabb bemutatást készíteni róluk. Az nyilvánvaló, hogy a gyűlések témáját meghatározta az oszmán fenyegetés növekedése, és az általános pusztulás, valamint a mindenkit érintő veszélyhelyzet folyamatosan erősítette fel a köreikben az összetartozás tudatát. Ez pedig megkönnyítette, hogy a horvát nemesi ideológiában a középkor folyamán mindvégig fennmaradjon az önállóság és a Magyar Királysághoz önként való csatlakozásának mítosza. Mindezt alátámasztja az utolsó ismert középkori horvát gyűlésekről fennmaradt néhány adatmorzsa is. 1524. november 30-án a horvátországi Ripacs várában összegyűlt nemesek („*Fideles Universitas Nobilium Regni Majestatis Vestre Croatiae*”) levélben kérték felséges urukat, hogy ne engedje magát befolyásolni a körülötte duruzsolóktól, és olyan kormányzót küldjön közéjük, aki alkalmas a védelem irányítására. Ez egy tipikus kérelem is lehetne a rendektől az uralkodó felé, ám van egy komoly szépséghibája, jelesül, hogy nem II. Lajos magyar horvát és cseh királynak, hanem Habsburg (I.) Ferdinánd osztrák főhercegnek („*Serenissimo domino domino Ferdinando [...] Domino nostro gratiosissimo*”) íródott.¹¹² A másik adatunk arról szól, hogy 1525. november 9-én az uralkodó megparancsolta Batthyány Ferenc dalmát-horvát-szlavón bánnak, hogy december 3-ra hirdessen gyűlést a horvát és a szlavón nemesek számára, ahol minden bizonnyal az uralkodó által preferált Tahy Ferenc bánágával szembeni ellenérzéseket kellett volna elsimítani.¹¹³ Nem tudjuk, hogy ez a gyűlés megvalósult-e, miként azt sem, hogy az 1526. február 13-ára, csak a horvát rendek számára meghirdetett összejövetelre megérkeztek-e a meghívottak. Mindenesetre az uralkodó utóbbira már a követeit is kijelölte Bánfi Zsigmond és Batthyány Ferenc bán személyében. A kitüntetett figyelem hátterében a horvát rendek december eleji követsége állt, akik azzal állítottak be a királyi udvarba, hogy megkérjék az uralkodót az oszmánokkal való békekötésre.¹¹⁴ Mivel a királyi udvar már elhatározta magát a háborúra, a lehető legrosszabbkor jött számukra a horvátok eltérő koncepciója. A rendek kérése így eleve kudarcra volt ítélve, ezért a horvát nemességnek is fel kellett magának tennie a kérdést, hogy ebben a helyzetben hogyan tovább. Talán éppen ezért hirdettek újabb gyűlést áprilisban, Körös városában a szlavón rendekkel közösen, melyre még Habsburg Ferdinánd főherceg is ígért követeket.¹¹⁵ Sajnos arról nincsen adatunk, hogy a gyűlést ki hívta össze, megtartották-e, s ha igen, akkor ott miről tárgyaltak, ám akárhogy is döntöttek, arra biztosan nem számítottak, hogy alig néhány hónap múlva uralkodó nélkül maradnak.

I. 1. 3. HORVÁTOK A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSEKEN

+ [61]

1510 elején Pietro Pasqualigo velencei követ igencsak meglepődött, amikor meghallotta, hogy II. Ulászló a horvátokat is meghívta a márciusi országgyűlésre, hiszen tudomása szerint ez egyáltalán nem volt szokásban („*non era consueto in le diete de Hungaria chiamar li signoři di Croatia*”).¹¹⁶ Úgy tűnik, hogy a derék diplomata helytálló információkkal bírt, mert a horvát nemesek valóban nem vettek részt a magyar országgyűlés munkájában, leszámítva a királyi tanács tagjai közé tartozó bárókat. Láthatólag a magyar nemesek nem tartották maguk közül valónak horvát társaikat. Legalábbis erre enged következtetni az az eset, amikor 1452. március 7-én az osztrák és a magyar rendek közösen próbálták elérni Bécsben, hogy Habsburg (III.) Frigyes visszaadja a koronát, valamint a háború idején elfoglalt birtokokat a magyaroknak. Ennek érdekében írtak a pápának is, továbbá tudósították minderről a horvát nemességet is, akiket arra is felszólítottak, hogy követeléseik érdekében, ha kell, akár fegyveresen is támogassák őket.¹¹⁷

A horvátok országgyűlésekről való távolmaradásának több oka is lehet. Az első és legfontosabb ezek közül jogi természetű, hiszen alapvetően az ország területén birtokos nemesség képviseltette magát vagy vett részt küldöttként, esetleg személyesen az országgyűlésen, így a Magyar Királyságban birtokkal nem rendelkező horvát nemességnek nem volt keresnivalója rajta. Természetesen, aki rendelkezett területtel valamelyik magyar vármegyében, és az ottani nemesség megválasztotta követének, úgy semmi akadálya nem volt a gyűlésen való részvételének, de ha volt is erre példa, azért nem lehetett túl általános. Horvátország és a Magyar Királyság ugyanis földrajzilag is élesen elkülönült egymástól. Miképp Frangepán Bernát a velencei követnek elmagyarázta, „Horvátországot két nagy folyó, a Száva és a Kulpa választja el Magyarországtól”, és akinek a kezében voltak a gázlók, ő uralta az egész országot.¹¹⁸ Tudjuk jól, ma sem egyszerű eljutni a horvát tengerpartra, és a folyók, valamint a hegyek mellett a távolsággal is meg kell küzdeni, mindez pedig hatványozottan igaz volt a középkorban. Tudjuk, hogy 1492-ben a délről érkező nemeseknek hiába küldte ki az uralkodó két hónappal korábban a meghívókat,¹¹⁹ így is elkéstek az országgyűlésről,

ezért kellett számukra külön hitlevelet készíteni.¹²⁰ Arra is van adat, hogy az éppen akuttá váló háborús veszély miatt nem rendelte a horvát nemeseket Magyarországra, legalábbis II. Ulászló 1510-ben az eredetileg meghívott horvát-szlavón bánokat, Kanizsai Györgyöt és Ernuszt Jánost végül mégis inkább a határra parancsolta, nehogy távollétükben valami baj történjen.¹²¹ A felsorolt okok közül azonban minden bizonnyal a legelső esett legnagyobb súllyal a latba, és csupán az uralkodót, illetve a koronát érintő kérdések voltak azok, amelyek mégis a magyar országgyűlésekre szólították a horvát nemeseket.

A 15. századból Mátyás király haláláig valójában egyedül 1463-ból van konkrét adatunk, amikor a Tolnán megrendezett gyűlésen ott voltak Horvátország nemesei is, ám hogy kik vettek rajta részt, arra nézve nem maradt fenn adat.¹²² Egy évvel később Frangepán Márton jelen volt Mátyás székesfehérvári királykoronázásán, és ha már vállalkozott erre a hosszú útra, úgy kijárta magának több horvátországi birtok uralkodói adományozását.¹²³ Nem kizárt, hogy a horvát arisztokrácia udvarban való beágyazottsága miatt sem érezték olyan fontosnak a kisebb nemesek jelenlétét. Mátyás király idejében a kinevezett bánok mellett főleg a Frangepán, Blagay és Korbáviai család tagjai biztosíthaták a személyes kapcsolatot az udvar és Horvátország között, igaz, ez rendkívül messze állt a rendiség bármilyen megnyilvánulásától, és sokkal inkább a királyi hatalom működési mechanizmusát mutatja. Szórványos adataink azonban mégis vannak a Jagelló-korból arról, hogy a horvát nemesség követeket küldött az uralkodóhoz különböző ügyekben, alapvetően persze a tartomány megoltalmazására kérve őt. Általában nem tudjuk, hogy kik és milyen formában választották meg a követeket, de tény, hogy Horvátországból érkeztek, és valaki megbízta őket. Azt, hogy mégis valami közösségi akarat állhatott az ilyen követküldések mögött, az 1494 áprilisában lezajlott bihácsi gyűlés eseményei mutatják. Az itt megjelentek ugyanis választottak maguk közül három küldöttet, akik jókora utat tettek meg, hogy a Kassán időző uralkodónak előadhassák kéréseiket.¹²⁴ Ezenkívül még legalább két alkalommal, 1513 februárjában és 1525 decemberében érkeztek horvát nemesek a királyi udvarba, de a valós szám ennél minden bizonnyal több volt.¹²⁵ Konkrét személyt csak Mohács előestéjén ismerünk, amikor horvát előkelők, Frangepán Mátyás, György, valamint Blagay István írtak levelet Cetin várából Ferdinándnak, és ezt azzal a Tumpics Bernáttal küldték el, aki később még több alkalommal teljesített hasonló megbízatást.¹²⁶ Mindebből látszik, hogy a horvát nemesek talán nem is az országgyűlést, hanem sokkal inkább a közös királyi udvart (mint hatalmi központot) tartották a legfontosabb fórumnak ügyeik elintézésére.

Összesen három Jagelló-kori országgyűlésről van tudomásunk, amelyekre a horvát nemesség képviselői bizonyosan kaptak meghívót, vagy konkrétan tudjuk, hogy részt vettek rajta. Az első a már említett 1492. évi budai rendezvény, amely a korszak egyik legjobban adatolt gyűlése. Ezen több tucat horvát és szlavón nemes vett részt Egervári László horvát-szlavón bán vezetésével, és a március 7-i dátummal (vissza)keltezték oklevélre hatvanketten helyezték rá a pecsétjüket, elismerve ezzel

a pozsonyi béke pontjait.¹²⁷ Minket ezzel kapcsolatban most csak az érdekel, hogy ki volt jelen a horvát (köz)nemesség képviselőjében, ám a névsort böngészve megállapíthatjuk, hogy alighanem senki nem így érkezett közülük Budára. Bár a bán utáni első aláírók között természetesen ott találjuk a leghatalmasabb horvát előkelőket, négy Frangepánt, köztük Jánost, Habsburg Miksa megbízottját, Korbáviai Károlyt, valamint két-két Blagay és Zrínyi grófit, ám ők a rangjuk miatt valószínűleg mindannyian személyes meghívóval érkeztek. Az őket követő ötvenkét aláíró nemes mindegyike pedig szlavón nemes volt, és/vagy valamelyik főúr kíséretébe tartozott, így ők sem tekinthetők a nemesség képviselőinek.¹²⁸ Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy miért a horvát nemesség egészének nevében állították ki mégis az oklevelet. Úgy tűnik, hogy eredetileg Ulászló számára volt fontos a trónutódlási küzdelmeket lezáró országgyűlésen való részvétel ilyen formában történő deklarálása. Eredetileg ugyanis sem a horvát, sem a szlavón nemesség jelentős része nem őt támogatta, így a néhány tucat horvát-szlavón nemes által a rendek nevében aláírt hitlevél egyben az új király hatalmának elfogadását is jelentette. Másrészt a pozsonyi szerződés is megfogalmazta elvárásaként, hogy az „egész ország (*universum regnum*) járuljon hozzá”, és a más sokpeccés oklevél között elkészülő horvát-szlavón hitlevél ennek tett eleget.¹²⁹

A következő országgyűlés, amire a horvátok meghívást kaptak, a már szintén említett 1510. évi esztergomi volt. Valójában ez sem véletlen, hiszen itt olyan téma volt napirenden, amely a horvátokat első kézből érintette: Dalmácia státusa, valamint ezzel összefüggésben a Magyar Királyságnak a Velencéhez fűződő viszonya. Az országgyűlésnek abban kellett tanácsot adnia II. Ulászló számára, hogy az ekkor zajló nagy európai háborúban kinek az oldalára álljon, vajon a régi szövetséges Velencei Köztársaság mellett, vagy inkább az ellene létrehozott cambrai-i liga kötelékében avatkozzon be a küzdelembe. Az erőviszonyok ismeretében a királyi udvar tisztában volt vele, hogy részükről a legjobb lépés a kivárás, és ebben a háborúban csak veszíthetnek. Ugyanakkor felcsillant Dalmácia visszaszerzésének a lehetősége, amelyért már a megelőző évben is komoly háború zajlott a horvát nemesség részvételével. A mérlegelés során azonban azt sem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy Velence 1501 óta pénzügyileg támogatta a törökellenes küzdelmet.¹³⁰ Sőt, az adriai városállam a Habsburgokhoz hasonlóan több horvát nemeset a zsoldjába fogadott, így egy esetleges háború esetén az ő pártállásuk szintén komoly kockázatot jelentett a központi kormányzat számára. Mindezek miatt az uralkodó a horvát és a szlavón nemességnek is fejenkénti megjelenést parancsolt, ám a horvát grófok végül csak megbízottakat küldtek Esztergomba. A távolmaradás miatt egyrészt a kiváltságaikra hivatkoztak, másrészt pedig – ezt ugyan nyíltan nem mondhatták ki – nem akartak közreműködni az esetleg nyíltan Velence-ellenes határozatok meghozatalában.¹³¹ A horvát nemesek helyesen számították ki az események várható menetét, ugyanis az időhúzásra berendezkedő magyar elit július 5-én végül is csatlakozott a cambrai-i ligához, tovább mélyítve ezzel a horvát határvédelem gondjait. Ugyanis e döntéssel

a Magyar Királyság az egyetlen olyan potens szövetségesnek fordított hátat, aki a déli határok védelméért hajlandó volt pénzügyi áldozatot hozni.¹³²

A harmadik, egyben korszakunkban az utolsó közös alkalom az 1526. április 24-re összehívott budai országgyűlés volt, amelyen az ország előkelőinek az oszmán szultáni hadjárat elleni védekezést kellett megszervezniük. A király átértékelte a helyzet súlyosságát, és a tanácskozássra meghívta a szlavón mellett a horvát rendek küldötteit is.¹³³ Sajnos az ő nevüket nem ismerjük, és arról sem tudunk, hogy részt vettek-e a gyűlésen. Csupán feltételezhetjük, hogy ha készült volna a részükre bármilyen követi instrukció, akkor abban biztosan az szerepelt volna, hogy az uralkodó küldjön számukra katonai és pénzügyi támogatást, valamint lehetőleg kössön békét Szulejmán szultánnal. Ekkor sajnos azonban már egyiknek sem volt realitása.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a horvát rendek alapvetően nem vettek részt az országgyűlés munkájában, és csak akkor kaptak meghívót, amikor külön őket érintő kérdésben kellett dönteni, mint például Mátyás király idejében a Szent Korona, a Jagellók korában pedig a fontosabb békék és háborúk dolgában. Az Oszmán Birodalomnak köszönhetően a korszak végén már csak egy nagy kérdés maradt számukra: fegyveresen ellenállni, vagy politikailag behódolni, ám a túlélésért küzdő magyar és a horvát elit az eltérő geopolitikai helyzetük miatt ebben sem jutott közös nevezőre. Előbbi jelentős része még hitt valamiféle önálló „magyar út” lehetőségében, az utóbbiak azonban a történelmi tapasztalat okán egyedül a Habsburgok uralma alatt látták biztosítottnak a jövőjüket. Utólagos előlátással ma már tudjuk, hogy ebben a kérdésben inkább a horvátoknak volt igazuk.

I. 1. 4. DALMÁT GYŰLÉSEK

+ [65]

Dalmácia már a 11. században is inkább volt egy antikvitásból fennmaradt földrajzi elnevezés, mint bármiféle konkrét politikai entitás. Az Adriai-tenger keleti keskeny partvidékén fekvő, egyes régi alapítású városok polgársága szívesen emlegette dalmát származását, használta dalmát nyelvét, és biztosan volt valamilyen érzelmi viszony közöttük, ám ezt soha nem sikerült politikai tőkévé transzformálniuk, így a terület a középkor folyamán folyamatosan több nagyhatalom ütközőzónájának számított. A dalmát városokat és a hozzájuk tartozó szűk tengerparti sávot valójában a tenger szervezte egységbe, így igazi veszély is leginkább innen leselkedett rájuk a jól felszerelt velencei gályák formájában. Földrajzi okok miatt a Balkán-félsziget belsejéből érkező bizánci és magyar expanzió csak ideig-óráig érhetett el jelentősebb sikereket, és a helyi közösségek egészen a 18. századig csak meglehetősen laza szálakkal kötődtek a szárazföldi területekhez.

Kálmán király 1102. évi hadjáratától kezdve számítjuk tartósnak a magyar jelenlétet a térségben. Ekkor került be a magyar királyi címek közé Dalmácia, a három oroszlánfejet ábrázoló címerkép pedig a 14. századtól kezdve tűnt fel gyakrabban különböző ábrázolásokon. Az Anjou-kor a dalmáciai–magyar kapcsolatok virágkora volt, miután (I.) Lajos király 1358-ban visszaszerezte a dalmát városokat Velencétől, és azokat még a 14. század végén Luxemburgi (I.) Zsigmond is stabilan az uralma alatt tartotta. Ebből az időből van az egyetlen adatunk dalmát gyűlésekre, amikor Zsigmond király 1396. október 26-án felszólította a traui polgárokat, hogy azonnal küldjék el a követeiket a dalmát városok gyűlésére.¹³⁴

A magyar szupremácia nem tartott sokáig. Mihelyt az erősödő oszmán támadások újfent lekötötték Zsigmond katonai erejét a Duna vonalánál, Velence gyorsan kihasználta a lehetőséget, és katonái az 1420-as években visszaszerezték a partvidéket. Egyedül Zengg és környéke, valamint a Spalato melletti Klissza környéke maradt magyar kézen, amelyet Hunyadi Mátyás néhány más kisebb várral együtt a zenggi kapitányságban szervezett egységes katonai körzetté 1464-ben. A dalmáciai magyar jelenlétet az erős és független Ragusa tartotta fenn legtovább. Talán e kapcsolat emléke

az a díszkard, amelyet Mátyás adományozott a városnak, és ma a bécsi Kunsthistorisches Museum őrzi.¹³⁵

Mindenesetre a dalmáciai városállam 1462-ben ezer forintot adott a magyar korona kiváltására, és két évvel később újabb ötezer forinttal támogatta Mátyás király boszniai hadjáratát. 1467-ben viszont az oszmán sikerek hatására felajánlkoztak a szultánnak, miközben azért továbbra is szállítottak híreket a magyar királynak. A politikai erőviszonyok megváltozását élénk figyelemmel követő raguzaiak Jagelló (II.) Ulászló megkoronázásakor (1490) már nem küldtek ünnepi követséget Budára, és rendszeres ajándékként csupán ötszáz forintot utaltak a királyi kincstárba. Midőn pedig a mohácsi vereség híre eljutott az Adriai-tenger ékkövének számító városba, a tanács azonnal beszüntette az addig azért többé-kevésbé rendszeresen csordogáló összeg folyósítását Budára. A városállam patrícusainak azonban ettől nem maradt több pénz az erszényében, ugyanis a Portára fizetendő adó mértéke folyamatosan nőtt. A 16. század első évtizedeiben már tizenkétezer forint adót fizettek a békéért és a megszerzett kereskedelmi kiváltságokért cserébe.¹³⁶

A magyar–dalmát kapcsolatok a kora újkor századaiban minimálisra csökkentek. A Habsburgok Magyar Királyságában leginkább a királykoronázások és uralkodói temetések reprezentációs kellékei között maradt fenn Dalmácia mint igénykirályság emléke. Raguzá pedig egyrészt a Magyar Királyságból eltűnő egyházi relikviák, köztük a Szent Jobb és a Szent István -herma felbukkanási helyévé, másrészt a Kárpát-medencébe irányuló kora újkori katolikus misszió balkáni hídfőállásává vált.¹³⁷ Mindennek azonban a dalmát, horvát (és magyar) gyűlésekre vajmi kevés hatása volt.

I. 1. 5. SZLAVÓNIA A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

+ [67]

Szlavóniát (*Regnum Sclavonie*)* a középkorban a horváltól teljesen eltérő kapcsolat fűzte a Magyar Királysághoz. E viszony kezdeteiről és természetéről több vélemény is ismert, a két szélsőséges álláspont szerint vagy egészen László király 1091. évi hadjáratáig a Horvát Királyság része, vagy éppen ellenkezőleg, magyar fennhatóság alatt állt már a 10. századtól kezdve. Ma a leginkább elfogadott, hogy a szlávok által lakott Dráva–Száva közötti Szlavónia, amely földrajzi és nem politikai elnevezés, már a 11. században a Magyar Királyság részeként mint gyeplő örizte az ország délnyugati határait.¹³⁸ Erről persze rendkívül csekély számban maradtak fenn források, ám mivel a terület kimutathatóan Somogy és Zala vármegyéhez tartozott, és 1224 előtt e két vármegye ispáni címét gyakran kötötték össze a szlavón báni méltósággal, így jó eséllyel már a 11. században megszülető magyar vármegyrendszerbe tagozódott Szlavónia is. Az is elgondolkodtató, hogy ha ez a terület Horvátországgal és Dalmáciával egy időben katonai úton került volna magyar uralom alá, akkor a horvát és a dalmát mellett minden bizonnyal a szlavón királyi cím is bekerült volna a magyar titulátúrába, erre azonban csak a mohácsi csatát követő időszakban került sor. Úgy tűnik tehát, hogy a Szent László király 1091. évi hadjáratát követően megalapított zágrábi püspökség nem a tartomány, hanem az egyházmegye megszervezésének volt a kezdő dátuma.¹³⁹

Amíg Horvátország és Dalmácia számára Kálmán király biztosította régi törvényeik (szokásjogaik) érvényét, és utódai sem tértek el ettől, addig a Gvozdtól a Drávaig húzódó területen – ha lassan és fokozatosan is – már korán és hiánytalanul megjelentek a magyar intézmények: a magyarországi várszervezet, a vármegyrendszer, majd a nemesi megyék és megyei közgyűlések.¹⁴⁰ Egyházigazgatás terén a kalocsai

* A „*regnum Sclavoniae*” nem szlavón királyságot, hanem Tótországot, vagy Szlavónországot jelent, ahogy az Erdély esetében is megfigyelhető (*regnum Transilvaniae* – Erdélyország). Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. (História Könyvtár. Monográfiák 27.) Budapest, 2010, 34–35.

érseki tartományba tartozó zágrábi püspökség alá volt rendelve a tartomány, és városias települései hasonló módon nyerték el a privilégiumaikat a 13. században, mint bárhol máshol a Magyar Királyságban. Szlavónia tehát az Árpád-kor végén biztosan a Magyar Királyság integer részének számított, és ennek nem mond ellen, hogy az eredetileg Horvátországban és Dalmáciában létező báni joghatóság az Árpád-kor utolsó évszázadában megjelent és általánossá vált Szlavóniában is.¹⁴¹

Mielőtt rátérünk a kétségtelenül létező regionális sajátosságok számbavételére, elsőként a tartomány kiterjedéséről kell néhány szót szólni. Szlavónia ugyanis nem alkotott olyan zárt, jól körülhatárolt földrajzi egységet, mint például Horvátország. Általánosan a Dráva–Száva köz nyugati részét értették alatta, de ez csak megközelítőleg igaz, és pontosításra szorul. Egyrészt ugyanis jelentős területek húzódtak a Szávától délre egészen a Kulpáig, amelyek Zágráb vármegye részeként még a tartományhoz tartoztak. Másrészt ez a lehatárolás nem ad magyarázatot Szlavónia keleti és nyugati végeiről, harmadrészt ő maga is változott az idők folyamán, és a különböző korszakok alatt mást értettek alatta, ez pedig értelemszerűen kihatott a tartományi gyűlésekre, valamint a tartománynak a magyar országgyűléshez való viszonyára.¹⁴²

A korábbi kutatások megállapították, hogy Szlavónia kezdetben Zágráb és Körös vármegyéket foglalta magába, a középkori szlavón gyűléseken leggyakrabban e két terület nemessége vett részt, és a tartomány élén álló bán helyettesei, a vicebánok szinte *ex officio* viselték a körösi és (az 1480-as évektől) a zágrábi ispáni címeket, miközben a megyék ítélőszéke egyben a szlavón báné is volt.¹⁴³ Emiatt joggal tekinthetjük a tartomány központi „magterületének” ezt a területet, azonban a 13. századtól kezdve rendre felbukkannak olyan források, amelyek szerint eseti politikai ügyek felülírták ezt. Elég csak a jogtörténetben elhíresült 1351. évi XII. törvénycikkelyre utalni, amely a Dráva és a Száva közötti (*inter fluvios Draue et Zaue*) nemesek mellett Valkó és Pozsega vármegyék nemességét is felmentette a szlavón bánat illető nyestbóradó megfizetése alól, hiszen ennek értelmében ezek a területek is a bán fennhatósága alatt álltak.¹⁴⁴ Ettől persze a két vármegye még nem tartozott Szlavóniához, ám a tartomány élén álló királyi tisztségviselőnek számító bán joghatósága mégis kiterjedt rájuk. Mindez nem 14. századi fejlemény, a késő Árpád-korból is bőségesen maradtak ránk adatok arról, hogy a Somogy és Baranya vármegyék Dráván túli részei, Zala muraközi területe, Verőce vármegye, valamint az akkor még leggyakrabban Zagorje néven említett Varasd vármegyék népe is fizette a király képében megjelenő bánnak a megszállási illetéknek (*descensus*) is nevezett, már említett adót.¹⁴⁵ Ezt a joghatóságot tovább erősítette, hogy az adószedésért is felelős zágrábi kamara, melynek a területi illetékessége szintén túlnyúlt Szlavónián, az 1320-as évek elején a báni honor része lett, azaz a Pozsegából – és valószínűleg Verőceből és Varasdból – beszedett ilyen jellegű jövedelmek a mindenkori bánat illeték.¹⁴⁶

Nem nehéz észrevenni, hogy a szlavón báni joghatóság ezek szerint a 13–14. században, főleg az adózás területén, a korabeli iratokban gyakran „Drávántúl” (*ultra Drawam*) néven említett területre terjedt ki. A kifejezés, miként arra Weisz Borglárka

egy évtizede rámutatott, köztudottan a Dráva folyótól délre található területeket jelölte, ám a források határozottan elkülönítették egymástól a „Drávántúl”-t és Szlavóniát, amikor például valamely föld fekvését „a Dráván túl, Szlavónia felé” („*terram [...] ultra Drawam versus Sclavoniam*”) határozták meg. Mindez a jól ismert ténnyel áll összefüggésben, hogy a Magyar Királyság intézményrendszerében a 12. század elején megjelenő báni méltóság eredetileg Horvátország és Dalmácia kormányzására volt hivatott, és a bánok joghatósága csak fokozatosan terjedt ki a Dráva és a Gvozd-hegység közötti területre. Ez a vidék viszont ekkor már régóta a Magyar Királysághoz tartozott, és rajta a megyeszervezet is valamennyire kiépült. A források tanúsága szerint a később Szlavóniának nevezett területen a 11. század első kétharmadában Kolon, majd ennek felbomlását követően Zala és Somogy vármegye állt. Azaz a drávántúli területeken előbb jött létre a Magyar Királyságból induló vármegyerendszer, és erre ráépülve született meg a 13. század első évtizedeiben a bán hatalmának a Drávaig terjedő kiterjesztésével „egész Szlavónia” (*tota Sclavonia*) területi fogalma, amelynek a csak már említett szűkebb, Zágráb és Körös vármegyékre vonatkozó része volt Szlavónia tartomány.¹⁴⁷

Mindebből világosan kirajzolódik, hogy a szlavóniai bán a voltaképpeni Szlavóniával északról és keletről szomszédos, Varasdtól Valkóig elnyúló sáv megyéiben olyan jogok illették meg, amelyek feltűnése a tartományból magától értetődő, azon kívül azonban a legkevésbé sem. E jogok meglehetősen széles kört öleltek fel: az adószedésen – valamint az ezekhez szervesen kapcsolódó descensuson – kívül bírászkodási, igazgatási és katonai elemei is voltak. Ennek az okai valószínűleg összetettek, de valamiképpen összefüggtek a magyar uralkodók azon Imre királytól (1196–1204) megfigyelhető gyakorlatával, amely Szlavónia irányítását Horvátországgal és Dalmáciával együtt a királyi család egyik tagjára bízta. Bár e territóriumok nevei rendkívüli változatosságot mutatnak, a lényeg, hogy a szlavón hercegek és hercegnők tartományait mindig azokkal a megyékkel kerekítették ki földrajzi egységgé, amelyekben némi fáziskészséssel ugyan, de a szlavóniai bán Szlavónián kívüli joghatóságára utaló nyomok is felbukkannak.¹⁴⁸ Erre szintén jó példa a később még említendő gyűlések esete, ugyanis 1329-ben az akkor fungáló Mikcs bán a Dráva és a Száva közötti nemességet hívta össze, és ez még további három alkalommal megtörtént a század második felében. Mindebből az következik, hogy Szlavónia fogalmát el kell választanunk a szlavón bán joghatóságától, másrészt viszont a Drávától a Gvozd-hegységig mégiscsak létezett a Drávántúl mint földrajzi entitás, * ami a kora újkorban és újkorban Szlavónia újradefiniálása során hatalmas szervezőerővel bírt.

* Erre fontos bizonyíték az az 1252-ben kelt oklevél, mely szerint a körösi hospesek falunagyát a Gvozdon és a Dráván túl nem lehetett a bán elé idézni. Weisz Boglárka: A báni joghatóság Szlavóniában és a Dráván túl. In: Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György (szerk.): *Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, 2010, 480.

Az előbb említett vármegyék közül Verőce és Varasd tartoztak szorosabb szálakkal a tartományhoz, olyannyira, hogy a kora újkorban mindkettő Szlavónia részévé vált.* Előbbi királynéi uradalomból fejlődött ki a 14. század végén,** és bár az 1552-ben bekövetkező oszmán hódítás megőrizte különállását, mégis több tekintetben úgy működött, mintha a tartományba tartozott volna.¹⁴⁹ Például néhány alkalommal az itteni nemesek közösen részt vettek Körös vármegye nemességével az ottani tartományi gyűlésen, mint például 1408-ban,¹⁵⁰ 1430–1432 körül,¹⁵¹ és megjelentek a Zágrábban összehívottn is 1481-ben.¹⁵² Egy alkalommal – fentebb már említettük – Verőce városa is otthont adott egy nagyobb volumenű gyűlésnek 1495-ben. Mindez a jelenség azonban inkább a kivételek számát erősítette, hiszen a négyből három alkalommal az uralkodó is megjelent a gyűlésen, míg az 1430-as évek elején tartott rendezvényen a királyi rokon Cillei Hermann szlavón bán elnökölt, és mindenkit érintő bíraskodási kérdésekről határoztak.¹⁵³ Azaz csak különösen fontos gyűléseken vettek részt a középkorban, ám ezzel együtt adózás tekintetében is mind gyakrabban Verőcét is Szlavóniához hasonlóan kezelték, ami azt jelentette, hogy velük egy időben vetették ki, szedték be és adminisztrálták a bevételeket.¹⁵⁴ Ugyanakkor Verőce a korszakban általában maga küldött követet a magyar országgyűlésre, és ők nem a szlavón küldöttség tagjaként vettek részt ezeken, miként ezt egy 1517-ben készült követi névsor igazolja.¹⁵⁵ Mindez a Zagorje erdőispánságból megszülető Varasd vármegye esetében is igaz, sőt, már 1273-ban azt olvashatjuk róla, hogy lakóitól a báni beszállásolásért kivetett adót is beszedték.¹⁵⁶ A vármegye ispáni tiszte a várral és a zagorjei grófsággal volt összefüggésben, és az itteni nagybirtokosok (Cillei Hermann, Vitovec János, Corvin János) szlavóniai szerepvállalása és ambíciója tartotta fenn, illetve fűzte szorosabbra ezt a köteléket egészen a középkor végéig. Mátyás király 1486-ban megszüntette a vármegyei ítélőszéket, és ettől kezdve a peres ügyeiket a bán előtt kellett tárgyalniuk, és az adószedésnél valóban Szlavónia részeként kezelték őket. 1481-ben és 1495-ben ők is ott voltak a zágrábi és a verőcei gyűlésen,¹⁵⁷ ám követként az 1517. évi országgyűlést Gyulai János ispán kereste fel személyesen.¹⁵⁸ A Zala vármegyei Muraköz esete is összefüggött Varasddal, ugyanis a 15. század második felében előfordult, hogy azt hol Szlavóniához, hol pedig Varasd vagy Körös megyéhez sorolták.

* Érdekes adalék erre, hogy 1568-ban Listius János az alábbi kommentárral korrigálta Antonio Bonfini grandiózus alkotásának egyik tévedését, miszerint Szlavóniában Zágráb, míg Dalmáciában Zengg megye fekszik, hogy a derék humanista bizony „rosszul mondja, mivel Szlavóniában csupán három megye vagon: Zágráb, Körös és Varasd”. Martinus Georgius Kovachich: *Scriptores Hungaricarum minores*. I. kötet. Buda, 332, 1798.

** Anjou Mária királynő (1384. január 4., 1391. április 21. – május 7., 1394. február 7., 1395. január 7–25.), és Borbála királyné is több alkalommal (1410. augusztus 29., 1412. december 12. – 1413. január 7., 1413. február 3., 1416. november 21.) is tartózkodott itt, míg ez idő alatt Zsigmond egyszer sem keltezett innen iratot, azaz vélhetően nem járt itt. Engel Pál – C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438)*. Budapest, 2005, 36, 43, 45, 170, 171, 173.

Mindennek a háttérében az állt, hogy a terület nagy része a csáktornyai uradalom részeként a Varasdon székelő Cilleieké volt.¹⁵⁹

A Dráván túl a középkorban kiépült szisztéma nagyban hasonlított a szűken vett magyarországi rendszerre. Csak amíg ott a király, a nádor és a megyés ispánok irányítottak – a nádor egyébként konkrétan több megye ispánja is volt –, addig Szlavóniában a herceg(nő), a Zágrábot és Köröst familiárisain keresztül közvetlenül irányító szlavón bán, és tartományon kívüli délvidéki megyék ispánjainak joghatósága volt a közvetlen szervezőerő.¹⁶⁰

Szlavóniának vitán felül már a középkorban volt valamiféle territoriális különállása, ám ezek kezdetei körül sok a bizonytalanság.¹⁶¹ Mindenesetre az itt lakók önazonosságának alapját egy egységes privilégiumrendszer jelentette, amelyre a 15. században már mint régi kiváltságokra hivatkoztak. Ennek gyökerei a 13. század második feléig fejthetők vissza, 1264-ben és 1273-ban ugyanis már jól ismert gyakorlatként és szokásként („*mos et consuetudo regni Sclavoniae approbata*”) említik a tartomány jogi sajátosságát.¹⁶² Ettől azonban korántsem volt királyság, és leggyakrabban mint hercegség, azaz *ducatus* szerepelt a forrásokban, ami nem véletlen, hiszen, ahogy már láttuk, ha nem „egész Szlavónia bánja”, akkor sok esetben a királyi család valamelyik tagja irányította hercegi (vagy hercegnői) címmel. Az elhúzódo dinasztiaaváltás trónharcait követően csak a 14. században lett általános a *regnum Sclavonie*, azaz Szlavónország, avagy régies magyarsággal Tótország elnevezés. Ekkortól kezdve – rövid intermezzókat leszámítva – a magyar király által kinevezett szlavón bán állt az élén, ő szedte be az uralkodót megillető adókat, vezette a tartomány haderejét, ítélkezett mint bíró, és felügyelte a zágrábi királyi kamara pénzverését.* A mai horvát főváros, Zágráb tehát eredetileg Szlavónia egyik fontos politikai, egyházi és még inkább gazdasági központja volt.¹⁶³ (6. kép)

Szlavónia az Anjou királyok uralkodása idején kezdett el közigazgatásában és jogrendszerében mind egységesebb kereteket öltetni. I. Károly 1323-ra pacifikálta a tartományt, és 1325-ben megszüntette a báni bírászkodás alóli kiváltságokat.¹⁶⁴ A következő fontos dátum 1351, amikor is Nagy Lajos felmentette a szlavón, valamint a pozsegi és valkói nemességet a báni beszállásolás, másként bánzsolozsmája, közkeletűbb nevén a nyestbóradó terhei (*descensus banalis, quod zulusma dicitur*) alól, valamint minden kötelezettségükben, illetve immunitásukban a magyar nemességgel megegyező módon lettek elbírálva.¹⁶⁵ Ez a törvényi rendelkezés eltépте a Pozsegát és Valkót a szlavóniai bánhoz kötő szálakat, és sokat segített abban, hogy megszilárduljanak a tartomány határai.

* A zágrábi pénzverő kamara működése a 14. század folyamán megszűnt, majd 1525-ben újra felállították. Ekkor Batthyány Ferenc horvát-szlovén bán felügyelete alá került, ami talán a korábbi gyakorlat folytatása volt. Simon Zsolt: A zágrábi pénzverde 1525. évi számadása. Adatok az 1521. évi pénzreform történetéhez. *Századok* 144. évf. (2010) 451–452.

6. Gutkeled I. István báni
dénárja, 13. század második
negyede

Mályusz Elemér már évtizedekkel ezelőtt rámutatott, hogy a középkorban Szlavónia nem Horvátországgal, hanem sokkal inkább az erdélyi vajdasággal mutatott hasonlóságot.¹⁶⁶ Szinte alig volt eltérés a jogállásukban, mindössze a vérdíjuk volt fele-fele arányban megállapítva magyarországi társaiknál,¹⁶⁷ valamint a Jagelló-korban itteni köznemesek nem kerülhettek be a királyi tanács ülnökei közé. Előbbi azzal lehetett összefüggésben, hogy a folyamatos török pusztításnak köszönhetően már a 15. század közepétől jelentősen elszegényedtek – emiatt adóterheiket is mérsékelte az uralkodó –, utóbbi háttérben pedig az állt, hogy az 1498. évi II. törvénycikkely a királyi kúria ülnökeiről beszélt, és ugyanez a törvény külön rendelkezett az erdélyi és szlavóniai nyolcados bíróságokról. Azaz csak a paragrafus szellemében maradtak ki a tartományok előkelő nemesei,¹⁶⁸ miközben magyar vármegyék követeiként már bekerülhettek az ülnökök közé, miként az a Szlavóniában rendkívül befolyásos Battyány Boldizsár esetében meg is történt.¹⁶⁹

További hasonlóság volt az erdélyi berendezkedéshez, hogy a szlavóniai nemesség pereinek legfelső ítélkező fóruma az országbírói ítélőszék volt, ahová a báni törvényszékről fellebbezhettek a panaszosok.* Mivel sokan rögtön az országbírói táblára

* 1500-tól a Horvátországban és Dalmáciában indított perek is az országbíró hivatalához kerültek legfelső fokon. 1500. évi VI. tc. „A Dalmát-horvát, meg szlavinországi és erdélyi fellebbezett ügyeket az országbíró előtt kell megvitatni.” *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1000–1526. évi törvénycikkek*. Szerkesztette: Márkus Dezső. Budapest, 1899. I. 645.

vitték az ügyüket, több intézkedés is született arról, hogy a pereket először a báni ítélőszéken kell tárgyalni, miként azt Pálóci László országbíró is megerősítette egy 1468 januárjában kelt ítéletében.¹⁷⁰ Ez megszilárdította a bán bírói joghatóságát, és így került sor annak a törvénybe iktatására 1519-ben, hogy Erdélyben és Szlavóniában ugyanaz legyen a peres eljárás gyakorlata, mint Magyarország többi területén.¹⁷¹ További egyezés a két tartomány között, hogy a királyi titulátúrában nem szerepelt Szlavónia és Erdély, Mohács előtt nincsen a *rex Croatiae* mintájára *rex Sclavoniae* az uralkodói címsorban, és a koronázáskor felvonultatott zászlók között sem szerepelt Erdély vagy Szlavónia címere, még az utolsó székesfehérvári királykoronázáson, I. Ferdinánd 1527. novemberi szertartásán sem.¹⁷²

Idekívánkozik, hogy Szlavónia a késő középkorban valójában egyáltalán nem volt gazdasági vagy földrajzi értelemben periféria, a Magyar Királyság egyik leggazdagabb, legsűrűbben lakott térségének számított. Mintegy 20 ezer négyzetkilométernyi területén a 15. század végén legalább 260 ezer ember élt. A 13,2 fő/km⁻⁶⁰ népsűrűség messze meghaladta az országos átlagot, a városiasodás magas fokát pedig jelzi, hogy a népesség közel negyede mezővárosokban (*oppidum*), illetve Zágráb, Körös vagy Varasd *civitasok* valamelyikében élt.¹⁷³ Az elsősorban szőlőművelésből származó jövedelmekből többen megengedhették maguknak, hogy gyermekeiket külföldön taníttassák, és feltűnően sokan kerültek Szlavóniából a központi kormányzat szakértelmet kívánó állásaiba, elég csak Vitéz Jánosra, Janus Pannoniusra, Megyericsei Jánosra vagy Brodarics Istvánra gondolnunk. A szlavón nemesség tehát jóval szorosabb kapcsolatban állt mind a királyi udvarral, mind a magyarországi nemességgel, mint horvát társaik, és ebben a földrajzi mellett minden bizonnyal nyelvi okok is szerepet játszottak. A helyi arisztokrácia döntően magyar etnikumú volt, a köznemesség soraiban pedig legtöbben – a délszláv származás mellett – szintén *hungarusnak* tartották magukat.

A szoros magyar kapcsolatok további bizonyítéka, hogy Szlavóniában Horvátországtól eltérően egészen 1918-ig nagyon erős volt a magyar szentek tisztelete.¹⁷⁴ Ebben minden bizonnyal nagy szerepe volt a Szent István tiszteletére felszentelt zágrábi székesegyháznak, valamint a Zágráb mellett 1274–1288 között Szűz Mária tiszteletére alapított pálos kolostornak.¹⁷⁵ Ők honosíthatták meg Szűz Mária mint *Patrona Hungariae* és a Szent Korona tiszteletét Szlavóniában.* Az Árpád-házi Szent László által alapított zágrábi székesegyház patrónusa pedig maga a magyar uralkodó volt a Jagelló-korban.¹⁷⁶ A másik érv a külföldi egyetemre beiratkozott hallgatók válasza arra a kérdésre, hogy melyik *natio* tagjának vallják magukat. A szlavóniai nemesség hiába volt etnikailag heterogén, általában a magyar nemzet *natio hungarica* tagjának

* Remetéből több olyan 15. századi búcsús érem is fennmaradt, amelyet a búcsúsok szoktak hazavinni a kegyhelyről. Ezek egyik oldalán Szűz Mária, a másik oldalán pedig a királyi attribútumokat tartó, sujtásos magyar dolmányban álló Szent István látható. Dömötör Tekla (szerk.): *Magyar Néprajz VII. Néphit – Népszokás – Népi vallásosság*. Budapest, 1990, 374.

tartották magukat, míg a horvát diákok leginkább a *natio illyrica* önmegnevezéssel éltek.¹⁷⁷ Kitűnő példa erre – ugyan már a 17. századból – Ráttkay György zágrábi kanonok esete. Ő tartotta ugyanis 1641-ben a bécsi Stephanskirchében a *natio hungarica* évenként szokásos „Szent László-beszédét”, miközben politikai pályafutása során az illirizmus nagy pártfogójának, Draskovich János nádornak volt a csodálója.¹⁷⁸ Ezzel eljutottunk mondanivalónk lényegéhez. Szlavónia középkori berendezkedése és lakosainak – itt a nemességre gondolunk – önképe egy dologban nagyon különbözött a Horvátországban megfigyelttől. Olyan sok kapcsolódási pont és átfedés volt a középkor végére kikristályosodó szlavón és a magyar identitás között, hogy egy középkori szlavóniai nemes a Magyar Koronától elszakítva a Magyar Királyságtól külön a saját „szlavónságát” sem tudta megélni, és számára még olyan múltba vesző történelmi ideológia is hiányzott, amellyel a horvát nemesség rendelkezett. A szlavóniai rendek közösségi identitása a 15–16. század fordulóján kristályosodott ki a régi jogszokások írásban való elismertetésének korántsem problémamentes folyamatában, valamint az egyre fokozódó oszmán nyomás elleni helyi védekezés megszervezésének a mindennapjaiban. Ám ezzel együtt a középkor folyamán sokkal több kapcsolódási pontjuk volt a Magyar Királysághoz, mint a horvát rendekhez.* Szlavóniának a Magyar Királysághoz fűződő kapcsolatában nagyon beszédes az 1471. évi Vitéz János-féle összeesküvésben tanúsított részvétel. Egyáltalán nincs róla tudomásunk, hogy a lázadásnak itt bármiféle bázisa lett volna a hatalomhoz, pedig a főszereplő innen származott. Az 1467. évi eseményekhez hasonlóan a tartomány ekkor is lojális maradt a királyi hatalomhoz. Ennek okai összetettek, de bizonyosan szerepet játszott benne, hogy hiányzott bármiféle regionális és/vagy etnikai alapú különállástudat, illetve, hogy a Jagelló-kori horvát rendiségtől eltérően „a tekintélyes szlavón köznemesség továbbra sem a bánt, hanem a királyt tekintette a politikai rendszer sarokkövének és a hatalom végső forrásának”.¹⁷⁹

* Ezt a megállapítást Engel Pál már a 11. századi állapotokra is érvényesnek tartja. Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest, 2001, 33.

I. 1. 6. SZLAVÓN GYŰLÉSEK A 14. SZÁZADBAN

+ [75]

Az első olyan nemesi összejövetelek, amelyeket mint *generalis congregatio* emlegettek a korabeli forrásokban, a 13. század harmadik harmadában tűntek fel.¹⁸⁰ Eredetileg bírói fórumként jöttek létre, és meglehetősen sajátos helyet foglaltak el az országos ítélkezési intézmények között. Látszólag, mivel vidéken tartották, a vármegyék bírói fórumainak tűntek, valójában azonban felette álltak, élükön ugyanis az ország egyik nagy bírása – általában királyi parancsra – több megye számára ítélkezett, és olyan ügyeket is megtárgyalhattak itt, amelyeket a megyei közgyűléseken nem. Az ilyen közgyűlések célja kezdettől fogva kettős volt: a gonosztevők kiirtása – és ezzel a közbiztonság helyreállítása –, illetve minden másfajta ügyben történő ítélethozatal. Emiatt a törvényszékek és a gyűlések világa szinte minden szempontból olyan szorosan összefonódott egymással, hogy szinte lehetetlen őket a források alapján megkülönböztetni, legyen szó a király által kiküldött báró – jelen esetben bán – irányítása alatt időszakosan tartott vagy az 1397 és 1486 között fennálló, úgynevezett kiküldött közgyűlés (*proclamata congregatio generalis*).¹⁸¹ Egyetlen kivételt a vármegyék nemessége számára meghirdetett megyei közgyűlés jelent(hetne), néhány esetben ugyanis valóban van példa csak Zágráb és csak Körös vármegye összejöveteleire, ám ezek száma elenyésző. Ezért minden *congregatió*ként emlegetett középkori összejövetel beletartozik a vizsgálatba, és maximum a tárgyalat ügyekből lehet következtetni a jellegükre.¹⁸² Az intézmény egyébként az igazi virágkorát Nagy Lajos korában élte, ekkor minden megyében, illetve Szlavóniában – ahogy azt látni fogjuk – kettő-öt évenként került sor egy-egy közgyűlésre.

A kezdetekre visszatérve, V. István király (1270–1272) halála után földcsuszamlásszerű változások indultak a magyar belpolitikában, és 1273-ban alig néhány hónap alatt megjelentek a forrásokban a szolgabírák (*iudices nobilium*) Orbász megyében, Dénes nádor pedig Zala megyében a király parancsára és a bárók tanácsából közgyűlést hirdetett a gonosztevők kiirtására, ahol sok nemes, várjobbágy, egyháziak és mások összegyűltek, hogy némelyeket latroknak nyilvánítsanak.¹⁸³ Ugyanezen év április 19-én Csák nembeli Máté fia Máté szlavón bán Zágrábban hirdetett közgyűlést,

és ezen (*in congre[gatione] regni totius Slavonie generali*) Szlavónia azon szokásait írták össze, amelyeket a nemesek és várjobbágyok írásban előterjesztettek.¹⁸⁴ A horvát és a magyar szakirodalom szerint egyaránt ez volt az első szlavón tartományi gyűlés, amelyet öt évvel később követett egy újabb, ahol a Zágráb mellett fekvő Turropolje (Zágrábmező) várjobbágyai járultak Gutkeled nembeli István fia Miklós bán elé, kérve szabadságaik és kötelezettségeik írásba foglalását. Ezt követően 1279-ben Rojcsán tartották meg a következő közgyűlést, hogy azután több mint négy évtizeden keresztül, egészen 1323-ig ismét szüneteljen ez a fórum.¹⁸⁵

A szlavón közgyűlések közvetlen előzményei egyrészt a király vagy a király által megbízott személy, esetleg a nádor által tartott olyan vidéki bíraskodási fórumok voltak, melyek az 1250-es években főleg birtokrevízióval, az 1270-es években pedig igazságszolgáltatással foglalkoztak. Másrészt IV. Béla idején elterjedté vált, hogy az uralkodó kiküldte a báróit egyes megyékbe, hogy ott a nevében eljárjanak. Mindkettőt *generalis congregatió*ként emlegették, és ebből született meg természetes módon a királyság távoli területein, így Erdélyben és Szlavóniában az erdélyi vajda, illetve a szlavón bán által tartott hasonló intézmény. Újabban B. Halász Éva komoly érveket sorakoztatott fel annak bizonyítására, hogy az 1273. évi oklevél hamis, és valójában nincsen előzménye az 1350-ben a császári káptalan előtt kiállított, majd utána senki által nem idézett, 1643 után Zágrábban a Szakmárdy János ítélőmester által készített országglárában (*Cista privilegiorum regni*) őrzött, végül 1771-ben Balthasar Adam Krčelić *De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares* című kiadványában megjelent átiratnak.¹⁸⁶ Nem kizárt, hogy igaza van, és tényleg nem létezett az eredeti irat, sem az abban hivatkozott, írott szlavón kiváltságok. Azonban az továbbra sem kérdés, hogy már a 13. században voltak olyan helyi jogszokások, amelyeket számontartottak, és saját magukra nézve kötelező érvényűnek ismertek el. Azaz létezett az a gyakorlat (*mos*) és szokás (*consuetudo*), amelyre a 14. század közepi irat hivatkozik. Azt nem tudjuk – legalábbis az iratok egyike sem szól róla –, hogy ezek a gyűlések a király parancsára jöttek volna létre, de nehéz elhinni, hogy IV. László (1272–1290) akarata ellenére szervezte volna meg Máté bán. Az viszont bizonyos, hogy a bán hívta össze, részt vett rajta, és irányította is azt.

Az 1320-as években a királyi hatalom konszolidálásával párhuzamosan indultak újra a szlavón nemesség számára meghirdetett tartományi gyűlések. 1324–1380 között B. Halász Éva kutatásai nyomán huszonnyolc alkalmat ismerünk. Az első, amelyről tudomásunk van, a Felsőlendvai Miklós bán által 1324-ben tartott gyűlés, melyről azt is tudjuk, hogy az uralkodó parancsára rendezték meg (*ex precepto et mandato*). Valószínűleg ennek a tapasztalatait szűrte le I. Károly, amikor a báni hatalom visszaállítása érdekében 1325-ben elrendelte, hogy az addigi felmentések érvényüket veszítik, és újra mindenki a tartományban a bán joghatósága alá tartozik.¹⁸⁷ A következő huszonöt évben megtartott tizenhárom gyűlésen egyszer sem jegyezték fel, hogy uralkodói parancsra hívták volna össze, sőt Ákos Mikcs bán 1341-ben már báni hivatalból fakadó kötelezettségnek tartotta a congregatio (*ex debito ordinarii*

officii [...] *banatus*) összehívását, azaz a nádorhoz hasonlóan saját jogán tehetette ezt. Arra is akad adat, hogy – miként az országban máshol a király vagy a nádor, itt – a bán parancsára egy alacsonyabb rangú tisztviselő tartott gyűlést, miként Mikcs bán akadályoztatása miatt István körösi ispán elnökkölt az egész Szlavónia számára megrendezett eseményen. Hasonlóra került sor 1354-ben, és később a 16. századból is tudunk alispánok által összehívott gyűlésekről.¹⁸⁸

A 14. századi gyűléseket vizsgálva B. Halász fontos megállapításokat tett ezek hosszáról, helyszíneiről, a résztvevőkről, valamint a tárgyalt ügyekről. Kezdjük először a gyűlések idejével. 1324–1380 között öt olyan esztendő volt (1325, 1342, 1353, 1354, 1380), amikor kétszer is tartottak gyűlést, további tizennyolc évben egy-egy alkalommal került rá sor, és harminchárom évben pedig gyűlés nélkül maradtak. 1337–1340 között évente, 1352–1354 között pedig összesen ötször találkoztak egymással a nemesség képviselői. Az 1350-es években hét gyűlésre került sor, így ez a legintenzívebb évtized a vizsgált periódusban.

A gyűlések időtartamáról általában keveset tudunk, leginkább ugyanis egy ott készült irat vagy egy róla készült beszámoló az egyetlen támpontunk. Ám így is tizennégy esetben ismerjük a gyűlés hosszát, amely két alkalommal (1347, 1353) tizenöt napos volt, egyszer (1380) tizenkettő, illetve kilenc (1343), két alkalommal nyolc (1325, 1364), egyszer hét (1352), háromszor hat (1352, 1353, 1369), illetve négy (1350, 1360, 1364), és egyszer három napig tartott (1360).¹⁸⁹ Bár jó lenne más korabeli gyűlésekkel ezeket az adatokat összevetni, az bizonyos, hogy a kora újkori két-három napokhoz képest kifejezetten hosszúnak tűnnek.

Néhány következtetést levonhatunk a gyűlések időpontjából is. 1290-ben törvény rendelkezett arról, hogy a nádori közgyűléseket télen nem lehet tartani, így márciustól legkésőbb novemberig meg kell ejteni. Ennek ellenére a huszonöt ismert dátumból hat téli hónapra, ebből három januárra esett. A későbbi korok tapasztalata szerint ekkor kerülhetett sor a tartományi tisztviselők cseréjére, de itt inkább a könnyebb közlekedés és a kevesebb tennivaló állhatott a háttérben. Érdekes módon szeptemberben egyszer sem jöttek össze, míg október-novemberben négy-négy alkalommal is hirdettek gyűlést. Tavasszal márciusban és áprilisban egy-egy, míg májusban háromszor találkoztak, nyáron pedig júniusban négy, júliusban és augusztusban egy-egy alkalommal vihették ügyeiket a bán elé.¹⁹⁰

Mielőtt rátérnénk a gyűlések helyszíneire, röviden tekintsük át Szlavónia 14. századi közigazgatását. Az Anjouk által visszaszerzett tartományban ekkor öt vármegye feküdt, ám az alsó-szlavóniai Dubica, Szana és Orbász megyék részvételére egyetlen adatunk sincsen, így ténylegesen a legtöbb esetben csak Zágráb és Körös nemességével számolhatunk. 1345–1356 között a szlavón és a horvát bánságokat Lajos király egy kézben egyesítette, ám a gyűléseket továbbra is külön tartották. Talán nem véletlen, hogy éppen ezekre az évekre esik a fentebb már tárgyalt első két horvát közgyűlés, és ebben az esetben megalapozott lehet az a vélemény, hogy ezek a szlavón közgyűlésekből sarjadtak ki, vagy azok paraleljeként működtek. 1356-ban az uralkodó újabb

háborúba kezdett Velencével Dalmácia megszerzéséért, és a sikeres hadjárat után a horvát báni címet ismét összevonták a dalmáttal, így újfent két bánóság jött létre. A szlavón élén Paksi Lesták állt, és az ő idejében alakult ki az a szokás, hogy az említett két megye nemessége számára külön-külön hirdettek gyűlést, és ezzel a vármegyei és tartományi közgyűlés (mindkettő *generalis congregatio*), valamint a báni törvényszék (*sedis iudiciaria*) közötti hatáskörök erősen elmosódtak.

A meghívottak köre szintén változatos képet mutat. A század első felében a bán egy kivétellel minden esetben egész Szlavónia számára hirdetett gyűlést, csupán 1329-ben történt meg, hogy a már említett Ákos Mikcs bán a Dráva és a Száva között lakó nemeseket hívta össze. A század második felében háromszor is így szólt a megszólítás, míg 1353-ban a Száva és a Gvozd-hegység, 1360-ban a pedig a Lónya folyó és a Gvozd-hegység szerepelt a meghívóban, bár lehet, hogy mindkettő ugyanúgy a Zágráb megye Szávától délre fekvő területét jelentette.

Az igazgatási változások megragadhatók a gyűlések helyszíneinek a változásaiban. A vizsgálathoz érdemes különválasztani az 1360-ig megtartott huszonhárom gyűlést az utolsó öttől, mert azokat már nem az egész tartománynak, hanem külön Zágráb és Körös vármegyéknek hirdették. Két alkalommal a helyszín ismeretlen maradt, így összesen huszonegy ismert településünk marad. Azt sajnos ismét nem tudjuk, hogy ezek mellett vagy ezekben bonyolították-e le a rendezvényt, a nádori gyűlések kapcsán mindenestre az előbbi volt az előírás. Ennek ellenére az egyetlen ismert adatunk szerint 1353-ban az egyik résztvevő a zágrábi Gradecben szállt meg, és jó eséllyel a gyűlésre is ott került sor. Zágráb tíz, Körös város hat, míg Szentersébet, Rojcsa, Pekér, Szentiván, Szircs egy-egy alkalommal adott otthont a szlavón nemesek egyetemének. 1364–1380 között pedig a püspökváros újabb két, míg a Körös három megyei gyűlést fogadott. Mindkét város Szlavónia vitathatatlanul legfontosabb települései közé számított. Előbbi komoly egyházi és kulturális központ, komoly polgársággal, utóbbi pedig egy fontos nemzetközi útvonalon elhelyezkedő tágas kereskedőváros, amely a királyság legnagyobb és egyik leggazdagabb megyéjének volt a központja.¹⁹¹

Nem beszéltünk eddig a gyűlések résztvevőiről, akiknek a létszámát sajnos sem ekkor, de még évszázadokkal később sem lehet pontosan meghatározni, hiszen meghívók alig maradtak ránk. Az bizonyos, hogy a meghirdető király, herceg, bán stb. mellett az illetékes vármegye vagy vármegyék ispánjai és szolgabírái is megjelentek, azaz az egész hatóság képviselte magát. A közgyűléseken tizenkét esküdtet (*iurati assessores*) választottak, akik segédkeztek a bírásokodásban, és elengedhetetlen volt az ítélmester (*prothonotarius*) részvétele is, aki jogi szaktudásával segítette az ítélezést. Ebben az időben még a vármegyéknek külön is lehetett ítélmesterük, és vagy közülük valaki, vagy egy másik személy töltötte be a szlavón ítélmesteri hivatalt. Tevékenységük sokrétű volt, báni emberként számos alkalommal őket küldték ki helyszíni vizsgálatra komolyabb esetekben, esetleg határbejárásokhoz, vagy ítéleztek fogott bíróként, és a század második felében néhány esetben szinte a bán helyetteseként jártak el.¹⁹²

A konkrét joghatósággal rendelkezők mellett meg kell határoznunk, hogy kikből is állt a közgyűlések közönsége, kik vettek részt rajta személyesen vagy megbízottak útján. Az 1273. évi rendezvényen bizonyosan ott voltak a nemesek és a várjobbágyok, hiszen az ő jogaikat és kötelezettségeiket rögzítették írásban. A 14. század első felében Szlavónia egész nemességét szólították meg az oklevelekben olvasható „*unacum nobilibus Sclavonie*”, „*universitas nobilium regni Sclavonie*” címzéssel, és a várjobbágyokat ekkor még beleértették ebbe a körbe. Legalábbis erre gyanakodhatunk abból a formulából, amelyben Ugali Pál horvát-szlavón bán nemeseknek és minden hasonló státusú embernek („*universis nobilibus et aliis cuiusvis conditionis, preeminentie et status hominibus in regno Sclavonie existentibus*”), míg István herceg 1353-ban „*universis nobilibus et possessionatis hominibus necnon cuiuscunque status et conditionis nostris regnicolis*” tartott közgyűlést. Az 1360-as években ismét szűkszavúbbá váltak a meghívók, és minden nemeshez („*universis nobilibus*”) szóltak, ugyanakkor tudjuk, hogy a szűkebb jogkörökkel bíró hospesközösségek és városi polgárok is részt vehettek a közgyűléseken, és nem csupán bíraskodási ügyek részeseiként, hanem kiváltságaik legitimálása okán. A petrinjai telepések például a jogállásuk rendezését kérték 1360-ban, míg a zágrábi polgárok a harmincadfizetési kötelezettségükkel kapcsolatban igényeltek intézkedést 1343-ban.

A különböző természetű ügyek közül az igazságszolgáltatás vált dominánssá a század folyamán, de ez nem egyedi, mert ez a tendencia jellemezte a nádori közgyűléseket is. Ákos Mikcs bán 1341-ben úgy indokolta a congregatio összehívását, hogy arra a gonosztevők megzabolázása és a bűnök szigorú kiirtása miatt („*pro compescendis maleficis et malefactorum iniqua opera extirpandis*”) van szükség. A gyűléseken valóban felléptek a gonosztevők és oklevélhamisítók ellen, ha kellett, vagyonelkobzással vagy fővesztéssel büntettek, esetleg esküt követeltek. Mindezek mellett, mivel itt összegyűlt a teljes nemesség, a szélesebb nyilvánosságra tartozó ügyeket is meg tudták vitatni. Ilyenek voltak a jogállással kapcsolatos kérdések, miként 1352-ben a nagykemléki várjobbágyok annak írásba foglalását kérték Lackfi István bántól, hogy esküjük egyenértékű a nemesekével, és ezt a részt vevő nemesek igazolták is a számukra. A tizedfizetéssel kapcsolatos ügyek szintén mindenkit érintettek, és a zágrábi püspöknek járó adó visszatérő eleme lett a tartományi gyűléseknek, de itt mutatták be a harmincadokról szóló privilégiumaikat a zágrábi lakosok és a nyestbőradó (*marturina*) alóli mentességüket a garicsi pálosok. Itt történt tehát meg a különböző kiváltságokat és jogokat igazoló oklevelek bemutatása, de ezen túlmenően a tartomány életét befolyásoló események formális és informális megvitatására is kitűnő fórummá vált.¹⁹³

Miként tanulmánya végén B. Halász Éva összefoglalta, az 1320–1350 közötti időszak sok szempontból a congregatiók virágkora volt, melyre a bánok saját jogukon szinte évente hívták össze az egész tartomány nemességét, ahol az akut elintézendő dolgok, különösen az ítékezés mellett az ország ügyei is előkerültek. 1357-től kezdve a bánok már királyi parancsra hívták össze a közgyűléseket, és sokszor társakat is

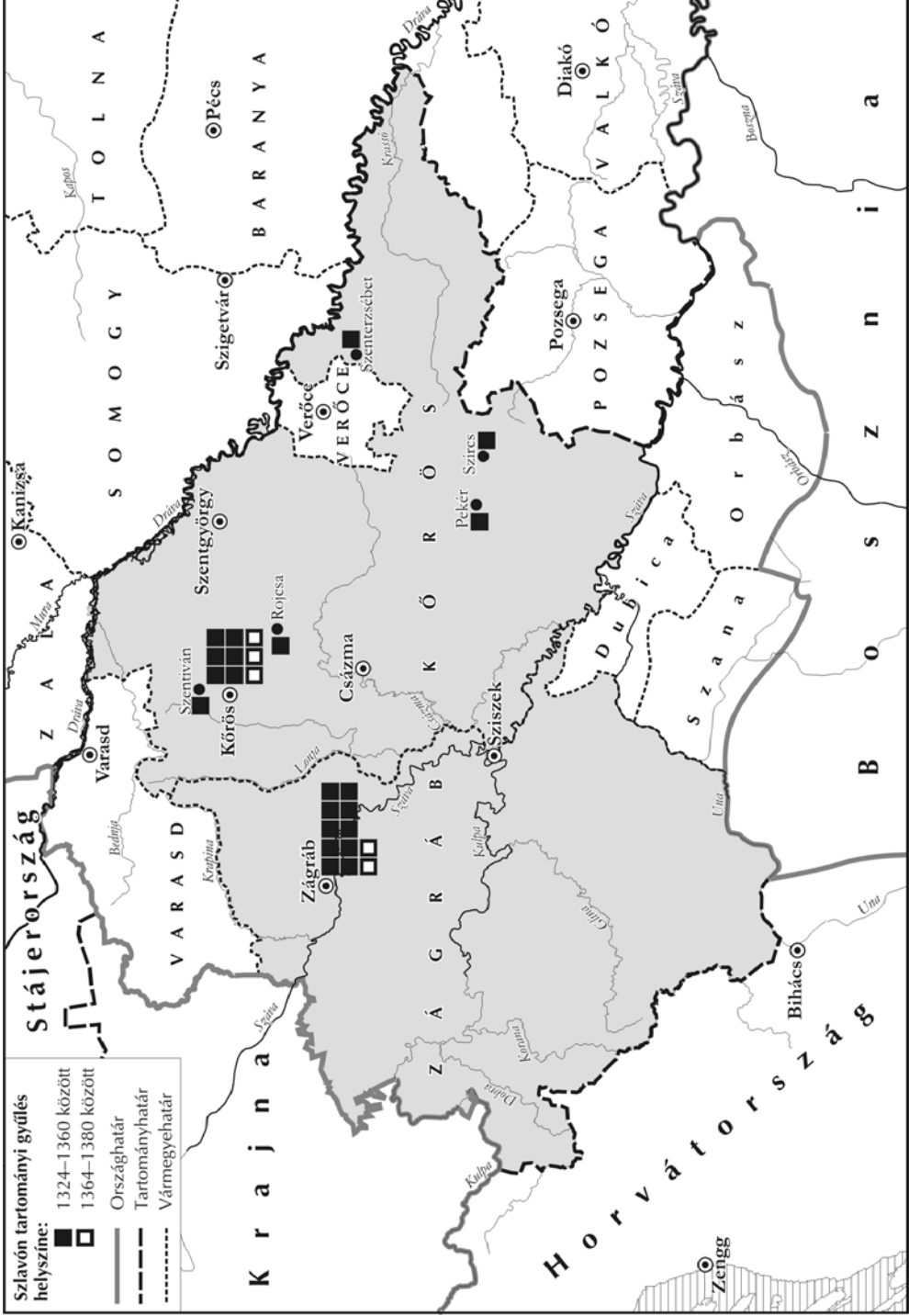
delegált melléjük az uralkodó. 1380-tól azonban újra megritkult, hosszú évekre pedig el is tűnt az intézmény, hogy aztán a 15. században mind szilárdabb kontúrokkal szülessen újjá.¹⁹⁴ (2. térkép)

Az 1397. évi körösi „gyűlés”

Mielőtt a 15. századi gyűlésekre térnénk, néhány gondolat erejéig meg kell állnunk az 1397. február 27-én lezajlott körösi eseményeknél, melyeket a horvát szakirodalom véres körösi gyűlésként (*Krvavi sabor križevački*) említ. Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437), miután Nikápolyból Splitbe hajózott, onnan 1397. január 4-én Kninbe indult, majd onnan Körösre utazott, és itt tanácskozássra hívta a két Lackfi Istvánt, az egykori nádort és unokaöccsét, hogy azután hívei Kanizsai János vezetésével felkoncolják őket, szolgálóikat pedig csak azzal feltétellel hagyták életben, hogy sohasem teszik ezt szóvá a későbbiekben.¹⁹⁵ Miközben a magyar történelmi emlékezetben, mondhatnánk, „elkallódott” az esemény, a 19. századi horvát történetírás egy magyar–horvát konfliktust gyártott belőle, amelyben az uralkodó gonosz szándékkal tört a horvát előkelők életére.¹⁹⁶ Ennek kultúrtörténeti hátterét Hrvoje Petrić megnyugtatóan tisztázta,¹⁹⁷ annak vizsgálata azonban elmaradt, hogy minek is tekintsük – a puszta gyilkosságon túl – ezt az eseményt. Mályusz Elemér szokásától eltérően nem fogalmaz egyértelműen: „Körös, a jelentős szlavón város azért is jól ismert volt, mert itt szokta a bán egyik bírói székét tartani. Mivel pedig időnként a nemesség politikai tanácskozásaivá is kibővült a jogszolgáltatás, semmi szokatlan nem volt abban, hogy a hazatért királyt üdvözlők megbeszélést tartsanak. A Lackfiak éppen igazuk és ártatlanságuk tudatában szintén megjelentek.”¹⁹⁸ Az általa idézett irat azonban minderről nem szól, ugyanis a június 9-én Rudolf pécsi prépost által kiállított oklevélben az olvasható, hogy két személy, akik korábban a két Istvánhoz csatlakoztak, és ezért a király fővesztésre ítélte őket, most kegyelemben részesültek azzal a feltétellel, hogy az uraikat ért „factumok” miatt elégtételt venni nem akarnak. A helyszínt és az eseményt azonban nem említették.¹⁹⁹ Egy április 7-én kelt velencei követutasítás ennél némileg bőbeszédűbb, amelyben a doge a magyar hírek felől érdeklődött konstantinápolyi megbízottjától. Vajon igaz-e az a hír, hogy miután Zsigmond visszatért Dalmáciába, Szlavóniát alkalmas időben visszatérítette a maga oldalára, majd Magyarországra visszatérve előkelőivel ünnepélyes „parlamentet” tartott, amelyen új hadjáratról döntöttek („*quod rei veritas est, quod postquam ipse rediit, ad partes Dalmatie, ipse bono tempore fuit in illis partibus Sclavonie ad reformandum illas partes et loca sua, et reformatis illis ivit in Hungariam, celebratoque prelatorum, baronum et principum regni parlamento, deliberasse videtur de faciendo exercitum*”)?²⁰⁰

Az eseményekről valójában két elbeszélő forrásból tudunk. Paulus de Paulo zadari patrícius volt időben közelebb a történetekhez, és az 1371–1408 között készült évkönyvében 1397. február 20-i dátummal örökítette meg őket: „*Die martis (20.) mensis*

2. térkép. Szlávón tartományi gyűlések színhelyei a 14. században

februarii, Crisii in curia domini nostri regis Sigismundi interfectus fuit Stephanus Lazchovich cum nepote suo per certos barones Ungariae, de quo venit novum Iadram die 6. mensis martii sequentis”.²⁰¹ A második Thuróczy János *Chronica Hungarorum* című műve, amely több mint hét évtizeddel az események után látott napvilágot. Ebben időrendileg teljes a káosz, és a gyilkosságot az 1401-es évet követően tárgyalja: „A ravasz király eltitkolta lelke súlyos fájdalmát, s eközben híveinek száma napról napra gyarapodott. Ezért a király utóbb felbátorodott, híveinek Kőrösudvarhely városába országgyűlést hirdetett, a szlavón részeken. Rendelt napra a nemesek nagy tömegébe nagy bűne elhozta oda Laczkfi István vajdát is: bízott vagy a király kegyelmében, vagy fegyvereseinek sokaságában, mert maga sem hozott kevesebbet, mint a király. Egy napon tehát, midőn a király és az országnagyok, köztük maga a vajda is, egy házba gyűltek, a tanácskozás kellős közepén elfogták István vajdát és rögtön lefejezték. Mikor halálának hírért emberei megtudták, nyomban fegyvert fogtak, hogy bosszút álljanak. Bizonyára nagy vérontás támadt volna, de ekkor a magas házból ledobták holttestét, és mielőtt gonoszat cselekedhetek volna, valaki így kiáltott rájuk: – Hagyjátok abba, nyomorultak, hagyjátok abba, veszendő népség: látjátok, odavan már, akiért fegyvert fogtok! Erre dühük lecsillapult, és ki-ki megfutott, hogy biztonságba jusson. Ezt az István vajdát egyéb gonosztettein kívül felségsértésért végezték ki.”²⁰² A kis számban fennmaradt források alapján még ha tökéletes bizonyossággal nem mondhatjuk is ki, ám valószínű, hogy Kőrös városában nem a király által meghirdetett tartományi gyűlésen került sor a mérsárlásra, így hiába tartotta a szakirodalom többsége annak ezt az eseményt, valójában ki kell húznunk a szlavón (ország)gyűlések sorából.²⁰³ Az pedig ma már nem szorul bizonyításra, hogy ez semmi esetre sem tekinthető holmi horvát–magyar konfliktusnak.

I. 1. 7. SZLAVÓN GYŰLÉSEK A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN

+ [83]

Nem tudni az okát, de a szlavón gyűléseknek a 14. században kialakult rendszere Zsigmond király uralmától kezdve, de még inkább a 15. század második felétől nagyon sok tekintetben megváltozott. A pillanatnyilag általunk ismert negyvenhárom gyűlés korántsem tekinthető teljesnek, az elszórt utalások alapján ennél jóval többször jelenhettek meg a szlavón rendek egy-egy kitűzött helyen. A forrásokból mindenestre ismerünk olyan gyűlést, amelyet a rá vonatkozó megjegyzés szerint biztosan megtartottak (például valamikor 1523. február 10-e előtt Körös városában),²⁰⁴ ám ugyanakkor többet csak úgy emlegettek, mint legközelebb megrendezésre kerülő eseményt, így ezeknél fenn kell tartanunk annak lehetőségét, hogy végül néhány mégis elmaradt.²⁰⁵ Így teljes adatsorok híján messzemenő következtetések helyett csak néhány kisebb megállapítást tehetünk.

Ami első pillanatra kitűnik a forrásokból, hogy a késő középkori gyűlések jóval változatosabbak – persze, lehet, hogy csak a forrásadottság miatt tűnik így –, mint amilyenekkel az Anjou-korban találkoztunk. Gyűlésként emlegették például a kisebb tartományok lakóinak összejövetelét is, mint a zágrábi püspökség csázmái, dombrói és iváncsi uradalmában élő prediálisok számára 1396 februárjában Csázmán tartott „*congregacionem generalem*”-et, ahol az eddigi kiváltságleveleket újították meg.²⁰⁶ Gyűlésnek nevezték a két és fél esztendővel később, szintén Csázmán, Eberhard zágrábi püspök Szent Mihály oktávjának időszakában tartott összejövetelt is („*pro revisione et reformatione omnium litterarum et munimentorum universorum nostri episcopatus predialium personaliter congregacionem generalem*”).²⁰⁷ Ezek természetesen nem téveszthetők össze a tartomány nemeseinek a gyűléseivel, amelyek azonban formailag és tartalmilag is előképül szolgálhattak a zágrábi püspöknek, illetve prediális nemeseinek.

Ugyanez elmondható a fentebb már említett kikiáltott közgyűlésekre is. Ezeket ugyanis meghirdethették a megyei nemesség számára, mint például 1413-ban Zágráb vármegyében,²⁰⁸ vagy éppen négy évvel később, amikor Szemcsei László ispán, valamint a székesegyházi főesperes, az alispán és két szolgabíró jelenlétében

hívtak Szent Mihály napjának nyolcadára törvényszékük elé nemeseket.²⁰⁹ De mehetett a felszólítás egy kisebb terület birtokosainak is, mint amikor 1413-ban Borotva Miklós és Ádám fia Matusel vicebánok és körösi ispánok vizsgálata során Mikecs fia András szolgabíró hívta össze „*per modum proclamate congregationis*” a birtokügy felpereseinek a szomszédait, valamint Körös megye környékbeli nemeseit.²¹⁰ Ezek természetesen a névazonosság ellenére sem tekinthetők tartományi gyűléseknek, és ugyanezt elmondhatjuk az egy évtizedekkel későbbi eseményről is. Azért citáljuk mégis, mert adalékul szolgál a két gyűlésfajta kapcsolatáról. 1496-ban járunk, ami azért is érdekes, mert ekkor már egy évtizede megszűntették a kikiáltott közgyűléseket. Ennek ellenére az október 16-án Megyericsén összegyűlő szlavón nemesség közössége („*universitas nobilium regni Sclavoniae*”) arról tájékoztatta az uralkodót, hogy Lónyai Albert, Drágfi Bertalan erdélyi vajda pekreci várnagya éjnek évadján megrohanta Szentléleki Miklós várát, ahol komoly károkat okozott. Bár az ügyben már a vicebánok és szolgabírók jelenlétében tartottak egy hirdetett közgyűlést („*famata proclamataque congregationem*”) Körös városában, ahol az érintettek meg is jelentek, ám nem bízva az ügy rendezésében, arra kérték II. Ulászlót, hogy e gonosztettet ne hagyja megtorlatlanul.²¹¹ A meyericsei összejövetel gyűlés jellege nem is kérdéses, a nemesek egyetemlegesen összejöttek a közös fellépés érdekében, a körösi gyűlés azonban az azonos fogalomhasználat dacára is inkább tekinthető ítélszéknek.

A 14. századi gyűlésekhez képest a változás azonban valóban számos téren megfigyelhető. Például a 14. században még általában a tartomány előljárói, elsősorban a bánok hívták össze a nemeseket, illetve 1380-ban maga az uralkodó elnökölt a Körös városában megtartott rendezvényen,²¹² ám a késő középkorban ettől jóval eltérőbb szervezéssel is találkozhatunk. Az nem meglepő, hogy több esetben tudunk az uralkodó által összehívott gyűlésekről, közéjük tartozott a Zsigmond király által 1408-ban Körösön,²¹³ a Mátyás által 1481-ben Zágrábban²¹⁴ és a II. Ulászló által 1495-ben Verőce városában összehívott rendezvény.²¹⁵ Ezek általában rendkívüli és nagy horderejű eseménynek számítottak, amelyek eltértek a megszokottól, ám a királyi jelenlét miatt a későbbiek folyamán gyakran váltak hivatkozási ponttá. Mellettük voltak teljesen „átlagos” *congregatiók*, amelyek Zágráb vagy Körös városában a vármegyei nemesség ítélszékével egy időben kerültek megtartásra, néha a bán, de leggyakrabban a vicebánok vezetésével. Ilyenekre különösen az 1520-as évekből van sok adatunk,²¹⁶ de minden bizonnyal az egész korszak legstabilabb formájának számítottak. Sajnos épp ezekben az esetekben a legnehezebb különbséget tenni az ítélszék (*sedes iudiciaria*) és a gyűlés (*congregatio, dieta*)²¹⁷ között, hiszen bár a forrásokban láthatólag megkülönböztették őket, de a gyakorlatban az utóbbiból alig látszik bármi is, hiszen nem tudjuk, hogy az ítélezés alatt mi mindenről tanácskoztak, avagy még miről határoztak az összegyűltek. Jó példa erre az az 1507. február 8-án, Körösön kelt határozat, melyben Pekri Lajos vicebán és körösi ispán, valamint a vármegye szolgabírái az ítélszékéről („*de sede nostra iudiciaria*”) kiküldött Grebeni János jelentése alapján egy kisebb birtokperben való ítélezést a szlavón nemesség egyeteme

számára rendezett következő gyűlésre, a körösi székre („*in presenciam universitatis nobilium regni Sclavonie, ad congregacionem eorundem quamprimum celebrandam, in sedem Crisiensem*”) utalták tovább.²¹⁸ Tehát a forrásban csak az ítélőszék „munkája látszik”, a vele párhuzamosan zajló gyűlések belső életéről nem maradt fenn adat. Egy szigorúbb válogatásnál talán ők is kihullottak volna a rostán, ám mi mindezek alapján mégis minden olyan gyűlést számításba vettünk, amelyeket a forrásokban *congregatio* névvel említettek, és ez értelemszerűen magasabb értéket eredményezett, mintha csak a tisztán politikai ügyekkel foglalkozó eseményeket vettük volna számításba. Persze az utóbbiból sem volt hiány, különösen a Jagelló-korból ismert több ilyen rendezvény, ezekre a maguk helyén utalni fogunk. Előtte azonban még meg kell említenünk a gyűlések olyan csoportjait, amelyekre nem volt példa a korábbi időszakból. Közéjük tartoznak az uralkodó hű emberei által összehívott gyűlések, amelyek a király iránti hűség kinyilvánításának fórumainak számítottak, mint például 1441-ben a Szentléleki Kasztellánfi Gáspár által szervezettek.²¹⁹ Szintén idesorolhatók a hűségükben korántsem megingathatatlanok, az uralkodó által leváltott bán(ok) által megtartott gyűlések, amelyekre különösen Bajnai Both András utolsó éveiből (1507–1511) maradtak fenn adatok. Valójában törvényes keretek között ezekre a rendezvényekre nem kerülhetett volna sor, így már egyértelműen a politika – és nem az ítélkezés – fórumainak tekinthetők. 1507. augusztus 1-jén például Both András és Horváth Márk Körösön tartott gyűlést. Az ott kiadott oklevelekből semmi rendkívüli nem derül ki, és csak sejteni lehet, hogy a báni törvényszéken összegyűlt nemesek szokás szerint mindenféle ügyekről tanácskoztak.²²⁰ Ám más forrásokból tudjuk, hogy ez mégsem volt szokványos összefojetel, ugyanis – miként arról alig két hét múlva egy másik beszámolóból értesülünk – a városban (fegyveresen) megjelent nemesek és a bánok kölcsönösen szövetségre léptek egymással a „hatalmasok és jogtalan módon élő urak” ellen.²²¹ Legalább ennyire átlépte a törvényesség határait az a szlavón előkelők által 1523. február 10-én készített meghívó, melyben Batthyány Boldizsár, Tahy János, Kasztellánfi János és mások Szlavónia minden nemesét, szolgabíróját („*universis et singulis egregiis et nobilibus dominis iudlium cujuscunque comitatus in ambitu regni Sclavoniae existentis, nec non et toti universitati nobilium eiusdem regni*”) hívták Izdenc mezővárosba, hogy ott orvosolják a közelmúlt jogtalanságait, és nem mellékesen megtagadják az előző gyűlésen megszavazott adó megfizetését.²²² Ezekben az esetekben a gyűlések már a mind akutabb politikai, gazdasági és katonai problémák közvetlen hatásaként is értelmezhetők, ugyanakkor az ezekre adott válaszok módja mint társadalmi jelenség kétségtelenül komoly hatást gyakorolt a horvát-szlavón gyűlések kora újkori fejlődésére.

A gyűlések témái szintén változatos képet mutatnak. A 15. század elején a fennmaradt iratok egyik visszatérő eleme a Zsigmond ellen lázadók elítélése, valamint az uralkodóhoz hűek megjutalmazása. 1404 januárjában ezzel a céllal hívta össze Eberhard zágrábi püspök, Ders Márton volt alnádor, Gordovai László és Besenyő Pál dalmát-horvát-szlavón bán Körösre a tartomány nemeseit, hogy ott a meggyilkolt Kis

Károly fia László támogatóit, akik részt vettek az ifjú trónkövetelő Zárába hozatalában és megkoronázásában, és nem mellékesen az Erzsébet királyné megölésében vétkes Horvátiai rokonságához tartoztak, birtokaiktól megfoszták.²²³ Az is kiderült, hogy ennek a gyűlésnek a megtartásával a prelátusok és bárók tanácsából Zsigmond azért bízta meg őket, hogy az ártatlanok ne bűnhődjenek a vétkesekkel együtt.²²⁴

Nem mondhatjuk, hogy a bosszú volt a fő vezérlő elv a gyűléseken való rendteremtés során. Egy tíz évvel később kelt iratból ugyanis kiderült, hogy a felségsértéssel vádolt Pekri István özvegyét, valamint fiait, Lászlót és Jánost a szlavóniai nemesség Körösön tartott közgyűlésén a hűtlenség vádja alól felmentették. Erről a Zsigmond és Szlavónia nemessége által választott esküdtek („*iurati assessores dicti regni Sclavonie*”) döntöttek, és ki is állítottak egy oklevelet. Az iratot akkor – valószínűleg 1408-ban, amikor Zsigmond bizonyíthatóan részt vett a körösi gyűlésen – az asszony idős és a gyermekek fiatal kora miatt a király Jakab ítélmesternél hagyta, aki azonban idővel elkeverte azt, és 1414-ben már nem találta sehol. Ezért, nehogy emiatt a családnak kára származzon, az uralkodó megparancsolta Garai Miklós nádornak, hogy bizonyítás végett hívja össze a szlavóniai közgyűlés esküdtt ülnökeit. Ebből tudjuk, hogy Besenyő Pál bán mellett Berzencei Loránd fia György, Szentbertalani Mihály fia László, Dombói György, Apostagi László és Raszinyai Apaj ülnökként biztosan részt vettek az ominózus gyűlésen, és 1414-ben is mindannyian életben voltak. Ugyanis a nádor parancsára Siklós várában összegyűltek, majd – vélhetőleg a várkapornában – a feszületre megesküdték, hogy annak idején Szlavónia körösi gyűlésén felmentették az érintetteket a hűtlenség vádja alól.²²⁵

A Pekriek ügye nem tekinthető elszigetelt jelenségnek, és a konszolidációban kétségkívül nagy szerepe volt az 1404. évi körösi gyűlésnek. Cillei Hermann, ekkor éppen „*Cilye Zagoryeque comes ac totius regni Sclavonie conservator*”, 1406. május 6-án a Körös városában tartott oktaván kelt bizonyáglevelé szerint a két évvel korábbi összejövétel alkalmával Eberhard zágrábi püspök vezetésével készült egy lista a felségárulókról. Akit viszont nem vettek fel ezen a közgyűlésen a hűtlenség regisztrumába, azokat Zsigmond király parancsa értelmében vissza kellett iktatni a birtokaikba, és ennek megvalósulására több példával is találkozunk a forrásokban. Persze nem mindenki volt ilyen szerencsés, a korabeli ítélszékeken jócskán születtek elmarasztaló ítéletek is. 1406. augusztus elején Szent Jakab oktaváján Cillei Hermann jelenlétében Körös városában Besenyő Bálint és Bertalan például nem tudták meggyőzni az esküdtt bírakat az ártatlanságukról. Ugyanis a kiküldött szolgabíró és két nemes a vizsgálata során meggyőződött az elkövetett hatalmaskodásról, így a bán a királyság nemeseinek a tanácsára („*nobilium regni nobiscum adherentium moderativo inducti consilio*”), mások elrettentésére elmarasztalta őket.²²⁶ Mindezek az adatok bár elsősorban az ítélszékekről tudósítanak, mégis betekintést engednek a gyűlések működésébe. Egy-egy ilyen vizsgálat során minden bizonnyal állandóan előkerültek nem pusztán jogi természetű kérdések is, amelyek megtárgyalása során az ott lévők szabadon elmondhatták a véleményüket. Valószínűleg ezek az események

lehetek azok, amelyek a késő középkorban összeforrasztották a törvényszékek és a gyűlések világát.

A késő középkori gyűléseken tárgyalt ügyek legnagyobb része természetszerűleg az igazságszolgáltatással függött össze. Erre láttunk példákat az előbb is, és hasonlók, sőt ennél jóval kisebb volumenűek is rendre előkerültek a korszakunkban az iratokban. Azt gondolhatnánk, hogy legalább az uralkodók által összehívott gyűlések mentesek voltak a kisebb birtokügyektől, de ez sem feltétlenül állja meg a helyét. Legalábbis a Nagy Lajos király elnökletével zajló 1380. évi gyűlésen (*generalis congregatio*) Gerzencei Márton felesége, Dragia panaszt emelt a garicsi pálosok ellen, mondván, hogy az összes oklevelét maguknál tartják, és még egy kisebb földterületet is elidegenítettek tőle. Az alperesek megbízottja ekkor még rendkívül konstruktívan állt a kérdéshez, és Antal prior nevében megígérte, hogy az okleveleket azonnal visszaadja, amint megtalálta, és ha Dragia „*iuxta regni consuetudinem*” a birtokánál határjárást végeztet, melynek során esetleg kiderül a birtokok pontos elhelyezkedése, a vitás földet is kész lesz visszaengedni. Mindebből később semmi nem valósult meg, az okiratok a szorgos kutatás ellenére sem kerültek elő, az iktatás során a szerzetesek azonnal ellentmondtak, de ez alkalommal nem az eredményen, hanem a királyi elnöklettel összeülő gyűléseken tárgyalt apró-cseprő ügyön volt a lényeg.²²⁷

Középkori uralkodóink – sőt, talán az összes királyunk – közül Zsigmond tartózkodott a legtöbbet Szlavóniában. A korai időszakban kifejezetten gyakran járt erre, majd 1398 után 1405-ben szállt meg hosszabb időre itt, miközben a nyári hónapokban konkrétan Zágráb városában lakott.²²⁸ 1407 augusztusától egészen 1408 őszéig szintén ezen a vidéken mozgolódott az oklevelei datálásai alapján, ami leginkább az újabb boszniai hadjáratokkal állhatott összefüggésben.²²⁹ Ekkor, 1408. február 10-e és március 19-e²³⁰ között került sor a Körös és Verőce megyék számára meghirdetett gyűlésre (*congregatio generalis*) a király jelenlétében.* Ez alkalommal több ügy is terítékre került, köztük a birtokhatárai a Besenyő János által alapított ztrezai pálos kolostornak, melynek a határjeleit megújították, a birtokába a szerzeteseket beiktatták, és ezt a közgyűlésen kihírdették. Mivel az iktatásnak a közgyűlésen senki nem mondott ellent, így az uralkodó a közösség privilegiális oklevelét megújította, és saját kettős pecsétjével megerősítette.²³¹

Ezzel egy időben Domonkos szabó már nem volt ilyen szerencsés. Hiába panaszkodott a gyűlés előtt („*in congregacione nostra generali universitatis nobilium Crisiensis et de Vereuche comitatum feria secunda proxima ante festum beati Valentini martiris Crisii celebrata*”), hogy Ivelovcsi Péter és László némely birtokokat – melyeket korábban hűtlenségük miatt elvesztettek, és szolgálataiért ő kapta meg őket – elvettek tőle. A vizsgálat során kiderült, hogy a vádlottak koruk miatt nem is követhették el a rájuk rótt cselekményeket, és erről Cillei Hermann már 1406-ban állított ki számukra

* Zsigmond február 10-e és március 12-e között tartózkodott Körösön. Engel – C. Tóth: *Itineraria regum*, i. m., 87.

egy ítéletlevelet. Így miután a két megye szolgabírái és ülnökei esküvel bizonyították igazukat, Zsigmond király „*baronum ac dictorum iudlium nobilium et iuratorum assessorum ceterorumque procerum regni nostri nobiscum in ipsa congregacione nostra generali tribunal iudiciale consedencium quesito et assumpto consilio*” érvénytelenítette a Domonkosnak adott okleveleket, a birtokot Lászlónak és Miklósnak visszaítélte, és a szabót még a birtok időközben élvezett jövedelmének a megfizetésére is kötelezte.²³² Ebből is kitűnik, hogy a királyi jelenlét a természetes presztízsnövekedés mellett nem változtatta meg ezeknek a gyűléseknek a jellegét, inkább felbátorított mindenkit, hogy itt próbáljon meg érvényt szerezni az igazának. Ám talán ennél is fontosabb az a bevett formula, amely a jelen levő nemesek tanácsára („*nobiscum in ipsa congregacione nostra generali tribunal iudiciale consedencium quesito et assumpto consilio*”) utalva beszél az ítéletalkotás folyamatáról.

A következő évekből szinte abszolút nem ismerünk szlavón gyűléseket, kivéve az 1414-ben Racsán megtartottat. Monocslói Csupor Pál szlavón bán február 6-án „*unacum nobilibus regni pro quibusdam factis nostris agendis*” lévén a garicsi pálos vikárius panaszára vizsgálatot indított, aminek eredményeképp március elején kiderült, hogy a károkozás valós, és a visszaeső renitens Pekri Pál által épített malom tényleg tönkretette a pálosok malmát.²³³ Mindez persze semmiben nem tér el az eddig megszokottól, csupán a helyszín vet fel néhány kérdést. Erről alább még lesz szó, de a *libera villa* jogállású²³⁴ település a Boszniába menő hadi út mellett feküdt, így nem véletlen, hogy Szrebrenica felé menet Zsigmond is innen keletkezte az egyik oklevelét, sőt erre jött visszafelé is november 6-án.²³⁵ 1414 tavaszán valószínűleg szintén itt gyülekeztek a szlavóniai hadak, hogy innen induljanak hadjáratra Bosznia felé – a nyár folyamán emiatt halasztottak el pereket is²³⁶ –, hogy aztán a következő évben komoly vereséget szenvedjenek el Dobor mellett.

A következő gyűlés, amely forrásokkal igazolható, valamikor az 1430-as évek elején Cillei Hermann parancsára jött létre. Bár Ivan Kukuljević még 1416–1418 közé datálta az erről tudósító oklevelet, a horvát szakirodalom Vkejoslav Klaićra hivatkozva 1432. május 1-jén kelt iratként ismeri.²³⁷ A meghatározásban segít, hogy mivel Cillei Hermann mint „*Regni Slavonie Banus*”-t említette, ezért csak 1423–1436 között készülhetett, illetve tovább szűkítheti a kört, hogy az uralkodó éppen ekkor külföldön tartózkodott.* Emiatt valóban 1430–1432 között valamelyik május 1-jén készült ez a Varasd, Körös, Zágráb és Verőce vármegyéket Szlavónia részeként említő oklevél, amely a nemesekkel közösen („*una cum Prelatis, Baronibus, Regnique Slavonie Proceribus*”) négy oktávát határozott meg, Szent György, Szent Jakab, Szent Mihály és vízkereszt ünnepéhez számolva a tartományban.²³⁸ Öt pecsét szerepelt rajta, Ungi Albert vránai perjel, Marczali János és Imre verőcei ispánok, János knini püspök és

* A király 1430. augusztus 9. és 1434. október 16. között külföldön tartózkodott. Engel – C. Tóth: *Itineraria regum*, i. m., 125–129.

talán maga Cillei Hermann hitelesítette. Az pedig a megbecsültségét mutatja, hogy ezt az iratot később Horvátország és Szlavónia privilégiumai között tartották számon.

Az 1430-as évek végén a gyűléseken mind hangsúlyosabban jelent meg az összegyűlt nemesség közössége mint valamiféle az érdekeiket együttesen képviselő csoport. Persze nem szabad ebbe valami virágzó rendiséget beelátnunk, hiszen semmi olyan nem történt, amit a tartományokat irányító bánok ne támogattak volna. 1439. március 9–11-e között például ismételtén Körösön gyűltek össze a nemesek, ahol Tallóci Máté horvát-dalmát és egész Szlavónia bánja engedélyezte számukra az ítélőmester választását: „*Crisii una cum Regni Nobilibus existentibus, iidem Nobiles inter alias dispositiones per nos cum ipsis ibidem pro communi bono factas, nobis studuerunt declarare [...] Prothonotarios seu Conservatores sigillorum Banorum in ipso regno pro tempore constitutorum pro iusticia comuni ministranda elegerint et eligere consueverint.*”²³⁹ Ezt a privilégiumot olyannyira fontosnak tartotta a szlavón nemesi emlékezet, hogy alig két évtized múltán már ősi jogként emlegették,²⁴⁰ és úgy tartották, hogy Lajos királytól ered azon szokásjoguk (*consuetudo*), hogy az ítélőmestert (*prothonotarius*), aki Szlavónia bánágának pecsétjét őrizte, és egyben a tartomány főbírájának számított, a nemesség egyeteme közös akarattal maga válassza, a bánnak bemutassa, és neki átadva a pecsétet, azt Szlavónia választott nemeseinek pecsétjeivel együtt őrizze.²⁴¹ A szlavón ítélőmesterekből, akik a 14. században még egyértelműen a bánok bizalmi emberei voltak,²⁴² azonban csak lassan, fokozatosan lettek a „rendek” emberei. Nem elveszve a szlavón ítélkezés részleteiben, de a szlavón nemesség számára azért volt kulcskérdés, hogy az ítélőmester közülük kerüljön ki, mert így a bírói pecsétek őrzésén keresztül – amely az ítélőmester jogköre és feladata volt – kontrollálni tudta a tartományi igazságszolgáltatás menetét. Különösen igaz volt az úgynevezett báni nagypecsétre, a *sigillum banatusra*, melyet kinevezésekor a bán vésetett, és tisztsége lejártakor megsemmisítették, ám miként neve is mutatja, nem a bán, hanem a bánág pecsétjének tartották. Ítéleteket és birtokelidegenítéseket csak ezzel a pecséttel lehetett hitelesíteni, így egyáltalán nem volt mindegy, hogy kinek a kezében volt ez a billog. A szlavón rendiség történetében tehát mindenképp fontos eseménynek számított e kiváltság megszerzése.

A következő lépés ezen az úton szintén egy tartományi gyűléshez kapcsolódott. 1441. április 12-én a szlavóniai nemesség Izdencen jött össze, és az I. Ulászló királyhoz írt levelükben azt kérték az uralkodótól, hogy a hozzá mindvégig hű Pekri László birtokait ne adományozza Maróti Lászlónak. A gyűlés maga biztosan nem volt független a bán akaratától, mert semmi nem utal arra, hogy ezekben az években a szlavóniai nemesség a saját elhatározásából gyűléseket tartott volna. Azaz valószínűleg maga Tallóci Matkó bán tartotta a gyűlést, vagy az ő megbízásából a fivére, Frankó, s a nemesség egyetemének nevében kiállított petíció az ő jóváhagyásával született. A levelet azonban mégis a szlavón nemesség („*universitas procerum seu nobilium regni Sclavonie*”) küldte a királynak, és ezzel alapot teremtettek a későbbi évtizedek hasonló fellépéséhez.²⁴³

Úgy tűnik, hogy ebben az évben különösen aktívak voltak a szlavóniai nemesek, ami egyszerre szólt az országban kitörő polgárháborúnak és az újabb oszmán támadástól való félelemnek. Előbbi különösen tragikusnak tűnt a tartomány számára, hiszen amíg az ország egyéb területein Jagelló (I.) Ulászló hívei kerültek korán fölénybe – leszámítva természetesen a Felvidék egyes részeit –, addig Szlavóniában a leghatalmasabb főúri családnak számító Cilleiek megmaradtak Habsburg (V.) László pártján. Velük szemben a Tallóci fivérek hatalma csak arra volt elegendő, hogy féken tartsák és valamennyire izolálják ellenfeleiket, és a tartomány eredményes irányításához minden segítségre szükségük volt.²⁴⁴

Alig egy hónappal az izdenci összejövetel után Ulászló király híve, Szentléleki Kasztellánfi Gáspár ura megbízásából Szlavónia több településén gyűlést tartott különböző rangú embereknek, és ezeken a fórumokon megerősítette az ingadozókat a Jagelló király iránti hűségben.²⁴⁵ Ezen alkalmak minden szempontból eltértek az eddigiektől, nem is tarthatjuk a szó szoros értelmében *congregatió*nak, talán nem véletlen, hogy a forrásban is „*conventio*” néven szerepel. A legfontosabb eltérés abban állt, hogy ezeken biztosan nem ítélezhettek, hiszen a gyűlések szervezőjének semmilyen bírói joghatósága nem volt. Azaz ezeket az összejöveteleket kizárólag politikai céllal és motivációval hívták össze, ám így is meghatározó jelentőségük volt a tartomány hovatarozása és jövője szempontjából.

Ismert tény, hogy 1442-ben oszmán támadás érte Erdélyt, ám ugyanekkor Szlavónia ellen is hadjáratot indítottak a határ menti bégek. Április végén Tallóci Matkó bán szlavón hadi népével együtt a támadók ellen vonult, és valamikor ezekben a hetekben a Szrebernik várába utánpótlást bejuttató másik bán, Tallóci Frankó csatát is vállalt, melynek során oszmán fogságba került.²⁴⁶ Innentől a törökök elleni védelem kérdése állandó témájává vált a forrásoknak, és ez értelemszerűen kihatott a gyűlések szervezésére és a rajtuk megbeszélte ügyekre is. A következő évi oszmán hadjáratához fontos volt a tartományból beszédhető adó minél nagyobb arányban történő behajtásának megszervezése, ehhez pedig a bánokkal szemben rendkívül ellenséges Cillei Frigyes is meg kellett békíteni. Ezért Matkó bán követeket küldött hozzá, hogy az adószedők mellé segítőköt kérjen tőle, majd 1443. június elejére gyűlést rendelt a Körös vármegye szívében fekvő Besenyőszentbenedekre, a szerdahelyi Dersfiek mezővárosába a szlavón nemesség számára.²⁴⁷ Itt – bár csak gyaníthatjuk – a készülő hadjáratral kapcsolatos ügyek mellett az adószedés is szóba került, és Cillei gróf kijelentette, hogy az adószedők az ő birtokain is eljárhatnak a munkájuk során.²⁴⁸ Nem ismerjük az események további történetét, de a Cilleiekkel szembeni panaszok megszűnése azt mutatja, hogy valóban megoldódott a probléma. Ebben komoly szerepet játszhatott az is, hogy 1446–1447-ben valamiféle duális hatalomgyakorlás jött létre a tartományban a törvényesen megválasztott szentgyörgyi Székely János szlavón bán és az önmagát szintén bánnak tekintő Frigyes gróf között. Míg utóbbi a saját körösi vicebánsainak adott iktatásra utasítást – és tudjuk, hogy a körösi ítélőszék is működött –, addig előbbinek nem ismerjük a körösi és zágrábi

ispánját. Azt viszont tudjuk, hogy Izdenc mezővárosban (vagy mellette) gyűlést és ítélőszéket tartott a tartomány nemeseinek.²⁴⁹

A megosztottság tragikus következményekkel járt Szlavónia lakóinak életére, ezért elemi érdeke volt mindenkinek a pártoskodás mielőbbi beszüntetése. Hosszas előkészület után 1448. június 18-án, Körösön, a tartomány nemessége előtt került sor a Hunyadi János kormányzó és Cillei Frigyes közötti békekötésre. Előbbit bizalmi embere, Vízaknai Miklós erdélyi alvajda képviselte, míg Frigyes legtekintélyesebb familiárisait küldte el a találkozóra. Nagyon izgalmas – miképp ezt Pálosfalvi Tamás kellő alapossgal feltárta –, hogy az alvajda nem pusztán az ura, hanem a Magyar Királyság egész *communitasának* képviseletében vett részt a körösi gyűlésen, amelyen elérte, hogy a kormányzó végre kizárólag az újabb törökök elleni háborúra koncentrálhasson. Kicsit túlozva, a második rigómezei csatába torkolló hadjárat alapjait a körösi gyűlésen vetették meg a résztvevők.²⁵⁰ Hiába beszél itt is *convocatióról* a forrás, valójában nagyon is fontos változások történtek a szlavón gyűlések jellegében az 1440-es években. A bizonytalan politikai és honvédelmi helyzet, a központi irányításban bekövetkező zavarok következtében az eddig minden bizonnyal döntően igazságszolgáltatási céllal történő összejövetelek témája alapvetően kitágult, és az intézmény a részt vevő nemesség politikai közösséggé formálódásának is az egyik megkerülhetetlen fórumává vált.

A következő közel két évtized, ha lehet, még ennél is mozgalmasabban alakult Szlavóniában, ám ennek ellenére gyűlésekről nem esett szó. Ítélszékek természetesen működtek, így Körösön is, ahol 1454. november elején Cillei Ulrik szlavón bán előtt összegyűlt a nemesség („*unacum regni nobilibus pro peragendis et perficiendis quibusdam factis et negociis in civitate Crisiensi loco videlicet sedis iudicarie comitatus Crisiensis constitutis et convenientibus*”) kisebb zálogügyek és tiltakozás okán. Igaz, a báni pecsét távollétében Vitovec János vicebán és körösi ispán billogjával hitelesítették az okleveleket, de ez sem volt szokatlan eljárás.²⁵¹ A Cilleiek és Hunyadiak közti rivalizálás 1456-ig hamu alatti parázsként izzott a tartományban, ám Hunyadi János halálát, Cillei Ulrik meggyilkolását, és ezért Hunyadi László 1457-ben történő kivégzését követően újra feléledtek a belháború lángjai.²⁵² A helyzet konszolidálása érdekében V. László király a régió legerősebb emberét, az addigi vicebánt, a Cillei-vagyon jó részének magának megszerző Vitovec Jánost nevezte ki szlavón bánná az ország leghatalmasabb bárói közé tartozó, Szlavóniában szintén a Cillei-örökségre áhító Újlaki Miklós mellé. Az uralkodó visszaszerezte Zágráb városát az elhunyt Ulrik özvegyétől, és Vitovec vezetésével a szlavón nemesség Körösön ismételt gyűlést tartott 1457. október elején, amelyen rendelkezést hoztak a hatalmaskodással elfoglalt nemesi javak visszaadásáról.²⁵³

A helyzet a következő években sem változott érdemben, csak most nem a Cilleiek és Tallóciak, hanem Újlaki és Vitovec kormányozta *de facto* közösen a tartományt.²⁵⁴ A két bán együttműködésének bizonyítéka, hogy 1460-ban, Szent Jakab nyolcadán például együtt tartottak gyűlést Körösön a szlavóniai nemesség egyeteme számára,

amelyen újfent rendelkeztek a hatalmaskodások kivizsgálásáról.²⁵⁵ A bánok jelenlétének bizonyítéka, hogy a vicebánok 1460. augusztus 4-én „*coram dominis nostris banis et nobis ac universitate regnicolarum*” rendelték el egy idézést.²⁵⁶ Az 1440-es évek erjedése tehát még váratott magára, láthatólag a hatalmas túlhatalommal bíró báróknak nem volt szükségük a szlavón nemességgel bármilyen szintű komolyabb kooperációra. Emiatt aztán nem véletlen, hogy Vitovec hatalmának delelőjén egyetlen „normális” gyűlésről sincs tudomásunk, és ez a Mátyás királlyal történő kiegyezésig nem is változott.

1463-ban újfent jelentősen megnőtt egy szultáni hadjáratnak a veszélye, és a rendkívül súlyossá vált helyzetben a király nem nélkülözhetette a tapasztalt katona hírében álló Vitovecet, illetve annak harcedzett katonáit. Már a tolnai országgyűlésen, ahol Újlaki Miklós is megjelent szlavón nemesek kíséretében, megkezdték a tárgyalások előkészítését, és május 18-án, Bátmonostoron megtörtént a kibékülés. A király a cseh zsoldosvezér minden eddigi foglalását legitimálta, a korábbi bűneit örökre megbocsátotta, és mivel a bán az amnesztiába Frangepán Márton grófot is belefoglaltatta, így a megállapodás Horvátország életében is változást hozott. A király egyetlen dolgot várt el megtért hívtől: helytállást a törökök és az ország más ellenségei ellen.²⁵⁷ Mindehhez pedig továbbra sem volt szüksége a szlavón rendek támogatására, így Mátyás hiába fordult meg Csázmán és Dombrón 1464-ben, a Zsigmond király kapcsán már említett gyűlésekhez hasonló rendezvényekre nem került sor.

A katonai események fejleményeként Mátyás 1465 kora őszén újfent jelentősen átszervezte a tartomány kormányzatát. Ennek részeként ismételten szétválasztották a bánságok irányítását. Újlaki, valamint Vitovec Szlavóniát irányította, ám utóbbit a király kinevezte Szlavónia és Horvátország főkapitányává is, amely egy új tisztség volt.²⁵⁸ Vitovec egyébként nem egyedül viselte ezt a címet. 1466. január 24-én Palinai (Vizlucz) János – aki nem mellékesen Újlaki Miklós familiárisa volt – mint a király által kinevezett szlavóniai kapitány adott ki oklevelet Körösön. Az ő pontos hatásköre megállapíthatatlan, de minden bizonnyal katonai ügyekben állt a vicebánok felett. Ugyanakkor, szinte ezzel egy időben, Újlaki másik familiárisa, Décsei Roh László vicebán is bocsátott ki oklevelet ura nevében, szintén Körösön. Pálosfalvi Tamás mindezt úgy értelmezte, hogy miközben Vitovec és Újlaki is szabályszerűen gyakorolta a báni jogokat vicebánjaik útján, katonai téren Vitovec viselte a főkapitányi címet, Újlaki embere pedig kapitányi címmel helyettesítette. Miközben Vitovec tisztán katonai feladatokat látott el, Palinai feladata talán abban állhatott, hogy a tartományi közigazgatással karöltve megszervezze a végvárak ellátását. Magyarországon már áprilisban gyakorlatilag általános mozgósítást rendeltek el, és minden bizonnyal emiatt került sor a szlavóniai nemesség általános gyűlésére, amelyet a két bán, Vitovec és Újlaki jelenlétében tartottak június elején egy katonai gyülekezésre alkalmas helyen, a mai Bjelovár közelében fekvő Jakószerdahelyen, a kamarcai Vitéz család birtokán.²⁵⁹ Ezeket a gyűléseket – bár keveset tudunk róluk – már egyértelműen a hadi eseményekkel kapcsolatos ügyek miatt

rendelték el, és mindez tovább gazdagította a nemesi összejöveteleken felmerülő témák választékát.

A Magyarország elleni török támadás végül elmaradt, 1466 késő nyarán Mátyás azonban újra, és hosszú ideig utoljára, Szlavóniába ment, hogy rendezze a zágrábi püspökség ügyét, és ismét átalakítsa a tartományának kormányzatát. Újlaki Miklóst még Budán leváltotta, és a helyére új kedveltjét, Tuz Jánost nevezte ki szlavón bánnak. A királyt Körösön a szlavóniai nemesség képviselői, köztük Szentléleki Adefi Miklós és Grebeni Hermanfi László fogadták, és ott végre lezárták a régóta húzódó zágrábi tizedper problémáját.²⁶⁰ Mátyás ezt követően a kíséretével továbbment Zágrábba, részt vett Tuz Osvát püspöki beiktatásán, és ezekben a napokban az újdonsült bánt újabb tisztségekkel halmozta el. Tuz János megkapta Bosznia kormányzatát és a dalmát-horvát bánságot, a főkapitányi címet, valamint a vránai perjelség birtokait, ezzel az ajtónállómester a kormányzat egyik legerősebb emberévé vált. Vitovec maradt szlavón bán, ugyancsak főkapitányi címmel, és ezzel a felállással rövid időre megnyugtatóan rendeződött a tartomány sorsa. A létfontosságú déli végek élén a tapasztalt, de kiszámíthatatlan zsoldosvezér mellett a feltétlenül Hunyadi-hű pénzügyi szakember állt, akit ráadásul püspök fivére is támogatott. Mátyás nyugodt lehetett, amikor kora ősszel hazafelé indult, ám ez az érzés nem tartott sokáig, hiszen Vitovec 1468-ban elhunyt, az oszmánok pedig a következő évben ismét támadást intéztek, ami újabb és újabb válaszreakciókra kényszerítette a kormányzatot.²⁶¹

Mátyás 1466 végén letett az oszmánok elleni háborúról. Miközben egyre mélyebben belebonyolódott a cseh és osztrák ügyek szövevényes hálójába, annál kevésbé maradt energiája Szlavóniával foglalkozni. A helyi nemességet azonban vajmi kevésbé érdekelték az uralkodó nyugati irányú tervei, számukra a délről támadó oszmánok jelentették a legfőbb veszélyt. Az állandó pusztítás elszegényítette a tartományt, és eközben a boszniai Jajca ellátása is az ő vállukat nyomta. Szinte évente hadjáratba kellett vonulniuk, a végvárak számára az utánpótlást megszervezniük, emiatt pedig egyre gyakrabban kellett gyűlést tartaniuk, hogy megvitassák az előttük tornyosuló feladatokat. Ezek a gyakori hadba szállások teremtették meg az alapokat ahhoz, hogy a korábban jobbára a jogszolgáltatásban és közigazgatásban élvezett kiváltságaikon alapuló identitásuk új, ennél mélyebb tartalommal bővüljön. Itt, a bánok által vezetett hadjáratok során alakult ki az a „közösségi élmény”, amely a kétségkívül meglévő közösségi tudatot tovább mélyítette a köreikben.²⁶² A megbeszélések között előfordultak kisebbek, mint például az 1473 szeptemberében Rojcsán megtartott gyűlés, amelyre csak a Körös vármegyei nemesség („*universitas nobilium comitatum Crisiensis*”) kapott meghívót az általánosságokban sürgetőknek nevezett ügyek elintézése céljából („*nobis feria secunda proxima ante festum nativitatis beate Marie virginis proxime preteritum hic in oppido, Roycha certis et racionabilibus ex causis et signanter pro disponendis et concludendis quibusdam arduis et validis huius regni factis atque expeditionibus commune bonum nostre universitatis tangentibus, generaliter constitutis et convenientibus*”).²⁶³ A szerdahelyi Dersfiek kezében lévő Rojcsa oppidum Besenyőszentbe-

nedekhez hasonlóan szintén nem tartozott a megye jelentősebb települései közé, és inkább a jó megközelíthetősége miatt eshetett rá a bánok választása.²⁶⁴

A következő években Megyericsén két alkalommal is találkozunk gyűlésekkel: 1474-ben egy kis értékű zálogügylet kapcsán említették,²⁶⁵ 1475-ben pedig egy hatalmaskodási ügy miatt, melyben Oresjai Mihály császmái kanonok és családja család módon elorozták az Ervenceiektől szvibovci várkastélyukat.²⁶⁶ Utóbbiak azonban „uraik és barátaik” segítségével azonnal visszafoglalták a családi birtokot, és foglyul ejtették az egyik főkolompos, Oresjai Mihály feleségét, Dorottya asszonyt is. Rádásul az asszony férje olyan komolyan megsebesült egy nyílvesztőtől, hogy miután ilyen állapotban a kastély árkába ugrott, néhány nap múlva meg is halt. Az ügy akkora port vert fel, hogy még a gyűlésen is foglalkoztak vele. Sőt, igazságot is szolgáltatottak: a vár elfoglalásában részt vevő latrokat halálra ítélték, az asszonyt pedig az Ervenceiek fogságában hagyták.²⁶⁷ Az Oresjaiak rossz családdal húztak ujjat, és keservesen megbűnhődtek érte.

Jóval jelentősebb volt az 1478. január 20-án Izdencen megtartott gyűlés, melyről – illetve inkább ennek az előkészítéséről – Mályusz Elemér így fogalmazott: „Aa] Dráván túli részek védelme a török szomszédságában fokozott figyelmet érdemelt s alkalmas volt arra is, hogy a rendek, a kérés megoldása során, szokatlanabb erőfeszítéseik ellenértékéül kedvezményekben részesüljenek. Mátyás 1477-ben bánjaival Szlavónia universitas-át generalis congregatióra hívatta össze. A helyet és a napot a bánok, Laki Thuz János és Egervári László tűzték ki s a gyűlésen a mágnásoknak és nemeseknek személyesen meg kellett jelenniök, hogy ott mindenkit számba véve, megállapíthassák, ki hány embert tud az ország védelmére kiállítani. Ki kellett azután mondaniuk, hogy mindenki köteles, büntetés terhe alatt, a megállapítandó módon az ellenség ellen vonulni, ahányszor csak szükséges. Az már magában is nagy újítás, hogy a király a szlapon rendeket oly gyűlésre hívta össze, mely miben sem különbözött a rákosi diétától s eléje királyi propozíciókat terjesztett, feladatává téve a tanácskozást és a döntés meghozását. Még feltűnőbb azonban, hogy mindjárt egy rendi állást is kész volt megszervezni, a kapitányságot. Felszólította ugyanis a közgyűlés résztvevőit, hogy egyező akarattal válasszák meg a bán mellé kapitányukká azt, aki nekik tetszik, s hatáskörét így állapította meg: a bánnal együtt gondoskodik a védelemről, szükség esetén, a rendek határozata értelmében elrendeli a felkelést s annak végrehajtását ellenőrzi. Mátyás azzal, hogy kész volt a bán, a kinevezett királyi tisztviselő eddig korlátlan katonai hatáskörét szűkebbre szorítani, kétségbe nem vonhatóan a szlapon rendek, általuk pedig Szlavónia önállósulása felé vezető utat mutatta meg.”²⁶⁸ Az utolsó mondatok nyilván erősen túloznak, hiszen a főkapitányi kinevezés korántsem számított különlegesnek, a Magyar Királyság más megyéiben is találkozunk a megyei bandériumok kapitányával ebben a korban.²⁶⁹ Az sem mellékes, hogy az intézmény működéséről csak szórványos adatokkal rendelkezünk, sőt, egyedül Korbáviai Jánost ismerjük ebben a pozícióban a mohácsi csatáig terjedő időszakban, azaz a hivatal erősen *ad hoc* jellegű maradt.²⁷⁰

Úgy tűnik, a kiváltság inkább Mátyás számára volt fontosabb, mert az újrainduló ausztriai háborúhoz szüksége volt a szlavóniai adóbevételekre, márpedig a helyi nemesség – joggal – azt szerette volna látni, hogy az itt megtermelt állami jövedelmet a déli határvédelem költségeire fordítják. A törökellenes háborúk elmaradása miatt mind idegesebbé váló szlavón nemeseket Mátyás talán ezzel kívánta megnyugtatni. Abban azonban Mályusznak mindenképp igaza volt, hogy szimbolikus értelemben ez a királyi privilégium valóban fontos mérföldkőnek számított a szlavón államfejlődés szempontjából. Ennek révén a kiváltságaik tovább bővültek, és az igazságszolgáltatásban központi szereplőnek számító ítélőmester után most a katonai téren fontos jogosítványokkal bíró főkapitány (elvi) kinevezésének a jogát is megszerezték. Az más kérdés, hogy a gyakorlatban ez mennyit is ért valójában.

A rendeknek adományozott kisebb-nagyobb privilégiumok hatását nem szabad túldimenzionálni, hiszen a gyűléseknek a következő évtizedekben is az volt a legfőbb funkciójuk, hogy ezen a fórumon közölték a királyi utasításokat a rendekkel. Ékesen kitűnik ez Ulászlónak a Turóci Bernáthoz írt 1505-ben kelt leveléből, mely szerint az új bánoknak, Both Andrásnak és Balassa Ferencnek meghagyta, hogy hirdessenek generalis congregatiót a szlavón rendeknek, „és azon azokat a dolgokat, amelyek azon királyságunk megőrzését és megvédését illetik, amiket nekik meghagytunk, azoknak kinyilvánítani és előadni tartoznak”.²⁷¹ A szlavóniai tartományi gyűlések tehát egyszerre voltak a felülről jövő akarat kinyilvánításának és az alulról jövő igény megfogalmazásának a színterei, és a mindenkori helyzet döntötte el, hogy melyik volt a domináns.

Mátyás időszakában inkább az utóbbira látunk példákat, mivel az uralkodói hatalom láthatólag nem igazán volt fogékony az alulról megfogalmazott kérésekre. A Körös vármegyei Izdencen például azért gyűltek össze Egervári László bán vezetésével a rendek, hogy újfent megegyezzenek Tuz Osvát zágrábi püspökkel a neki fizetendő tized kérdésében.²⁷² Miként láttuk, 1466 augusztusában a király egyszer már a püspök mellett foglalt állást, és most ismét ő volt a kedvezményezett a szlavón nemesség képviselőitől szemben („*in suis ac universorum nobilitum et incolarum preattacti Regni Sclavonie possessiones habentium nominibus, et in personis, parte ex altera*”).²⁷³ Hiába voltak tehát távlatos uralkodói ígérek a gyűlés összehívása előtt, a gyakorlatban a szlavón nemesség súlyát nem lehetett összemérni a királyi hatalomával.

Ugyanez történt 1481-ben is, amikor fordult a kocka, és Mátyás inkább az időközben gyanússá vált püspökkel számolt le az általa meghirdetett zágrábi közgyűlésen. A nemességnek nem volt beleszólása, hogy az addig sok esetben ellenükben támogató Tuz Osvát püspöknek miképpen alakuljon a további sorsa. A január 30. és március 5. között zajló rendezvényen nem Szlavónia rendes bírása, Egervári László dalmát-horvát-szlavón bán, hanem Guti Ország Mihály nádor és Bátor István országbíró elnökölt, akik azonban személyesen nem folytak bele az ügybe. Előbbi pecsétjét

Korotnai János nádori (és egyben szlavón)* ítélőmester használta, utóbbi Hásságyi István országbírói ítélőmesternél volt. Ők voltak a király akaratának a végrehajtói, és előttük jelent meg – szintén rendhagyó módon – Körös, Zágráb, Varasd és Verőce vármegyék nemessége, avagy, miként a közgyűlés ideje alatt kiállított kegyelemleveleiben Mátyás megfogalmazta, „Szlavónországunk nemeseinek és országlakóinak egyeteme”.²⁷⁴ Bár a gyűlést „Szlavónország állapotjának helyreállítása” céljából hirdették,²⁷⁵ valójában nem történt más, mint hogy a megyék alispánjai, szolgabírái és a közgyűlés időtartamára *ad hoc* választott esküdtek összeállították a közismert – jelen esetben a király által megnevezett – gonosztevők névsorát, más egyéb ügyekben pedig megerősítették vagy elvetették a panaszosok keresetét, azaz a bíróság segítségére voltak a jog alkalmazásában. Az összegyűlt nemesek még formailag sem tárgyaltak a királlyal, így aztán tanácsot sem adhattak neki, és a követeléseiket sem fogalmazhatták meg. Valójában csupán néhány kúriai jogással érintkeztek, így a gyűlés dokumentáltsága ellenére egyetértünk Tringli Istvánnal, aki szerint „az 1481-es közgyűlés nem jelentett semmiféle előrelépést Szlavónia önálló rendi fejlődése felé vezető úton”.²⁷⁶

Az 1480-as évek két ismert gyűlését csak a rend kedvéért említjük. 1486. november elején Geréb Péter bán Megyericse oppidumba hívta gyűlésbe a szlavóniai nemességet.²⁷⁷ Ez talán kapcsolatban lehetett azzal, hogy éppen ebben az időben györgyi Bodó Gáspár királynéi főajtónálló-mester és tolnai főispán, valamint a fentebb említett Korotnai János nádori és báni ítélőmester mint a király által Szlavóniába, Dalmáciába és Horvátországba a lakosság panaszainak orvoslására kiküldött királyi bírák („*in regnisque Sclavonie, Dalmacie et Croacie pro exaudiendis, revidendis, complanandisque et discuciendis querimoniis cunctorum incolarum dictorum regnorum per regiam maiestatem iudices cum plena auctoritate deputati*”) szeptember elején Zágrábban tartottak törvényszéket,²⁷⁸ majd Bihácsban, Zenggben és több más helyen is ítélkeztek.²⁷⁹ 1490-ben szintén Megyericsén gyűltek össze Körös vármegye nemesei a vicebánok és a szolgabírók jelenlétében („*congregata insimul in oppido Megerechye in festo nativitatis beate Marie virginis universitate nobilium regni Sclavonie comitatus Crisiensis, presentibus vicebanis, videlicet egregio Gaspar Fanczi etc. ac iudicibus nobilium eiusdem comitatus*”), hogy a ztrezai pálosok kiváltságait előttük átírják.²⁸⁰

Azt gondolnánk, hogy a Jagelló királyok időszakában rendszeresebbé válnak a szlavón gyűlések, változatosabbá az ott tárgyalt témák, és végre meghatározó lesz a fórumnak a rendiségben és az ország irányításában betöltött szerepe. A forrásokból azonban semmi ilyesmi nem igazolható. A horvát gyűlésekről szóló fejezetben már szó esett az 1495. évi verőcei gyűlésről, így itt csak a szlavóniai tapasztalatokról szólunk. Kanizsai László dalmát-horvát-szlavón bán a gyűléssel egy időben („*presenti congregatione et octavarum celebratione*”)²⁸¹ II. Ulászló király mellett tartott törvényszéket is („*unacum regni nobilibus sedis nostre iudicarie assessoribus*”) a négy vármegye,

* Korotnai János nádori ítélőmester, somogyi ispán egyszersmind szlavón báni ítélőmester is volt. Arch. I. 93.

Zágráb, Körös, Varasd és Verőce nemessége számára.²⁸² Az Újlaki Lőrinc-féle lázadás után Verőce és Varasd vármegyék meghívása indokolt is volt az uralkodó számára, de legalább ennyire fontos volt a jelenlétük az újra előkerülő zágrábi tizedek kapcsán, hiszen a zágrábi egyházmegye őket is magába foglalta, illetve itt főként a varasdi nemesség tizedfizetésével foglalkoztak az összegyűltek.* A kérdésben a király, elődjéhez hasonlóan, a püspök mellé állt, miként erről ő maga beszámolt: az előző évben a szlavón nemesség és lakosok sok panaszától hajtva végül Szlavóniába utazott, a szlavóniai és horvát országlakosok részére Verőce oppidumban *generalis congregatió*t tűzött ki, és a vízkereszti nyolcadot az ő jelenlétében rendelte el megtartani, és itt a főpapokkal és báróival, az ítélmesterrel és az országai előkelő nemesseivel (*potioribus nobilibus*) törvényszéket tartott. Osvát zágrábi püspök előadta, hogy közte és Varasd megye nemesei között a neki és egyházának járó tizedek módja és minősége ügyében per támadt, amely Mátyás király jelenléte előtt zajlott, és Mátyás a főpapok és bárók tanácsára két ítéletével eldöntötte, hogy a megye nemessége az egyháznak annak kiváltságai szerint köteles a tizedet megfizetni, és aztán ez a kalocsai széken és Gábor egri püspök, apostoli legátus előtt is így lett eldöntve. Nem sokkal halála előtt egyezség született köztük, és Mátyás egyszerre írásban és szóban is megparancsolta Székely Jakab varasdi ispánnak, hogy hajtsa azt végre, de aztán halálával ez megghiúsult. Ezért ő ugyanazok tanácsából és Varasd megye előkelő nemesseinek jelenlétében meghagyta, hogy mostantól a nemesek ama megállapodás szerint fizessék meg a tizedet, és állapodjanak meg az évek óta visszatartott tizedek ügyében. Felhatalmazta végül a bánokat és vicebánokat, hogy ha valaki nem fizetné meg, akár birtoklefoglalással is kényszerítsék.²⁸³

Persze a tizedfizetésen túl a tartomány irányítása és a védelmének kérdése is érdekelhette a varasdi nemességet, hiszen Corvin János komoly Varasd vármegyei birtokokkal is bírt, így egyáltalán nem volt mindegy, hogy a királyi udvar hogyan dönt az ő személyével kapcsolatban: kiegyeznek, vagy folytatódik közöttük az ellenségeskedés. Talán nem túlzás azt feltételezni, hogy őszintén megkönnyebbültek, amikor kiderült, hogy II. Ulászló Horvátország mellett Szlavónia élére is őt nevezte ki: „*Joannis Corvinus utriusque provinciae cum duobus equitum millibus, summa optimata omnium voluntate praefectus est*”.²⁸⁴

1495 húsvétján Körös városa ismét gyűlésnek adott otthont. A hercegi címéről lemondott Corvin János, frissen megválasztott bán hívta össze a tartomány nemességét. Az erejét – vagy éppen a nemesség szerény súlyát – mutatja, hogy a szlavón jogszokásokat figyelmen kívül hagyva Turóci Bernát mellett a szlavóniai birtokokkal

* Azt, hogy a tárgyalni kívánt ügyek határozták meg a meghívottak körét, jól mutatja az alábbi ügy. 1495 július 11-én „*in civitate Montis Grecensis*” Corvin János megparancsolta Bernát és Gyulai János szlavón albánoknak, valamint Körös és Verőce vármegye alispánjainak és szolgabíráinak, hogy a bakvai pálosokat és birtokaikat, akiket védelmükbe vett, mindenkivel szemben oltalmazzák meg. Értelemszerűen a probléma mindkét vármegyét érintette, ezért ment a parancs a verőcei nemesség felé is. MNL OL DL 32802.

alig rendelkező Gyulai Jánost tette meg vicebánjának. Mindezt úgy, hogy közben elismerte Szlavónia nemességének Mátyástól kapott kiváltságát, hogy e tisztségre az összegyűlt rendek valamely ottani előkelő birtokost választhatnak a bán familiárisai közül. Ám – szól Corvin érvelése – mivel az elmúlt években a németek ellen, akik a zavaros időkben sok várat elfoglaltak, neki nehéz és költséges háborúkat kellett vívnia, amiből oly sok kára volt, ezért mégis Gyulait teszi meg helyettesének. A keserű pirula megédesítése érdekében mindössze annyit volt hajlandó megígérni, hogy amennyiben őt letenné, akkor utódát már biztosan a szlávón nemesek közül fogja kiválasztani.²⁸⁵ Corvin lépésének a megértéséhez ismerjük meg közelebbről ezt a tisztséget. Az elmúlt évtizedek kutatásai egyértelművé tették, hogy a bánok gyakori távollétei következtében Szlavónia legfontosabb tisztviselője valójában a bán helyettese, közkeletű nevén a vicebán volt, aki majdnem mindenben báni hatalommal járt el.²⁸⁶ A tisztség nehezen illeszthető be a magyarországi közigazgatás rendszerébe, és bár vonzó lenne alispánként tekinteni rájuk, inkább a megyés ispáni jogkörökkel bírtak. Saját területükön például hozhattak fej- és jószágvesztő ítéletet, kiállíthattak privilegialis oklevelet, és a bán távollétében vezethették a báni hadakat. Utóbbit bizonyítja, hogy például Perényi Imre 1512-ben több alkalommal is parancsot adott vicebánjának, Batthyány Boldizsárnak, hogy Szlavónia hadi népét tartsa készenlétben, vagy éppen vezesse hadba.²⁸⁷

A kiterjedt jogosítványok miatt a szlávón nemességnek különösen fontos volt, hogy a vicebánok közülük kerüljenek ki. Bár megválasztásuk soha nem lett a rendek kiváltsága, az már a 15. században bevett szokássá vált, hogy a bán valamelyik itteni birtokos familiárisa közül választotta ki jelöltjét erre a tisztségre. Ez egy lassú elmozdulás volt a magyarországi vármegyék alispánjainak kinevezési gyakorlata felé, ahol a nemesség szintén a maga soraiból jelölt négy személyt, akik közül az ispán választhatott. Bár Szlavóniában a választás joga mindvégig a bán jogköre maradt, azért összefoglalva kijelenthetjük, hogy a 15. század közepére sikerült a tartományi nemességnek bizonyos befolyást szereznie e pozíció betöltésében.²⁸⁸ Ám, hogy mindez mennyit is ért, azt Corvin lépése világosan megmutatta. A szlávón rendiség szűkre szabott határain csak a mindenkori uralkodónak az aktuálpolitikai helyzetből fakadó döntéseivel lehetett túllépni.

A királyi hatalom egyhangú utasításai között üde színfolt az 1496. október elején megtartott megyericsei gyűlés, melyen Szlavónia nemeseinek egyeteme („*Universitas Nobilium Regni Sclavoniae*”) arról értesítette az uralkodót, hogy Drágfi Bertalan erdélyi vajda pekreci várnagya, Lónyai Albert éjnek évadján megrohanta Szentléleki Miklós várát, és miután elfoglalni nem tudta, a vár alatti kúriában okozott hatalmas károkat. Arra kérték az uralkodót, hogy mindezt ne hagyja büntetlenül.²⁸⁹ Az ügy későbbi folyamodványait nem ismerjük, miként arról sincsen adatunk, hogy 1499 végén tartottak-e a rendek gyűlést, ahol követeket választottak volna az Ulászló király által vízkeresztre meghirdetett országgyűlésre,²⁹⁰ ugyanis csak 1500 októberéből maradt fenn nyoma egy Corvin által Körös városában tartott összejövetelnek.²⁹¹

Szlavóniában a kortársak minden bizonnyal mozgalmasnak találták a 16. század első éveit is – főleg mivel 1502. március 26-án Zágrábot szinte letarolta egy földrendés –, ám az igazi földindulás csak Corvin János 1504. október 12-én bekövetkezett halála után következett be, és ez lassan, fokozatosan, ám valóban mélyrehatóan megváltoztatta a szlavón nemesség öntudatát, és ebből kifolyólag a gyűlések tematikáját és hangulatát. A király ugyanis hiába nevezte ki az elhunyt helyére gyarmati Balassa Ferencet és Bajnai Both Andrást december 14-én, mondhatni, teljesen szokott módon, saját akaratából és tetszéséből, a szlavón nemesség nemes egyszerűséggel nem fogadta el Ulászló döntését. Persze nem önszántukból jutottak erre a felismerésre. Történt ugyanis, hogy az uralkodó 1505 elején elküldte őket a bánság átvételére azaz a paranccsal, hogy azonnal tartsanak gyűlést a szlavóniai nemesek számára, és ott adjanak nekik tájékoztatást a tartomány védelmével kapcsolatos királyi elképzelésekről. Turóci Bernát, Corvin egykori vicebánja azonban fővesztés terhe mellett megtiltotta a nemeseknek az azon való részvételt. Persze Turóci sem saját kútfőből döntött így, hanem valószínűleg úrnőjének, a herceg özvegyének, Frangepán Beatrixnak a parancsára. A királyi akaratral való szembeszegülés tehát a tartomány legjelentősebb nagybirtokosának akaratából kezdődött, és a helyi nemesség valószínűleg folyamatosan involválódott az eseményekbe, mígnem eljutott a saját politikai érdekei megfogalmazásáig. Ulászló először elhalasztotta az ügy megoldását, majd április végén újfent megparancsolta a két bánnak a hivatala elfoglalását, ám nincsen nyoma, hogy ez megtörtént volna, és végül az uralkodó inkább visszavonta Balassa kinevezését, míg Both ellen nem érkezett kifogás, így megkezdhette báni tevékenységét.²⁹²

Both András bánságának történéseit Pálosfalvi Tamás kimerítő alapossággal és körültekintéssel bemutatta egy tanulmányában, így ezeket az eseményeket főként ez alapján tárgyaljuk. A korszak súlyos politikai egyéniségének számító Bothnak számos ellensége közül Perényi Imre nádor volt a legaktívabb és leghatalmasabb, és talán nem túlzás azt állítani, hogy az ő rosszindulata taszította Szlavóniát a következő lázadás állapotába. Perényi ugyanis mindent megtett a királyi udvarban, hogy a bánt elmozdítsa a pozíciójából, ám Both nagyon komoly bázist épített maga köré a helyi nemesség soraiból. Így mire Ulászló fellépett a bán ellen, ő már kellő hátországgal bírt a tartományban.

1507. augusztus 1-jén Both András gyűlést hirdetett Körös városában Horváth Márk bántársával együtt, ahol a külső beszámolók szerint nem csak csip-csup ügyekkel foglalkoztak, hanem a megjelent nemesek és a bánok szövetséget kötöttek egymással az ország hasznára „a hatalmasok és a törvénytelen urak” ellen.²⁹³ December végén Both és Horváth utasították a vicebánjaikat, hogy a szlavón nemességet ismételten hívják Körörsre. Nem egyszerű tanácskozársra készültek, hiszen a szolgabíráknak arra kellett felszólítaniuk a nemeseket, hogy a királyi adót és a hadakozási pénzt (*pecunia exercituaalis*) is személyesen hozzák Körörsre, és lovasaikkal, gyalogosaikkal együtt jelenjenek meg, hogy a bánok parancsára haladéktalanul útnak indulhassanak az ellenség – jelen esetben nem a törökök, hanem Perényi és a vele egy követ fújó bá-

rótársak ellen.²⁹⁴ Nem tudjuk, hogy erre a gyűlésre mikor került sor, ugyanis 1508. január 24-én a két bán Topuszkóról hívott össze egy újabb szlavón tartománygyűlést február 14-ére, Körösre,²⁹⁵ míg a király által kinevezett új bán, Kanizsai György rá két hétre hirdetett ugyanoda egy ugyanilyen összejövetelt a környékbeli nemeseknek.²⁹⁶ Végül Kanizsainak március második felében sikerült megtartania a gyűlésüket, amelyen azonban valószínűleg nem ő (illetve a bántársa, Ernuszt), hanem a vicebánjai, Batthyány Boldizsár és Csavlovics Pál elnököltek. Nem tudjuk, mi volt a gyűlés célja, ám ha Both befektítése vagy ellehetlenítése, akkor nem jártak sikerrel. A gyűlést vezető Batthyányi ugyanis rokoni kapcsolatban állt Both Andrással, így nem volt nehéz az összegyűlt nemeseknek egy olyan iratot szerkeszteniük a nádornak, melyben feketén-fehéren leírták, hogy Both András a Szávától északra – azaz Szlavóniában – senkinek sem akar ártani.²⁹⁷ Ezzel jó időre patthelyzetet teremtettek a tartományban, és Kanizsaiék csak másfél évvel később, 1509 novemberében próbálkoztak ismét egy gyűlés összehívásával Racsa mezővárosba. Újlaki Lőrinc birtoka jó választásnak tűnt, hiszen közel esett a bánok birtokaihoz, ám az összejövétel megtörténtéről nem maradt fenn forrás.²⁹⁸ Ugyanezt elmondhatjuk Both András Topuszkóra, szinte ugyanebben az időben szervezett gyűléséről is.²⁹⁹ Ezekkel ellentétben az uralkodó által összehívott, 1510. február 27-én megtartott körösi gyűlésről több beszámoló is fennmaradt, ezekről azonban a későbbiekben szólunk bővebben.

A szlavón bánóság rendezetlen igazgatása nehéz helyzetet teremtett. A körösi törvényszék 1509 végétől nem működött, 1510 februárja óta pedig közgyűlésekről sincsen adat egészen ez év decemberéig, a Both András által Vasmegyericsébe szervezett eseményig.³⁰⁰ Ebben a zavaros időszakban egyedül a megyék által kiadott vizsgálatok jelentették a tartomány jogéletét. 1511 áprilisában ugyanakkor mégiscsak hallunk egy gyűlésről, amelyet az „*universitas regnicolarum regni Sclavonie*” tartott Körösön. A megjelentek valószínűleg követeket választottak a magyar országgyűlésre, ám ennél jóval fontosabb és unikálisabb, hogy az egyetlen ekkor készült oklevélre, amely a zágrábi káptalan és Zágráb városa közötti vita kapcsán készült, első ízben nyomták rá Szlavónia pecsétjét, melyet Ulászló még 1496-ban adományozott számukra, ám tényleges használatára nincsen korábbi adat. Miként Pálosfalvi Tamás felvetette, „aligha véletlen, hogy a szlavón nemesség éppen most, a bánóság üresedése idején látta elérkezettnek az időt, hogy rendi különállásának és öntudatának e fontos jelképét használatba vegye, imígyen ezt a fejleményt mintegy a báni »interregnum« egy jelentős melléktermékének kell tekintenünk”.³⁰¹

Both András és Perényi konfliktusát végül az idő oldotta meg, miután 1511. szeptember 13-án az előbbi meghalt, és a nádor elérte a célját. Hamar kiderült azonban, hogy pürrhoszi győzelmet aratott, hiszen a tartomány problémái jócskán meghaladták a képességeit. Minderről fentebb már esett szó, viszont az 1512. december 6-ára meghirdetett körösi gyűlésről még nem. Azért érdemes itt egy kicsit elidőzni, mert szerencsénkre két levél is fennmaradt a szervezéséről, amelyek pedig betekintést nyújtanak a gyűlések formálódó mechanizmusába. Az elsőt Perényi Imre írta

a helyettesének, Batthyány Boldizsárnak november 28-án Valpó várából, és megdicsérte, hogy Körösre „*unam generalem diaetam proclamari fecistis*”, ahol egyrészt az adók beszédését, másrészt a fegyverbe szólított sereg egyben tartását kell megvitatni. Batthyányi ugyan egy korábbi levelében arra kérte az urát, hogy küldje el az egyik emberét teljes körű felhatalmazással a gyűlésre, ám a nádor ezt elutasította, és inkább megígérte, hogy a rendek számára leírja az előterjesztéseket, melyeket a vicebán élő szóban képviselhet. A következő napon Perényi beváltotta az ígérését, és a szlavón rendekhez is levelet intézett. Elsőként beszámolt nekik az oszmánok Scardonáig történő pusztításaitól, majd szigorúan megparancsolja a számukra, hogy engedelmeskedjenek a helyettesének, és ha azt a parancsot kapják, akkor Horvátországban is hadakozzanak („*ad requisitionem vicebani Nostrī regni Sclavoniae insurgere per singula capita et cum eo regno Croatiae opitulandum proficisci deberetis*”). A rendkívül kemény hangú szövegben a nádor megdöbbenésének adott hangot, hogy a parancs ellenére eddig nem vonultak hadba, majd a kötelező fenyegetőzés után rátért az adózás kérdésére. Miként megjegyezte, ő nem tűri a Kupán túli területek adómentességét, és a vonakodók birtokait inkább lefoglaltatja a vicebánokkal a király számára. Értse meg mindenki – így Perényi –, hogy a hadiadóból az országot védik, és ebből a teherből mindenkinek egyenlő módon kell kivennie a részét („*ex hoc subsidio regnum tuetur, nec esset justum, quod alii contribuant, alii non: bene itur, si aequalitur curatur*”).³⁰² A vicebán tehát összehívta a gyűlést, melyen mint a bán megbízottja vett részt, míg az utóbbi levélben kommunikált a rendekkel, és a legfőbb téma az adószedés és a katonáskodás volt. A fenyegetésnek vajmi kevés haszna volt, az adók beszédése nem lett gyorsabb a gyűlés után sem, viszont az eddig szünetelő körösi törvényszéken ügyek garmadája indult újra.³⁰³

A hős katona, remek szervező és kitűnő humanista hírében álló Beriszló Péter bánágának az idejéből (1513–1520)³⁰⁴ szintén több gyűlésről tudunk. 1515-ben pünkösdkor például Körösön, augusztus 20-án pedig Csázmán gyűltek össze „*in congregatione scilicet generali universitatis regnicolarum regni istius nostri Sclavoniae*”, ám ezen inkább kisebb peres ügyeket említenek a források,³⁰⁵ akárcsak az 1516. októberi és a következő évi januári gyűlésen.³⁰⁶ Utóbbi érdekessége, hogy az „*Universitas Nobilium et Regnicolarum Regni Sclavoniae*” nevében kiállított irat a két szlavón vicebán mint felperesek, valamint több tehetős szlavóniai nemes közötti perben bemutatott egyik oklevél másolatát tartalmazta, ám nem az ország pecsétjével, hanem gyűrűs pecséttel („*sigillis iudlium comitatus Crisiensis fecimus consignare*”) látták el. Ugyanakkor az is kitűnik az iratokból, hogy Beriszló Péternek egészen a haláláig nem sikerült elnyernie a szlavón rendek támogatását, akik már nem akartak többet áldozni a Száván túli területek védelmére, mondván, nem tartozik a kötelességeik közé.³⁰⁷ A nemesek a szabadságjogaikra hivatkoztak, amelyre Beriszló nem volt hajlandó esküt tenni, és sikerült megakadályozniuk a szabad királyi városok, Zágráb, Varasd és Körös megadóztatását is.³⁰⁸ A rendeknek tett eskü abszolút új elem volt a bán és a tartomány kapcsolatában, így érthető Beriszló elutasítása, hiszen ő – miképp az

elődei is – a hatalmát a királytól kapta, így esküvel csak felé tartozott. Mindeközben az is látszik, hogy a bán számára a fő szempont a szűkös erőforrások koncentrációja és a védekezéshez szükséges összeg bármilyen áron történő előteremtése volt, így törvényszerűnek mondható a szlavón rendekkel való szüntelen konfliktusa.

1520. május 20-án Beriszló bán katonahalált halt, alig egy évvel később elesett Nándorfehérvár, majd rá egy évre Knin és Szlavónia végleg frontvidékké vált. Ezzel szoros összefüggésben egy permanens irányítási válság is fellépett, ugyanis a megüresedett báni posztra nem volt egyszerű megfelelő jelöltet találni. Közel másfél év *vacantia* után a tartományi közigazgatás szinte romokban hevert. A zágrábi szolgabírók gyakorlatilag megtagadták az adóbeszedésben való segédkezést, mondván, hogy az országgyűlés összehívása nélkül nem lehet adót kivetni, és a rendek, valamint a vicebánok engedélye nélkül amúgy sem tudják lefoglalni az engedetlenek birtokát, azaz nincsenek kényszerítő eszközök a kezükben.³⁰⁹ A helyzet konszolidálása érdekében II. Lajos király 1521 decemberében Korbáviai Jánost nevezte ki dalmát-horvát-szlavón bánnak, aki a következő években mindent megtett a tartomány védelméért.³¹⁰ Már az ő időszakában került sor arra az 1522. június elején összehívott körösi gyűlésre, amelyre újdonságként a határvédelemben rendkívül érdekeltté váló Stájerország is elküldte a követét Sigismund Weichselberg személyében, aki arról számolt be, hogy a gyűlés a bán távollétében eredmény nélkül oszlott fel.³¹¹

A fennmaradt iratok alapján valóban kijelenthető, hogy Korbáviai János aktív és agilis vezetője volt Szlavóniának, és az ő báni időszakában rendszeresen sor került különböző helyekre összehívott gyűlésekre, akár 1523-ban Szent Márton napján Körösön,³¹² vagy 1524 nyarán Zágrábban.³¹³ Az ezeken a rendezvényeken összegyűlt nemesek szándékait azonban nehezen lehetett kifürkészni, és ez Szlavónián túl igaz lehetett a Magyar Királyság egészére. Mindenesetre nem véletlen, hogy 1522 márciusában II. Lajos azt parancsolta magyarországi helytartójának, Batori István nádornak, hogy akadályozza meg a különböző engedély nélküli gyűlések megtartását, amely tiltás értelemszerűen kiterjedt Szlavóniára is.³¹⁴ Nem mondhatjuk, hogy alaptalan volt az uralkodó félelme, hiszen Szlavóniából is több olyan gyűlésről maradtak fenn adatok, amelyek korántsem a központi kormányzat elképzelései szerint alakultak. Ilyen volt például a már szintén említett, 1523. február 10-én Izdencre meghirdetett összejövetel, amelyet az előző gyűléssel elégedetlen nemesek – Pekriek, Szemcsiek, Nelepeciek stb. – szorgalmaztak, miután ott az ő távozásuk után olyan adókat szavaztak meg, melyeket ők az ország szabadságaival összeegyeztethetetlennek tartottak.³¹⁵ A helyzetet rontotta, hogy Mária királyné kérésére 1524 elején az uralkodó kinevezte Tahy Jánost Korbáviai mellé társnak a báni tisztségben, ám hasonlóan a húsz évvel korábbi eseményekhez, a szlavóniai nemesség most sem fogadta el a döntést, és sikeresen obstruálta a munkáját.* Nem tudjuk, hogy ki állt a tiltakozás hátterében,

* Van olyan feltevés, hogy már 1523-ban kinevezték. Nada Klaić: Odnos Hrvatskog Sabora prema Ferdinandu Habsburškom uoči Mohačke bitke. *Posebni otisak iz Radova Filiozofskog fakulteta u*

mindenesetre az uralkodó ragaszkodott a korábbi jajcai bán (1520–1522) és a vránai perjelség kormányzójának (1521–1534) személyéhez, miközben Korbáviai az év végén tisztázatlan körülmények között letette hivatalát. Mindez pedig egyáltalán nem tett jót az amúgy is komor és apokaliptikus hangulatnak, ami rendre visszaköszön az akkori iratokból.

1525 októberében már az is felmerült, hogy a király személyesen megy Szlavóniába, hogy lecsendesítse az ottani nemességet. Láthatólag Lajos szándékai komolyak voltak, mert Batthyány Ferencnek meg kellett szerveznie, hogy a királyi pár csak a pestistől megkímélt területre mehessen. Szalkai László esztergomi érsek erről szóló levelében még azt is megemlítette, hogy a Budán keringő hírek szerint az ottani nemesség egészen egyszerűen nem akar az uralkodóval Tahyról tárgyalni.³¹⁶ A király végül mégsem indult útnak Szlavóniába, hanem a horvát-szlavón rendeknek közös gyűlést hirdetett Körös városába,³¹⁷ melyre az előzetes megbeszélések szerint megkívánták hívni Pozsega vármegye küldötteit is, valamint arról is van tudomásunk, hogy a király is két követet szándékozott küldeni.³¹⁸ Az 1526. évi oszmán hadjárat hírei végül minden törekvést okafogyottá tettek. Jellemző módon a korszak utolsó szlavón gyűlésére már a királyi tábor felé vezető úton, Racsán került sor augusztus 1-jén,³¹⁹ melyről – hibás dátummal – Istvánffy Miklós történeti munkája őrizte meg a legrészletesebb beszámolót: „Ezalatt Batthyány Ferenc, Illíria bánja, az ottani nép szokása szerint a Pozsegától nem messze fekvő Rácsa mezővárosba országgyűlést hirdetett, melyen gróf Frangepán Kristóffal, főként Batthyány Ferenc és karlócai tisztársa buzgó közbenjárására megegyeztek, hogy azokat a csapatokat, melyek Dalmáciában és Illíriában összegyülekeznek, Frangepán Kristóf vezeti a király táborába, s ott a főparancsnoki tisztséget ő tölti majd be. Ugyanitt, míg a háború be nem fejeződik, hónaponként háromezer-háromezer aranyat szavaztak meg. Azonkívül úgy határoztak, hogy az egész nemesség fejenként, a nép közül pedig minden ötödik a szükséges fegyverekkel felszerelve, Szent Jakab apostol ünnepére – július hó 25-ére – a táborban legyen. Megengedték ugyan néhány híres és nagy tekintélyű férfiúnak, hogy otthon maradjanak, de ha az ország szüksége a segélycsapatoknak nagyobb számát kívánja meg, s amikor a király parancsolja, a többi nemességgel és a néppel, mely még otthon maradt, késedelem nélkül a táborba siessenek. Megválasztották parancsnokaiknak Körös vármegyéből, mely abban az időben még széltében és hosszában nagy kiterjedésű volt, Ernuszt Jánost, kit Hampónak hívtak, Pogány Zsigmondot, Praskócsi Istvánt és Hobetics Boldizsárt, a varasdiból Rátkai Lászlót, a zágrábiból pedig Vujkovics Miklóst, Ádám főjegyző fiát. Azonkívül megparancsolták, hogy Verőce vármegyéből Bánffy János a maga és a vármegye csapataival jelenjen meg. Baracs Mátyás vránai – auránai – perjelt ugyanerre kötelezték, ő azonban betegségtől akadályoztatva maga helyett Tahy Jánost küldte el, aki idejében elég erős lovas- és gyalogoscsapatot

Zagrebu Odsjek za povijest 2. évf. (1959) 91. Legkésőbb január 15-én már bizonyosan az volt. Arch. I. 101.

vezetett.”³²⁰ A szlavón sereg létszámára csak becsléseink lehetnek, valószínű, hogy körülbelül négy-ötezer fő gyűlt össze a bán zászlaja alá,³²¹ akik a jobbszárny részeként augusztus 29-én részt is vettek a mohácsi csatában, és mivel elsők között hagyták el a csatateret, így többségük valószínűleg túlélte az összecsapást.

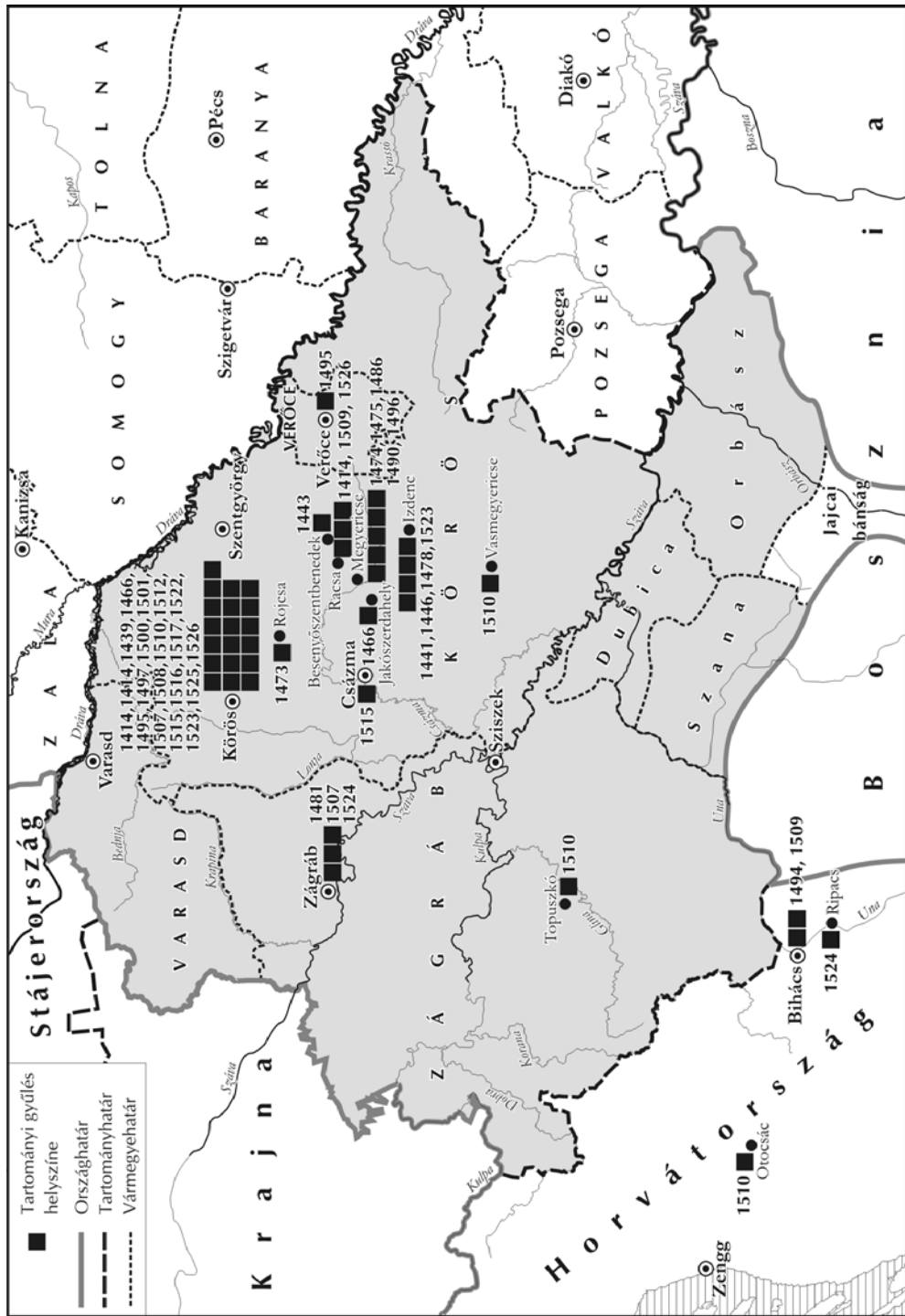
A gyűlések mindennapjai

A szlavón gyűlések belső világáról források híján nagyon nehéz érdemben beszélni. A legtöbbről csak szórványos emlékek maradtak fenn, amelyekből általában a gyűlések megtörténte, esetleg a helyszínére, néha a hosszára tudunk következtetni. Fennmaradt még néhány ítélet, és ismerjük a levelek aláíróit, valamint az ítéletek kiállítóit, megpecsételőit. Ez bizony vajmi kevés, főleg, ha számba vesszük, hogy a későbbi korokból már fennmaradtak a meghívók, az előterjesztések, határozatok és a gyűlések résztvevőitől származó beszámolók, feljegyzések, esetleg naplók. Ezek híján azonban csak a sötétben tapogatózunk, és máshonnan vett analógiák segítségével képzelhetjük el, hogy miként is zajlottak le ezek a nemesi összejövetelek.

Az 1400–1526 közötti időszakból – miként erről már szóltunk – negyvenkét *congregatiót* azonosítottunk, és azokat vettük ide, amelyeket a források így emlegettek, illetve bizonyíthatóan történtek rajtuk olyan események, amelyek nem kötődtek szorosan az igazságszolgáltatáshoz, azaz túlmutattak a törvényszékek szűken vett hatáskörén. Az is igaz, hogy néhány esetben olyan gyűlések is bekerültek ebbe a körbe, amelyeknek a megtartása csak valószínűsíthető, ám konkrét forrásokkal nem igazolható. A gyűlések gyakoriságából és rendszeréből pedig úgy tűnik, hogy tarthattak szép számmal olyan összejöveteleket, amelyekről eddig semmilyen irat nem került elő, nem is beszélve azokról a rendek által delegált követekről, akiket szintén ilyen alkalomból szoktak megválasztani, azaz ez a szám még változhat a későbbiekben. **(3. térkép)**

Végignézve a helyszínek listáját, újdonságnak hat a 14. századi állapotokhoz képest Körös város dominanciája. Húsz esetben a mára szinte kisvárossá zsugorodó településen gyűltek össze a szlavóniai nemesek, ami teljesen logikus, hiszen központi fekvése miatt könnyen meg lehetett közelíteni bármelyik irányból, és elérhető távolságban feküdt a távolabbi birtokosok számára. A középkorban dinamikusan gyarapodó városban már az Anjou-korban is gyakran rendeztek gyűléseket, és ez az arány Zágráb rovására még nőtt is. Úgy tűnik, hogy a 15. század elejétől az alsó- és felsővárosra tagolódó Körös volt a gyűlések „normális” színhelye. A városban belül sajnos kevés

* Azaz Körös megyében Hampó Ernuszt Zsigmondot, Pogány Zsigmondot, Prasóczy Istvánt és Hobetics Boldizsárt, Varasdiban Rátkay Lászlót, Zágrábban pedig Vojtkffy Miklóst, Ádám ítélőmester fiát bízták meg, Verőce megye hadaival Bánffy Jánosnak kellett megjelennie, Barach Mátyás vránai perjel helyett pedig Tahy Jánosnak kellett hozni a priorátus seregét.

3. térkép. Szlavóni tartományi gyűlések a késő középkorban

kapaszkodónk van, a hagyomány szerint a Lackfiakkal történő leszámolásra a ma is álló Szent Kereszt-plébániatemplomban került sor 1397-ben, és ennek emlékét ma egy Oton Iveković által készített freskó hirdeti a szentély boltívén. Az bizonyos, hogy a templom már állt ebben az időben, és a 15. században itt („*hic Crisis in ecclesia sancte crucis in eadem fundata*”) tették le a felek az ítélszék által elrendelt esküket.³²² Mivel a városban 1325-től ágostonos,³²³ 1433-tól pedig klarissza rendház is működött,³²⁴ a gyűléseket pedig előszeretettel tartották kolostorokban, elméletileg ezek a helyszínek is felmerülhetnének, ám ennek végképp semmi nyoma. Köröst 1476-ban török támadás érte, talán ennek tudható be a hosszabb szünet az itteni gyűlések rendjében, ám a század végén a 155 adózó portával bíró alsó- és felsőváros a Jagelló-korban is a nemesi közgyűlések kitüntetett helyszíne maradt.³²⁵

Zágráb esetében könnyebb dolgunk van, ott ugyanis valóban a ferences kolostorban rendezték meg a gyűléseiket. Legalábbis erre következtethetünk abból, hogy 1507-ben a remetei pálos kolostor priorja egy határper során keletkezett királyi parancslevéllel itt kereste fel Hásságyi Imre szlavón ítélmester és a vicebánok ítélszékét („*in presencia eciam egregii domini magistri Emerici Hassagy regni Sclavonie prothonotarii, necnon vicebanorum eiusdem regni hic Zagrabie in claustro beati Francisci confessoris*”).³²⁶ A Both András által 1510-ben Topuszkóra rendelt gyűlésnek pedig minden valószínűség szerint az ottani ciszterci kolostor adott otthont, a helyszínt pedig az indokolta, hogy a szlavóniai-horvát határszélen fekvő települést mindkét tartományból meg lehetett közelíteni.

Verőcéről már volt szó, hogy 1495-ben II. Ulászló király itt állt meg hosszabb időre, és közel negyvennapos gyűlést tartott, ezt pedig minden bizonnyal a Buda–Zágráb útvonalon való elhelyezkedés hozta magával, ugyanis már a középkorban is ezt az utat használták a leggyakrabban a királyi udvarból érkezők, akik a Balkán-félsziget nyugati területeire igyekeztek. Az összes többi alkalommal valószínűleg a pillanatnyi helyzet hozta magával a helyszínek kiválasztását, és mozgósítások közben a hadi utak közelében, sokszor egészen apró településeken, általában nemesi birtokokon hirdettek gyűléseket. Talán még a városias környezethez sem ragaszkodtak, és ilyen esetekben inkább a települések melletti mezőn felállított táborban tarthatták a megbeszéléseket, akárcsak a Pest melletti rákosi gyűlések résztvevői. Bár a gyűlések listájára nem került fel, mivel nem nevezték így az összejövetelüket a résztvevők, de 1521. szeptember 9-én a mozgósításban lévő szlavón nemesség egyeteme írta át Monoszlón keltezte („*in exercitu nostro generali hic in Monoslo*”) – minden bizonnyal a táborban – II. Lajos szeptember 1-jén kelt, a turopoljei nemességnek kiadott oklevelét.³²⁷ Amennyiben ebben az oklevélben a Valpó melletti Monoszlót említették, amit jó okunk van feltételezni a Nándorfehérvár ostroma miatti mozgósítás okán, úgy ez az általunk ismert egyetlen adat, amikor a szlavón nemesség a tartomány határain kívül használta Szlavónia pecsétjét. Van egy adatunk arra nézve is, hogy a nemesek valamennyire ódzkodtak egy fallal körülvett városban összejönni. 1525. október 5-én Szalkai László legalábbis azt a királyi udvarban szálló szóbeszédet tudatta Batthyány Ferenc bán-

nal, miszerint a szlavón nemesség nem akar részt venni egy Varasdra meghirdetett gyűlésen, mert annak csak két kapuja volt a városfalon, és ők attól tartottak, hogy ott könnyen bezárják őket.³²⁸ Mindenesetre, ha volt is ilyen aggályuk, a 16. század második harmadától biztosan levetkőzték, és szinte csak jól megerősített helyeken gyűltek össze tanácskozni.

Megkerülhetetlen kérdés, hogy vajon kik is vettek részt ezeken a gyűléseken. Leggyakrabban az iratokat kiállító vicebánok nevével találkozunk, de az ő jelenlétükkel amúgy is számolhatunk, hiszen uruk gyakori távollétében ők gyakorolják a bírói hatalmat. Ezenkívül olvashatunk a gyűlésen tárgyalt ügyekben érdekelt felekről, esetleg szolgabírákról, a vizsgálatokra kiküldött megbízottakról, ám a gyűléseken résztvevőkről leggyakrabban csak mint „*unacum regni nobilibus*”,³²⁹ vagy „*baronum ac dictorum iudlium nobilium et iuratorum assessorum ceterorumque procerum regni nostri*”,³³⁰ esetleg mint Cillei Hermann 1430–1432 közötti oklevelében „*una cum Prelatis, Baronibus, Regnique Sclavonie Proceribus*” megjelöléssel általánosságokban esett szó róluk. A sor szinte tetszőlegesen folytatható, és azzal sem jutunk előbbre, amikor a nemesek „*universitas procerum seu nobilium regni Sclavonie*” aláírással állítottak ki iratot.³³¹ Természetesen a követválasztások kapcsán még az ő nevük egy kis segítséget jelent az anonimitás tengerében, róluk rövidesen lesz szó. Az egyetlen és ezért e tekintetben kitüntetett jelentőségű iratunk az 1478. évi izdenci gyűlés kapcsán maradt ránk, ahol a nemesség a Tuz Osvát zágrábi püspöknek járó tizedről tárgyalt Egervári László bán vezetésével. Az általa kiállított oklevélből megtudjuk, hogy Szent Fábán és Sebestyén ünnepén Izdenc mezővárosban Szlavónia bizonyos nemesei, előkelői és mágnásai összegyűltek, hogy megtárgyalják, miképpen lehetne elejét venni az eddig is már sok kárt okozó oszmán rablóhadjáratoknak, itt volt közöttük a zágrábi püspök,³³² majd következett negyvennégy név, akik személyesen képviselték a rendeket, „*in suis ac universorum nobilium et incolarum preattacti Regni Sclavonie possessiones habentium nominibus, et in personis, parte ex altera*” előadták kérésüket.³³³ A „*tunc inter ceteros*” alapján joggal gondolhatjuk, hogy a felsoroltakon túl mások is jelen voltak még a gyűlésen, és akkor a nemesség előkelőinek katalógusaként tekinthetünk a névsorra. A lista élén Dombai Miklós, grebeni Hermanfi László, Szemcsei László, raszinyakeresztúri Bocskai Péter – az oklevelet hitelesítő egyik vicebán –, Pozsegai Miklós, gaji Horváth Gergely, Gyepüi János, zelnavári Bickelői László, Decsei László, István és János, desnicei Kapitánfi András és Gudóci Péter mester álltak, mindegyikük ismert szereplője a tartomány életének. Érdekes, hogy láthatólag nem méltóságsorban jegyezték fel őket, mert akkor a vicebánok kerültek volna előre. A szószólók közülük Dombai, grebeni Hermanfi, Szemcsei és Bocskai Péter voltak, ők tárgyaltak a püspökkel, így őket tekinthetjük a szlavón rendek „erős embereinek”, és nem véletlen, hogy országgyűlési követekként is a leggyakrabban az ő nevükkel találkozunk. Talán nem tévedünk nagyot, ha ezek alapján ötven-hatvan emberre tesszük a késő középkori szlavón tartományi gyűléseken érdemben részt vevők létszámát. Sajnos a gyűléseken saját jogukon megjelenő nemesség egészét

egyáltalán nem ismerjük, így a távollévőkről értelemszerűen nem tudunk nyilatkozni. Csupán néhány esetben értesülünk arról, hogy perhalasztás okán páran hiányoznak, így például 1400-ban Zrínyi Pál, akit azért nem lehetett májusban megidézni, mert éppen Prágában tartózkodott az uralkodó kíséretében („*in Praga unacum domino nostro rege in servitiis eiusdem esset occupatus*”).³³⁴

A gyűlések lefolyásáról szintén csak sporadikus ismereteink vannak. Szervezésük leggyakrabban a meghívók kiküldésével kezdődött, amelyeket főként a bánok, személyes jelenlét idején az uralkodók vagy éppen a vicebánok nevében állítottak ki, bár, amint láttuk, leváltott bánok, vagy éppen – miként az 1524. évi izdenci példa mutatja – felháborodott szlavóniai előkelők is írtak ilyeneket. A meghívókban megfogalmaztak utasításokat is, így például a Both András által 1508 elejére Körösön összehívott gyűlésre a katonáikkal együtt kellett megjelenniük a nemeseknek,³³⁵ az 1509 decemberében Racsára hirdetett gyűlésre pedig mindenkinek magával kellett hoznia a rá kirótt adót is.³³⁶

Miután a többségük megérkezett, minden bizonnyal sor került valamiféle megnyitóra, esküdteket választottak, majd a tanácskozásokkal egy időben megkezdődött a perek és a hozzájuk kapcsolódó vizsgálatok lefolytatása is.³³⁷ Arra a forrásokban nincsen példa, hogy a gyűlést elrendelő írásban propozíciókat készített volna a megtárgyalandó ügyekről, így csak sejthetjük, hogy valamiféle gyakorlat alapján vették sorra ezeket. Az, hogy ennek nem volt tervszerűen előkészített módja, mutatja az 1495. évi verőcei gyűlés, ahol a ztrezai pálos prior ott helyben nyújtott át egy „*supplicaciosa cedulá*”-t az uralkodónak Gudóci Péter és fia, István ellen, aki erre azonnal vizsgálatot rendelt el.³³⁸ Bár ez az ítélőszék működésére világít rá elsősorban, az *ad hoc* jelleg a gyűlésektől sem állhatott távol. Ugyanakkor azt sem érdemes figyelmen kívül hagyni, hogy azért főként az uralkodó által készített parancsok tudomásulvétele lehetett a legfőbb napirendi pont, és utána a végrehajtásáról szóló vita kapcsán lehetett tere az improvizációnak.

Ünnepélyes, közjogi jelentőségű aktusokról csak egy esetben tudunk beszámolni, amikor 1448. június 18-án, Körös városában, a gyűlésen békét kötött egymással Cillei Frigyes és Hunyadi János „*pro reformanda et stabilienda firma pace atque utili concordia his Crisii in presenti generali regnicolarum regni Sclavonie predicti convocacione existentibus*”.³³⁹ Uralkodói követek jelenlétére csak néhány esetben (például 1526 elején Körösön) következtethetünk, és arra sincsen adatunk egészen az 1510-es évekig, hogy az új tisztviselők bármilyen jellegű – akár ünnepélyes – beiktatására sor került volna ezeken az összejöveteleken. Ezért is rendkívül különös II. Ulászló 1515. február 25-én kelt parancsa, amelyben meghagyta Beriszló Péter bánnak, hogy pótolja a mulasztását, és a szlavón bánoktól megszokott módon tegye le az esküt a tartomány nemessége előtt.³⁴⁰ Nem tudjuk, hogy mire kellett esküt tenni, hacsaknem az 1492. évi szlavón törvénycikkekre, ám a korból nem ismerünk más forrást ilyen eskütételre. Ám az is igaz, hogy a kora újkorban mégis gyakorlattá vált a báni beiktatások során.

A gyűléseken minden bizonnyal előfordultak túlkapások, esetleg tumultuózus jelenetek, ilyenre azonban a korszakból csak egyetlen esetben maradt fenn adatunk. Az 1510. február 27-i körösi gyűlésre amúgy is szerencsétlen időben került sor, hiszen sokadjára tetőzött a Both András, valamint a bánok közötti konfliktus. Ebben a helyzetben érkezett meg február 25-én az uralkodói meghívó a március 12-ére meghirdetett országgyűlésen való személyes részvételre. Ennek nyomán a szlavón nemesek Körösön összejöttek, hogy megtartsák szokásos gyűlésüket, amely alapvetően igazságszolgáltatásból állt volna, ám az önjelölt Both András felszólította őket, hogy az ítélezésnél a vicebánok az ő pecsétjét használják, mert különben személyesen fogja nyomatékosítani a kérését. A gyűlést tartó Batthyány Boldizsár és Csavlovics Pál viszont a hivatalban lévő bánok helyettesei voltak, így rendkívül kényelmetlen helyzetbe kerültek, ezért aztán nem is mertek ítéletleveleket kiállítani.³⁴¹ Ilyen helyzetben nem is gondolhattak arra, hogy tömegesen vegyenek részt az Esztergomba meghirdetett gyűlésen. A követválasztás fáradságos munkája alatt történt, hogy Brandenburgi György örgróf megbízottját, Diánkováci István deákot businci Begojevics Éliás meghívta János pap lakására, és ott polyánai Fintics Péter Körös vármegyei szolgabíró jelenlétében a hajánál megragadta, ütötte-verte, és ha Fintics nem siet a segítségére, egy vasbuzogánnyal agyonverte volna. Mindezt a gyűlés alatt, a királyi *salvus conductus* semmibevételével és nemesi előjoga megsértésével – panaszolta a sértett a jelen lévő bánoknak.³⁴² Ezzel a nem túl szívderítő történettel térünk át a következő fejezetre, amelyben a késő középkori szlavóniai követküldés eseményeit járjuk körbe.

I. 1. 8. A SZLAVÓN NEMESSÉG KAPCSOLATA A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSEKSEL ÉS A KIRÁLYI UDVARRAL

[110] +

Nem lenne teljes a késő középkori szlávón gyűlések története, ha nem lennének figyelemmel a magyar országgyűlésekkel, valamint a királyi udvarral való kapcsolatára, hiszen ezek együtt biztosították a Magyar Királyságban betöltött helyét és szerepét. A fennmaradt forrásokból szépen kitűnik, hogy sok esetben jóval fontosabb volt az uralkodóval követek útján zajló kommunikáció, mint a szlávón gyűléseken meghozott intézkedések. A kapcsolatnak három fő csatornája rajzolódik ki: a szlávón követek és egyéb szereplők magyar országgyűléseken való részvétele, a szlávón nemesek királyhoz küldött követségei, valamint az uralkodónak a szlávón rendekhez küldött megbízottai. Az első kettőre az 1440-es évektől fogva számos adatunk van, míg az utóbbi inkább a Jagelló-korban, annak is az utolsó éveiben vált megszokott gyakorlattá.³⁴³

A magyar és a horvát történetírásban régóta ismert tétel, hogy a szlavóniai követek jóval rendszeresebb résztvevői voltak a magyar országgyűléseknek horvátországi társaiknál.³⁴⁴ A helyzetet viszont bonyolította, hogy többféle szlavóniai követküldésre is akadt példa. Leggyakrabban tartományi szinten választottak követeket, de előfordult, hogy a vármegyék külön (is) delegáltak megbízottakat az országgyűlésre. Érdeemes leszögezni, hogy megyék alatt főként Körös, néha Zágráb nemesi *universitasát* értjük, Varasd és Verőce azonban majd minden esetben magyarországi vármegyeként jelent meg az egyes diétákon. Ezt jól példázza az 1440. évi királyválasztó országgyűlés, ahol az Ulászló lengyel király koronázására összegyűlt harmincegy vármegye között mindkettő szerepelt, ellentétben Szlavóniával.³⁴⁵ Az 1447. szeptemberi budai nádorválasztó országgyűlésről Varasd küldöttei hiányoztak, ám Verőce képviseltette magát, méghozzá Szlavóniától függetlenül.³⁴⁶ Varasd jogi elkülönülését jelzi az is, hogy a fizetendő tizedek ügyében külön, Körös és Zágráb megyéktől függetlenül pereskedtek a püspökkel.³⁴⁷ A századfordulón azonban az addigi rendben némi változás állt be. 1499-ből ugyanis fennmaradt egy lista, amely a György-napi rákosi diétán megjelent megyék neveit tartalmazza, és ebben már a Körös és Zágráb vármegyék mellett Varasd is szlavóniaiként említették, miközben Verőce és Orbász (!) magyarországiaként szerepelt.³⁴⁸ Talán az erős varasdi birtokállománnyal rendelkező Corvin János báni

ténykedése okozta ezt a módosulást, de tény, hogy egy 1503-ban az országgyűlés egyik szavazásáról készült lista szintűgy nem említette, miként hiányzott az 1505. évi rákosi országgyűlésről. Ellenben 1517-ben Varasd ismét külön szerepelt Szlavóniától, és a következő egy évtizedből sem tudunk olyan esetről, ahol a tartomány részeként említették volna.³⁴⁹

A szlavóniai vármegyék követküldésében valószínűleg a praktikum dominált, azaz éppen az aktuális helyzettől függött, hogy ki, hol és kiket választott. Az is nyilvánvaló, hogy a két vármegye közül a jóval nagyobb és gazdagabb Körös e tekintetben jóval aktívabbnak bizonyult. Követei 1464-ben ott voltak a fehérvári országgyűlésen, 1468-ból fennmaradt Mátyás király Körös vármegyének szóló meghívója, 1510-ben pedig kifejezetten azért gyűltek össze a szlavón nemesek Körösön, hogy megválasszák az esztergomi országgyűlésre menesztendő követeket.³⁵⁰ A helyzetet érthetővé teszi Zágráb vármegye nemességének azon érvelése, amellyel meghatalmazta a Körös megyében választott országgyűlési követeket („*oratoribus nuper ex congregatione Crisiensis ad Regiam Maiestatem deputatis*”), mondván, ez nekik is megfelel, hiszen Batthyány Boldizsár, szerdahelyi Dersfi Miklós, csebi Pogány Zsigmond náluk is birtokolnak.³⁵¹ A tartomány legbefolyásosabb nemesei, ha úgy tetszik, az elitje, mindkét vármegyében otthonosan mozgott, és amennyiben Zágrábban lett volna külön választás, jó eséllyel onnan is őket delegálták volna.

Érdekes párhuzam, hogy az ország keleti felében az erdélyi megyék nemessége ugyancsak rendszeresen küldött követeket az országgyűlésekre. Ám míg ott megyei követválasztásra nincs adat, a száz városok viszont külön követeket választottak maguknak.³⁵² Szlavóniában ezzel ellentétben a városoknak a tartományi gyűléseken való részvételére semmi adat nincsen, és Zágráb város csupán egyszer, 1435-ben bukkant fel a magyar országgyűlésen Körmöcbánya, az öt máramarosi királyi mezőváros, Szeben, Medgyes, Kassa, Nagyszombat és Brassó társaságában.³⁵³ A város példája jelzi, hogy a magyar országgyűléssel fenntartott kapcsolatok sokrétűbbek voltak annál, mintsem hogy csupán a szlavón rendekkel foglalkozzunk. Bár más város követküldésére nincsen adatunk, a zágrábi káptalan küldötteire viszont igen, amikor 1500-ban több kanonok Budán tartózkodott az országgyűlés idején („*Venerunt ad nos Bwdam tempore congregationis presentis domini canonici Zagrabienses*”).³⁵⁴

Szlavóniai követek először 1442-ben jelentek meg a magyar országgyűlésen, és ekkortól folyamatosan adatható a jelenlétük. Mindez szükségessé tette a delegációk költségének a rendezését, amire Erdélyben már 1435-től kezdve adót vetettek ki udvarnokpénz néven, és gyaníthatóan hasonlóra került sor Szlavóniában is. Mindezt abból tudjuk, hogy II. Ulászló király 1505-ben megerősítette a zágrábi káptalan immunitását ezen adó beszédese alól.³⁵⁵ Mivel ez az adat hat évtizeddel későbbi, így a sötétben tapogatózunk, hogy ki finanszírozta dobrakucsai Nelepec Benedek, Korbovai Vidfi János, Décsi Roh László, Szénaharaszti Péter deák szlavón követek „*nuncii regni Slauonie*” budai útját.³⁵⁶ A gyűlésen nem kevesebről kellett dönteni, mint az Erzsébet királyné és Ulászló közötti fegyverszünetről, és ennek kapcsán az

uralkodó augusztus 16-án egy menlevelet adott ellenfelének és kíséretének, melyet a király hívei akkurátusan meg is pecsételtek. Ezek egymáshoz való viszonya leképezte az uralkodó körüli hierarchiáját az oklevelet aláíró harmincnégyméltóságviselőnek. A szlavón követek pecsétjei meglehetősen távol kaptak helyet a királyétól, ettől meszszebb már csak az erdélyieké volt, és ez egyben kijelölte a két tartomány egymáshoz való viszonyát is a későbbi évszázadok magyar országgyűlésein.³⁵⁷

Öt évvel később a nádorválasztáson jelentek meg a szlavón nemesek képviselői. Nem voltak egyedül, hiszen huszonnégyszáz vármegyéből száztizenheten jöttek össze 1447 szeptemberében Budán, és a felsorolás végén ott szerepelt „*de regno Sclavonie*” hat követ, akik közül Vidfi és Szénaharaszti már tapasztalt „diplomatának” számított Simonfi György, Ivánfi György, Füzesdi Péter és Magalóci György mellett, és az összes résztvevő társukkal testesítették meg az ország lakosait („*Georgius filius Symonis, alter Georgius filius Iwan, Johannes filius Viti, Petrus de Fyzesd, alter Petrus de Zena-harozth et Georgius de Magalocz electi nuntii ad praesentem conventionem nostram per universitatem nobilium comitatum praedictorum transmissi, totum corpus ac idemptitatem regnicolarum repraesentantes*”).³⁵⁸

A következő, amikor szlavón követekkel találkozunk Budán, az V. László király által összehívott budai országgyűlés volt. Az ország Hunyadi János halála, Cillei Ulrik meggyilkolása és az uralkodó Hunyadi László általi túsul ejtése következtében polgárháború küszöbén állt, így joggal igyekezett a király egy országgyűlésen megkezdni a rendteremtést. Már január végén itt volt több főpap, köztük Szécsi Dénes esztergomi érsek, Garai László nádor, Pálóci László, a Varasd megyei nagybirtokosnak számító Turóci Benedek és sokan mások. Megjelent az oszmánok és Brankovics Lázár szerb despota követe is, és közéjük érkezett meg Szlavónia négy küldötte, Dombai Miklós, Szentléleki Miklós, Bersanóci Osvát és zelei Byczkei István.³⁵⁹ Azt nem tudjuk, hogy ők mit intéztek, de időközben felbukkant két újabb követ, Bikszádi Péter és Szomszédvári Henning, akikről ma sem lehet pontosan eldönteni, hogy az országgyűlésre érkeztek, vagy eleve a királlyal kívántak beszélni a szlavóniai adóügyekkel kapcsolatban. Az uralkodó által február 24-én kiállított oklevélből azért az világosan kiderült, hogy nem magánakcióról van szó ebben az esetben, a két nemes a rendek küldöttjeként azért érkezett, hogy bepanaszoljon mindenkit a nyestbörádó legújabb törvénytelen újításai miatt, mire válaszul V. László gyorsan meg is szüntette ezt a helyi sajátosságot, és helyette bevezette az országosan elterjedt, kamara haszna néven elhíresült adófajtát, melyet majd alig egy évvel később Mátyás király is megerősített.³⁶⁰

Az 1463-ban Tolnán megrendezésre kerülő országgyűlésen is felbukkant pár szlavóniai nemes. Gudovci Pétert és Jakószerdahelyi Briga Balázst itt érte utol a ztrezai pálosok priorja, hogy aztán fogott bírák és Dersanóci Gergely ítélmester közbenjárására békésen megegyezzenek egymással az okozott kár megtérítésének módjáról.³⁶¹ Később látni fogunk majd még pár példát arra, hogy az országgyűlések idején mi mindent lehetett elintézni, de már ez is szépen érzékelteti, hogy a tanácskozások idejét

és a rengeteg országos nagybíró személyes jelenlétét miképp igyekeztek kihasználni a résztvevők.

Az 1460-as évek közepén Szlavónia lakóinak az élete érezhetően nehezebbre fordult, és ez visszaköszön a különböző iratokban. Az okokról már részben volt szó, Bosznia oszmán megszállása alapvetően megváltoztatta a viszonyokat, és ezen nem segített Mátyásnak a kíméletlenül pragmatikus politizálása sem, amely folyamatosan kijátszotta egymással szemben az általa felemelt, majd különböző okok miatt ejtett előkelőket, valamint a helyi nemességet. Ez történt a zágrábi püspököknek a szlavón – és varasdi – rendekkel folytatott évtizedes tizedperében, és ez volt a fő taktika a tartománynak adott – majd sokszor figyelmen kívül hagyott – privilégiumaival kapcsolatosan is.

A kivetett adók, valamint az állandó hadba szállás mind nagyobb terhet jelentettek a Szlavóniában élők számára, ezért 1464 őszén a nemesek követői felkeresték a királyt a Drina menti táborában, és azt kérték tőle, hogy az országgyűlési határozatok ellenére ne kelljen táborba szállniuk, cserében füstönként fél forint rendkívüli adót, valamint a nyestbőradó kétszeres megfizetését ígérték. A király a kérést a nemesség nehézségeire tekintettel meghallgatta, és elrendelte, hogy a mardurinát egyszer a fél forinttal együtt, majd pedig a következő év február 26-ig kötelesek megfizetni.³⁶² A következő tavaszon újabb panasszal érkezett hozzá Budára Szentléleki Miklós és grebeni Hermanfi László, és azt kérték tőle, hogy a régi szabadságait állítsa vissza. Ezek a kiváltságok leginkább jogi természetűek voltak, és elsősorban a szlavón ítélőmester választására, a báni pecsét használatára, valamint a nemesek perbe hívásának a módjára vonatkoztak. Úgy érezték, hogy a bánok „valamennyi említett szokásjogukat elvetve, helyettük újat vezettek be, és a régiekből kizárva tartják őket”, és ezért azt kérték tőle, hogy „a nemesek említett egyetemét” és az erges szlavón regnumot keyeskedjék megerősíteni ősi szabadságaiban és jogaiban.³⁶³

Fontos körülmény, hogy Mátyás a megvádolt bánok, Szapolyai Imre és Újlaki Miklós közül az előbbit épp most váltotta le, és a két esemény között valószínűleg volt kapcsolat. Joggal gondolta tehát Pálosfalvi Tamás, hogy Szapolyai lehetett az, aki rövid bánháza idején megpróbálta megkurtítani a szlavón nemesség szabadságait, leváltását pedig ugyanezen szabadságok megerősítésére használták ki. A csavar ott van a történetben, hogy Szapolyai szlavóniai tevékenysége bizonyosan nem nélkülözte a király jóváhagyását, és az, hogy Mátyás egy esztendővel később mégis megerősítette a szlavón nemesség kiváltságait, valószínűleg az intenzívebbé váló oszmán fenyegetéssel magyarázható. Az ilyen alapon történő politizálás természetes velejárója volt azonban, hogy a körülmények megváltozásával rövidesen ismét napirendre került e kiváltságok korlátozása.³⁶⁴

Mátyás hatalomgyakorlásának természetes velejárója volt, hogy alig egy évvel a szlavóniai kiváltságok megerősítése után homlokegyenest máshogy döntött hasonló kérdésben, jelesül a zágrábi püspököknek fizetendő tized dolgában. Jellemző, hogy erről sem országgyűlésen, hanem a király szűk környezetében döntöttek. 1466. augusztus

9-én Körös városában kereste fel a szlavón küldöttség az éppen ott tartózkodó királyt. Szentléleki Miklós, Hermanfi László, Mikcsec Pál, Herkfi László, Konszki Péter, Kisther Máté, Bikszádi István, Byczkelei István és Vitézfi László a tizedterhek mérséklését szerették volna elérni, ám Mátyásnak fontosabb volt a zágrábi püspökség élére frissen kinevezett Tuz Osvát hűsége és főpapi bandériuma, mint a hadakozástól állandóan vonakodó nemesek véleménye. A hét körösi és egy-egy zágrábi (Byczkelei) és varasdi (Herkfi) követ a szokásra hivatkozott a püspök által bemutatott, a „szent királyokra” visszavezetett privilégiumokkal szemben, és ezzel az ügyük eleve bukásra volt ítélve, a király az egyháziak javára döntött.³⁶⁵ Sőt, alig egy évvel később laki Túz János szlavón bán az 1465-ben megerősített privilégiumot semmibe véve a vicebánokkal leváltatta a protonotáriust, és a bánság pecsétjét („*sigillum banatus*”) Korotnai János nádori ítélőmesternek adatta. Hiába sietett Bocskai Vid zágrábi prépost és gordovai Fános Frank a rendek képviselőjében az Erdélybe induló király után, az eredmény nem változott. Ne feledjük, a bán a püspök rokona volt, így minden bizonnyal volt erődemonstráció a lépés mögött, ám ennél meglepőbb a történetben az, hogy az ítélőmester megbuktatását Hermanfi és Szentléleki bonyolította le, akik két éve még a kiváltság megerősítése mellett érveltek. Mindebből több következtetés is levonható: el kell felejtünk a késő középkori magyar berendezkedéssel kapcsolatos elképzeléseket a nemességnek a bárók elleni rendi küzdelméről; a szlavón nemesség sorsa pedig nem a tartományi és országgyűléseken, hanem a királyi udvar boszorkányműködésében dőlt el.³⁶⁶

A következő években a szlavón követek továbbra is részt vettek a magyar országgyűléseken. 1468 szeptemberében Körös vármegye képviselőjében Hermanfi László megjelent Pozsonyban a királyi parancsnak megfelelően. Azaz a rendek továbbra sem a bán szolgájának, hanem a saját emberüknek tekintették, és őt bízták meg érdekeik képviselőjével.³⁶⁷ 1470 novemberében szintén ő jelent meg Gudovci Péter társaságában a budai országgyűlésen a vármegye képviselőjében.³⁶⁸ A nagy döntések azonban továbbra sem itt születtek, hanem a háttérben. 1474 májusában megjelent a rendek képviselőjében a királyi udvarban Bikszádi Péter, Desncei Kapitányi András és Korbovai Vidfi János, és taktikusan érvelve előadták, hogy képtelenek egyszerre a királyt szolgálni, ellenállni a gyakori török betöréseknek, valamint az előírt módon fizetni a tizedet. Ezért arra kérték Mátyást, hogy járjon közben az érdekükben a püspöknél, és nem meglepő módon most hamar tető alá sikerült hozni egy megállapodást.³⁶⁹ A következő években szintén Hermanfit látjuk szinte az összes követségben. 1477. október derekán Dombai Miklós és Bikszádi Péter oldalán megjelent Korneuburgban, hogy együtt beszámoljanak az oszmán betörés okozta pusztításról.³⁷⁰ Majd részt vett a zdenci gyűlésen (1478. január), onnan pedig újfent Budára ment, hogy az országgyűlésen képviselje szeretett megyéjét és/vagy tartományát,³⁷¹ miként a következő esztendőben.³⁷²

Az 1480-as évek közepén kiújult a tized körüli vita, és a megrekedt vizsgálatok közepette 1485. július 5-én újabb szlavón küldöttség érkezett az udvarba („*cum litteris credencialibus nuncii speciales universorum nobilium regnicolarum nostrorum dicti*

regni nostrae Sclavoniae Crisienis et Zagrabiensis comitatibus bona et possessiones habencium”). Hermanfi László, Bocskai Péter, Gudovci Péter mester, Sztubicai Gergely és Orrosovczi Miklós ismét tárgyalt Osvát püspökkel, ezúttal Dombrón, és egy újabb regisztrumban rögzítették a tizedszedés feltételeit.³⁷³ 1488 júliusában a körösi és zágrábi nemesek nevében Belosovci Kerhen Mihály vicebán, Desnicei Kapitánfi György és Orrosovczi Miklós, valamint a püspök nevében János goricaei főesperes kérte Bécsben a királyt, hogy hagyja jóvá a dombrói egyezséget, amit a király meg is tett.³⁷⁴ Végső nyugvópontra 1490-ben került az ügy, miután Egervári László bán a király parancsára január első napjaira gyűlést hirdetett Körösre. Itt több más politikai ügy tárgyalása mellett Körös és Zágráb megyék nemessége megbízott néhány nemes, köztük természetesen Hermanfit, hogy Osvát püspökkel véglegesen megállapodjon a tizedek ügyében.³⁷⁵ A tárgyalásokra január végén Dombrón került sor, ahol a huzsonkét megbízott nemes egy minden korábbinál részletesebb, minden vitás pontra kiterjedő megállapodást kötött a püspökkel.³⁷⁶ Persze a történet itt sem ért teljesen véget, ám mi nem követjük tovább a köleskepék útját. A megfelelő következtetésekhez elegendők talán az eddig elmondottak. Lám, a tartomány egészét legalább negyedszázadig lekötő huzavona a nemesek, bánok, a király és a püspök között alapvetően a gyűlések határain túl zajlott, nem a rendek összefövetelein formálódott, és a megoldás sem ezen intézmény felől érkezett.

Hunyadi Mátyás 1490. április 6-án bekövetkezett halála sok tekintetben új fejezetet nyitott a szlavóniai nemesség előtt. Ezt persze a kortársak nem biztos, hogy érzékelték, hiszen rengeteg esetben a dolgok a megszokott mederben zajlottak tovább. Így gondolhatták a szlavón rendek követei is, Poki Bernát, Pekri Miklós és Sztubicai Gergely – és természetesen Hermanfi –, amikor megjelentek a júniusi királyválasztó országgyűlésen, és ha már ott voltak, aláírták a dombrói megállapodást az elérhető országnagyokkal.³⁷⁷ Ők sem láthatták előre, hogy a következő néhány évben olyan fontos újdonságok (önálló szlavón cikkelyek, saját címer és pecsét) születnek meg a királyi udvarban és környékén, amelyek hosszú távon komolyan átformálják majd a szlavón nemesi identitást.

Az első jelentős újításra 1492 márciusában, a Jagelló-kor legjobban dokumentált országgyűlésén került sor. Ezen rendkívül komoly politikai, igazságszolgáltatási és törvényalkotási munka zajlott a konszolidáció érdekében, és ennek eredményeképp elkészült II. Ulászló híres I. dekrétuma. Ám ami a témánk szempontjából most fontosabb, hogy röviddel ezután létrejöttek az úgynevezett szlavón cikkelyek.³⁷⁸ Elszórtan a korábbi törvények szövegeiben is emlegették néha Szlavóniát, ám különösebben nem foglalkoztak vele – miért is tették volna –, hiszen a törvények az itt élőkre ugyanúgy vonatkoztak, mint a királyság más alattvalóira. Az, hogy most külön nekik szóló határozatok születtek, melyeket az I. törvénykönyvhöz csatoltak, azt jelezte, hogy Budán is érzékelték azt, hogy Szlavónia egy kicsit „más”.

A tizenegy rövid törvény általánosan fogalmazott. A király megígérte, hogy megőrzi a tartomány – egyébként közelebbről meg nem határozott – szabadságait („dic-

tum regnum Sclavoniae, in antiquis eorum libertatibus, et privilegiis, immunitatibus, et consuetudinibus conservare pollicita est”), és fenntartja a régi adózási rendszert. Beszélt a sókereskedelemről, a vámokról, illetve a vicebánok és ispánok eljárási rendjéről. Különösebben nincs benne több annál, mint amit a rendek küldöttei korábban is időről időre felvetettek az uralkodó előtt, és melynek lényege az eredeti jogrend helyreállításáról szólt. Különösebb változást minden bizonnyal nem okozott a tartományban, és valószínűleg Ulászló fő célja e rövid törvénycsokor kiadásával az volt, hogy valamennyire megnyugtassa a szlavón nemességet. Erre nagy szükség is volt, hiszen többségük valamelyik ellenjelöltet támogatta a trónért folytatott versenyfutásban, mert attól tartottak, hogy a Csehországból érkező Jagelló sarj érzéketlenül tekint majd a déli határvédelem problémáira, és elődjéhez hasonlóan a nyugati irányú külpolitikában lesz érdekelt. Ebbéli félelmeikben szerencsére kellemesen csalódtak, ugyanis Ulászló kifejezetten aktívan vetette magát bele az oszmánok elleni háborúba. Ugyanakkor a félelem ott lógott a szlavón levegőben a koronáról lemaradó Corvin Jánostól, akit a magyarországi politikai elit a szlavón hercegi címmel kárpótolt. A nemesek ugyanis abban már évszázados tapasztalattal rendelkeztek, hogy egy ekkora hatalommal bíró helyi arisztokráciával szemben csak a királyi hatalom képes őket eredményesen megvédeni. Nem véletlen, hogy a szlavón rendek azt kérték az uralkodótól, hogy Mátyás természetes fiát ne tegye közéjük herceggént, kárpótolja inkább erdélyi birtokokkal.³⁷⁹ Tény és való, a cikkelyekben valóban nincsen szó a hercegi címről, és ezzel Ulászló egykori vetélytársának is üzent.

Nagyon izgalmas a témánk szempontjából, hogy kik írták alá a cikkelyekkel egy időben készült hitlevelet, azaz a pozsonyi békét elismerő dokumentumot.³⁸⁰ A rajta függő pecsétek számából első pillantásra nyilvánvaló, hogy a „szokásos” szlavón delegációnál jóval többen látták el pecsétjükkel ezt a dokumentumot. A hatvankét³⁸¹ fő horvát-szlavón küldöttség élén természetesen Egervári László dalmát-horvát-szlavón bán állt, az ő szignója van az első helyen, őt követték a horvát grófok (négy Frangepán, egy Korbáviai, két-két Blagaji és Zrínyi), valamint Szomszédvári Henning János és a szentszávai herceg. Ők voltak azok, akik báróként személyesen is részt vehettek a magyar országgyűléseken. Az ezt követő csoport (14-15 fő) a legvagyonosabb, egyszersmind politikai vezető szerepet játszó szlavón nemesekből állt. Köztük találjuk a vicebánokat és Szlavónia országgyűlési követeit, ha úgy tetszik a helyi elitet, akik valamilyen formában szintén gyakori vendégei lehettek a diétáknak. Az őket követő szlavón és horvát nemesek azonban a magyar hitlevélben nevesített nemeseknél jóval szerényebb társadalmi rangúnak tűnnek, és éppen ezért okoz meglepetést a felbukkanásuk. Miképp Neumann Tibor megjegyezte, mintha ez a hitlevél nem ugyanúgy készült volna, mint a magyarországi. És valóban, ugyanis az aláírók közül huszonnégyen, a bárókat leszámítva a csoport fele Egervári bán kíséretéből került ki, míg további hét személy leginkább ügyvédként tűnt fel a szlavón nemesek között. Azaz – így Neumann – „talán nem túlzott merészség mindebből levonni azt a következtetést, hogy a horvát és szlavón rendek hitlevelét a bárók mellett javarészt ezek familiárisai, illetve

minden bizonnyal a nem teljes létszámban megjelenő szlavón nemesség választott követei (az előkelő nemesek), és a helyi nemesség ügyeinek intézésére érkező néhány ügyvéd pecsételték meg”.³⁸² Mindez pedig más megvilágításba helyezi az oklevélnek a szlavón jogtörténetben betöltött helyét, hiszen láthatóan nem a szlavón nemesség súlya kényszerítette ki a létrejöttét. Sokkal inkább az Egervári bán és az udvar közötti tárgyalások álltak a háttérben, ugyanis még 1491 augusztusában kötöttek egy megállapodást arról, hogy a bán megkapja a Zágráb vármegyében fekvő Sztenicsnyák várát, valamint a Miksa pártján álló Frangepán gróftól elfoglalt birtokokat. Ekkor még javában zajlott a Habsburg–Jagelló-háború, így ezt a király könnyen megígérhette. Ám az egyezségben az a kitétel is szerepelt, hogy a megkötendő béke miatt vissza kell adnia ezeket a tulajdonosainak, de elmaradt fizetése és báni költségei fejében megkapja Bihács és Kruppa várát.³⁸³ A már többször emlegetett Neumann Tibor szerint valójában ez a korábbi egyezmény állt a horvát-szlavón hitlevél kiállításának a háttérben, és emiatt kerültek rá az érintett horvát előkelők nevei és pecsétjei. A külön hitlevél másik triviális oka a bán és kíséretének késedelmes megérkezése, és talán Miksának szóló proagandisztikus üzenete is lehetett, hogy a korábban őt támogató horvát-szlavón előkelői közül ilyen sokan fogadták el az Ulászló által kialakított békét.

Fontos mellékszála a történetnek, hogy a horvát jogtörténetírás némileg másféppé értelmezve az államfejlődés egyik mérföldköveként aposztrofálta a szlavón cikkelyeket. Ez azon alapult, hogy állításuk szerint ekkor jelent meg a magyar királyi titulátúrában először a *rex Sclavonie* cím, amit – így az érvelés – Ulászló azért alkotott meg, hogy ezzel deklarálja Corvin *dux Sclavonie* méltósága feletti hatalmát.³⁸⁴ A gondolamenet alapja az volt, hogy a 18. században megszaporodó, újra kiadott törvénykönyvekben az 1492. évi törvényeknél több helyen feltüntették Ulászló címei között Szlavóniát is, de valójában ez utólagos bővítése a titulátúrának, az eredetiben nem szerepelt.³⁸⁵

A következő idetartozó jelentős események négy évvel később, 1496 végén zajlottak a királyi udvarban, ahová Turóci Bernát, desncei Kapitánfi György és Vojkfi Miklós érkeztek a szlavón rendek megbízottjaiként. Ők tolmácsolták a nemesek azon kérelmét, hogy az uralkodó kegyeskedjék számukra címerüket kibővíteni, és válaszul II. Ulászló december 8-án ünnepélyesen engedélyezte ezt a számukra. A címer adományozása önmagában nem kuriózum, hiszen 1498-ban például Somogy vármegye is címet kapott az uralkodótól.³⁸⁶ Az azonban már figyelemre méltó, hogy Szlavóniáé az egyik legkorábbi, és amíg Somogy címerét Somi Józsa temesi ispán és Butka Péter Somogy megye ispánjának kérésére adományozta az uralkodó, Szlavóniáét a rendek kérvényezték. Ez persze nem véletlen, hiszen a követek éppen Corvin János bán újabb pártütése miatt találtak nyitott fülekre az uralkodónál.

Az új címerbe a nyesten kívül már bekerült egy csillag is Mars szimbólumaként, jelezve, hogy katonai erényekért nyerték el ezt a kitüntetést („*in quorum superiori unam stellam, quod propter bellicas exercitationes continuas, in quibus prefatum Regnum nostrum Sclavonie et eiusdem incole adversum predictos Thurcos continue*”).

7. II. Ulászló Szlavónia címerbővítését engedélyező oklevele. 1496. dec. 8.

agitantur, Sidus Martis volumus appellare”). Mindezt rendkívül komolyan vették, és az oklevél narrációja alapján látszik, hogy az állandó hadakozás miatt magukat a Magyar Királyság védőbástyájának tekintették.³⁸⁷ Az uralkodó azt is engedélyezte, hogy „*Annuentes eisdem, et concedentes, ut ipsi a modo deinceps in perpetuum in Banderiis suis, et aliis quibusvis rebus, exercitiis militaribus universitate regni illius nostris concernentibus, fruantur et utantur*”. Az új címer háromszögletű pajszon állt, amelynek kék mezejében hullámos ezüst ikerpólya között vörös sávban barna nyest szalad, a felső pólya felett pedig az említett csillag ragyog. Az oklevél szövege szerint a két ezüspólya a Drávát és a Szávát jelképezte, míg a nyest már a korábbi címerben is szerepelt. Ulászló bizony egyáltalán nem volt fukar, mert adományát megtoldta azzal, hogy a vörös viaszos pecsét használatát is megengedte a számukra.³⁸⁸ Eredetileg csak a báróknak volt ilyen joguk, tehát ez is komoly eredményként értékelhető, és a rendek nem is vesztegették az időt, mert 1497-ben a pecsét is elkészült SIGILLUM NOBILIUM REGNI SCLAVONIE 1497 felirattal a közösség nevében kiadott iratok hitelesítésére.³⁸⁹ (7. kép.)

A következő évtizedekben folytatódtak a gyakori követjárások a királyhoz, valamint az általa meghirdetett országgyűlésekre. Az 1499. évi György-napi rákosi diétán is ott voltak Körös, Zágráb – és Varasd – vármegyék küldöttei,³⁹⁰ és a következő év januárjára meghirdetett gyűlésre is kaptak meghívót a szlavón rendek,³⁹¹ utóbbin a zágrábi káptalan követeivel együtt, bár ők minden bizonnyal nem a diétára, hanem

az uralkodóhoz érkeztek.³⁹² 1501-ből szintén tudunk királyi meghívóról,³⁹³ míg három évvel később arról értesülünk, hogy Ulászló küldte el kövendi Székely Miklóst követként a szlavón rendekhez („*ad universitatem nobilium Sclavoniae*”).³⁹⁴

Az 1505 októberében megrendezett nevezetes rákosi országgyűlésen szintén képviseltették magukat a szlavón nemesek („*oratores regni Sclavonie*”) Hássági Imre, Kasztellánfi György, Turóci Bernát és businci Bosnyák Éliás személyében, és ők érték el az uralkodónál a rendek által elutasított Balassa Ferenc báni tisztból való leváltását.³⁹⁵ Erre válaszul érkezett 1506 júniusában Habsburg Miksa levele Szlavónia lakosaihoz, amelyben közölte a rendekkel a rákosi végzés miatti felháborodását, mondván, az ellentétes az 1491. évi pozsonyi békeszerződésben foglaltakkal. Ezért felajánlotta számukra, hogy csatlakozhatnak a seregéhez, és elég tisztességes zsoldot is kilátásba helyezett az erre fogékonyaknak, ám nem tudunk arról, hogy az ez évi rövid magyar–német háborúban bárki részt vett volna a Habsburgok oldalán Szlavóniából.³⁹⁶

1507 szeptemberében szintén követek útján tájékoztatták a rendek a királyt a szlavóniai hadiadó beszédese körüli gondokról, aki ezt követően parancsolta meg Batthyány Boldizsár és Tompa Mihály adószedőknek a kivetés és behajtás korrekt végrehajtását.³⁹⁷ 1510. január 6-án Ulászló, miután hazatért Csehországból, „hogy jelenlétével segítsen az ország számos baján és szükségén”, szintén meghívta a Nagy Szent Gergely pápa napjára tervezett esztergomi országgyűlésre a horvát és a szlavón nemességet. A király ekkor személyes megjelenésre utasította a szlavóniai és horvátországi urakat, de mindkét tartományból csak követeket küldtek.³⁹⁸ Az 1513. januári budai országgyűlésen is részt vettek a szlavón küldöttek, akik valószínűleg csalódottan vették tudomásul, hogy Ulászló végleg letett az előző évben elesett szreberniki bánóság várainak azonnali visszafoglalásáról.*

A mohácsi csatáig terjedő években ez a gyakorlat ismétlődött meg időről időre. A szlavón nemesség képviselői rendszeresen felbukkantak az uralkodónál, és tájékoztatták a tartomány ügyes-bajos dolgairól. Éppen ez a rendszer ad arra gyanút, hogy a követválasztások mögött akkor is valamilyen gyűlést képzeljünk el, ha éppen nincsen rá adat. Mint 1515 februárjában, amikor szintén küldöttek útján panaszolták be Beriszló Pétert az udvar előtt,³⁹⁹ vagy éppen 1508-ban a tolnai országgyűlés előtti hetekben.⁴⁰⁰ A következő évekből egy kissé foghíjasak az adataink, mígnem 1524. július 31-én Zágráb vármegye is a korábban Körösön megválasztott Batthyány Boldizsárt, Dersfi Miklóst és Pogány Zsigmondot hatalmazta fel képviseletükre, hogy jelenjenek meg a királynál, és ott a többi követekkel együtt a szlavóniai nemesség Körösön hozott határozatai megvalósításán működjenek, valamint szorgalmazzák a török elleni védelmet.⁴⁰¹

* Január 24-én még tartott a diéta, február 11-én írja Perényi, hogy „*oratores eius regni huic a maiestate regia redeunt*”. MNL OL DL 107946/f. 31.

II. Lajos 1525-ben Désházy István udvari familiáris személyében követet küldött a nyár folyamán megtartott szlavón gyűlésre, aki azt a feladatot kapta, hogy a megüresedett szlavón ítélőmesterei állásba Miletinci Miklós személynöki ítélőmestert válasszák meg a rendek.⁴⁰² Ha meg is próbálkozott ezzel a feladattal, bizonyosan kudarcot vallott. November 9-én az ifjú uralkodó levelet intézett Batthyány Ferenc bánhoz, és megparancsolta számára egy közös horvát-szlavón tartománygyűlés összehívását, és ígéretet tett, hogy arra el fogja küldeni a követeit.⁴⁰³ Tahy János tíz nappal később kelt leveléből az is kiderül, hogy a Körösre tervezett gyűlésre Lajos két embert szeretne delegálni. A levélíró ekkor arra is kísérletet tett, hogy a címzett Kasztellánfi Jánost is rávegye a személyes részletre, akit nem mellékesen még Pozsega vármegye megnyerésére is rá akart beszélni.⁴⁰⁴ Ezekből a levelekből már olyan gyűlések képe rajzolódik ki, amelyeket az uralkodó parancsára a bánok hívnak össze, és a király külön megbízottat küld rá az akarata kinyilvánítására és az érdekei képviseletére. Közben a bánok és a vármegyék közötti kapcsolatra érdekes adalék, hogy 1525 decemberében Körös vármegye követeként Dénest, a körösi kolostor priorját, Lukács papot, egy helyi prebendáriust, valamint Bornemissza Gergely és István esküdteket küldte Batthyány Ferenchez kéréseik előterjesztésére.⁴⁰⁵ Ezzel a késő középkori kapcsolatok bemutatásának a végére értünk. Láttuk a forrásokból, hogy milyen sokrétűen kapcsolódott Szlavónia a királyi udvarhoz, illetve hogy ebben hol és milyen eszköztárral helyezkedett el a tartományi gyűlések intézménye. Egy kicsit talán megismertük azt a réteget, akik követként rendszeres résztvevői voltak az országgyűlések világának, egyben a szlavón rendek hangadóinak számítottak. 1526. augusztus 29-én a zömük ott volt Batthyány zászlaja alatt a király oldalán, egy részük odaveszett, a túlélők pedig szinte azonnal belesöpöntek egy tragikus polgárháborúba.

Jegyzetek

- ¹ Ivo Goldstein: *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb, 1995; Mladen Ančić: Franački i langobardski utjecaji pri stvaranju i oblikovanju Hrvatske Kneževine. *Starohrvatska prosvjeta* 3. évf. (2016) 46. sz. 217–238.
- ² Neven Budak – Tomislav Raukar: *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. Zagreb, 2006, 120–135.
- ³ Erről további szakirodalommal: Sokcsevits: *Horvátország a 7. századtól*, i. m., 80–81.
- ⁴ Franjo Rački: *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*. Zagrabiae, 1877, 103. Idézi: Vjekoslav Klaić: O krunisanju ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske (1091–1207). *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 8. évf. (1905) 1. sz. 107.
- ⁵ Szeberényi Gábor: Horvátok és országuk a 7–11. században. *História* 33. évf. (2011) 5–6. sz. 8.
- ⁶ Minderre lásd Körmendi Tamás: Szent László horvátországi háborújáról. *Századok* 149. évf. (2015) 2. sz. 461–462.; Ferdo Šišić: O smrti hrvatskoga kralja Zvonimira. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 8. évf. (1905) 1–5.

- ⁷ Franjo Rački: *Thomas archidiaconus: Historia Salonitana*. (MSHSM 26.) Zagreb, 1894; Legújabbban: Olga Perić – Damir Karbić – Mirjana Matijević Sokol – James Ross Sweeney (eds.): *Thomae Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*. (Central European Medieval Texts 4.) Budapest – New York, 2006. A magyar nyelvű idézet forrása: Sokcsevits: *Horvátország a 7. századtól*, i. m., 95.
- ⁸ Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Fordította Bollók János. (Millenniumi magyar történelem) Budapest, 1999, 116.
- ⁹ A szakirodalomban van némi bizonytalanság akörül, hogy Kálmán vajon ekkor a dalmát királyi címet is megszerezte, vagy erre csak egy újabb hadjáratot követően 1105-ben került sor. Az előbbire legújabbban Gál Judit: *Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban*. Budapest, 2020, 13., míg az utóbbira: Damir Karbić – Marija Karbić: *Közös úton: horvát-magyar kapcsolatok a középkorban*. In: *Ars et Virtus*, i. m., 27.
- ¹⁰ A magyar nyelvű fordítás forrása: Kristó Gyula: *A magyar–horvát perszonalunió kialakulása. Tiszatáj* 56. évf. (2002) 10. sz. 42.
- ¹¹ A kezdeti időszakra a korábbi szakirodalommal együtt: Körömdi Tamás: *Szent László és Horvátország*. In: Zsoldos Attila (szerk.): *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*. (Tanulmányok Biharország történetéről 1.) Nagyvárad, 2014, 81–100.
- ¹² Deér József: *Die Anfänge der ungarisch–kroatischen Staatsgemeinschaft*. Darmstadt, 1970; Stjepan Antoljak: *Pacta ili Concordia od 1102 godine*. Zagreb, 1980.
- ¹³ Vjekoslav Klaić: *Croatia superior et inferior*. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 1. évf. (1895) 1. sz. 137–138.
- ¹⁴ Zsoldos Attila: *Egész Szlavónia bánja*. In: Neumann Tibor (szerk.): *Tanulmányok a középkorról*. (Analecta Medievalia 1.) Budapest, 2001, 269.
- ¹⁵ Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest, 2011, 41–42.
- ¹⁶ Zsoldos: *Az özvegy*, i. m., 787.
- ¹⁷ Gál: *Dalmácia*, i. m., 107.
- ¹⁸ Zsoldos: *Egész Szlavónia bánja*, i. m., 277–278.
- ¹⁹ Damir Karbić: *Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322.)*. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije* 22. évf. (2004) 1–26.; Emir Filipović: *Šubići i kovanje novca u srednjovjekovnoj Bosni*. *Numizmatičke Vijesti* 74. évf. (2021) 1. sz. 69–80.
- ²⁰ Damir Karbić: *Horvát főurak, nemesek és a Magyar Korona a kései Árpád-korban és az Anjou királyok idején*. In: Fodor–Sokcsevits: *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai*, i. m., 121–123.; Szöcs Tibor: *Az Anjou elit kormányzati feladatai*. In: Csukovits Enikő (szerk.): *Az Anjou-kor hatalmi elitje*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2020, 174–175.
- ²¹ Tomislav Raukar: *Povijest Hrvata. Srednji vijek*. Zagreb, 2003, 321–333. További szakirodalommal: Sokcsevits: *Horvátország a 7. századtól*, i. m., 146.
- ²² Sokcsevits: *Magyar múlt horvát szemmel*, i. m., 10–13.
- ²³ Mátyás királynak a délszláv népek körében meglevő népszerűségére lásd Lukács István: *A megváltó Mátyás király színváltozásai a szlovén néphagyományban és szépirodalomban*. Budapest, 2001. A modern horvát történetírás sokkal negatívabban értékeli Mátyás uralmát. Borislav Grgin: *Počeci Rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*. Zagreb, 2002.
- ²⁴ Az ének Kovács Lea fordításában immár magyar nyelven is olvasható. Kasza Péter (szerk.): *Buda oppugnata. Források Buda és Pest 1540–1542. évi ostromainak történetéhez*. (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet) Budapest, 2021, 411–427.

- ²⁵ Bajza József: Egykorú horvát vers a mohácsi vészről. *Egyetemes Filológiai Közöny* 60. évf. (1936) 198–203.
- ²⁶ Sokcsevits: *Magyar múlt horvát szemmel*, i. m., 14.
- ²⁷ *A korona elrablása*. Kottaner Jánosné emlékirata 1439–1440. Fordította és közzéteszi Mollay Károly. Budapest, 1979, 17.
- ²⁸ Sokcsevits: *Magyar múlt horvát szemmel*, i. m., 16.
- ²⁹ A mű címe: *A horvát királyság nemesi bandériuma Budára indul Zágrábból a dicső magyar korona őrzésére 1790*. Idézi: Sokcsevits: *Magyar múlt horvát szemmel*, i. m., 20. A témáról legújabban: Soós István: Koronánk a bécsi kincstárban (1784–1790). In: Pálffy Géza (szerk.): *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések). Budapest, 2019, 395–480.
- ³⁰ Ismereteink szerint a korona csak egyszer, 1242-ben járt Horvátországban és Dalmáciában. Deér József: *A magyarok szent koronája*. Budapest, 2005, 186.; Zsoldos Attila: A magyar korona menekítése a tatárjárás idején (1241–1242). In: Pálffy: *A Szent Korona hazatér*, i. m., 73–88. Ezt követően a legközelebb csak Szlavóniában volt 1262-ben, amikor IV. Béla király a fiától való félelmében a koronázási jelvényeket a Zágráb feletti Medvevárbán őriztette. Zsoldos Attila: Az ifjabb király országa. *Századok* 139. évf. (2005) 2. sz. 239.
- ³¹ A Szent Korona fogalom értelmezése: Eckhart Ferenc: *A szentkorona-eszme története*. Budapest, 1941.
- ³² Bajza József: Horvát eposz Kálmán királyról. *Budapesti Szemle* 211. kötet. (1928) 22–23.
- ³³ Tóth Endre: Das Ungarische Krönungszepter. *Folia Archeologica* 48. évf. (2000) 111–153.
- ³⁴ Križko Pál: Az 1563. évi koronázási ünnepély. *Századok* 11. évf. (1877) 38. Más forrásaink viszont nem említik horvátnak, csupán szent vagy régi kardnak, vagy Szent István kardjának!
- ³⁵ Karl Vocelka: A beiktatás ceremóniája. *Rubicon* 3. évf. (1992) 6. sz. 11–13. A koronázási kardok problematikájára lásd Szabó Péter: A meztelen kard szerepe a vegyes házakbeli királyok hatalmi szimbolikájában. In: „Kard és Koszorú”. *Ezer év uralmi és katonai jelképei. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 4. (Acta Musei Militaris in Hungaria) Budapest, 2001, 33–45.; Pálffy Géza: Hatalom és művészeti reprezentáció: magyar uralkodókoronázások a kora újkor Pozsonyban. In: *Coronatus Posonii. A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei. (1563–1830)*. Pozsony, 2015, 22–29.
- ³⁶ Hende Fanni: *Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között*. Budapest, 2021, 38.
- ³⁷ Gál: *Dalmácia*, i. m., 134.
- ³⁸ Uo. 136–137.
- ³⁹ Engel Pál: A középkori magyar királyság intézménye. *Rubicon* 7. évf. (1996) 1–2. sz. 55–56.
- ⁴⁰ Miho Barada: Episcopus chroatensis. *Croatia Sacra* 1. évf. (1931) 2. sz. 161–215.; Körmendi: *Szent László horvátországi háborújáról*, i. m., 470.
- ⁴¹ Marijan Žugaj: Hrvatska biskupija od 1352. do 1578. godine. *Croatica Christiana Periodica* 10. évf. (1986) 17. sz. 92–112.; 10. évf. (1986) 18. sz. 1–26.; Molnár Antal: *Magyar hódoltság – horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt*. Budapest, 2019, 220–221.
- ⁴² C. Tóth Norbert: *Magyarország késő-középkori főpapi archontológiája (1458–1526) (Érsekek, püspökök, segédpüspökök, vikáriusok, valamint jövedelemkezelők)*. Kézirat. Budapest, 2014, 41–42. <http://real.mtak.hu/14769/1/Mo.%20egy%3%A1zi%20archontol%3%B3gi%3%A1ja%201458-1526.pdf> (A letöltés ideje, 2022. jan. 18.)

- ⁴³ Szöcs Tibor: *A nádori intézmény korai története 1000–1342*. Budapest, 2014, 147–157. Igaz, ő Horvátország kérdését nem vizsgálta. Ám Erdély és Szlavónia esetében úgy véli, hogy a nádornak ezekben a tartományokban sem volt területi joghatósága.
- ⁴⁴ MNL OL DL 47 424. „[...] *quem et in huiusmodi nostra absentia in locumtenentem nostrum solita auctoritate et facultate suffecimus et constituimus.*” Idézi: C. Tóth Norbert: *A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története. (1342–1562)* Budapest, 2016, 156.
- ⁴⁵ 1486. évi XII. tc. „Ő Dalmácia bírása. Egész Dalmáciának a nádori bíró hatalma alatt kell lennie és jövedelmül ott bizonyos szigetei vannak.” CJH I. 403.
- ⁴⁶ C. Tóth: *A Magyar Királyság nádora*, i. m., 231–232.
- ⁴⁷ MNL OL DL 38575.
- ⁴⁸ Thallóczy Lajos – Barabás Samu: *Codex diplomaticus comitum de Blagay. / A Blagay család levéltára. Bevezető tanulmánnyal a család történetéhez.* (Monumenta Hungariae Historica / Magyar történelmi emlékek 28.) Budapest, 1897 (a továbbiakban Blagay oklt.), 197–198. okl. 1466. május 15. után, 1466. július 7. A fellebbezésekre Thallóczy–Barabás: *Frangepán oklt.*, 161. okl. 1485. november 7.
- ⁴⁹ CJH I. 689.
- ⁵⁰ Sufflay Milán: A társországok címerei. *Turul* (1917) 50–54. Itt köszönöm meg Rácz Györgynek a témához adott tanácsait. Mate Božić – Stjepan Čosić: *Hrvatski grbovi. Geneza, simbolika, povijest.* Zagreb, 2021.
- ⁵¹ Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I. kötet. (História Könyvtár Kronológiai, adattárak 5.) Budapest, 1996, 22. A honorrendszeréről: Uő: A honor. (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez). *Történelmi Szemle* 24. évf. (1981) 1–19.
- ⁵² Ez történt az erdélyi vajda kinevezésekor is. Jakó Zsigmond: Az erdélyi vajdák kinevezéséről. *Levéltári Közlemények* 63. évf. (1992) 74.
- ⁵³ Margalits Ede: *Horvát történelmi repertórium*. I. kötet. Budapest, 1900, 262, 651. A királykoronázási ceremóniákra legújabban lásd Pálffy Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. *Századok* 138. évf. (2004) 5. sz. 1005–1101.
- ⁵⁴ MNL OL DF 218789. Idézi: Mályusz Elemér: *A magyar rendi állam Hunyadi korában*. Budapest, 1958, 99.
- ⁵⁵ „*in hoc laborat, quomodo lingua hungaricalis ne duraret in partibus Croaticis*”. MNL OL DL 25640.
- ⁵⁶ Pálosfalvi Tamás: Cilleiek és Tallóciak: Küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). *Századok* 134. évf. (2000) 1. sz. 47.
- ⁵⁷ Borislav Grgin: The Center and the Periphery – Medieval Croatia in the Realm of King Matthias Corvinus. *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 44. évf. (2012) 197–208.
- ⁵⁸ További szakirodalommal legújabban: Neumann Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492) (Első közlemény). *Századok* 144. évf. (2010) 2. sz. 335–372, (Második közlemény). *Századok* 145. évf. (2011) 2. sz. 293–347.
- ⁵⁹ Margalits: *Horvát történelmi repertórium*, i. m., 262.
- ⁶⁰ MNL OL DL 38554.
- ⁶¹ Neumann: *Békekötés Pozsonyban, (Első közlemény)*, i. m.

- ⁶² Friedrich Firnhaber: *Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526*. Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen (1849) 505–506.; Neumann: *Békekötés Pozsonyban, (Második közlemény)*, i. m., 303.
- ⁶³ A datálás kérdését tisztázta és az aláírók körét behatóan elemezte Neumann: *Békekötés Pozsonyban (Második Közlemény)*, 323–324, 327–329. Részletesebben lásd Szlavón nemesség kapcsolata a magyar országgyűlésekkel és a királyi udvarral című fejezetben.
- ⁶⁴ Thallóczy: *Jajca oklt.*, LV. okl. 1491. szeptember 26.
- ⁶⁵ A datálásra és eseménytörténetre: Borsa Gedeon: Néhány bécsi ősnymtatvány magyar vonatkozásai. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966. Budapest, 1967, 389–392. Hatásaira és a Jagelló-kori horvát helyzetre lásd *Krbavska bitka i njezine posljedice*. Uredio Dragutin Pavličević. Zagreb, 1997. Az emlékezetére: Suzanna Miljan – Hrvoje Kekez: The Memory of the Battle of Krbava (1493) and the Collective Identity of the Croats. *Hungarian Historical Review* 4. évf. (2015) 2. sz. 283–313
- ⁶⁶ Óvári Lipót (ismerteti): *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai. Első füzet*. Budapest, 1890, 184. 1493. október 19.
- ⁶⁷ Ferdo Šišić: Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496). I–II. *Starine* 37. évf. (1934) 189–344; 38. évf. (1937) 53–54.
- ⁶⁸ Uo. 76–77.
- ⁶⁹ Uo. 82–83.
- ⁷⁰ Uo. 85.
- ⁷¹ Thallóczy–Barabás: *Frangepán oklt.*, CCXIX. okl. 1496. szeptember 1.
- ⁷² „*Bot Andreas ban dila Croatia e in guerra con il conte palatino, et vol dar li soi castelli o ala Signoria o al Turco.*” Wenzel Gusztáv (közli): Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai II. rész. *Magyar Történelmi Tár* 7. évf. (1877) 24. kötet, 150.
- ⁷³ Uo. 147.
- ⁷⁴ Pálosfalvi Tamás: Bajnai Both András és a szlavón bánság: Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513. In: Neumann Tibor – Rácz György (szerk.): *Honoris causa: tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest, 2009, 263–267.
- ⁷⁵ „[...] *la qual (sc. Croatia) si potea hormai tenir per alienata da sto regno.*” Ljubić: *Commissiones et relationes*, 128. (1512. február 25.) Idézi: Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 286.
- ⁷⁶ Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 287.
- ⁷⁷ Plasztikus áttekintést nyújtanak az itt kiadott források: Matije Mesić: Gradja mojih razprava u “Radu”. *Starine* 5. évf. (1873) 109–289.
- ⁷⁸ „*Banus in penetralia Sclavoniae secessit, et in foribus Crovatiæ hostes non curat.*” Oratio Stephani Possidarski, habita apud Leonem Decimum, Pontificem Maximum, pro Domino Joanne Torquato Comite Corbaviae defensore Croaciae. In: *Govori protiv Turaka*. Split, 1983, 338.
- ⁷⁹ „[...] *in Croatia [...] consultavano di farsi tributar i di esso Signor turco*”: Balogh István: *Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526)*. Szeged, 1929, 47. Idézi: Bárány Attila: Adalékok az 1521-es magyar–török viszonyhoz a nyugati követjelentések tükrében. In: Tóber Márta – Maléth Ágnes (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 8. A VIII. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai*. Szeged, 2015, 21–38.
- ⁸⁰ „[...] *si vuol acordar con Turchi [...] altri aver fato insieme conjuration di farsi tributarii al Turcho [...] si non arano ajuto, si tarano tributarli dil Turcho [...] Frangipani, si hauia fato tributarli al Turco*”: Wenzel Gusztáv (közli): Marino Sanuto Világkrónikájának Magyaror-

- szágot illető tudósításai III. rész. *Magyar Történelmi Tár* 8. évf. (1878) 25. kötet 197, 202, 208, 209, 211.; idézi: Bárány: *Adalékok az 1521-es magyar–török viszonyhoz*, i. m., 24.
- ⁸¹ Mon. Habs. I. 17. 1526. augusztus 29. előtt. Korbáviai János és Frangepán Farkas és György Ferdinándnak. „*sit derelicta a serenissimo rege nostro, qua nec ducem aliqualem, vulgo banum vocatum, seu capitaneum aut campi ductorem habere a sua majestate aut obtinere potuit, nec habet.*”
- ⁸² B. Szabó: *Mohács*, i. m., 33.
- ⁸³ Prága, Uměleckoprůmyslové museum, ltsz.: GK 11.572-B. fol. 3r. Erről bővebben: Papp Júlia: Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója. In: Fodor Pál – Varga Szabolcs: *Több mint egy csata. Mohács: Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben.* (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet) Budapest, 2019, 155–157.
- ⁸⁴ 1526. július 15. Cetin. Jurisics Miklós Ferdinándnak. Joseph Chmel: *Actenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens in den Jahren 1526. und. 1527.* Bécs, 1846. II.
- ⁸⁵ Mon. Habs. I. 15–17. okl.
- ⁸⁶ 1526. augusztus 28. Posedarski István György grófnak. B. Szabó: *Mohács*, i. m., 123.
- ⁸⁷ 1526. szeptember 5. Frangepán Jozefics Ferenc zenggi püspöknek. B. Szabó: *Mohács*, i. m., 94.
- ⁸⁸ A korszak horvát és szlavón reneszánsz percepciójára lásd Iva Kurelac: The Perception of the Medieval Kingdom of Hungary-Croatia in Croatian Historiography (1500–1660). In: Gábor Almási – Szymon Brzeziński – Ildikó Horn – Kees Tszelszky – Áron Zarnóczy (eds.): *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541-1699 – Volume 3: The Making and Uses of the Image of Hungary and Transylvania.* Cambridge, 2014, 107–125.
- ⁸⁹ Tomislav Bali: Sabori u srednjem vijeku. In: Neven Budak (ured.): *Hrvatski sabor.* Zagreb, 2010, 7–8. Újabbán: Latosinszky Csaba: Térítés és egyházszervezés a kora horvát államban. In: Sudár Balázs (szerk.): *Dentumoger II. Tanulmányok a korai magyar történelemről.* (BTK Magyar Östörténeti Kutatócsoport. Források és tanulmányok 7.) Budapest, 2022, 40–43.
- ⁹⁰ Mladen Ančić: Od kralja „poluboga” do prvih ideja o „nacionalnom kraljevstvu”. / From the „Demigod” King to the First Ideas About a “National Kingdom”. In: *Kolomanov put. Katalog izložbe.* Zagreb, 2002, 71.
- ⁹¹ Sente Zoltán: A korai rendi gyűlések fő jellemzői és intézményei. *Parlamentari Szemle* 2. évf. (2017) 1. sz. 6.
- ⁹² Pálosfalvi: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m., 14–17.
- ⁹³ Nikola Jakšić: Srednjovjekovni sabor plemenitih Hrvata u Podbrizanima. *Starohrvatska Prosvjeta* 3. évf. (1998) 25. sz. 109–126.
- ⁹⁴ Vjekoslav Klaić: Hrvatsko kraljevstvo u XV. stoljeću i prvoj četvrti XVI. stoljeća. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 8. évf. (1905) 1. sz. 143.; Ljubić: *Commissiones et relationes*, i. m., 116–117. Pietro Pasqualigo velencei követ és Vincenzo Guidonei velencei titkár közös jelentése a dózséhez, Zágráb, 1510. február 11. Venezia, Biblioteca del Museo Correr a Venezia, Cod. Cicogna 2126, fol. [46v] Az E. Kovács Péter által lefotóztatott és Lakatos Bálint által beszkennelt fényképek használatát ezúton is köszönöm nekik.
- ⁹⁵ B. Halász Éva: Generalis congregatiók Szlavóniában a 13–14. században. *Történelmi Szemle* 59. évf. (2017) 2. sz. 289.; Klaić: *Hrvatsko kraljevstvo*, i. m., 139–140.
- ⁹⁶ Šišić: *Rukovet*, i. m., 78.
- ⁹⁷ Uo. 81.
- ⁹⁸ Székely György: A rendek válaszüton: A dinasztiaiváltás harcai 1490–1492-ben. *Had történelmi Közlemények* 116. évf. (2003) 2. sz. 2003. 436.

- 99 Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1., 1–12. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2001, 72.
- 100 Óvári: *A Magyar Tudományos Akadémia*, i. m., 161.
- 101 „*Sclavoniae et Croatiae Regnorum nostrorum in oppido Werewecze generalem congregacionem indixissemus, et cum hoc etiam iudicia octavalia pro festo Epiphaniarum domini ibidem nostri in provincia celebrari fecissemus.*” MNL OL DF 252111.
- 102 Neumann Tibor: *Registrum Proventuum Regni Hungariae – A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495)* (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) Budapest, 2019, 228, 1107. sor.
- 103 „*Ipsem cum ceterei Verrucae conventum habet, seure iudicia exercet, quae pletique Croatiae principes, maximorum sine dubio percussi conscientia scelerum, devitabant. Ibi cum Priori Aureanae, quem a Laurentio defecisse constabat, amicis multis pro eo supplicantibus, veniam condonasset.*” Antonii Bonfinii: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. Francofurti, 1581, V, Liber 5. 725, 20–22, 37–40. sor.
- 104 MNL OL DF 252111.
- 105 „*Inde Illyricorum et Croatorumque inter se controversiae audita, mutuae inter multos lites compositae sunt. Osvaldus Zagradiensis episcopus, cum ad conventum cum ducentis equitibus venisset, facile castella, decimasque basilicae suae a quibusdam regulis interceptas, recuperavit. Decretum etiam utrique provinciae salutare factum est, ut ad Turcicos evertendos incursus, stipendia quadraginta milia numerum aureum, decem milibus equitum provincialium, belli tempore, penderentur; qui regni fines ab eo tempore tuerentur. Joannis Corvinus utrique provinciae cum duobus equitum millibus, summa optimata omnium voluntate praefectus est.*” Bonfini: *Rerum Ungaricarum*, i. m., 726.
- 106 Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m.
- 107 Uo., 263.
- 108 MNL OL DL 46925. Idézi: Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 171. lj.
- 109 Uo., 275.
- 110 Uo., 278.
- 111 B. Halász Éva: *Generalis congregatiók Szlavóniában a 13–14. században. Történelmi Szemle* 59. évf. (2017) 2. sz. 289.; Klaić: *Hrvatsko kraljevstvo*, i. m., 139–140.
- 112 Matije Mesić: *Gradja mojih razprava u “Radu”*. *Starine* 5. évf. (1873) 221–222.
- 113 Horvát véghegyek oklt., CCCXXVIII. Idézi: Varga Szabolcs: *Az 1527. évi horvát-szlavón kettős „királyválasztás” története. Századok* 142. évf. (2008) 5. sz. 1113.
- 114 Horvát véghegyek oklt., CCCXXXI.
- 115 Uo., CCCLVI.
- 116 Ljubić: *Commissiones et relationes*, i. m., 116.
- 117 „*Prelati Comites Barones Proceres Milites Nobiles ac Ciues et Comitatus Regni Hungarie ac Ducatus Austriae nunc Vienne constituti vniuersis et singulis Nobilibus et alterius cujusvis status et condicionis possessionatis hominibus regni Croatiae Salutem.*” Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár*. X. Pest, 1853, 326–328.
- 118 Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 278.
- 119 Pálosfalvi: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m., 49.
- 120 Neumann Tibor: *Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején*. In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon*. Budapest, 2014, 48.
- 121 Pálosfalvi: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m., 100.

- ¹²² „*Nos prelati, barones, et nobiles regni Hungarie, Dalmatie, Croatie, Slavonie et partium Transilvanarum in presenti congregatione nostra per serenissimum principem, dominum Mathiam, regem Hungarie etc., dominum nostrum gratiosissimum indicta constituti considerantes... concordavimus.*” *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490.* Francisci Döry collectionem manuscriptorum additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Budapest, 1989 (a továbbiakban: DRH II.), 134.
- ¹²³ Thallóczy–Barabás: *A Frangepán család* II., i. m., 64–68. (61–62. okl.)
- ¹²⁴ „*Ex commissione regie maiestatis tribus nuntiis, qui ex Croatia Cassoviam ad regiam maiestatem pro gentibus petendis venerant.*” Neumann Tibor: *Registrum Proventuum Regni Hungariae – A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495)* (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) Budapest, 2019, 625. sor.
- ¹²⁵ Mesić: *Gradja*, i. m., 160; Horvát véghelyek oklt., CCCXXXI.
- ¹²⁶ Mon. Habs. I. 3–4.
- ¹²⁷ MNL OL DF 287346. Kiadása: Firnhaber: *Beiträge zur Geschichte*, 513–515. A keletkezésének körülményeiről: Neumann: *Békekötés Pozsonyban (Második Közlemény)*, i. m., 323–329.
- ¹²⁸ Neumann: *Békekötés Pozsonyban (Második Közlemény)*, i. m., 324.
- ¹²⁹ Uo., 331.
- ¹³⁰ Lakatos Bálint: A tatai országgyűlés és diplomáciai háttere (1508–1510). In: László János (szerk.): *A diplomácia választóján. 500 éve volt Tatán országgyűlés.* (Annales Tataienses VI.) Tata, 2010, 29–65.
- ¹³¹ Ljubić: *Commissiones et relationes*, i. m., 116–117. Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 279.
- ¹³² C. Tóth Norbert: Az út Tatáig. Országgyűlések 1510-ben. In: László (szerk.): *A diplomácia választóján*, i. m., 11.
- ¹³³ 1526. március 29 Buda. II. Lajos Batthyány Ferencnek. „*Scripsimus eciam ad Croaciam et Sclavoniam, ut aliquos ad nos in dietam mittant...*” Mályusz Elemér: II. Lajos király oklevelei a herceg Batthyány család körmendi levéltárában. *Levéltári Közlemények* 4. évf. (1926) 80–81. Arról nincsen tudomásunk, hogy megjelentek volna a horvát követek.
- ¹³⁴ Kukuljević: *Jura regni* I., i. m., 167.; Mályusz Elemér: *Zsigmondkori Oklevéltár I. (1387–1399)* (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 1.) Budapest, 1951 (a továbbiakban ZsO I.), 5039. reg.
- ¹³⁵ Ivana Horbec: *Političke ustanove*. In: Lovorka Čoralić (ur.): *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*. Zagreb, 2013, 39.
- ¹³⁶ Margalits Ede: *Horvát történelmi repertórium*. I. kötet. Budapest, 1900, 257–258.
- ¹³⁷ Az egyházi kapcsolatokra: Molnár Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I. (1572–1647)*. (Humanizmus és Reformáció 26.) Budapest, 2002. Ez francia nyelven is megjelent. Uő: *Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane 1572–1647*. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia I.) Rome–Budapest, 2007. A kereskedelmi kapcsolatokról: Uő: *Egy raguzai kereskedőtársaság a hódolt Budán – Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez* 2. Budapest, 2009. A Szent Jobb és Raguzai kapcsolatáról: Molnár Antal: Szent István és Raguzai. A Szent Jobb Raguzába vitelének kérdéséhez In: Bene Sándor (szerk.): „*Hol vagy, István király?*”. *A Szent István-hagyomány évszázadai*. Budapest, 2006, 49–56.
- ¹³⁸ További szakirodalommal Körmendi Tamás: Szlávia korai hovatartozása. *Századok* 146. évf. (2012) 2. sz. 385–387.
- ¹³⁹ Uo., 375.

- ¹⁴⁰ Kristó: *A magyar–horvát perszonalunió*, i. m., 44.
- ¹⁴¹ Weisz Boglárka: A báni joghatóság Szlavóniában és a Dráván túl. In: Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György (szerk.): *Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, 2010, 478.
- ¹⁴² A középkori Szlavónia területére lásd Bak Borbála: *Magyarország történeti topográfiája*. Budapest, 1997, 56–59.
- ¹⁴³ C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. II. kötet. *Megyék*. Budapest, 2017 (a továbbiakban: Arch II.), 420.
- ¹⁴⁴ „XII. *Lucrum etiam camere a nostre nobiles inter fluvios Draue et Zaue ac de Posoga, necnon de Walko cum aliis veris nobilibus regni nostri unanimiter solvere teneantur, nec ratione collecte marturinarum Banzolosmaia vocatarum amodo et in posterum molestentur, sed ab omni exactione aliarum quarumlibet collectarum hactenus persolvi consuetarum exempti penitus, tamquam ceteri regni nostri nobiles aliarum partium, immunes habeantur.*” Franciscus Döry – Georgius Bónis – Vera Bácskai (eds.): *Decreta regni Hungariae – Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301–1457*. (Publicationis Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.) Budapest, 1976 (a továbbiakban: DRH I.), 135. Idézi: Weisz: *A báni joghatóság*, i. m., 469.
- ¹⁴⁵ Weisz: *A báni joghatóság*, i. m., 472.
- ¹⁴⁶ Uo., 475. Weisz Boglárka – Nagy Béla: *14. század. A magyar királyság pénzügyigazgatása*. <https://tti.abtk.hu/terkepek/14-sz-a-magyar-kiralysag-penzugyigazgatasa> (A letöltés ideje: 2022. május 2.) A kamara kezdeteiről: Weisz Boglárka: *A zágrábi kamara az Árpádok korában*. In: *Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai*. Szeged, 2010, 327–335.
- ¹⁴⁷ Weisz: *A báni joghatóság*, i. m., 478–479. A kérdéshez átfogóan: Zsoldos: *Egész Szlavónia bánja*, i. m.
- ¹⁴⁸ Weisz: *A báni joghatóság*, i. m., 476–477.
- ¹⁴⁹ Verőce középkori helyzetére lásd Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Budapest, 2005, passim.
- ¹⁵⁰ Mályusz Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár II. (1400–1410) Második rész (1407–1410)* (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 4.) Budapest, 1958 (a továbbiakban: ZsO II.), 5939, 5956, 6008.
- ¹⁵¹ Weisz: *A báni joghatóság*, i. m., 479. Klaić: *Hrvatsko kraljevstvo*, i. m., 140. A dátum azonban téves, és az általa hivatkozott dokumentum, bár datálatlan, Kukuljević 1416–1418 – szintén helytelenül – közzétette. Kukuljević: *Jura regni I.*, i. m., 179.
- ¹⁵² Tringli: *Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés*, i. m., 314.
- ¹⁵³ MNL OL DF 268073.
- ¹⁵⁴ Josip Adamček – Ivan Kampuš: *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i. XVI. stoljeću*. (Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Izvori za hrvatsku povijest, 3.) Zagreb, 1976, passim
- ¹⁵⁵ Arch II. 518.
- ¹⁵⁶ Arch II. 316. Varasd vármegye középkori történelméhez lásd Spomenka Težak – Marina Šime – Tomislav Lipljin et al: *Županija Varaždinska u srednjem vijeku / Die Gespanschaft Varaždin im Mittelalter*. Varaždin, 1999.
- ¹⁵⁷ Tringli: *Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés*, i. m., 296.
- ¹⁵⁸ Arch II. 518.

- 159 Weisz: *A báni joghatóság*, i. m., 479
- 160 Uo., 480.
- 161 Szlavónia Árpád-kori történetére lásd Zsoldos: *Egész Szlavónia bánja*, i. m. Uő: Az ifjabb király országa. *Századok* 139. évf. (2005) 2. sz. 231–261.
- 162 Idézi Lujo Margetić: Državnopravni položaj Hrvatske u doba krbavske bitke. In: Dragutin Pavličević (ur.): *Krbavska bitka i njezine posljedice*. Zagreb, 1997, 31.
- 163 Varga Szabolcs: Zágráb szerepe a magyarországi városhálózatban a késő középkorban. *Urbs. Magyar Városthéneti évkönyv* 3. évf. (2008) 249–273.
- 164 Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, 1910, 735. Ezt a kiváltságot Garai Miklós bán 1398. évi okleveléből ismerjük. Idézi és bemutatja Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. II. közlemény. *Századok* 142. évf. (2008) 2. sz. 284–285.
- 165 1351. évi XII. törvénycikkely. További szakirodalommal: Weisz: *A báni joghatóság*, i. m., 469–470. Korábbi említése: Fekete-Nagy Antal: Az országos és particuláris nemesség tagozódása a középkorban. In: *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 1937, 166.
- 166 Mályusz Elemér: *A magyar rendi állam Hunyadi korában*. Budapest, 1958, 94–97., valamint Uő: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 2.) Budapest, 1988, passim Legújabbban Oborni: *Erdélyi országgyűlések*, i. m., 38–46.
- 167 CJH I. 381–382.
- 168 Kubinyi András: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc (szerk.): *Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Budapest, 1984, 262.
- 169 Uo., 261–262.
- 170 „quia prescripta causa per annotatos actores contra eundem Iwan in causam attractum dieti regni Sclavonie consuetudine et libertate exposcente in presencia banorum eiusdem regni in sede Crisiensi prius mota non fuisse et nec dictus procurator antefatorum actorum aliquam causam rationabilem, propter quam ipse in causam attractus in curiam regiam eiusdem scilicet domini regis in presenciam per eosdem actores evocatus foret, assignare valuisse et posse... reperiebatur”. MNL OL DL 34910. Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban (Harmadik közlemény). *Levéltári Közlemények* 6. évf. (1928) 153–154.
- 171 1519. évi III. decretum 22. tc. CJH I. 779.
- 172 Pálffy Géza: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. *Történelmi Szemle* 48. évf. (2005) 3–4. sz. 258.; Uő: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, i. m., 35.
- 173 Kubinyi András: A Magyar Királyság népeisége a 15. század végén. *Történelmi Szemle* 38. (1996) 2–3. sz. 151–157.
- 174 Dubravka Botica: A magyar szent királyok kultuszának feltámadása. A hagyomány folytatása és új olvasata a barokk korban. In: *Ars et Virtus*, i. m., 180–193.
- 175 A remetei pálosokra összefoglalóan: Ante Sekulić: *Remete. Paulini u Hrvatskoj*. Zagreb, 1986.
- 176 II. Ulászló erről így vall: „ecclesie Sancti regis Stephani, cujus nos patroni sumus...” Krst. Ivan Tkalčić (sabr.): *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae / Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske*. III. kötet. Zagreb, 1896, 79. 1510. szeptember 8.
- 177 Klaniczay Tibor: Irodalom és nemzetiség. In: Uő: *Stílus, nemzet és civilizáció*. (Régi Magyar Könyvtár Tanulmányok 4.) Budapest, 2001, 14–17.

- 178 Bene Sándor: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája*. Budapest, 2000, 12–13.
- 179 Pálosfalvi: *Grebeni Hermanfi*, i. m., 295.
- 180 Istványi Géza: A generalis congregatio. *Levéltári Közlemények* 17. évf. (1939) 50–83., 18–19. évf. (1940–1941) 179–207. Zsoldos Attila: Congregatio generalis. In: Kristó Gyula (főszerk.): *Korai Magyar Történelmi Lexikon (9–14. század)*. Budapest, 1994, 141.
- 181 Tringli István: A kikiáltott közgyűlés. *Történelmi Szemle* 63. évf. (2021) 4. sz. 579.
- 182 Tringli István: Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről. *Történelmi Szemle* 39. évf. (1997) 3–4. sz. 387–400.
- 183 Zsoldos: *Az özvegy*, i. m., 791.
- 184 MNL OL DF 268067. (HDA Privilegia regni 3.) Idézi: B. Halász Éva: Szlavónia alkotmánya? Csák nembeli Máté fia Máté bán 1273-as okleveléről. In: *Társadalom és jog a középkor- és kora újkori Magyarországon. Jogtörténelmi tanulmányok*. (Miskolci Történelmi Tanulmányok 2.) Miskolc, 2021, 9.
- 185 B. Halász: *Generalis congregatiók*, i. m., 285.
- 186 B. Halász: *Szlavónia alkotmánya*, i. m., 11.
- 187 B. Halász: *Generalis congregatiók*, i. m., 285–286.
- 188 Uo., 287.
- 189 Uo., 289.
- 190 Uo., 297–298.
- 191 B. Halász Éva: Zágráb vagy Körös? *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 142. évf. (2017) 61–75.; Ozran Blagec: Slavonski i hrvatski sabori u Križevcima. *Cris* 14. évf. (2012) 1. sz. 365–373.; Varga: Zágráb szerepe a magyarországi városhálózatban, i. m.
- 192 B. Halász, *Szlavón ítélmesterek*, i. m., 76, 80.
- 193 Uo., 292–294.
- 194 B. Halász: *Generalis congregatiók*, i. m., 297.
- 195 Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984, 37.
- 196 Ivan Peklić: Krvavi sabor u Križevcima (1937.) (sic!) *Cris* 1. évf. (1999) 1. sz. 12–16.
- 197 Hrvoje Petrić: Anakronizmi u prikazima Krvavog križevačkog sabora. *Cris* 19. évf. (2017) 1. évf. 55–64.
- 198 Mályusz: *Zsigmond király*, i. m., 37.
- 199 ZsO I. 5355. reg. MNL OL DL 8333
- 200 ZsO I. 4699. reg. Šime Ljubić: *Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i Mletačke Republike. Od godine 1358 – do 1403*. Vol. 4. Zagreb, 1874, 403.
- 201 Ferdo Šišić: Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga. *Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog zemaljskog arkiva* 6. évf. (1904) 23.
- 202 Thuróczy János: *Magyar Krónika*. Fordította Geréb László. (Monumenta Hungarica I.) Budapest, 1957, 12. fejezet.
- 203 Sente Zoltán: *A parlamentek története. A korai rendi gyűlések kialakulásától a modern népképviselési törvényhozásokig*. Budapest, 2018, 267. A legújabb magyar kutatások már nem tartják gyűlésnek. C. Tóth Norbert: A „korai rendiség” és a „rendi állam” között – országgyűlések 1301–1440 között. Vázlat. In: Dobszay Tamás – H. Németh István – Pap József – Szijártó M. István (szerk.): *Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselés és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig*. Budapest–Eger, 2020, 20–22.; Pálosfalvi: *Az A középkori magyar országgyűlések*, i. m.
- 204 MNL OL DF 252335. Idézi: Mesić: *Gradja*, i. m., 210–211.

- 205 Egy példa a sok közül: „*ad primam congregationem dominorum regnicolarum huius regni Sclavoniae Crisii posthac primitus celebrandam*” (1523. július 31.) MNL OL DL 101570.
- 206 Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban (hatodik közlemény). *Levéltári Közlemények* 9. évf. (1931) 3–4. sz. 305.
- 207 MNL OL DL. 35291. Mályusz: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok* VI., i. m., 306.
- 208 MNL OL DL 35393. Mályusz Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár IV. (1413–1414)* (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 25.) Budapest, 1994 (a továbbiakban: ZsO IV.), 126. reg. MNL OL DL 35393.
- 209 Mályusz Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár VI. (1417–1418)* (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 32.) Budapest, 1999 (a továbbiakban: ZsO VI.), 1003. reg.
- 210 ZsO IV. 1189.
- 211 DL 104 051.
- 212 MNL OL DF 230608. Átiratát idézi: Mályusz: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok* VI., i. m., 292.
- 213 Engel – C. Tóth: *Itineraria regum*, i. m., 86–88.
- 214 Tringli: Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés, i. m.
- 215 Neumann: *Registrum Proventuum Regni Hungariae*, 228 (1107. sor).
- 216 „[...] *alioquin in congregatione regnicolarum regni Nostrae Sclavoniae in sede Zagrabiensi* [...]” (1524. június 2.) MNL OL DF 232670. Regesztája: Mesić: *Gradja*, i. m., 216. „*ad congregationem generalem eorundem regnicolarum dicti regni Sclavoniae posthac primitus celebrandam, nostram in presenciam in sedem Crisiensem*” (1522. április 15.) MNL OL DF 232584. Regesztája: Mesić: *Gradja*, i. m., 203.
- 217 „[...] *dietam seu congregationem generalem* [...]”. Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban (második közlemény). *Levéltári Közlemények* 5. évf. (1927) 1–4. sz. 200.
- 218 MNL OL DL 35767. Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban (ötödik közlemény). *Levéltári Közlemények* 8. évf. (1930) 1–2. sz. 105.
- 219 MNL OL DF 252397. Idézi: Pálosfalvi: *Cilleiek és Tallóciak*, i. m., 54.
- 220 MNL OL DL 101393. „[...] *pro certis factis et negociis comodum et utilitatem huius regni concernentibus* [...]”. DF 279472. Idézi: Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 257.
- 221 „[...] *in quadam congregatione ipsorum regnicolarum in estate proxime preterita Crisii celebrata contra potentes et sine lege viventes dominos sese mutuo videlicet regnicole nobis et e converso nos regnicolis ipsis obligaveramus in dicta congregatione fienda interfieri velitis.*” MNL OL DL 104192. Idézi: Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 257–258.
- 222 MNL OL DL 252335. Mesić: *Gradja*, i. m., 210–211.
- 223 ZsO II. 2905–2907.
- 224 „[...] *universos et singulos regni sui Sclavonie nobiles in certum terminum et in eodem regno in unum locum per nos debere facere congregare et de quorumlibet processibus sinistris et adversis meram et tutam experiri certitudinem et unicuique iuxta sua merita respondere, fideles suos in sua fidelitate et remuneratione per ipsum eisdem facta permittere permanere infidelesque iuxta ipsorum merita et quesita punire debere* [...]”. ZsO II. 2906.
- 225 ZsO IV. 1723, 2700. reg. MNL OL DL 100395.
- 226 MNL OL DL 94452. ZsO II. 4913.

- 227 MNL OL DL 35205. Mályusz: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok VI.*, i. m., 292.
- 228 Engel – C. Tóth: *Itineraria regum*, i. m., 84.
- 229 Uo. 86–88.
- 230 ZsO II. 6008.
- 231 Mályusz: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok III.*, i. m., 102–103.
- 232 MNL OL DL. 32764. Mályusz: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok III.*, i. m., 103.
- 233 MNL OL DL 35409; DF 277021. Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban (hetedik közlemény). *Levéltári Közlemények* 10. évf. (1932) 113.
- 234 ZsO I. 870.
- 235 Engel – C. Tóth: *Itineraria regum*, i. m., 91.
- 236 1414. július 2. „*universis dictis regni Sclavonie nobilibus more exercituantium contra insultum Turcorum proficisci*”. ZsO IV. 2741.
- 237 Klaić: *Hrvatsko kraljevstvo*, i. m., 140.; Kukuljević: *Jura regni I.*, i. m., 179. Klaić valószínűleg ezzel az irattal keverte a datálás során. MNL OL DF 433442
- 238 ZsO V. 2566. reg. MNL OL DF 268073. Ungi Albert vránai perjel és Marczali János és Imre verőcei ispánok és János knini püspök hivatalviseléséből következtethető ki a hozzávetőleges dátum.
- 239 Kukuljević: *Jura regni I.*, i. m., 199–200.
- 240 „*temporibus predecessorum nostrorum regum Hungarie ex antiqua eorum consuetudine et libertate prothonotarium, qui sigillum autenticum banatus predicti regni Sclavonie detulisset ipsa universitas nobilium communi voluntate elegisset [...]*.” MNL OL DF 268083. Idézi: Pálosfalvi: *Grebeni Hermanfi II.*, i. m., 284.
- 241 Timon: *Jogtörténet*, i. m., 730.
- 242 B. Halász Éva: Szlavón hercegi és báni ítélőmesterek a XIV. században. *Acta Historica* 130. évf. (2009) 69–83.
- 243 MNL OL DL 103594. Idézi és értelmezi: Pálosfalvi: *Cilleiek és Tallóciak*, i. m., 59.
- 244 Minderre lásd Pálosfalvi: *Cilleiek és Tallóciak*, i. m.
- 245 „[...] *primum in diuersis convencionibus in regno nostro Sclavoniae per nobiles et alterius status homines eiusdem regni nostri Sclavonie de nostro mandata super firmanda fidelitate eorum nobis observanda replicatis vicibus factis et celebratis, in quibus scilicet res nostra in facto assecucionis dominii totalis huius regni agebatur, tanquam vir animi constancia decorus fideliter nobis adherendo et constanter inter alias ipsam rem nostrum dirigendo adeo eciam apud nonnullos in illis partibus in fide nostra pusillanimiter vacillantes laudabiliter cum certis nostris fidelibus agendo, ut eos in nostram obedienciam convertit in observandaque fidelitate solida roboracione reliquit...*” MNL OL DF 252397 (1441. május. 16.). Idézi: Pálosfalvi: *Cilleiek és Tallóciak*, i. m., 54.
- 246 „*magnificus vir Matliko de Tollowcz regnorum Sclavonie, Croacie Dalmacieque banus cum omnibus nobilibus regni Sclavonie et toto communi populo processerat contra rabiem perfidissimorum Crucis Christi persecutorum puta Turcorum qui protunc Sclavoniam irruterant...*” MNL OL DL 34666. (1442. április 28.) Idézi: Pálosfalvi: *Cilleiek és Tallóciak*, i. m., 61.
- 247 „*nobis [Tallóci Matkó bán] feria secunda proxima post festum Ascensionis domini unacum universitate huius regni Sclavonie nobilium in possessione Besenezthbindyk vocata congregatis ac constitutis et existentibus*”. MNL OL DF 256531.

- 248 Pálosfalvi: Cilleiek és Tallóciak, i. m., 66.
- 249 „*magnifico Johanne Zekel de Zenthgywrgh. pro certis tractatibus statum et comodum huius regni concernentibus unacum regni Slavonie nobilibus in opido Zdench existente causasque quorumlibet litigancium iusto juris tramitte (sic) discutiente*”. MNL OL DL 103615. Idézi: Pálosfalvi: Cilleiek és Tallóciak, i. m., 66.
- 250 „*Nos Nicolaus de Vyzakna vicewayvoda Transsilvanensis ex parte spectabilis et magnifici domini Johannis de Humad regni Hungarie gubernatoris sed et tocius communitatis ipsius regni Hungarie, item Georgius Aphaltrer dictus magister curie, necnon Akacius Mynderfer capitaneus in Crappyna, Georgius Glaynar castellanus in Zthenychnyak et Sigismundus Sebreher marsalcus consiliarii illustris principis et domini, domini Friderici Cilie, Ortenburge et Zagorie comitis necnon regni Slavonie bani, consimiliter ex parte eiusdem domini Friderici ad. id specialiter deputati memorie commendamus, quod nobis pro sedandis et conplanandis quibusvis amplioribus guerris differentiisque et motibus hucusque proh dolor in ipso regno Slavonie undecunque secutis et subortis, ne in maiorem erumpant flammam, ymmo pro reformanda et stabilienda firma pace atque utili concordia his Crisii in presenti generali regnicolarum regni Slavonie predicti convocacione existentibus etc.*”. MNL OL DF 231238. Pálosfalvi: Cilleiek és Tallóciak, i. m., 96.
- 251 MNL OL DL 35613
- 252 Pálosfalvi Tamás: Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála. *Századok* 149. évf. (2015) 2. sz. 383–441.
- 253 „[...] *cum universitas nobilium dicti regni Slavonie in octavis festi beati Michaelis archangeli proxime preteriti Cristi celebratis instituisse et decretum fecisse dinoscitur, ut quicumque nobilium in regno potencialiter bonis suis privaretur, id nos aut ceteri iusticiarii regni reformare deberemus et tenentur [...]*.” MNL OL DL 100668. Idézi: Pálosfalvi Tamás: Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. *Századok* 135. évf. (2001) 2. sz. 444.
- 254 Pálosfalvi: Vitovec, i. m., 451.
- 255 „*Et quia secundum dispositionem regnicolarum in octavis festi beati Jacobi apostoli proxime preteriti super huiusmodi actibus potenciariis factam vos vei vestri vicecomites cum iudicibus nobilium pro rescinda premissorum veritate transmitti debetis*”. MNL OL DL 231440.
- 256 MNL OL DL 35626.
- 257 Pálosfalvi: Vitovec, i. m., 459–460.
- 258 Uo., 465–466.
- 259 MNL OL DL 33 815. Pálosfalvi: Vitovec, i. m., 467–468. A helyszínre: Pálosfalvi Tamás: Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. *Turul* 86. évf. (2013) 1. sz. 1–16.
- 260 MNL OL DF 268013. 1466. augusztus 9. A király augusztus 5-én már a városban tartózkodott. MNL OL DL 36001.
- 261 Pálosfalvi: Vitovec, i. m., 469–470.
- 262 Varga: Az 1527. évi horvát-szlavón kettős „királyválasztás”, i. m., 1094–1095.
- 263 Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban (harmadik közlemény). *Levéltári Közlemények* 6. évf. (1928) 157–158.
- 264 Nógrády Árpád: A Szerdahelyiek és a rojcsai prediálisok. *Történelmi Szemle* 43. évf. (2001) 1–2. sz. 73. Rojcsa jelentőségére lásd MNL OL DL 17204. (1471. április 4.). Ország Mihály nádor a zágrábi káptalanhoz, miszerint szerdahelyi Bánfi Ders özvegye, Zsófia és fia, István panaszolták, hogy 1469. június 15. körül, midőn Tuz János bán parancsára Szlavónia összes nemesi gyalogosakkal és lovasaikkal együtt a Zágrábnál folyó Száva gázlóinak a védelmére

- vonultak, novaszentmártoni Vitéz András katonáival Rojcsa mezővárosnál egy jobbágyot a saját házában megvert és kirabolt.
- 265 MNL OL DL 102 185.
- 266 MNL OL DL 107 022.
- 267 Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. I. közlemény. *Századok* 141. évf. (2007) 4. sz. 855.
- 268 Mályusz Elemér: *A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és a rendiség problémája*. Budapest, é. n. 381.
- 269 Kubinyi András: A mohácsi csata és előzményei. *Századok* 115. évf. (1981) 1. sz. 77.
- 270 Margalits Ede: *Horvát történelmi repertórium*. II. kötet. Budapest, 1902, 497.
- 271 Georgius Fejér: *Croatiae ac Slavoniae cum Regno Hungariae nexus et relationes*. Budae, 1839, 111–112.
- 272 MNL OL DF 252 069. Emilij Laszowski: Zaključci hrvatskoga sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka. *Vjesnik* 18. évf. (1916) 81–87. Átfogóan: Pálosfalvi: *Grebeni Hermanfi I.*, i. m., 875.
- 273 Kukuljević: *Jura regni I.*, i. m., 216–217.
- 274 „*in hoc congregatione generáli universitati nobilium et incolarum istius regni nostri Sclauonie*”. MNL OL DL 45865. Az eseményeket Tringli István tanulmánya alapján foglaljuk össze. Tringli: Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés, i. m.
- 275 „*prope civitatem Zagradiensem, pro reformatione status regni Slavoniae extirpandisque malefactoribus et nocivis hominibus, cunctis etiam maleficiis ac pravitatibus et malis abolendis, universis nobilibus eiusdem regni Slavonie Crisiensis, Zagradiensis, Varasdiensis, et Werewcze Comitatum Congregationem celebrare fecisset generalem*”. Kukuljević: *Jura regni I.*, i. m., 217.
- 276 Tringli: Az 1481. évi közgyűlés, i. m., 297.
- 277 MNL OL DF 268107.
- 278 MNL OL DL 38489.
- 279 MNL OL DL 34531.
- 280 Mályusz: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok III.*, i. m., 163–164.
- 281 Neumann: *Registrum Proventuum Regni Hungariae*, 228. (1107. sor) ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Familienarchiv Erdődy (FAE) Depot (D) 11130.
- 282 MNL OL DL 34940.
- 283 MNL OL DF 252111. Az oklevél átírását Neumann Tibor bocsátotta a rendelkezésemre, ezúton is köszönöm neki.
- 284 Bonfini: *Rerum Ungaricarum*, V., i. m., Liber 5. 726, 20–22, 39–40. sor.
- 285 Kukuljević: *Jura regni I.*, i. m., 230.
- 286 Leginkább katonai téren gyakorolta jogköreit személyesen a bán, de itt sem maradéktalanul. Pálosfalvi: *Grebeni Hermanfi II.*, i. m., 283.
- 287 Iványi: *A körmendi levéltár Memorabiliái*, i. m., 34–35.
- 288 Pálosfalvi: *Grebeni Hermanfi II.*, i. m., 281, 284–285.
- 289 MNL OL DL 104051.
- 290 Jakov Stipišić – Miljen Šamšalović: *Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 4. évf. (1961) 3486.
- 291 MNL OL DL 107135. 1500. október 25.
- 292 Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 256.

- 293 MNL OL DL 101393., „[...] *pro certis factis et negociis comodum et utilitatem huius regni concernentibus [...]*”. MNL OL DF 279472. Idézi: Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 257. „[...] *eo apparatu et ordine prout et quemadmodum in quadam congregatione ipsorum regnicolarum in estate proxime preterita Crisii celebrata contra potentes et sine lege viventes dominos sese mutuo videlicet regnicole nobis et econverso nos regnicolis ipsis obligaveramus in dicta congregatione fienda interfieri velitis*”. MNL OL DL 104192. Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 257–258.
- 294 DL 46830. Nelepeci Ferenc vicebán levele: „*Quia magnificus dominus Andreas Both de Bayna et Marcus Horwath de Kamykach regnorum Dalmacie, Croacie et Sclavonie bani etc. nobis commiserunt, ut omnibus iudlium tam in comitatu Zagrabiansi quam in Crisiensi committere deberemus, ut in omni loco proclamare deberent, ut domini regnicole tam taxam regie maiestatis quam pecunias exercitiales ad dietam sew congregationem proxime venturam Crisium portare deberent, tandem eciam omnes domini regnicolarum (!) tam cum equitibus tam eciam peditibus prompti et parati sint, ut dum predicti domini bani comiserint, mox gentes ipsorum movere deberent*.” Idézi: Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 259.
- 295 MNL OL DL 104192. Idézi: Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 260.
- 296 MNL OL DL 104194. Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 261.
- 297 MNL OL DL 101413. Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 266.
- 298 Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 274. „*nos iudlium tam Crisiensis quam eciam Zagrabiansis comitatuuum scripsimus, ut congregationem ipsam ad diem dominicum post festum ipsius beati Andree apostoli nunc venturum immediate sequentem in oppido Rachya celebrandam more solito proclamare et promulgari facere debeant, hoc eciam eisdem scripsimus, ut eisdem dominis regnicolis sub oneribus et gravaminibus consuetis insinuent, quatenus unusquisque taxam presentem regie maiestatis de bonis suis provenientes ad eandem congregationem importare debeant*”. MNL OL DL 25527.
- 299 Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 274–275.
- 300 MNL OL DL 104227. 1510. dec. 13. Iványi Béla: *A körmendi levéltár missilis levelei. (I. rész, középkor, 1454–1526.) (Litterae missiles in tabulario principum de Batthyány reperibiles Pars prima, 1454–1526.)* (Körmendi Füzetek 5.) Körmend, 1943, 63. reg.
- 301 Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 284–285. az oklevél: MCZ III. 95.
- 302 Mesić: *Gradja*, i. m., 155.
- 303 Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 294. MNL OL DL 107946/f. 22–23.
- 304 Arch. I. 100.
- 305 Mesić: *Gradja*, i. m., 165–166.
- 306 MNL OL DL 101510 – 101511.
- 307 Kukuljević: *Jura regni I.*, i. m., 265–266.
- 308 Kubinyi András: Beriszló Péter és budai szereplése. In: *Uő: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* (METEM 22.) Budapest, 1999, 176–177.
- 309 Iványi: *A körmendi levéltár missilis levelei*, i. m., 136. reg.
- 310 Varga: *Az 1527. évi horvát-szlavón kettős „királyválasztás”,* i. m., 1108–1112.
- 311 Horvát véghelyek oklt., LXXXIV.
- 312 „*quod nobis in congregatione generali universitatis dominorum et nobilium regnicolarum dicti regni Sclavonie pro festo beati Martini episcopi et confessoris proxime praterito unacum vicebano nostro magistro viceprothonotario ac iudlium comitatus Crisiensis ceterisque sedis nostre iudicare iuratis assessoribus in sede nostra iudiciaria hic Crisii constitutis et existentibus*”. MNL OL DL 106793.
- 313 MNL OL DF 232670. Mesić: *Gradja*, i. m., 216.

- 314 MNL OL DL 23621.
- 315 Mesić: *Gradja*, i. m., 210–211.
- 316 Iványi: *A körmendi levéltár missilis levelei*, i. m., 168. reg. 1525. október 5. Buda. Szalkai László Batthyány Ferencnek.
- 317 Horvát véghelyek oklt., CCCXXVIII. (1525. december 3.)
- 318 Mesić: *Gradja*, i. m., 246.
- 319 Iványi: *A körmendi levéltár missilis levelei*, i. m., 182–183. reg.
- 320 *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*, i. m., 211.
- 321 *Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései*. Fordította: Bartoniek Emma. (Napkelet könyvtára 12.) Budapest, 1926, 112.
- 322 MNL OL DL 34861. (1428), 107576. (1465), 34502. (1468) A templom történetére: Zorislav Horvat: Crkva Sv. Križa. *Cris. Časopis Povijesnog društva Križevci* 7 évf. (2005) 1. sz. 24–41.
- 323 Romhányi Beatrix: *Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon*. *Aetas* 20. évf. (2005) 4. sz. 100.
- 324 Zdenko Balog: Crkva sv. Križa – svjedok prvih stoljeća Križevaca. *Kaj* 2. évf. (1997) 52.
- 325 Varga Szabolcs: Az atyinaí ferences kolostor alapításának háttere: Megjegyzések a ferences kolostorok és a városfejlődés kapcsolatáról Körös vármegye példáján keresztül. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)* 19. évf. (2012) 3. sz. 229–230.
- 326 MNL OL DL 34595. Mályusz: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei* II., i. m., 198–199.
- 327 MNL OL DF 267972.
- 328 Iványi: *A körmendi levéltár missilis levelei*, i. m., 168. reg.
- 329 MNL OL DL. 8292. ZsO I. 5187. reg.
- 330 MNL OL DL 32476.
- 331 Pálosfalvi Tamás: *Cilleiek és Tallóciak*, i. m., 59.
- 332 „*in presenti festo beatorum Fabiani et Sebastiani Martyrum hic in oppido Zdencz una cum certis Magnatibus Proceribusque et Nobilibus dicti Regni Sclavonie pro excogitandis et adinveniendis viis, modis, atque remediis, quibus predictum Regnum seu a rabie sevissimorum Turcorum iam fere in parte maiori lacessitum et conculcatum ab eorundem Thurcorum ulterioribus insultibus et perturbacionibus eripi et defensari possit, congregati fuisset, certosque exinde fractatus peregissemus, tunc inter ceteros in Christo Pater dominus Osvaldus Episcopus Ecclesie Zagrabiensis personaliter ab una, item [...]*” Kukuljević: *Jura regni I.*, i. m., 216–217.
- 333 Uo.
- 334 ZsO II. 257.
- 335 MNL OL DL 46830. Nelepeci Ferenc vicebán levele: „*Quia magnificus dominus Andreas Both de Bayna et Marcus Horwath de Kamychach regnorum Dalmacie, Croacie et Sclavonie bani etc. nobis commiserunt, ut omnibus iudlium tam in comitatu Zagrabiensi quam in Crisiensi committere deberent, ut in omni loco proclamare deberent, ut domini regnicole tam taxam regie maiestatis quam pecunias exercitiales ad dietam sew congregacionem proxime venturam Crisium portare deberent, tandem eciam omnes domini regnicolarum (!) tam cum equitibus tam eciam peditibus prompti et parati sint, ut dum predicti domini bani comiserint, mox gentes ipsorum movere deberent.*” Idézi: Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 259.
- 336 „[...] *nos iudlium tam Crisiensis quam eciam Zagrabiensis comitatuum scripsimus, ut congregacionem ipsam ad diem dominicum post festum ipsius beati Andree apostoli nunc venturum immediate sequentem in oppido Rachya celebrandam more solito proclamare et promulgari facere debeant, hoc eciam eisdem scripsimus, ut eisdem dominis regnicolis sub oneribus et*

- gravaminibus consuētis insinuent, quatenus unusquisque taxam presentem regie maiestatis de bonis suis proveniente ad eandem congregacionem importare debeant* – írta Ernusz János bán Kanizsai Györgynek november 16-án Kaproncáról. MNL OL DL 25527. Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 274.
- 337 Tringli: *Az 1481. évi közgyűlés*, i. m., 298.
- 338 MNL OL DL 34940. *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok III.*, i. m., 166–167.
- 339 MNL OL DF 231238. Idézi: Pálosfalvi: *Cilleiek és Tallóciak*, i. m., 96.
- 340 „*Illud iuramentum ad quod deponenda pro administranda istic causantibus iustitia et observandis iuribus ipsius Regni nostri, more aliorum Banorum predecessorum scilicet suorum ex Regni ipsius nostri vetusta consuetudine, tuetur in eorum medio nondum deposuisset [...] firmiter etiam committimus, ut si consuetudo ipsa Regni ipsius nostri id requirit extunc non expectato superinde ulteriori mandato nostro praescriptum iuramentum iuxta statuta eiusdem Regni et predecessorum vestrorum Banorum consuetudine in loco consueto deponere modis omnibus velit et faciatis, ne exinde ipsi nobilis de cetero in Juribus et negociis ipsorum defectum aliquem patiantur.*” MNL OL DL 47097.
- 341 Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 277.
- 342 MNL OL DL 37866.
- 343 A témához a legnagyobb haszonnal az alábbi műveket forgattuk: Pálosfalvi: *Grebeni Hermanfi I–II.*, i. m., Uő: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m.
- 344 Klaić: *Hrvatsko kraljevstvo*, i. m., 143.
- 345 Novák Ádám: *Középkori magyar pecsétek Varsóból*. In: *Történeti Tanulmányok. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa*. XXVI. kötet. Debrecen, 2018, 28.
- 346 Szentpétery Imre: *Hédervári Imre 1447-iki felmentő levele*. *Turul* 20. évf. (1902) 4. sz. 154–156.
- 347 MNL OL DF 252 061. Idézi: Pálosfalvi, *Grebeni Hermanfi II.*, i. m., 298.
- 348 MNL OL DF 244182. Pálosfalvi: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m., 104.
- 349 Arch. II. 510–520.
- 350 „*de voluntate et mandato regie maiestatis pro deputandis et deligendis nunciis ad congregationem generalem pro festo beati Gregorii pape proxime affuturo in civitate Strigoniensi celebrandam in persona totius regni Sclavonie mittendis.*” MNL OL DL 37866.
- 351 MNL OL DL 102338.
- 352 Pálosfalvi: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m., 102.
- 353 Uo., 126.
- 354 MNL OL DF 252117. Idézi: Pálosfalvi: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m., 38.
- 355 „*quando universitas nobilium regni nostri Sclavonie generaliter vel partialiter pro aliquo eorum negotio apud nostram maiestatem [...] pro movendo ab incolis ipsius regni aliquas collectas vel denarios fumaes exigere ordinarunt, semper ipsi populi et iobagiones prefati capituli a solutione huiusmodi collectarum vel denariorum fumaalium in medium ipsorum regnicolarum solvi debendorum exempti fuerint et supportati.*” MNL OL DF 256108. Pálosfalvi: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m., 102.
- 356 Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon*. Oklevéltár X. Pest, 1853, 120.
- 357 Novák Ádám: *Fejezetek az 1439–1457 közötti magyar történelemből – 4. rész: A törekeny béke*. <https://ujkor.hu/content/fejezetek-az-1439-1457-kozotti-magyar-tortenelembol-4-resz-torekeny-beke> (A letöltés ideje: 2022. május 5.)
- 358 Szentpétery: *Hédervári Imre 1447-iki felmentő levele*, i. m., 154–156.
- 359 MNL OL DF 268080.

- 360 „*Quod inter ceteros nuncios regni nostri Sclavonie ad nos missos, nostre Celsitudinis venientes in conspectum Egregii et Nobiles, fideles nostri dilecti Heningus miles de Zomzdvar et Petrus filius Georgii de Byzad, Nuncii universitatis Nobilium ac aliorum possessionatorum hominum comitatus Zagrabiensis, in ipsorum ac eiusdem universitatis nominibus et in personis nobis ac Prelatis, Baronibus et Consiliariis nostris exposuerunt.*” MNL OL DF 218846 Kukuljević: *Jura regni I.*, i. m., 202–203.
- 361 MNL OL DL 34897. 1463. március 17.
- 362 Pálosfalvi: *Grebeni Hermanfi II.*, i. m., 279.
- 363 MNL OL DL 16200.
- 364 MNL OL DL 33 418. Pálosfalvi: *Grebeni Hermanfi II.*, i. m., 279.
- 365 MNL OL DF 252 046. Pálosfalvi: *Grebeni Hermanfi II.*, i. m., 280.
- 366 Pálosfalvi: *Grebeni Hermanfi II.*, i. m., 287–288.
- 367 Pálosfalvi: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m., 292.
- 368 Uo., 294. MNL OL DL 102 176.
- 369 „*supervenerunt iterato ad nos fideles nostri Nobiles Petrus de Byzad, Andreas Kapitanffy de Desznice ez Johannes Viti de Korbova, nomine et in persona universorum Nobilium ceterorumque incolarum tocius dicti Regni nostri Sclavonie*”, majd végül megegyeztek és az erről szóló dokumentumot „*concordia litteras fassionales sub sigillo palatinali premissa omnia ratificantes et adprobantes quintodecimo die datarum presencium universi Nobiles et incole tocius Regni nostri Sclavonie ipsi domino Episcopo dare debebunt et tenebuntur. Ad quod se prefati Petrus de Byzad, Andreas Kapitanffy de Desznice ez Johannes Viti de Korbova in persona tocius universitatis Nobilium obligaverunt coram nobis ac Prelatis et Baronibus nostris.*” Kukuljević: *Jura regni I.*, i. m., 211–213. Pálosfalvi: *Grebeni Hermanfi II.*, i. m., 298.
- 370 MNL OL DF 278099.
- 371 MNL OL DL 102198.
- 372 Pálosfalvi: *Grebeni Hermanfi II.*, i. m., 303.
- 373 MNL OL DF 268111.
- 374 MNL OL DF 268 111.
- 375 MNL OL DF 252 109.
- 376 MNL OL DF 252 107., MNL OL DF 252 108.
- 377 MNL OL DF 252 107.
- 378 Neumann: *Békekötés Pozsonyban II.*, i. m., 328–329.
- 379 Uo.
- 380 *Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526.* Mitgetheilt von Friedrich Firnhaber. In: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen.* III. Wien, 1849, 515–515. MNL OL DF 287346.
- 381 Hatvanhárom név és hatvankét pecsét szerepel az oklevélen. Uo., 315. A sokpecsétes kiadványokra: Lövei Pál „[...] jelen levelünket [...] szokott pecsétjeinkkel meg is erősítettük [...]” Sokpecsétes oklevelek megpecsételési folyamata. In: „*A feledés árja alól új földeket hódítok vissza*”. *Írások Tímár Árpád tiszteletére.* Budapest, 109–117.
- 382 Neumann: *Békekötés Pozsonyban II.*, i. m., 324.
- 383 Uo., 327. A várpalotai egyezmény szövege. MNL OL DL 19 746. kiadása: Šišić: *Rukovet*, i. m., 321–323.
- 384 Lujo Margetic: *Državnopravni položaj Hrvatske doba krbavske bitke.* In: Dragutin Pavličević (ur.): *Krbavska bitka i njezine posljedice.* Zagreb, 1997, 28.
- 385 CJH I. 480. 6. lj.

- 386 Borsa Iván: *Somogy vármegye címereslevele és első pecsétje 1498*. H. n. [1998].
- 387 „*nam Regnum hoc inter duo iumina, videlicet Savvm et Dravvum constitutum, contra et aduersus Thurcos, Christianitatis perpetuos hostes et inimicos, šibi proxima loca tenentes, continua bella exercet, et ita se armis tutatur et conseruat, vt vix earn Regionem Thurcus vnquam ingreditur, quin accepta grauissima clade et calamitate ex eodem Regno nostro recedat. Quapropter non immerito hoc ipsuim Regnum nostrum vnum precipuum scutum vel potrus antemurale huius Regni nostri Hungarie apellaverimus.*”
- 388 „*isdem armis in sigillo per impressionem cere rubree, quantum in litteris et epistolis missilibus omnibus in rebus nomine Universitatis sue uti, frui et gaudere possint et valeant*”. MNL OL DF 286307 Kiadása: Ivan Bojničić: Grbovnica kraljevine „Slavonije”. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 1. évf. (1895) 1. sz. 14–15.
- 389 Ivan Bojničić: Pečat kraljevine od godine 1497. *Vjesnik* 3. évf. (1901) 69. Božić–Ćosić: *Hrvatski grbovi*, i. m., 86–88.
- 390 MNL OL DF 244182. Pálosfalvi: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m., 104.
- 391 Stipišić–Šamšalović: *Isprave*, i. m., 3486.
- 392 MNL OL DF 252117. Pálosfalvi: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m., 38.
- 393 MNL OL DF 268 116. Idézi és a datálás kérdését megoldja: Neumann Tibor: Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején. In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon*. Budapest, 2014, 47.
- 394 Stipišić–Šamšalović: *Isprave*, i. m., 3745.
- 395 Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 256. Klaić: *Hrvatsko kraljevstvo*, i. m., 142.
- 396 Iványi: *A körmendi levéltár Memorabiliái*, i. m., 28.
- 397 Mesić: *Gradja*, i. m., 144.
- 398 „[...] *pro deputandis et deligendis (!) nunccis ad congregacionem generalem pro festo beati Gregorii pape proxime affuturo in civitate Strigoniensi celebrandam in persona tocius regni Sclavonie mittendis*” tartanak gyűlést Körösön. MNL OL DL 37866. Idézi: Pálosfalvi: *Bajnai Both*, i. m., 278.
- 399 MNL OL DL 47097.
- 400 Arch II. 518–521.
- 401 MNL OL DL 102338. Pálosfalvi: *A középkori magyar országgyűlések*, i. m., 109.
- 402 Iványi: *A körmendi levéltár Memorabiliái*, i. m., 54.
- 403 Uo., 55.
- 404 Mesić: *Gradja*, i. m., 246.
- 405 Iványi: *A körmendi levéltár missilis levelei*, i. m., 174. reg.

I. 2. AZ 1527. ÉVI HORVÁT ÉS SZLAVÓN
„KIRÁLYVÁLASZTÓ” GYŰLÉS

8. A cetini gyűlés 1527. január 1-jén horvát királlyá választja Habsburg Ferdinándot. Dragutin Weingärtner olajfestménye, 1889

A horvát történetírásban komoly kultusza és szakirodalma van az 1527. január 1–3. között lezajlott cetini horvát gyűlésnek. Ez nem véletlen, hiszen a horvát-szlavón rendek legkésőbb a 18. század elejétől innen eredeztették a középkori horvát–magyar államközösség végét, és a szuverenitásuk visszaszerzését látták ebben az eseményben.¹ Velük szemben a magyar történetírás jóval kevesebb figyelmet szentelt a témának, és inkább a pillanatnyi politikai helyzet függvényeként, mintegy anomáliaként értelmezték az eseményeket. A források alapján ugyanis inkább arra következtetésre jutottak, hogy a kora újkori gyűlésekre különösebb hatást nem gyakorolt, és azok menetében, belső mechanizmusaiban inkább a középkorban a Szlavónia esetében már megfigyelt gyakorlat élt tovább.² Az nyilvánvaló – elég csak az uralkodók címeit megtekinteni, miként erről a későbbiekben még lesz szó –, hogy a horvát királyi cím később sem szakadt el a magyartól, azaz a horvát–magyar államközösség nem ért véget ekkor, ám ettől függetlenül a cetini rendezvényt számos különlegessége okán mindenképp kitüntetett szerep illeti meg a horvát országgyűlések között, így érdemes közelebbről szemügyre venni.

1526. augusztus 29-én II. Lajos örökös nélkül tűnt el a Csele mocsarában, üresen hagyva ezzel a cseh és a magyar trónt. Szeptember 8-án már Habsburg Ferdinándnak is pontos ismeretei voltak sógora haláláról,^{*} és azonnal trónkövetelőként lépett fel. Ehhez először híveket kellett gyűjtenie az országban, és ennek érdekében megbízta Sigismund Dietrichstein stájer kapitányt valamint Hans Auersperg udvari tanácsost, hogy megbízólevelével keressék fel a szlavón rendeket, és kérjék a nemesség támogatását királlyá választásához. Ferdinánd ebben a levelében világosan leszögezte, hogy örökösödési jogánál és a korábban megkötött szerződéseknél fogva tart igényt

* Az előző napon még olyan leveleket küldött Szapolyai Jánosnak és Batthyány Ferencnek, amelyben a királyuk melletti kitarásra buzdította őket. Mon. Habs. I. 14. Anton Gevay: *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich un der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert.* 1527–1532. (I.) III–IV.

a trónra,³ a szabad királyválasztás, mint a hatalom megszerzésének legitim módja, fel sem merült a környezetében. A főherceg a követein keresztül természetesen megígérte a szlavón nemeseknek, hogy rövidesen kiűzi az oszmánokat, az országot pedig megőrzi eredeti állapotában. Cserébe a segítségüket kérte, hogy szerencsétlenül járt rokona helyére léphessen. A főherceg nyílt lapokkal játszott, világosan kifejtette jogalapját, és ehhez egészen december közepéig makacsul ragaszkodott. Hasonló tartalmú levéllel bocsáthatta el küldötteit, Frangepán Kristófot, Jurisics Miklóst és Hans Pichlert a horvát rendekhez is.* Ferdinánd valójában régi recept szerint dolgozott, hiszen Miksa is hasonló ajánlatokkal házalt az 1490-es években a horvát előkelőknél. Az újdonság az volt, hogy a szlavón rendek mint „*universitas*” támogatását kérje, ilyenre ugyanis korábban nem volt példa. A Mátyás halálától eltelt három és fél évtized politikai változásai érlelték meg Ferdinánd kísérletét, aki ekkor már joggal gondolhatta azt Szlavóniáról, hogy Horvátországhoz hasonlóan a maga oldalára tudja állítani. A szeptember 23-án Kaproncán összegyűlő szlavóniai nemesség azonban kitért az azonnali válaszdadás elől, és a tanácskozásról szóló beszámolót Ferdinánd vegyes érzelmekkel olvashatta. Az mindenképp pozitívum volt, hogy az összegyűltek megválasztották Frangepán Kristófot vezérüknek,** és megszavaztak portánként egy forint hadiadót az oszmánok elleni védekezésre. A közhangulatról tudósító hírek viszont arról szóltak, hogy a nemességnek korántsem tetszett Ferdinánd viselkedése. A nemesek és a köznép egyaránt úgy vélte, hogy a főherceg először szerezze vissza az országot az oszmánoktól.⁴ A fellépése egyáltalán nem segítette a helyzet konszolidálásában, és nem oltotta el a szlavón köznemesség soraiban érzékelhető évtizedes németellenes hangulatot.⁵ A rendek mindenesetre elhatározták, hogy tárgyalni fognak Ferdinánddal, és elküldték hozzá követként Frangepán Kristófot, Erdődy Simon zágrábi püspököt, Dësházy Istvánt, Bradács Imrét, Kasztellánfi Jánost, Kecer Ambrust és Brodarics Mátyást.⁶ A névsor alapján a tartomány vitathatatlanul legbefolyásosabb személyei (Frangepán, Erdődy) mellett a kitűnő udvari kapcsolatokkal bírók (Dësházy, Kasztellánfi, illetve a kancellár fivére révén Brodarics és a királyi familiáris Bradács) kapták meg ezt a sok diplomáciai érzéket kívánó megbízatást.

Fontos adalék, hogy Batthyány Ferenc, a hivatalban lévő bán nem vett részt a kaproncai gyűlésen. Ő szeptember végén Varasdon tartott gyűlést a vármegye közös-

* A megbízóleveleiket szeptember 8-án, az utasításokat pedig egy héttel később állították ki. Mon. Habs. I. 2, 4.

** Szlavónia mellett Pozsega és Somogy megyék küldöttei is megjelenhettek a gyűlésen, ők is felkérték Frangepánt, hogy legyen a – bizonytalan jogkörű – védelmezőjük. Zárai Jeromos beszámolója szerint: „*Si hanno congregati alquanto contati insieme et hanno creato et leuato et acetato con plenaria autorita sua signoria per defensor et governatore loro, al antescritto modo, cho hanno fatto quelli de sclauonia et con grande amplitudine et autorita, etiam hanno mandato da sua signoria tutti li altri contati de qua del danubio, quali sono XII., pregando sua signoria li uoglia etiuum acctar soto lombra et protezion sua, come sua signoria a fato sclauonia, e posega e barania, u semogia et salla.*” A kaproncai gyűlés lefolyásáról és a közhangulatról lásd Franjo Rački: Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnike ml. Sanuda g. 1526–1533. *Starine* 15. évf. (1883) 180–181.

ségének, ahol elérte, hogy a Frangepán emberének tartott Alapi János helyett az ő jelöltje, gersei Pető Tamás nyerje el a varasdi ispánságot.⁸ Ekkor már látszott, hogy a közhangulat által magasra emelt gróf és a bán között komoly nézeteltérések feszültek. A pillanatnyilag sokkal népszerűbb Frangepán olyan jogköröket kapott Szlavóniában, amelyeket a mind népszerűtlenebbé váló Batthyány gyakorolt korábban.* A bán külön nehezményezte, hogy a rendek által megajánlott adót nem az ő emberei szedhetik be, és abból inkább Frangepán százfőnyi lovasságának a zsoldját fedezték.⁹ Ennek ellenére nem volt hajlandó lemondani, és a helyzetet csak bonyolította, hogy a trónharcok mellett a határok védelmére is gondot kellett viselnie az ősszel. A helyi oszmán parancsnokok ugyanis megpróbálták kihasználni a zavaros helyzetet, és ismételten heves támadásokat intéztek Jajca körzetében. Ezért Mária királyné október 1-jén megparancsolta a szlavón rendeknek, hogy küldjenek utánpótlást a boszniai végvárba, mert az őket is védi.¹⁰

1526 őszén Szapolyai és Ferdinánd egyaránt megpróbált minél több nemest magához édesgetni. Október közepén a szlavón követség megérkezett Pozsonyba Erdődy Simon zágrábi püspök vezetésével. A királyi utasítás értelmében a főherceg követei, Georgius Kreutzer laibachi dékán, és Erasmus de Dornberg tanácsos mindent megígérhettek a szlavón küldöttségnek, és meg kellett említeni előttük, hogy ha állhatatosak maradnak Ferdinánd hűségén, akkor jutalmuk nem marad el.¹¹ Arra szerették volna rávenni Erdődty, hogy ismerje el a főherceget magyar királynak az örökösödési jog alapján. Erre minden jel szerint a püspök nem volt hajlandó, és 22-én inkább továbbindult Pozsonyból Ferdinándhoz. Nádasdy ekkor azt tanácsolta urának, hogy nyugodtan ígérjen meg neki mindent, mert idővel a püspök maga fogja kérni azok felmondását.¹² A tárgyalások további menetéről nincsen információnk. A következő hetekben Ferdinánd helyzete Magyarországon sokkal rosszabbra fordult. Hiába választották meg a cseh rendek október 23-án királyukká, a magyar nemesség többsége Szapolyai mellé állt, akit november 10-én szabályos körülmények között megválasztottak, majd Szent Márton napján a Szent Koronával törvényesen megkoronázták Székesfehérváron. Ez alapjaiban rengette meg Ferdinánd pozícióit, mert a koronázás hírére az addig leghűbb emberei között számontartott Frangepán Kristóf is átpártolt Szapolyaihoz, és nem sokkal később – vagy vele egy időben – követte őt Erdődy Simon is.** Hiába küldte szét Mária a burkolt fenyegetéssel és ígéretekkel teli meghívókat a pozsonyi országgyűlésre, november közepére Ferdinánd – a német

* Azt nehezményezték a rendek, hogy Batthyány nem jött be a tartományba, és magukra hagyta őket.

** Frangepán november 10-én azt kérte Ferdinándtól, hogy nevezze ki magyarországi főkapitánynak, Erdődtyt pedig tegye sztergomi érsekké. 14-én Győrből megismételte az Erdődtyvel kapcsolatos kérését, és ígéretet tett arra, hogy visszatér Szlavóniába és ráveszi a püspököt a komáromi gyűlésen való részvételre. Ezek után a következő napokban mégis Szapolyai udvarában tűnt fel. Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846, 194.

katonákkal megrakott Pozsony és Sopron városok, valamint Horvátország kivételével – kiszorult az országból.¹³

János király az év utolsó két hónapjában mindent megtett kormányzatának megszervezéséért.¹⁴ November 25-én kinevezte Frangepán Kristófot horvát-szlavón bánnak és országos főkapitánynak. Erdődy Simon (papíron) egri püspök lett, Bodó Ferenc pedig, akinek a nővérét Tahy János egyik familiárisa vette el, szerémi kapitány.¹⁵ Az ország többi részéhez hasonlóan Szlavónia is elfogadta Szapolyai uralmát. Döntésükben szerepet játszott a már említett németellenes közhangulat, valamint hogy nekik különösen érdekükben állt a bizonytalanság megszüntetése. Zágráb és Varasd megyékről már november elején az a hír járta, hogy ahhoz állnak, akit előbb megválasztanak.¹⁶ November végén Mária királyné arról panaszkodott Batthyány Ferencnek, hogy Pethő Tamás varasdi ispán – mint láttuk Batthyány embere – Frangepán Kristóf számára szedte be a birtokain a megszavazott hadiadót.¹⁷ A szlavóniai harmincadhelyeket is zökkenőmentesen vette birtokba Horváth Mihály, Thornallyai Jakab kincstartó embere, aki Zágrábból irányította a hivatalát.¹⁸ Az év végére János király hatalma megszilárdult Szlavóniában, és ennek legfőbb helyi letéteményese Frangepán Kristóf volt.¹⁹

Vele szemben Ferdinánd 1526. december elejére szinte minden támogatóját elvesztette Szlavóniában, egyedül a hozzá töretlenül hű horvát nemességben bízhatott a régióban. Ezért különösen értékes volt számára a Pozsonyból november 20-a után* Bécsbe érkező horvát küldöttség, amelynek tagja volt Korbáviai János gróf, Perusics János és Kriszenics Gáspár.**²⁰ A következő két hétben az uralkodó megbízottjain keresztül arra kívánta rávenni őket, hogy választás nélkül ismerjék el királyuknak, és ezért cserébe sok áldozatra is hajlandóknak mutatkozzon. A horvát küldöttek azonban csak annyit ígérhettek, hogy megvárják Pozsonyban a magyar országgyűlést – ami egyébként nem lett volna kötelességük. Ferdinánd erre válaszul december 5-én Paul Oberstein bécsi prépostot, Jurisich Miklóst, Hans Katzianert, valamint Hans Püchlerl látta el megbízólevelével, hogy teljhatalmú megbízottakként képviseljék a következő, rohamtempóban összehívott horvát gyűlést.²¹

A pozsonyi országgyűlésen Ferdinándnak be kellett látnia, hogy eredeti elképzeléseit még a hozzá hű magyar nemeseknél sem tudja keresztülvinni. A csehek után ugyanis a magyar rendek sem voltak hajlandók elismerni uruknak az örökösödési szerződések alapján, hanem továbbra is következetesen ragaszkodtak a szabad választáshoz. Ferdinánd hiába tiltotta meg, hogy Bátori István nádor királyválasztó országgyűlésre hívja össze Pozsonyban a rendeket, a magyar kikiáltó már erre invitálta

* Ferdinánd november 27-én parancsolta meg Jorg Khembseer osztrák kamarásnak, hogy a Bécsbe érkező horvát követség ellátásáról gondoskodjék. HSS I. 29.

** Fraknoi alapján a szakirodalom többnyire összemossa az Erdődy vezette szlavóniai és a (talán Korbáviai vezette) horvát küldöttséget, így a püspököt szerepeltetik a horvát delegáció vezetőjeként is. A két követség látogatása között több hét telt el, és november 10-én Erdődy már a szlavóniai Csázmán volt, innen keltezte levelét a zágrábi káptalannak. HSS I. 21. okl.

a közeli nemességet a pozsonyi városháza ablakából december 15-én. A következő napon a helyi, Szűz Mária tiszteletére felszentelt ferences kolostorban gyűltek össze a meghívottak, ahol a nádor vezetésével és beszédével vette kezdetét a diéta. Bástori hosszasan ecsetelte az ország állapotát, amelyből szerinte csak Ferdinánd képes kiutat találni, és erre rímelt rá a Habsburg főherceg (és ekkor már cseh király) követeinek kortesbeszéde is. Ennek végén, a Szapolyai Jánost gyalázó történetek után a küldöttek felmutatták a Habsburg Frigyes és Mátyás, valamint a Miksa és Ulászló közötti örökösödési szerződéseket, majd az özvegy Mária királyné magyar megbízottai hosszú történeti fejtegetésben próbálták a Habsburgok jogalapját mindjobban körbebástyázni a magyar múltból vett példákkal. A magyar nemesek hosszasan vitatkoztak a hallottakon, végül december 17-én a nádor első szavazatával megválasztották Magyarország királyává Ferdinándot a gyűlésen ugyancsak helyet foglaló horvát nemesek jelenlétében.²²

A hírre Szapolyai ismét aktívabbá vált, Batthyányt azonnal megfosztotta Vas vármegye főispáni címétől, Frangepán Kristófnak adta a vranai perjelséget, Zengg városát, Bihácsot és több, Bástori kezében lévő uradalmat, valamint tízezer forint értékben elzálogosította Pápát, másik tízezer forintot pedig készpénzben küldött neki.²³ Batthyány hezitálásának ezzel vége szakadt, a személyében támadott főnemes újfent aktív politikálásba kezdett. December 21-én terjedelmes levélben számolt be Ferdinándnak Frangepán megválasztásáról, és felhívta a figyelmét Bihács várának jelentőségére. Azt vallotta, hogy akié a vár, a horvát nemesek azt követik, így sem a törököknek, sem Kristóf bánnak nem szabad átengedni. Ugyanakkor parancsot küldött a szlavón nemességnek is, hogy ne merjék elfogadni Frangepánt, valamint üzent Zenggebe is Krusics Péternek, hogy ne adja át a rábizott erősségeket a gróf embereinek.²⁴

Ezek után akár ő is részt vehetett volna a január 1-jén Cetinben összeülő horvát gyűlésen, erre azonban nem került sor. Így nem láthatta, hogy a decemberi pozsonyi magyar országgyűlés megannyi elemét átvették a szervezők, beleértve a lassú gyülekezést is. Ferdinánd követei december 24-én csalódottan konstatálták, hogy senki nem várta őket, így ők érkeztek elsőként a gyűlés színhelyére, és csak lassan, komótosan gyűltek össze a horvát előkelők a városban. Újév napján a cetini ferences kolostorban törvényes bán hiányában (kamicsáci) Tuskanics András knini püspök és topuszkói apát elnökölt, és ő adta meg a lehetőséget a Paul Oberstein bécsi prépost, Hans Katzianer, Jurisics Miklós és Hans Püchler mahau (Grad Mehovo) várnagy alkotta küldöttségnek, hogy megbízólevelük felmutatása után előadják uruk kérését. A horvát rendek által utólag kiállított oklevélből kiderül, hogy „Ferdinánd őfelsége, Isten kegyelméből Csehország és Horvátország királya [...] a szlavón határvidék ura” („*dominus Ferdinandus dei gratia Bohemie et Croacie rex [...] dominus marchie Slavonicie*”) követei arra kérték az összegyűlt nemeseket, hogy ismerjék el őt és feleségét, Annát, Magyarország, Csehország és Horvátország királynéját („*Croatie Reginam*”) jogos és természetes uruknak, és tegyék le előttük a hűségüket.²⁵ Miután a nemesek

megvizsgálták Ferdinándnak a Magyar Királyságra formált jogát, és úgy ítélték, hogy a pozsonyi országgyűlésen törvényesen választották meg, ők is megválasztották Horvátország királyának és királynőjének, és még ebéd előtt ezt nyilvánosan kihirdették.²⁶ Ezek után Oberstein bécsi prépost után feltartott ujjal, szóról szóra elismételve esküt tettek, hogy Ferdinándot, Annát és utódaikat törvényes uraiknak elismerik, majd átmentek a Sarlós Boldogasszony tiszteletére szentelt ferences kolostor templomába, és ott óriási harangzúgás közepette elénekelték a *Te Deumot*, végül kiállították a jelen oklevelet, amelyet pecsétjükkel is elláttak.

A résztvevők létszámát két dokumentumból becsülhetjük meg. Január 1-jén Tuskanics András, Korbáviai János, Zrínyi Miklós, Frangepán György, Kristóf és Farkas, Blagay István grófok, valamint Pernyai Kristóf, Tumpics Bernát, Kobasics János, Jankovics Pál, Krisanics Gáspár, Csupcsics Tamás, Zklobics Mihály, Babonosics Miklós, Othmics Gergely zágrábi szolgabíró, Othmics Antal, Novákovics János, Isacsics Pál, Gusics Gáspár, Zimics István „*ceterisque universi nobiles et proceres, necnon comitatum, civitatum et districtuum populorum regni Croatiae universitas*” értesítették Ferdinándot a döntésről. Azaz hét arisztokrata és tizennégy köznemes írta alá név szerint a Ferdinándot királyként való határozat elfogadását.²⁷ Két nappal később azonban készült egy lista, amelyen a Ferdinándtól nyolcszáz lovasra zsoldot húzók nevei és a kiállított lovasok száma szerepeltek. Mivel a hét előkelő neve – ők ötszázhatvan lovas fizetését kérték összesen – megegyezik a két nappal korábbi oklevélen szereplőkével, így érdemes átböngészni a lista második felét is. A rendkívül torzult névalakok közül kilenc egyértelműen beazonosítható (Pernyai, Tumpics, Krisanics, Zklobics, Othmics Gergely, Novákovics, Isacsics és Zimics), ők nyolcvanhat lovasra kértek zsoldot, és Othmicsot és Zklobicsot leszámítva a lista első felében szerepeltek. Rajtuk kívül további huszonegy személy neve szerepel – jellemzően három-öt lovasal – még a felsorolásban, köztük olyan, később ismertebbé váló családok képviselői, mint *Draskovich Bertalan, Patacsics Pál és Farkasics György*.²⁸ Elég valószínű, hogy köztük kereshetjük a *ceterisque universi nobiles* tagjait, így ha nem számítunk további névegyezésre, és kihagyjuk azt a lehetőséget, hogy valakik nem érkeztek meg 1-jén a gyűlésre, illetve elfogadjuk, hogy akiket említettek, azok ott is voltak, akkor negyvenketten vettek részt a gyűlésen. Ha elfogadjuk, hogy nem kell olyan résztvevőkkel számolnunk, akiket egyik dokumentumban sem említettek, akkor minden egyébkorrekció csökkenti ezt a létszámot.

Más nézőpontból mesélte el ugyanezt az eseményt egy másik forrásrészlet, amelyet Ferdinánd biztosai készítettek január 3-án. Eszerint 1527. január 1-jén a horvát rendek „egész nap vizsgálták, van-e a felségnek s nejének elegendő joga Magyarországon koronájához, s késő estig vitatván ezt, küldöttséget menesztének a biztosokhoz, jelentvén, hogy a felségnek s nejének elegendő igaz jussát Magyarország koronájára megismerték, minek ők nagyon örvendezének”.²⁹ Azaz a gyűlés valóban arról szólt, hogy az összegyűlt nemesek kit szeretnének királyuknak, ám a horvát királyi címet nem választották el – nem is tehették volna – a magyartól. Saját jogfelfogásuk szerint

azonban magyar királynak nem ismerhették el, ezt megtette már a pozsonyi országgyűlés, hanem csak az attól egyébként elválaszthatatlannak tartott horvát királyi címet erősíthették meg. Ezzel az aktussal 1102 után először a horvát rendek valóban kinyilváníthatták akaratukat, hogy kit óhajtanak uralkodójuknak, bár egy nemleges válasz ellenére is horvát király maradt volna Ferdinánd. Így viszont, újra fel kell tennünk a kérdést, hogy mit jelent ez. Miért volt ez fontos Ferdinándnak, miért ragaszkodtak hozzá a horvát rendek?

A cetini választás és a pozsonyi országgyűlés viszonya nagyban hasonlít a morva-sziléziai és lausitzi rendeknek az október 23-ai prágai királyválasztáshoz való kapcsolatához. Ott is a cseh rendek döntésétől függetlenül választották meg Ferdinándot uralkodójuknak, miközben a csehekkel ellentétben elismerték Ferdinánd örökösödési jogát a trónra.³⁰ Így már nem olyan meglepő a horvátok hasonló döntése.³¹ A horvát rendek a választásért cserébe kemény feltételeket szabtak az újdonsült királynak. Ezer lovast és kétszáz gyalogost kellett fegyverben tartania a horvát területeken, és közülük nyolcszáz lovast a horvát nemesek fogadhattak fel háromforintos zsolddal. E kérések nem voltak új keletűek, hiszen a korábbi években már állomásoztak osztrák csapatok horvát területen hadműveleti időszakban, a nyolcszáz lovas felfogadására tett kérvény pedig a Jagelló-korszakban megfigyelt rendszer szerves folytatásának tűnik. Ferdinánd megígérte továbbá azt is, hogy a végvárakat tisztességesen ellátja, a rendeket pedig jogaikban megőrzi. Ezenkívül az igazságszolgáltatás helyreállítására kinevezi az általuk elismert Jurisics Miklóst helytartónak (*locumtenens*), aki „*universis justitiam administret*”, és mellé négy horvát tanácsost a helyi nemesség tagjai közül.³²

A horvát rendek valójában szerződésenként, egyfajta biztosítékként fogták fel a cetini választást. 1527. április 28-án egy újabb gyűlésen már egy jóval szigorúbb hangvételű kérelmet terjesztettek fel uralkodójuk elé. Ebben kifejtették, hogy ők szabad akaratukból választották meg Ferdinándot („*illico libero arbitrio erga Maiestatem Vestram stetimus*”), miként mindig is cselekedtek („*libero arbitrio se conadiunximus circa Sacram Coronam Regni Hungariae, et post hoc, nunc erga Maiestatem Vestram*”).³³ Ezt követően – alig négy hónappal az események után – számonkérték Ferdinándon a január 1-jén tett ígéreteit. Alig burkolt fenyegetés is megjelent a rendek feliratában, miszerint ők szabad akaratukból választhatnak akár valaki más is királyuknak. Mindez természetesen politikai fikció volt, amelybe a rendek igyekeztek belekapaszkodni a folyamatos segítségnyújtás kierőszakolása érdekében, hiszen nem igazán maradt már eszköz a kezükben. 1535-ben a keserű tapasztalatok egyenesen arra indították a horvát nemességet, hogy visszakérjék Ferdinándtól az 1527. évi hűséglevelüket, és cserébe ők is vissza akarták küldeni Ferdinánd ígérvényeit, amelyekről addigra bebizonyosodott, hogy nem érnek többet pusztá papírnál.³⁴ A horvát nemesek tehát zsarolási potenciálként értelmezték a döntésüket, amelyet mindig csak Ferdinánddal szemben használtak, és sohasem hozták fel Frangepán, Szapolyai vagy a magyar országgyűlés ellen.

A cetini választás tehát nem a Magyar Királlyal való államjogi viszony elutasítása volt, hiszen döntésük indoklásában egyenesen hivatkoztak a pozsonyi választásra, még ha az elsején kelt oklevelükben kényszerűen kerülték is a Ferdinánd magyar királyi címére való utalást. Tehát különleges helyzetnek igen, de elszakadási törekvésnek nem értékelhetjük ezeket az eseményeket. A horvát nemesség számára továbbra is fontos maradt a Szent Korona, valamint a Magyar Királysághoz való tartozás. A cetini gyűlésről készített beszámolójukban ugyanis a biztosok leírták, hogy meglátogatta őket a zenggi kapitány helyettese, aki ura nevében azt közölte velük, hogy Krusic Péter kész átadni a várakat, ha Ferdinánd megszerzi a magyar koronát.³⁵ Jellemző Krusicra, hogy a fennhatósága alatt álló Zengg város bírái „(*nos iudices ordinarii civitatis Segniae sacrae coronae Hungariae subjectae*)” csak 1527. június 20-án fogadtak esküt Ferdinánd magyar királynak, amikor a német csapatok már benn jártak Magyarországon.^{*36}

A horvát királyválasztás különleges jelentőségét mutatja, hogy történelem folyamán erre többet nem találunk példát, és a következő uralkodók visszatértek a középkorban bevált gyakorlathoz. Az eset egyedi voltát tanúsítja az is, hogy még a horvát nemesség sem tartotta magát az általa kitalált uralkodói titulátúrához, és leveleikben néhány nap múlva ismét Ferdinánd teljes titulátúrája szerepel, élén a magyar királyi címmel.^{**} Egy 1527. március 9-én a horvát rendekhez írt levelében Ferdinánd kifejtette, hogy magyar királyi minőségében kíván gondoskodni ezen országa védelméről. Ezért Batthyány Ferencet kinevezte teljhatalmú horvát-dalmát-szlavón bánná, aki már II. Lajos alatt is az volt, és akit törvényes bánjuknak elismerni és neki engedelmeskedni kötelesek.³⁷ Ebből tehát világosan következik, hogy a korabeli közjogi felfogást követve Horvátországot maga Ferdinánd is a Magyar Királyság részeként értelmezte. Erre bizonyíték, hogy uralkodása alatt következetesen a „*Dei gratia rex [...] Croatiae*” címet, és nem az „*electus rex Croatiae*” fogalmakat használta, pedig a cetini választás komolyan vétele az utóbbit indokolta volna, legalább a székesfehérvári koronázásig. A horvát nemesek tárgyi attribútumok, korona, kialakult koronázási ordo hiányában a magyartól független horvát királyt csak választani tudtak, ám megkoronázni soha.

A szokásjog, a magyar alkotmányjogi szemlélet és az emlékezet volt az, amely a magyar koronázásba mindig „beleértette” a horvát királyi címet is, ezért valójában a magyar korona maradt a legfőbb jelképe a horvát királyi hatalomnak is. Ferdinánd tehát a magyar királlyá választása – majd koronázása – jogán érezte magát horvát királynak, és nem a horvát rendek akarata miatt. Az ő értelmezésében a cetini eseményeknek inkább propagandisztikus üzenete volt ellenlábasa, Szapolyai felé, és egyben

* Úgy tűnik, hogy a Frangepánoktól 1469-ben visszaszerzett kikötőváros nem tekintette magát a Horvát Királyság részének, és lakói körében erős volt a Szent Korona eszme. Ennek okai későbbi kutatások tárgyai lehetnek.

** Már január -3án így címezték a horvát rendek levelüket az uralkodóhoz. HSS I. 46. Az utolsó ismert oklevél, amelyben mellőzték Ferdinánd magyar királyi címét, az 1527. január -7én kelt a Cetinben ugyancsak jelen levő Zrínyi (III.) Miklós tollából. HSS I. 50.

gesztus a mellette hűségesen kitartó horvát nemesek irányába. A cetini királyválasztás Ferdinánd székesfehérvári megkoronázásában teljesedett be,³⁸ és önmagában legfeljebb a pozsonyi választás Horvátországra vonatkozó megerősítéseként lehet értékelni.

A cetini gyűléssel szinte egy időben Szlavónia rendjei is összejöttek, akik szinte egyöntetűen János királyt támogatták, és emiatt a polgárháború elkerülhetetlennek tűnt a kortársak előtt is.³⁹ A szlavón nemesség János király parancsára Erdődy Simon püspök dombrói birtokán gyűltek össze. Az uralkodót alsóindvai Bánffy János és vingárti Kesserű Mihály királyi követek képviselték, és az ő jelenlétükben került sor Frangepán Kristóf báni beiktatására, majd a követek „köznyelven” – valószínűleg magyarul – felolvasták, az 1505. évi rákosi országgyűlés határozatait.⁴⁰ Ezek után Erdődy Simon kérésére átírták ezt az oklevelet, majd Hobetics Boldizsár személyében ítélmestert választottak, miután Frangepán ígéretet tett a rendeknek arra, hogy törekedni fog a két király közötti béke megteremtésére.⁴¹ Az említett országgyűlési határozatok nyilvános felolvasására már volt példa János megválasztásakor Székesfehérváron, ám legitimációs erővel ott sem bírt.⁴² Ezek alapján nem tekinthető egyébnek, mint Szapolyai propagandisztikus ellenlépésnek az ugyancsak kétséges legitimációjú horvát királyválasztással szemben. Mindezt alátámasztja, hogy Szapolyai az élete folyamán egyszer sem használta a *rex Sclavoniae* elnevezést. Ez a cím először 1529-ben Ferdinánd *intitulatio*jában fordult elő.⁴³ Másrészt pedig a szlavón rendek ezzel csupán Szapolyai magyar királyságát ismerhették volna el, mert a rákosi végzés a magyar trón öröklésére vonatkozott. Bár ennek fényében a szóban forgó gyűlés nem volt több egy „szokásos” tartományi gyűlésnél és az ellentábornak mutatott erődemonstrációnál. Ettől függetlenül a dombrói országgyűlésen történt esemény ugyancsak fontos állomása volt a szlavón rendiség történetének, mivel a tartomány Magyarországhoz fűződő viszonyát és megnövekedett súlyát mutatja be egy különleges időszakban. Fontos hangsúlyozni, hogy a szlavón rendek nem Frangepán átállása, netán nyomása miatt döntöttek Szapolyai mellett, hanem ugyanazért, amiért a magyar rendek is őt választották. A cetini választáshoz hasonlóan a szlavón gyűlésen sem fordult elő többé ilyen esemény. Ezért az 1527. évi délvidéki rendi gyűlések a maguk nemében igazi kuriózumok voltak, bár sorsdöntő közjogi változásokat nem eredményeztek a két terület államiságának történetében.

Összegzésként feltehetjük a kérdést, hogy mi változott meg 1526-ban Horvátország és Szlavónia Magyar Királyságon belüli helyzetében Ferdinánd trónra lépésekor. Ténylegesen nem sok minden. A Habsburg uralkodó továbbra is a Szent István Koronája révén uralma alá került tartományoknak tartotta őket. Nem építettek ki önálló

* Ez Frangepánról igaz is lehetett. Tudjuk, hogy Szapolyai megválasztásakor előre látta a véres polgárháború közeledtét, valamint azt, hogy ez még inkább a török szultán malmára hajtja a vizet, mert ellenállás nélkül megszerezheti magának a maradék országot. 1526. november 9. Győr. Frangepán Joseph Lambergnek. HSS I. 19. Valószínűleg az átállásával ezt akarta elkerülni, ahogy az addig Ferdinánd belső köréhez tartozó Brodarics is. Barta Gábor: A Sztambulba vezető út (1526–1528). *Századok* 105. évf. (1981) 1. sz. 171.

9. Az 1527. jan. 1-jén kelt cetini oklevél pecsétje a horvát címerrel

horvát kormányzati szerveket, az a felmerülő délszláv ügyeket továbbra is a Magyar Kamarán, illetve a Magyar Kancellárián keresztül intézték.⁴⁴ Ferdinánd a Magyar Tanács tagjaira támaszkodott a Szlavóniát illető kérdésekben,⁴⁵ és a bánok kinevezése előtt sem kérte ki erről külön a horvát rendek véleményét.⁴⁶

A cetini választás valódi hatása majd csak a 18. században mutatkozott meg. 1712-ben a Zágrábban összegyűlt horvát-szlavón rendek azzal érveltek a Habsburg-dinasztia öröklését meghatározó szerződés, az úgynevezett Pragmatica Sanctio elfogadása mellett (miközben a pozsonyi magyar országgyűlés még nem határozott ez ügyben), hogy mindig is jogukban állt a szabad királyválasztás, és mivel csupán perszónálunióban vannak a Magyar Királysággal, az ottani országgyűlés döntése rájuk nem kötelező. Arra hivatkoztak, hogy Cetinben 1527. január elsején a horvát rendek a saját akaratukból választották meg királyuknak Habsburg Ferdinándot, és ekkor valójában véget ért az 1102-ben kezdődő közös horvát–magyar királyság története.⁴⁷ Így vált a horvát nemesség cetini „királyválasztó” gyűlése alig kétszáz év elteltével propagandából jogalappá. **(9. kép)**

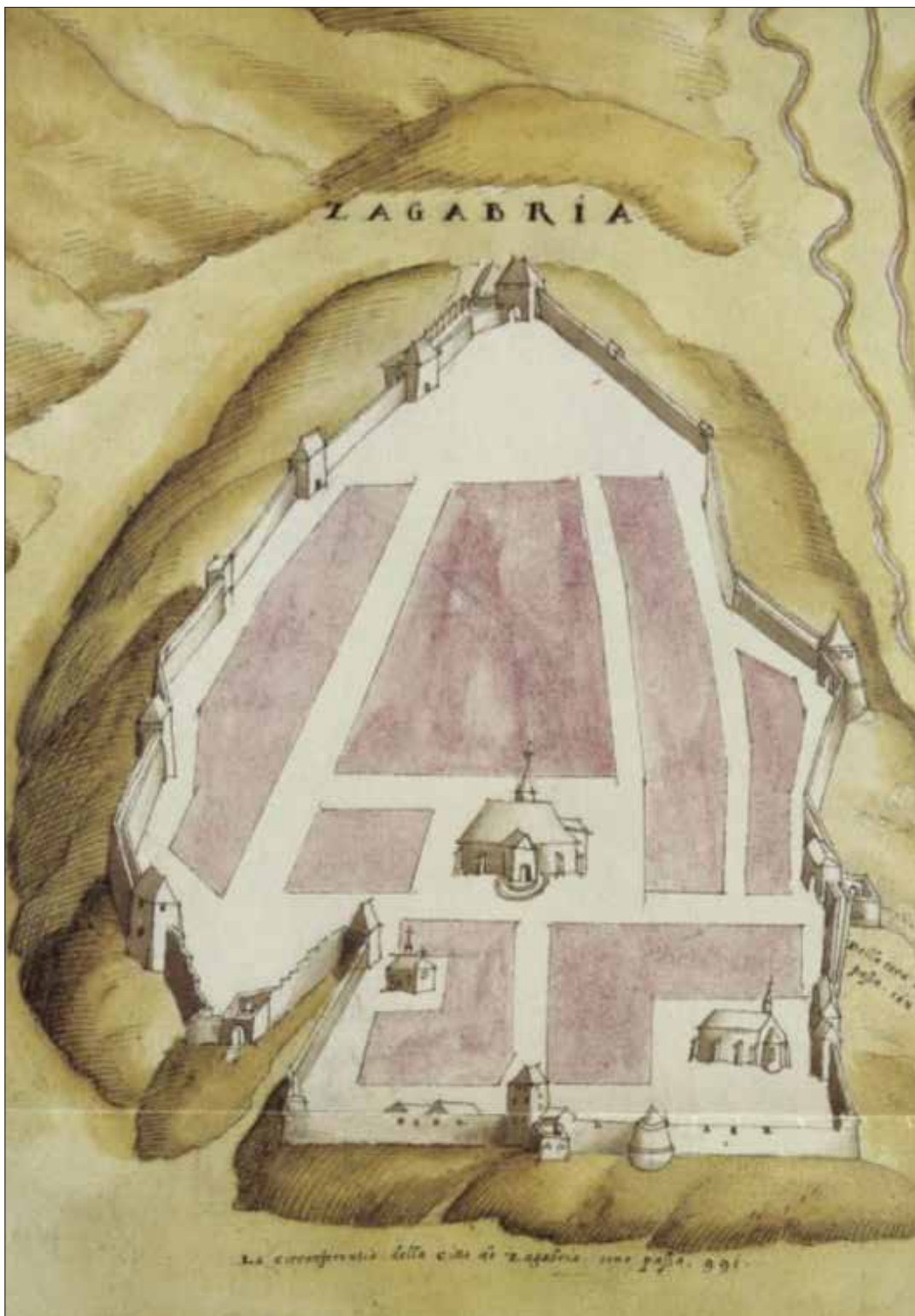
Jegyzetek

- ¹ Nada Klaić: Odnos Hrvatskog Sabora prema Ferdinandu Habsburškom uoči Mohačke bitke. Posebni otisak iz *Radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu Odsjek za povijest* 2. évf. (1959) 87–94.; Neven Budak – Mario Strecha – Željko Krušelj: *Habsburzi i Hrvati*. Zagreb, 2003, 35–44.; Milan Kruhek: *Cetin. Grad izbornog sabora kraljevine Hrvatske 1527*. (Biblioteka povijesno-turističkih vodiča. Knjiga 1.) Karlovac, 1997, 15–24.
- ² Varga: *Az 1527. évi horvát-szlavón kettős „királyválasztás”*, i. m., 1127–1133.
- ³ „[...] als ain geborne khunigin zu Hungern und Behaim aus angebornnem gebluett, zu obgemelten beden kunigreichen, auch der marggraffschafft Merhen, desgleichen zu den Windischn und anndern iren zugehorenden lannden und herrschafft, ain rechter, naturlicher erb, sonder auch wir als regierennder fürst von Osterreich, nach innhalt und vermug der vertrag und erbainigugen zwischen den berurten kunigreichn marggraffschafft und lannden und unnserm hawss Osterreich aufgricht zu erben furgenommen und verodennt sein.” HSS I. 3.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Kubinyi András: *Az 1505. évi rákosi országgyűlés és a szittya ideológia*. *Századok* 140. évf. (2006) 2. sz. 361–374.
- ⁶ HSS I. 5.
- ⁷ Fazekas István: Szalaházy Tamás, egy Habsburg-hű főpap portréja. *Történelmi Szemle* 49. évf. (2007) 1. sz. 19-35.
- ⁸ 1526. október 5. Ludbreg. Frangepán Kristóf Kasztelláni Jánosnak. *Mon. Habs. I.* 23.
- ⁹ *Mon. Habs. I.* 23.
- ¹⁰ HSS I. 8.
- ¹¹ HSS I. 13.
- ¹² „cum tempore ipsemet supplicabit vestrae serenitati, ne sibi promissa servet”. HSS I. 14.
- ¹³ HSS I. 18.
- ¹⁴ Szapolyai uralmára Barta Gábor: Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után. (Szapolyai János király kormányzása 1526. november – 1527. augusztus). *Századok* 101. évf. (1977) 635–680.
- ¹⁵ Jászay: *A magyar nemzet napjai*, 240.
- ¹⁶ Uo., 187.
- ¹⁷ *Mon. Habs. I.* 29.
- ¹⁸ Jászay: *A magyar nemzet napjai*, i. m., 350. Chmel: *Actenstücke*, i. m., XXV.
- ¹⁹ Barta: *Konszolidációs kísérlet*, i. m., 659.
- ²⁰ MOE I. 75.
- ²¹ Horvát véghelyek oklt., CDXLVIII. Jászay: *A magyar nemzet napjai*, i. m., 247.
- ²² Jászay: *A magyar nemzet napjai*, i. m., 324–326.
- ²³ Uo., 349.
- ²⁴ Chmel: *Actenstücke*, i. m., 26–29.
- ²⁵ „ut suam Majestatem pro nostro legitimo et naturali Rege et Domino, et Serenissimam Principem et Dominam Dominam Annam Hungarie, Bohemie et Croatie Reginam Principem et Dominam nostram gratiosissimam pro nostra legitima et naturali Regina et Domina recognosceremus, illisque desuper debitum fidelitatis et homagii Juramentum prestaremus...”
- ²⁶ „quod nos exacte perpensis et diligenter consideratis juribus, quibus idem Rex noster Serenissimus, una cum dicta Serenissima Domina Regina sua consorte etc. pro sacro Regno Hungarie Jure hereditario obtinendo ad plenum et sufficienter fulcitus et provisus est, precipue vigore

- plurium inconvincibilium tractatum, quos nos ex fundamento vidimus, legimus et relegimus, et postremo vigore electionis iuxta Decreta et Sanctiones Regni Hungariae, in generali Statuum et Ordinum illius Regni Conventu die XVI Mensis Decembris proxime elapsi in Oppido Poseniensi rite et legitime facte et publicate, nec non attentis pariter tot gratiis, opibus et emolumentis, quibus nos (et) Croatiae Regnum sua Sacra Regia Majestas sola inter tot Christianos Principes pluribus annis contra immanissimos Thurcas...benigne conservavit[...].* „Ferdinandum, in verum legitimum indubitatum et naturalem nostrum et tocius huius inclyti Regni Croatiae Regem et Dominum, nec non...Annam in veram legitimum indubitatum et naturalem nostram et tocius Regni Croatiae Reginam Et Dominam, felici omine elegimus et recognovimus, assumpsimus, publicavimus, fecimus, constituimus et proclamavimus...prout tenore presentium eligimus, recognoscimus, assumimus, facimus, constituimus, proclamamus et veneramur ambas suas Maiestates in nostrum (ut premittitur) Regem et Dominum [...]” Az oklevélnék számos kiadása ismert. Chmel: *Actenstücke*, i. m., 35–39. Jászay: *A magyar nemzet napjai*, i. m., 388–393. (magyar fordítás) Kukuljević: *Jura regni I.*, i. m., 44–46. MOE I. 87–90. HSS I. 44.
- 27 HSS I. 50.
- 28 Blagay oklt. 223; HSS I. 64–65.
- 29 „*si von stund an von der gemlten frag nachliesen, nd giengen den ganzen tag um mit der gerechtigkeit zu ergrunen, ob eur majestät und derselbn löblicher gemachel unser genedigiste frau geniessam gerechtigkeit zu der cron Hungern heten so lang piss si alsdan auf den abent spat etlich aus den stenden zu uns geschickt mit anzeigen, si heten befunden das eur majestät und unser genedigiste frau alle gerechtigkeit genuessamlich heten zu der cron zu Hungern und darinnen si sich mit eur baiden majestätn aufs hochst erfreuten, des wir innen auch gepürlichen dank sagten und ward also alle andere handlung auf der erichtag darnach geschoben.*” Blagay oklt. XIII. okl.
- 30 Pálffy: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, i. m., 52.
- 31 Uo., 55–56.
- 32 MOE I. 92–93.
- 33 MOE I. 170.
- 34 „*Supplicamus Maiestati Vestre humillime, ut nobis literas nostras Maiestati Vestre medio commissariorum suorum predictorum per nos missas, reddere et restituere dignaretur; nos autem literas commissariorum ex parte Maiestatis Vestre nobis datas, quarum paria per hos nuncios nostros Maiestati Vestre, ut premissum est, misimus, remittere et restituere volumus.*” 1535. szeptember 9. MOE I. 170.
- 35 Blagay oklt. XIII.
- 36 Horvát véghelyek oklt., DXXXIV.
- 37 „[...] *per electionem spontaneam, tum jure contractus optimo et efficacissimo in predicto regno Hungariae successerimus. Volentes itaque defensionis eiusdem regno nostri et partium eidem subiectarum, quae tam misere ab hostibus sanctae fidei nostrae laceratae sunt, providere spectabilem et magnificum fidelem nobis dilectum Franciscum de Bathyan regnorum nostrorum Dalmatiae, Coatiae et Sclavoniae banum, quo magistratu etiam tempore dicti olim regis Ludovici praedecessoris nostri functus est, creavimus et praefecimus, dantes ei plenam et omnimodam auctoritatem, facultatem et iurisdictionem, quibus caeteri bani praedecessores sui ex antiqua consuetudine et praerogativis uti consueverunt.*” A báni tiszt jogfolytonossága II. Lajos és I. Ferdinánd korában. Közli: D-gy.[Dongó Gyárfás Géza] *Történelmi Tár* 22. évf. (1899) 319. Iványi: *A körmendi levéltár Memorabiliái*, i. m., 71.
- 38 Pálffy: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, i. m., 50.

- ³⁹ HSS I. 52.
- ⁴⁰ HSS I. 51. „*sermone vulgari*” olvasták fel, ám szláv fordításról nem tudunk.
- ⁴¹ 1527. január 22. Jurisics Miklós Ferdinándnak. Horvát véghelyek oklt., CDLXI.
- ⁴² Pálffy: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, i. m., 44.
- ⁴³ HSS I. 195–196.
- ⁴⁴ Erdélyi Gabriella: *Bethlenfalvi Thuró Elek levelezése. Források a Habsburg-magyar kapcsolatok történetéhez I. 1526–1532.* (Lymbus kötetek 1.) Budapest, 2005, 274. 1531. október 6. Thurzó Elek Ferdinándnak.
- ⁴⁵ Erdélyi: *Bethlenfalvi Thurzó*, i. m., 258–260. 1531. július 20. Pozsony. Thurzó Elek, Szalaházy Tamás és más tanácsosok Ferdinándnak. Tanácsot adtak neki, hogy miképp kezelje azt a problémát, hogy Korbáviai János horvát-szlavón bán az uralkodó tudta nélkül Zágrábban gyűlést hirdetett a szlavón rendeknek.
- ⁴⁶ Erdélyi: *Bethlenfalvi Thurzó*, i. m., 265, 272, 302. Amikor 1531 augusztusában Korbáviai halála után megüresedett a báni tisztség, Ferdinánd a magyar helytartókhöz fordult javaslatért.
- ⁴⁷ Idézi Ivan Beuc: *Institucija državne Hrvatskoj (1527–1945)*. Zagreb, 1969, 3.

I. 3. A MARADÉKOK EGYSÉGE.
GYŰLÉSEK A 16–17. SZÁZADBAN

10. Záhrah a 16. század közepén, készítette Nicolo Angielini 1566 körül

I. 3. 1. HORVÁTORSZÁG ÉS SZLAVÓNIA A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

+ [163]

Ahhoz, hogy a gyűlések történetét megfelelően tudjuk értelmezni, fontos, hogy tisztában legyünk a tartományokban bekövetkező változásokkal. Horvátország és Szlavónia kiterjedése, közigazgatása, népessége alapvetően más lett a kora újkorban: területük összezsugorodott, a lakosság nagy része kicserélődött, még az egyes területek elnevezése is megváltozott. Mindezek a folyamatok olyannyira mélyrehatók voltak, hogy a tartományok a visszafoglalás után alig hasonlítottak középkori önmagukra. Ezt a dinamikus és többrétegű változást az élet különböző területein a kortársak is érzékelték, ám a belső összefüggések leggyakrabban rejtve maradtak előttük, az oszmánokkal vívott háborúra helyezett fókusz nem tette lehetővé a társadalom és közigazgatás belső dinamikájának pontosabb megismerését. Az elmúlt évtizedek történeti kutatásai révén azonban ma már meg lehet rajzolni a két ország közigazgatásában lezajló változásokat, és mindezt el tudjuk helyezni a maradék Magyar Királyság, valamint egy ennél is nagyobb keretként a Habsburg Monarchia rendszerébe.¹ A forrásokból kiderül, hogy a kora újkori Horvátország és Szlavónia változásait csak a tartományi, országos és birodalmi szinten együttesen vizsgálva lehet megérteni. A lokális központnak számító Zágráb (és Varasd), valamint a Habsburg főhercegi és királyi udvarok (Bécs, Prága és Grác) mellett a Pozsonyban működő magyar közigazgatási intézmények, illetve az itt és néha Sopronban ülésező magyar országgyűlések is a horvát-szlavón politikai élet fontos színtereinek számítottak, és így a 16–18. századi horvát politikatörténet integer részeinek tekinthetők.

Az azonos állami keretek mellett az is jól látszik, hogy *pars pro toto* a sokszínű Habsburg államkonglomerátumon belül a Magyar Királyság sem tekinthető monolitnak, hiszen egyrészt a középkorban sem volt az, másrészt az oszmán katonai nyomás, illetve az ezzel összefüggésben álló belső közigazgatási reformok hosszú távú, mélyreható és eltérő változásokat idéztek elő az egyes régiókban, így Horvátországban és Szlavóniában a Drávától északra fekvő területeihez képest. A földrajzi-területi összeolvadás révén a két tartomány közötti különbségek lassan elmosódtak, és az itteni területek az eltérő geopolitikai helyzetük miatt több tekintetben a magyartól eltérő

fejlődési pályára kerültek. Példának okáért a hadügyigazgatás, a háború intenzitása, a reformáció hatása és a katolikus egyház helyzete mind markánsan eltért a szűken vett Magyar Királyságban, illetve a Drávától délre fekvő ország(ok)ban. Mivel mindegyik hatással volt a tartományi gyűlések jellegére, tekintsük át most röviden ezeket a pontokat egyenként.

Horvátországban – miként volt már erről szó – már 1522-től kezdve folyamatos volt a Habsburg pénzügyi és katonai jelenlét, mivel Belső-Ausztria számára ez a folyamatosan erodálódó vidék jelentette a védelmi zónát. Így mindinkább onnan, különösen a Stájerország fővárosául szolgáló Grácból szervezték meg az oszmánok elleni horvát határvédelmet. A határokra nehezedő nyomás és a tartomány pénzügyi és katonai gyengesége miatt a fontosabb várak átvétele is korán megtörtént. 1527-ben Habsburg királyi csapatok állomásoztak Zengg és Klissza várában, a következő évben pedig Bihács is kikerült a báni irányítás alól. 1538-ban szervezték először önálló egységbe a később „régii horvát végvidéknek” (*alte krabatische Grenze*) nevezett főkapitányságot Erasm von Thurn parancsnoksága alatt. Ez ekkor még nem terjedt ki Szlavóniára, ahol az 1540-es évek harcai alapozták meg a védelmi rendszer továbbfejlesztését. Ez elsősorban a horvát-szlavón területekre kinevezett főhadparancsnokok, köztük Hans Ungnad érdeme volt, aki alatt egyre több magánföldesúri végvár került királyi kézbe, amivel biztosították egy a Stájerországot védő szlavón végvidék (*windische Grenze*) alapjainak a lerakását. Amíg az 1540-es években a magyarországi és a szlavóniai területek védelmét még együttesen kezelték, 1550-ben a siker érdekében a két terület irányítását szétválasztották, és ekkortól kezdve a szlavóniai területek védelmi rendszerét a horvát végvidékkel közösen irányították.

A folyamatos török előrenyomulás azonban újabb és újabb változtatásokat tett szükségessé, ezért Ferdinánd 1556-ban Hans Lenković személyében horvát-szlavón végvidéki főkapitányt nevezett ki, és az ő irányítása alá került az 1559-ben megreformált végvárrendszer, valamint az örökös tartományok által fizetett katonaság. Hadügyi megfontolások alapján és dinasztikus okokból 1564 után Horvátország és Szlavónia mindinkább a Habsburg Károly, majd Ferdinánd főherceg által uralt Belső-Ausztriával került szorosabb intézményi kapcsolatba a Habsburg Monarchián belül, míg a Magyar Királyság elitjének politikai kapcsolatrendszere továbbra is Pozsonyon keresztül Bécsbe, Miksa, Rudolf, majd Ernő főherceg udvarába vezetett.² A délnyugati hadszíntér várainak irányítása 1578-tól a gráci Belső-Ausztriai Haditanács (*Innerösterreichischer Hofkriegsrat*) alá került, ekkor a horvát végeken 53 erősségekben 1258 lovas és 3040 gyalogos szolgált, míg a szlavón területeken 37 várban 834 lovas és 2224 gyalogos állomásozott.³ A horvát területeken 1579-ben Károlyváros, a maradék Szlavónia területén pedig Varasd székhellyel szervezték ismételten újjá a végvidéket, és ezek működtetésére a magyar központi kormányzerveknek már nem volt rálatása.⁴

Az eltérő fejlődés hatása csak lassan vált láthatóvá, hiszen a középkori mechanizmusok rendkívül szívósan éltek tovább a magyar közigazgatási gyakorlatban, és továbbra is szoros családi és birtokkapcsolatok fűzték össze a Kárpát-medencét, illetve

a pozsonyi diétákon való részvétel is fórumot biztosított a rendszeres intézményes találkozásra. Az eltérő igazgatás miatt azonban sok tekintetben meggritkáltak a mindennapi közös ügyek, így a tizenöt éves háború időszakára a magyar rendeknek jóval felületesebb ismeretük és még kevesebb beleszólásuk volt a horvát-szlavón kérdések rendezésébe, katonai kérdésekben pedig – néhány speciális esetet leszámítva a Dráva és a Mura mentén, illetve pár hadjáratban – egyre kevesebb kapcsolat maradt a Magyar Királyság, valamint Horvátország és Szlavónia között.

A két régió közötti másik fontos különbség a határ menti küzdelmek intenzitásában rejlett, hiszen Horvátországot hatvan, míg Szlavóniát körülbelül húsz évvel korábban érte el a mindennapi háború, mint a Drávától északra fekvő területeket. Horvátországban Lika és Krbava tartományok már a 15. század végére elnéptelenedtek. 1522-ben elesett Scardona, ezzel az oszmánok karnyújtásnyira kerültek az Adriától, majd 1527-ben Obrovac, 1537-ben pedig Klissza került török kézre. A 16. század utolsó harmadában újabb területi veszteségek következtek, 1576–1578 között Ferhád boszniai szandzsákbég csapatai elfoglalták Cazint és Kladasát, ezzel pedig elveszett az Una, Glina és Korana folyók közti terület. Az oszmán hódítás utolsó hullámaként a határ a Kulpa folyó vonalán rögzült, miután 1591-ben elesett Ripacs és Hrasztovica, majd 1592-ben Bihács. A horvátság jelentős része Itáliába, Nyugat-Magyarországra, az osztrák tartományokba, illetve Szlavónia maradék területeire menekült, és a horvátság embervesztése akár az egymilliót is elérhette a 16–17. században.⁵ A pusztává vált területeken vlach martalócok telepedtek meg, akik közül sokan a 17. században a határ túloldalára, Habsburg fennhatóság alá költöztek, gyarapítva ezzel az amúgy is jelentős ortodox katonaparasztság számarányát.

Szlavóniában 1521-től, majd még inkább 1526 után szintén öldöklő háború zajlott, ami sokkal nagyobb pusztítást okozott a szűken vett magyar területeken megismertnél – leszámítva talán Bácsot, a Duna melletti hadi utat és a belső-somogyi területeket. Ennek földrajzi és politikai okai egyaránt voltak. Szlavóniából már az 1530-as években tízezrek menekültek biztonságosabb területre, míg más vidékeket ekkor még többnyire megkíméltek a török portyák. A sűrű várláncolattal védett, folyók által szabdaltszerű területen csak nehezen jutottak előre a támadó csapatok, emiatt a frontvonal lassan változott. Az állandó harcok már korán elnéptelentették Pozsegát és Körös vármegye elfoglalt területeit, a török defterek névanyagából kiderül, hogy a 16. század végére a megszállt területeken a lakosság szinte teljesen kicserélődött, de nem volt jobb a helyzet a határ túloldalán sem.⁶

Az elűzöttek helyére itt is balkáni vlach népelemek költöztek, akik katonaparaszti szervezetben határvédelmi feladatokat láttak el, és jelenlétük egyre több problémát generált. A vlachokat ugyanis sikertelenül próbálták integrálni a meglévő vármegyei intézményrendszerbe, hiszen katonai erejük miatt megkerülhetetlenek voltak, és kiváltságaik révén egyedül a Habsburg-dinasztiához voltak hűségesekek. A probléma kevésbé érintette a Drávától északra fekvő területeket, így a magyar nemesség nem is igen értette mindennek a súlyát, míg a horvát határvidéken szintén akut helyzetet

eredményezett, azaz a horvát és szlavón nemesség egyaránt érdekelt volt a rendezésében. Sajnos ebből kifolyólag a kérdés hiába volt az országgyűlések állandó napi-rendi pontja, ott nem sikerült megnyugtatóan rendezni a kérdést, így II. Ferdinánd 1630-ban az úgynevezett *Statuta Valachorum*mal végül maga oldotta meg az ügyet, miután kollektív kiváltságokban részesítette őket.⁷ Mindez arra volt példa, hogy az addig a Magyar Királyság integer részeként létező Szlavónia miképpen csúszott ki az addigi keretrendszerből és került helyzetéből kifolyólag egyre szorosabb viszonyba a maradék Horvát Királysággal.⁸

A népességcseré az oszmánok által elfoglalt szlavón területeken is mélyreható változásokhoz vezetett, hiszen az új jövevényekben nem volt meg a középkori közigazgatás és a birtokosoknak az emléke, így lehetetlenné vált a keresztény adóztatás, és egy szűk területet leszámítva nem alakult ki az úgynevezett kondomínium rendszere.⁹ Nem véletlen, hogy amíg a Drávától északra alig tudunk adatokat a falusi népesség iszlamizálásáról, addig a török uralom utolsó évtizedeiben Szlavónia és Szerémség lakóinak már a fele muszlim, tizennégy százaléka pedig ortodox volt.¹⁰ Arról nem is beszélve, hogy a visszafoglaló háborúk után Szlavónia jelentős részén katonai határőrvidéket hoztak létre, és ezzel közigazgatási alapon továbbszabdalták az egykor egységes területeket.¹¹

Természetesen a keresztény kézen maradt, alig 7000 négyzetkilométerre zsugorodott vidéken is érezte hatását a háború.¹² Itt épp a középkorban leggazdagabb Körös vármegyei területek kerültek tartósan oszmán fennhatóság alá, 1582-ben például Varasd vármegyében 1000, Zágráb és Körös vármegyékben pedig 2497 adózó portát tudtak lajstromba venni.¹³ A háború megakasztotta a polgárosodás folyamatát, a belső piacok szétzilálódtak, a mezővárosok sűrű hálózata pedig vészesen megritkult. A végvárakhoz rendelt jobbágyi ingyenmunka, a békés termelés feltételeinek a hiánya, a földesúri túlkapások a polgári lakosságban egyre nagyobb elégedetlenséget szültek. A terhek növekedése miatt több helyen felkelések törtek ki, 1549–1555 között a topuszkoói apátság, 1568–1572 között pedig Tahy Ferenc birtokai kaptak lángra – itt csak évek múlva tudták a báni seregek leverni a Gubec Máté vezette, körülbelül 15 ezer főnyi lázadó hadat.¹⁴ Úgy tűnik, hogy mivel a horvát-szlavón területek a 16. században szenvedték el a legnagyobb pusztulást, a magyar területeken tapasztalt parasztpolgári vállalkozások virágkora elkerülte Szlavóniát, és ez is gyengítette a tartománynak a Magyar Királysággal meglévő kapcsolatát.¹⁵ (4. térkép)

A reformáció elterjedésénél hasonlóan fontos különbségeket figyelmeztünk meg: míg a Magyar Királyság területén szinte végigsöpört a protestáns tanok népszerűsége, Szlavóniában a kezdeti sikerek ellenére nem ért el látványos eredményeket, míg Horvátországban szinte azonnal megbukott. Hiába említhetünk helyi eredményeket, mint például Stjepan Konzul és Antun Dalmatin munkásságát, akik az Isztrián honos ča nyelvjárásban jelentettek meg evangéliumfordításokat, vagy éppen Primož Trubar horvát nyelvű bibliafordítását. A Hans Ungnad alapította urachi nyomda munkatársai számos protestáns kiadványt készítettek, és még egy balkáni misszió megszervezését

is tervbe vették, az Erdődyek és a Batthyányak mellett szintén evangélikussá lett Zrínyi György pedig a muraközi Nedelistyén alapított rövid életű nyomdát, ahol egybeként a *Tripartitum* horvát fordítása is napvilágot látott.¹⁶ A humanista alapokon nyugvó bibliafordítási eredményeket azonban nem követte vallásváltás, és a protestáns lendület a század végére megtört, az arisztokrata családok fokozatosan elhagyták az új hitet, támogatásuk hiányában pedig a prédikátoroknak is menniük kellett – az 1630-as évekre a protestáns tanoknak alig maradtak hívei a térségben.¹⁷

A reformációs kudarc okai rendkívül összetettek, de az bizonyosan szerepet játszott benne, hogy a katolikus hierarchia nem omlott össze a térségben, és Zágráb mint püspöki székhely mindvégig keresztény kézen maradt. Sőt, míg Magyarországon a katolikus vagyonszerzés jelentős részét szekularizálták, Szlavóniában a zágrábi püspök maradt mindvégig az egyik leggazdagabb nagybirtokos. A sikerekben az is szerepet játszott, hogy – miként erről fentebb már volt szó – a 16. század második felétől a horvát-szlavón elit egyre több szálon kötődött Gráchoz, márpedig az itt működő Habsburg udvar Károly és Mátyás főherceg idejében jóval rigorózusabb álláspontot képviselt a katolikus egyház védelmében, mint a protestáns irányzatokkal szemben sokkal toleránsabb Bécs. Mindez pedig megmutatkozott a tartományok e kérdésben tanúsított magatartásában is.¹⁸

Ezzel összefüggésben a katolikus reform is korán megindult a térségben: Draskovich György zágrábi püspök egyházmegyéjében már 1574-ben kihirdette a trienti zsinat határozatait, 1576-ban pedig papnevelő intézetet alapított. A katolikus reformot segítette, hogy Itáliával mindvégig fennmaradtak a szoros kulturális kapcsolatok. A horvát papképzés központja Bologna lett, miután 1553-ban Paulus Zondinus itt alapította meg a *Collegium Hungaricum et Illiricumot*. A katolikus egyház megőrizte intézményhálózatát, az újjáalakuló szerzetesrendek pedig komoly eredményeket értek el a pasztoráció és a képzés területén. A jezsuiták Zágrábban (1606) és Varasdon (1633) alapítottak rezidenciát, melyekhez kollégiumok kapcsolódtak, 1669-ban pedig I. Lipót engedélyével királyi akadémiát hoztak létre. A kapucinusok 1618-ban telepedtek le Zágrábban, a pálosok pedig Lepoglaván hoztak létre 1582-ben egy gimnáziumot, amely 1674-től felsőoktatási intézményként (*studium generale*) várta a növendékeket. Ehhez kapcsolódott, hogy Vinkovics Benedek zágrábi nagyprépost 1627-ben megalapította a bécsi horvát kollégiumot (*Collegium Croaticum Viennense*), ahol a 17. században tíz, a következő évszázadban közel húsz fő tanult folyamatosan, és egészen 1783. évi megszüntetéséig az intézmény a horvát egyházi és rendi elit képviselőjét is ellátta a császárvárosban.¹⁹ A katolikus hierarchia ereje, az Itáliához való közelség, az iskolák megtartása mind azt jelzik, hogy a protestantizmus itt kulturális téren szenvedett vereséget ugyanúgy, ahogy ez a Drávától északra a katolikusokkal történt.

Végezetül vessünk egy pillantást a horvát katolicizmus és rendiség kapcsolatára. Azt már láttuk, hogy az intézményrendszer a reformációra kellő eréllyel reagált, ám valójában ennél is fontosabb szerep jutott a szlavóniai katolicizmusnak. A zágrábi

püspökök hatalmuknak köszönhetően ugyanis egyre gyakrabban kaptak báni kinevezést, személyükben pedig a világi és egyházi kormányzat egy kézben összpontosult. Az összefonódás eredményeképp fogadta el a szlavón rendi gyűlés éppen Draskovich György bánsága idején, 1567-ben azt a törvénycikkelyt, amely megtiltotta, hogy protestánsok birtokot szerezhessenek vagy bármilyen hivatalt viselhessenek Szlavóniában. Ezzel a délszláv katolicizmus egy fontos elemet épített a formálódó nemzettudat építményébe, ugyanis a 17. század elejére éppen a protestáns magyar rendek ellenében lett a horvát-szlavón nemesség identitásának egyik pillére a katolikus hit. A modern horvát nemzettudat egyik alapját képező katolicizmus tehát elsősorban nem csupán a szerb ortodoxia, hanem legalább annyira a protestáns magyar rendi nacionalizmus ellenhatásaként vált ennyire hangsúlyossá. A 17. század magyar országgyűlésein zajló viták mindezt ékesen bizonyítják, miként Ráttkay György zágrábi kanonok 1652-ben megjelent műve, a *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*, amely több olyan történetet is megőrzött, melyben a horvát előkelők a katolikus hitet védték a magyar nemesekkel szemben ezeken a diétákon.²⁰ Ám mielőtt részletesebben rátérnénk a magyar országgyűlések bemutatására, nézzük meg a fentebb vázolt változások tartományi gyűlésekre gyakorolt hatását.

I. 3. 2. GYŰLÉSEK A HÓDOLTSÁG KORÁBAN

Amíg a középkori gyűlésekre vonatkozó adatokat csak sziszifuszi munkával lehetett összegyűjteni, a kora újkori összejövetelekre szinte zavarba ejtő a fennmaradt iratok bősége. Ez részben magyarázható a történelmi érdeklődéssel, amely magyar és horvát oldalról is megmutatkozott a téma iránt a 19–20. század fordulóján. A Fraknoi Vilmos vezette kutatók az 1526–1606 közötti magyar országgyűlésekre vonatkozó forrásgyűjtés során figyeltek fel a horvát és szlavón gyűlések jelentőségére, és publikálták az ezekkel kapcsolatos forrásokat.²¹ Bár néhány kisebb, főleg datálási hiba belekerült ezekbe a kötetekbe, ám nagyságrendileg a ma ismert iratok körülbelül nyolcvan százaléka így is megjelent, ami mindenképp elismerésre méltó teljesítmény.

Horvát részről két vállalkozást kell kiemelnünk a kora újkori gyűlésekkel kapcsolatban. Az egyik Emilij Laszowski nevéhez fűződik, aki a 16. századi, pontosabban az 1526–1554 közötti Habsburg–horvát kapcsolatok iratanyagát jelentette meg három kötetben, és csak sajnálhatjuk, hogy a munka nem folytatódott, hiszen kiváló minőségű, máig használható kiadványok születtek.²² A legfontosabb sorozat azonban mégis Ferdo Šišić érdeme, aki a Fraknoiék által megkezdett úton elindulva a horvát-szlavón tartományi gyűlések kiadását tekintette feladatának, és öt kötetben publikálta az általa elért 1526–1630 közötti forrásokat.²³ A kiadás alaposságát jelzi, hogy néhány szórványos forrásközléstől eltekintve máig nem került elő olyan intakt levéltári iratanyag, amely elkerülte volna a figyelmét, vagy alapvetően megváltoztatná az általa közölt forrásokból kirajzolódó képet.²⁴ Nem véletlen, hogy a második világháborút követően Jugoszláviában Josip Buturac és munkatársai folytatták a megkezdett munkát, és némileg szűkebbre szabott módszertan alapján közölték a horvát-szlavón gyűlések határozatait 1631-től egészen a korszakunk végéig.²⁵

Nem csupán a fennmaradt iratok mennyisége meglepő, hanem az abból kibontakozó kép is jóval sokszínűbb, mint amit a középkori gyűlésekről ismertek alapján elvárhatnánk. Amíg a 14–15. században a szlavón gyűlések legtöbb esetben megmaradtak az ítélszékek melletti intézménynek, és főként a Jagelló-korból ismerünk politikai aktivitásra utaló jeleket, addig a mohácsi csatát követő időszakban szinte

azonnal a tartományi nemesség legfontosabb politikai terepeként bukkannak elének a nemesi összejövetelek. Ha csupán a gyűlések összehívóit nézzük, találunk köztük uralkodók, bánok által elrendeltek, valamint a nemesség saját akaratából megrendezettek. A tárgyalt témák kapcsán ennél is változatosabb kép tárul elének. Ismerünk a középkorból megszokott bíraskodást, különösen az első esztendőkből, miközben igen gyakran az uralkodó adót és katonai áldozatvállalást várt az összegyűlt rendektől. Több alkalommal csak a hűség és lojalitás kinyilvánítása volt a cél, máskor a magyar országgyűlésekre, az ausztriai rendekhez vagy az uralkodóhoz küldött követeket választották meg és látták el utasításokkal. Sok esetben a tartományok védelmi rendszerének a kialakítása és fenntartása, utak, gázlók karbantartása, várak felszerelése és ellátása, vagy éppen az uralkodó kezébe történő átadása volt a központi téma, de idetartoztak a katonaállítás vagy a személyes felkelés kérdései is. Utóbbiak kapcsán nemegyszer a gyűlések a mozgósítás részének voltak tekinthetők, ahová az összehívott nemesek fegyveresen és katonáik élén voltak kötelesek megjelenni, mint például 1528 júniusában, amikor az Erdődy Simon zágrábi püspök által szervezett összejövetelre a nemesek „*modo constituto personaliter armatus hic esse debuisset*”.²⁶ A háborúskodással függött össze az oszmán fogságba esettek váltságdíjára kivetett adó, illetve a különböző bizottságok felállításának kérdése, amelyek az utánpótlás megszervezéséért vagy az adójegyzékek ellenőrzéséért feleltek. Egy esetben még indigenátus iránti kérelemről is tudunk, amikor Hans Katzianer főhadparancsnok mint Szomszédvár ura folyamodott szlavón honosításért az 1537. novemberi dombrovi gyűléshez, amire az összegyűlt nemesek kitérő választ adtak, mondván, hogy erre csak a király beleegyezése után tudnak választ adni.²⁷ Végezetül pedig említsük meg a legünnepélyesebb eseményeket, a bánok beiktatására összehívott gyűléseket, amelyek az időben előrehaladva egyre ceremoniálisabb ünnepséggé változtak, ezzel is kifejezve a tartomány(ok) rangját és méltóságát. (5. térkép)

1526–1735 között 473 megtartott gyűlésről maradt fenn adat, és ez önmagában lehetetlenné teszi, hogy ezekről egyenként készítsünk valamilyen elemzést. Főleg, hogy a végleges szám ennél valamivel magasabb lehet, hiszen több meghirdetéséről maradt fenn említés, és nehéz elhinni, hogy amíg 1526 és 1540 között éves átlagban három gyűlést tartottak, addig a következő évtizedben csak ötöt. A nagy adatsorból azonban néhány következtetést így is leszűrhetünk. Az egész korszakra jellemző, hogy a középkorban meghatározó Körös városa fokozatosan eltűnt a színhelyek közül. Hiába tudták nagyon jól, hogy ez a gyűlések megszokott helye, „*nam alias non Iwanchiensis in ortu Diete istius Regni celebrabantur, sed Crisii, in loco solito, presertim res tam maxime importandas tractari consueverant et decidi*”,²⁸ és jöttek 1538-ig még tizennégy alkalommal össze a városban, ám ezt követően 1549 után csak 1692-ben rendeztek a településen gyűlést. Az ok egyértelműen az oszmán előretöréstől való félelem volt, miként ezt 1539-ben megfogalmazták.²⁹

A helyét egyértelműen Zágráb vette át, ahol a polgárháború időszakában tizenkettő, 1540–1608 között viszont már százhat, majd 1735-ig további kétszázötvenkét

gyűlést említettek a források. Mögötte a képzeletbeli dobogó második helyét Varasd foglalta el, ahol 1530-ban jelentek meg először a rendek küldöttei, majd 1536-ban szintén, hogy aztán 1557–1605 között további tíz esetben e város adjon helyet a gyűléseknek. Az igazi virágkor azonban a 17. században jött el, hiszen 1609–1736 között hetvenhat alkalommal hirdettek ide a bánok rendi gyűlést a horvát-szlavón nemességnek.

Mindez valójában nem véletlen, hiszen mindkét várost nagyon korán elfoglalták Ferdinánd hívei, és így a Habsburg-kormányzat legfőbb szlavóniai hídfőállásának számítottak. Miként Pekri Lajos – ekkor éppen Ferdinánd rendíthetetlen híve, egyben a tartomány népeinek aktív sanyargatója – 1530-ban megjegyezte, ezek a települések voltak Stájermark és Krajna kapui, ahol fel lehetett tartóztatni az oszmán támadásokat.³⁰ Tisztában voltak ezzel Grácban és Bécsben is, így nem véletlen, hogy a következő két évtizedben mindent elkövettek a megtartásuk és megerősítésük érdekében, és ez értelemszerűen vonzó helyszínné tette őket a gyűlések szervezői szemében. Bár az erről szóló iratok általában nem említik a pontos helyszínt, de 1527. július 16-án a zágrábi ferences kolostorban gyűlt össze Zágráb vármegye nemessége, és gyaníthatjuk, hogy később is itt tanácskoztak a rendek.³¹ 1530 júliusában Korbáviai János, Tuskanics András és más előkelők részvételével szintén itt gyűltek össze, és kérték Johannes Katzianer főhadparancsnok támogatását az oszmán seregek elleni harcokhoz.³² A gyűlések összehívásának a menetéről nincsenek pontos ismereteink, hiszen ezekből az évekből arra is látunk példát, hogy a rendeket egy nagybirtokos hívta össze, mint Frangepán Kristóf vagy Erdődy Simon, de törvényesen a király nevében készültek a meghívók, és ő küldöttek útján képviseltette magát a gyűléseken. Így történt 1532 májusában is, amikor Szalaházy Tamás királyi kancellár arról értesítette a szlavóniai birtokos Kasztellánfi Jánost, hogy Ferdinánd Zágrábba hirdetett gyűlést, ahová a király a követeit is elküldi, és kérte, hogy ő maga szintén vegyen rajta részt.³³ Mindez azért fontos, mert ezekből az adatokból úgy tűnik, hogy Zágráb városa már nagyon korán, legkésőbb az 1530-as évek fordulóján a tartományi gyűlések egyre fontosabb központjává vált, és a szlavón nemesség mellett mind gyakrabban a horvát előkelők is részt vettek rajta. 1538. május 19-én Keglevics Péter bán elnökletével immár mindkét tartomány rendjei itt gyűltek össze, hogy előkészítsék az oszmánok elleni hadjáratot, amely azonban végül elmaradt.³⁴ Miként a bán beszámolójából értesülünk, a horvát előkelők leginkább követeik révén képviseltették magukat, ám közben az ország minden részéből érkeztek hozzájuk menekülők, nemesek és nemtelenek egyaránt. Sokan a végvárak környékén élők közül hátrahagyták földjeiket és házaikat, és védelemért könyörögve jelentek meg a falak előtt.³⁵ Zágráb megtelt rettegő emberekkel, és először tűnhetett úgy a külső szemlélőnek, hogy itt dől el Horvátország és Szlavónia sorsa.³⁶ Bár mindkét városnak még számtalan megpróbáltatáson kellett keresztülmennie a következő két évszázadban, egyre inkább kiemelkedtek a környező települések közül, és Zágráb kapcsán méltán írhatták a rendek 1557-ben, hogy „*metropolis istorum regnorum sue*

maiestatis”,³⁷ ahol ez év március 7-én monyorókeréki Erdődy Péter személyében megtörtént az első ünnepélyes báni beiktatás.³⁸ (6. térkép)

A többi helyszín fokozatosan háttérbe szorult és elenyészett. A kezdeti időszak kényszerű sokszínűsége hamar véget ért. A 16. század második felében csupán Sztenyicsnyák (1558), Krapina (1598, 1599, 1600, 1605) és Szentkereszt (Varasd vármegye, 1600) büszkélkedhetett falai között megtartott gyűlésekkel, míg a 17. században szinte kizárólag hadjáratok idején került sor Zágrábon és Varasdön kívül nemesi összejövetelekre, mígnem 1692 után immár csak ezekben a városokban tudunk ilyenekről. Ezek mindegyike különleges okokból került meghirdetésre, sőt, valójában Varasd is hasonló okokból vált másodlagos helyszínné. 1579-ben ugyanis Zágráb és a horvát-szlavón gyűlés komoly vitába keveredett, mert a város – a rendek szerint jogtalanul – bevádolta a bánt az uralkodónál, és semmibe vette a gyűlés és a bán utasításait. Ezért úgy döntöttek, hogy a gyűléseket és a törvényszékeket ezentúl máshol tartják meg, ott, ahol a bán számukra meghatározza.³⁹

Az adatsorokból az is megállapítható, hogy a politikai válságokkal teli időszakban gyakrabban került sor rendi gyűlésekre, míg a konszolidációs, nyugalmasabb időszakban ezek megtartásának a rendje beállt egy rendezett formába. Az 1526–1540 között megrendezett ötven nemesi összejövetel mutatja, hogy évente három-négy alkalommal is találkoztak valamilyen formában a rendek. Ebben persze egyrészt szerepet játszott a kettős királyválasztás okozta polgárháború, amelynek során mindkét tábor rendre-másra összehívta az övéit ítélezés, szervezkedés vagy éppen erődemonstráció céljából. Másrészt a horvát nemesek is általában külön ülészetek, és ez szintén nagyban hozzájárult ehhez a magas értékhez. Ebben a másfél évtizedben minden évben tudunk ilyen eseményről, maximum azt nem tudjuk, hogy hol került rá sor, mint például 1531-ben, amikor a horvát rendek két alkalommal is összejöttek, hogy egyrészt a Ferdinánd és Szulejmán közötti fegyverszüneti szerződés pontjairól, másrészt pedig a Korbáviai János bán augusztus 9-én bekövetkező halála után kialakult helyzetről alakítsanak ki közös álláspontot. Előbbi esetben ugyanis attól tartottak, hogy a béke nem vonatkozik rájuk, így az uralkodónak meg kellett őket nyugtatnia: „*intelleximus [...] vos multum in commune angi et molestia non parva affici, quod in induciis, per nos cum Turco et Johanne Scepusiensi susceptis, nullam regni nostri Croatiae mentionem factam fuisse perceperitis*”.⁴⁰ Utóbbi kapcsán pedig azt sérelmezték, hogy megüresedett báni tisztségre a Habsburg uralkodó Tuskanics András knini püspököt szánta, akit a horvát nemesség, különösen az előkelők, nem tartottak elég méltónak erre a posztra, így azt kérték a királytól, hogy egy másik báni helytartót nevezzen ki az élükre.⁴¹ A gyűlések száma – miként erről már volt szó – 1540 után drasztikusan visszaesett. Persze az is lehet, hogy elvesztek az erre vonatkozó források, hiszen az 1540-es évek forrásanyaga messze a leggyébrebb az egész Kárpát-medencében. Mindenesetre nyolc olyan esztendő volt (1542, 1543, 1545, 1547, 1548, 1550, 1551, 1553), amikor nem tartottak gyűléseket, és árulkodó, hogy ez mind Zrínyi Miklós horvát-szlavón báni működésének idejére (1542–1556) esett.

Ezt követően szolid emelkedést látunk, általában egy-két gyűlést tartottak évenként az 1560-as évek második feléig. Majd jött Draskovich György, Ungnád Kristóf és Erdődy Tamás bánsága idején egy kiegyensúlyozottabb időszak, amikor átlagban három gyűlésre került sor, 1578-ig kizárólag Zágrábban, majd néha Varasdon. 1589 után néhány alkalommal ismét csak egy gyűlést rendeztek évente (1590, 1592, 1594, 1596), majd a tizenöt éves háború mind több problémája miatt gyakoribbá váltak ezek az összejövetelek. 1609 és 1630 között ötvenöt alkalommal Zágrábban és kilencszer Varasdon gyűltek össze, ami évente átlagban négy *congregatiót* jelentett. A következő hat évtizedben kilencvenszer Zágráb és harminckét esetben Varasd volt a helyszín, évente átlag két alkalommal, és ez az arány már nem változott a későbbiekben sem. Ennyi mondható el áttekinthetőleg, és most nézzük meg közelebbről a mohácsi csata utáni időszak gyűléseit. (7. térkép)

Gyűlések a polgárháborúban

A könyvtárnyi szakirodalom ellenére nem könnyű átlátni a mohácsi csata után kialakult kaotikus helyzetet. A cetini gyűlés előzményeiről már volt szó, de nem árt újra átvenni a gyűlések történetén keresztül az eseményeket. Az oszmán győzelem és a király halála rendkívüli helyzetet teremtett, amelyen a szlavón rendek közösen próbáltak úrrá lenni a Kaproncán megrendezett gyűlésen. Minden bizonnyal a csata túlélői gyülekeztek a városban, és ők találkoztak a régió egyetlen ép katonai kontingensével bíró Frangepán Kristóffal, akit azon nyomban megválasztottak – valószínűleg ideiglenes jelleggel – a tartomány, valamint Pozsega védelmezőjének és kormányzójának („*tutor protectorque regni Sclavonie et comitatus Posege*”).⁴² Más nemigen tehettek, hiszen Batthyány Ferenc személyében volt törvényes bánjuk, és a kivételes felhatalmazást mutatja a Pozsega, illetve Somogy megye védelmezője cím, amiről egy másik kiadványból értesülünk („*Cristoff Franngepan graff zu Vögels, Zenng und Madrusch etc., beschürmer des gannzen Windischen lannds, Poschega und Schomogt etc.*”).⁴³ Kaproncán döntöttek arról is, hogy követséget küldenek Habsburg Ferdinándhoz a tartomány vitathatatlan vezetője, Erdődy Simon zágrábi püspök, valamint a katonai erővel és most már törvényes megbízással is bíró Frangepán Kristóf vezetésével. A Habsburg-udvarban tisztában voltak azzal, hogy Szlavónia megszerzéséhez ennek a két előkelőnek a megnyerésén keresztül vezet az út, ám végül Szapolyai János megkoronázásának a hírére mindketten az új Mátyás királynak tekintett uralkodó mellé álltak. János szinte azonnal, még november 25-én kinevezte Frangepánt a tartományok élére bánnak, így 1527. január 8-án a dombrói gyűlésen joggal használta az alábbi titulusokat: „*serenissimique principis domini Ioannis dei gratia regis Hungarie etc. capitaneus generalis, nec non regnorum Dalmacie, Croacie et Sclavonie banus, eorumque regnorum Dalmacie, Croacie et Sclavonie ac comitatuum Simgiensis et de Posega etc., similiter generalis tutor et protector*”.⁴⁴ Szlavónia tehát az

ország jelentős részéhez hasonlóan János király uralma alatt maradt, és a hívei számára három fontos feladat állt 1527-ben: elhárítani egy esetleges újabb oszmán támadást, helyreállítani a tartomány belső békéjét, és elejét venni a Habsburgok térnyerésének. Az általuk összehívott gyűlések témái alapján ők is ezt a fontossági sorrendet állították fel maguknak.

A Frangepán Kristófhoz köthető 1527. évi gyűlésekről elmondhatjuk, hogy értelemszerűen a középkorban kialakult szokásrendet követték. Ez igaz volt a János király parancsára „*de mandato regio*” Frangepán által meghirdetett dombrói gyűlésre, amelyen az uralkodó megbízottak révén (alsólendvai Bánfi János és gibárti Keserű Mihály) képviseltette magát.⁴⁵ A rendek itt az 1505. évi úgynevezett rákosi végzés köznyelven történő felolvasása után elismerték János király uralmát, majd esküvel kötelezték Frangepánt a békére, adót ajánlottak meg, és Erdődy Simon kérésére átírták az oklevelet, amelyet Bradács Imre vicebán és körösi ispán pecsétjével hitelesítettek.⁴⁶ A bán már itt újabb gyűlést hirdetett január 21-én Körös városába, ám erre nem biztos, hogy sor került.⁴⁷ Ám valamikor a következő napokban meg kellett választani a budai országgyűlésre a tartomány követeit, így élhetünk a gyanúperrel, hogy egy nemesi összejövetelre február folyamán sor került. Mindenesetre Keserű Mihály, Rátkai László, Kecser Gáspár, Turóci János és Brodarics Mátyás ott voltak Szlavónia képviselőiben, miként a főrangúak között maga Frangepán Kristóf bán, Tahy János, valamint Erdődy Simon és Péter.⁴⁸

A következő ismert, 1527. május 26–29. között megrendezett gyűlésen kétségkívül egész Szlavónia képviseltette magát, függetlenül a hovatartozásától. Még Kasztellánfi János is megjelent, akit pedig Mária királyné mindenképp le akart beszélni a személyes részvételről.⁴⁹ Ott volt mellette a szintén Ferdinánd pártján álló Keglevics Péter és Pekri Lajos, míg a másik oldalról ugyancsak sokan tiszteletüket tették, többen közülük fegyvereseik élén.⁵⁰ A vita azonban a két tábor között érdekes módon nem a támogatandó király, hanem Hobetics Boldizsár ítélőmester személye körül robbant ki. Frangepán elmondása szerint Pekriék küldött útján tudatták vele, hogy készek Szapolyainak engedelmeskedni, és őt magát bánként elismerni, ám Boldizsár mestert nem akarják a tisztségében tovább látni. Frangepán ezzel szemben arra hivatkozott, hogy Hobeticset a rendek közös akarattal választották meg, és csupán néhány ember ellenkezése miatt nem válthatják le. Mindenesetre Hobetics maradt a tisztségében, és Frangepán időközben megérkező ezerfős serege láttán Kasztellánfiék úgy döntöttek, hogy a király (ti. Szapolyai!) elé viszik az ügyet, és elhagyták a várost. Az incidens rávilágít a pártpreferenciák mögötti helyi mozgatórugókra, és megmutatja a szlavóni rendiség szűkre szabott korlátait is a Mohács utáni években. Úgy tűnik, hogy Erdődy hatalmával rátelepedett a szlavón nemességre, és annak vitathatatlan vezetőjévé vált, míg a vele szemben állók sok esetben emiatt kerültek Ferdinánd oldalára. A rendek erőtlenségét mutatja az is, amit szintén Frangepán leveléből tudunk, miszerint „én azonban mindenkit szavazásra bírtam, először leggyorsabban a hadiadót ítélttem meg velük, majd a tizedet, ahogy az uralkodó óhajtotta”.⁵¹ A megjelent nemesség

egyszerű „szavazógépként” működött a bán kezében, ami szintén a középkorban már jól ismert gyakorlatot mutatja.

Hiába kifogásolta a Ferdinánd által 1527. március 9-én újfent bánná kinevezett Batthyány Ferenc Frangepán eljárását és túlhatalmát, miután utóbbi fej- és jószágvesztéssel fenyegetett mindenkit, aki nem vesz részt az általa hirdetett gyűlésen,⁵² a köznemesség számára a jogrend helyreállítása volt a legfontosabb. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a hektikus időszakon túljutva ismét rendszeren működtek a különböző hivatalok, és ez Szapolyai hatalmának a konszolidálódását mutatja. Május 22-én Frangepán megidézttette a császári káptalannal a körösi gyűlésre Bánfi Jánost és Kasztellánfit, majd még ugyanezen a napon Sárkány Mihályt és Bátori Györgyöt hatalmaskodás vádjával.⁵³ A peres eljárás gyakorlata is hűen követte a Mohács előtt megismert metódust. A június elején üléselő törvényszéken Bradács Imre vicebán mellett Hobetics ítélmester és a szolgabírók vettek részt. Egy Bradácsot illető ügyben a királyi kúriába tették át az ügyet az érintettség okán („*ex quo videlicet ipse Emericus Bradach officio vicebanatus fungeretur et iuxta consuetudinem huius regni in talibus officiolatibus observare solitam, idem cum nemine regnicolarum hic in presencia banali litigare admittitur, causas suas movere soluisset*”), és a pecséthasználat is megfelelt a korábbi gyakorlatnak („*coram nobis testimonio presencium mediante, quas sigillis iudicibus nobilium comitatus Crisiensis, absente sigillo nostro maiori [ti. báni nagypecsét], ex quo causa dicti vicebani nostri, cuius sigillo in talibus iuxta consuetudinem regni utimur, verti dinoscitur, fecimus consignare et easdem eidem Emerico Bradach duximus esse concedendas iuris sui ad cautelam communi iusticia suadente*”).⁵⁴ Szapolyai uralmának elismerése és elfogadása pillanatnyi nyugalmat jelentett a tartomány számára, ám ez szinte azonnal semmivé lett Ferdinánd nyári hadjáratának következtében.

Augusztusban Frangepán Kristóf már egyértelműen háborús céllal hívta össze rövid határidővel („*Non tamen alia ratione huiusmodi brevem dietam prefixeramus, nisi quod Alemanni appropinquabant Budam*”) a szlavón rendeket Körös városába, hogy ott a Ferdinánd támadása miatt kialakult helyzetet megtárgyalják. Mivel első felhívása sikertelen volt, így szeptember 4-re újabb gyűlést hirdetett személyes hadba vonulással („*tam cum rusticis, quam in propria persona, qua maiori apparatu poterint, veniant*”), a távol maradók megbüntetésével, és hogy ott a haza dolgairól egyeztessenek („*tractabimus et consulemur de salute et felici statu huius Regni, et ut possumus Regie Maiestati domino nostro gratiosissimo, celerius in auxilium ire*”).⁵⁵ A végeredményt tudjuk, János király a tokaji vereség következtében kiszorult az országból, Frangepán Kristóf pedig szeptember végén Varasd ostromakor elesett, ezzel pedig Szlavónia helyzete is megváltozott, immár nem lehetett figyelmen kívül hagyni Habsburg Ferdinánd katonai és politikai sikereit.

Frangepán halálával azonban korántsem szűnt meg Szapolyai pártja a tartományban. Október 5-én Ferdinánd csupán arra kérte a szlavón rendeket, hogy küldjenek követeket a következő budai gyűlésre.⁵⁶ Erre utal, hogy elmaradt a nagy megtorlás,

és inkább kompromisszumra törekedtek a felek a következő hónapokban. Az október 6-án megtartott körösi gyűlésen is – amelyen mindkét uralkodó hívei és a horvát nemesek is részt vettek – inkább egymás meggyőzését tartotta fontosnak a két párt, ám retorziókra nem került sor („*facta per quondam Cristofforum groff et sibi adherentes ab una, ac homines prefate regie maiestatis regis Ferdinandi ab altera partibus, mutuo sibi invicem patris et commissis, alter alterum evocari facere non valeat*”).⁵⁷ Ferdinánd is önmérsékletet tanúsított, és első körben csupán Szapolyai Zelina nevű várát kobozta el és adta Kasztellánfi Jánosnak,⁵⁸ miközben megtiltotta Pekrinek és Batthyánynak, hogy a hűségére áttért Hobeticset bárki is zaklatni merészelje.⁵⁹ Október 20-án értesítette a szlavón rendeket, hogy megparancsolta Christoph Rauber püspöknek, hogy hívjon össze egy tartományi gyűlést.⁶⁰ A Zágrábban lefolyt gyűlésen részt vett Jurisics Miklós is, aki igyekezett egyeztetni a felek között, és elérte, hogy a dombrói végzést megsemmisítsék, valamint Erdődy Simon társaival együtt elismerje Ferdinándot törvényes királyának.⁶¹ Az év végére látszólag Ferdinánd volt Szlavónia ura, mindez azonban nem jelentette azt, hogy visszatért a béke a tartományba, ugyanis a zágrábi püspök vezette nemesség korántsem volt meggyőződve arról, hogy a Habsburg uralkodó képes lesz megvédeni őket az oszmán bégek seregeitől. Szlavónia egyszerűen túl veszélyes helyen feküdt, Ferdinánd pedig katonailag mindvégig gyenge maradt, és ez determinálta a megosztottság fennmaradását. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy itt nem a két törvényes király közötti választás volt a fő kérdés, hanem ezen túllépve a béke és a területi integritás iránti vágy mozgatta a szlavón nemességet.

Az előbb elmondottakat alátámasztják az 1528. évi gyűlések történései. Ez év áprilisában ismét Körös adott otthont a szlavón rendeknek, ahová feltételezhetően Batthyány Ferenc és a mellé január elején kinevezett Korbáviai János⁶² hívta össze őket.⁶³ Az ennek során készült „*Articuli et conclusiones per dominos regnicolas regni Sclavonie in congregatione eorundem generali Crisii*” szerint főleg a jogtalanságokat és a hatalmaskodásokat akarták megszüntetni, ugyanakkor a perbe hívásban megerősítették a korábbi jogszokást, és megszüntették az iratok kiállításának a díját. Azt is eldöntötték, hogy török pénzt nem fogadnak el, és a Zrínyi Miklós által verteket is megsemmisítik, valamint egy bizottságot hoztak létre az árlimitáció kidolgozására, melynek tagjai Szemcsei János vicebán, Hobetics Boldizsár ítélmester, Kerecsényi Pál, Prasovci István, Budor András, Vokoszlavics János, illetve a zágrábi püspök *suffraganeus* voltak.⁶⁴ A szereplők egy évvel korábban még János király pártján álltak, ezért különösen meglepő a gyűlés azon rendelkezése, hogy szorosabbra fűzik a német tartományokkal a kapcsolatokat katonai támogatás céljából.⁶⁵ A gyűlés tehát külpolitikai kérdésben foglalt állást, amire korábban csak a horvát gyűlések kapcsán volt példa.

Mivel Jajca elestével küszöbön állt az újabb háború, a végzések a katonai mozgósítás kérdésével is foglalkoztak. Az összegyűlt nemesek megegyeztek abban, hogy az ellenség támadása esetén Varasd megyében Ráttkay Pál, Zágrábban Kasztellánfi János legyen a sereg kapitánya („*levator gentium et ductor*”), Szemcse kerületében Szemcsei

János vicebán, Körös megye mindkét kerületében a másik vicebán, Bradács Imre, az Izdenctől Verőcégig terjedő sávban pedig Keglevics Péter irányítsa a nemesi felkelést.⁶⁶

Alig egy hónappal később újabb gyűlésre került sor, ezt azonban nem az uralkodó vagy a bánok, hanem Erdődy Simon hívta össze („*conventum quendam conscribere et celebrare*”), amivel azonnal kiváltotta az uralkodó haragját.⁶⁷ Az újabb fejleményekről Batthyány Ferenc számolt be szervitorán, Kamarjai Tamáson keresztül a nádornak és a helytartóságnak,⁶⁸ és ebből kiderült, hogy egyháziak is szép számmal képviselték magukat a püspök táborában, ami azért nem volt meglepő („*quid ordinatum sit per dominos regnicolas nobilium presbyterorumque et monachorum, modo constituto personaliter [...] hic esse debuisset*”).⁶⁹ A fő téma az oszmánok újabb hadjárata volt, Ferdinándnak való meghódolása óta ugyanis Szlavónia ismét a török támadások célpontjává vált, és a jelentések szerint a boszniai, mosztári, szendrő-belgrádi, nikápolyi, kruseváci, izvorniki és nisi szandzsákok csapatai együttesen Zágráb ellen készültek.⁷⁰ Talán az ettől való félelem miatt kaphatott lábra az a híresztelés, hogy Erdődy Simon hajlandó lett volna meghódolni Velencének, ha a Signoria szavatolja a védelmüket a németektől és a törököktől. Az erről szóló velencei beszámoló szerint a püspök azonnal átadott volna tizenöt szlavóniai várat, valamint kiállított volna háromezer lovast és kétezer gyalogost, amennyiben a városállam garantálja a háromforintos fizetésüket.⁷¹ Nem tudjuk, mennyi valóság tartalma volt a követ által lejegyzettnek, de a püspök akciója kísértetiesen hasonlított Szapolyai próbálkozásaihoz, és egyöntetűen kiolvasható belőle az oszmán és a német fennhatóság mindenáron való elutasítása.

1528 kora nyarára a tartomány közigazgatása teljesen kicsúszott a Ferdinánd által kinevezett bánok kezei közül. A bárók közül Ernuszt János és Bánfi János is Szapolyai oldalán álltak, a szolgabírók jelentős része – legalábbis Körös és Zágráb megyékben – Erdődy embere volt, sőt, még az ítélmester is a püspök hívei közül került ki. A helyzet semmit nem változott 1527-hez képest, hiába esett el Frangepán, és került a tartomány névleg Ferdinánd hatalmába. A Szlavóniában birtokokkal rendelkező bárók, valamint a tőlük függő nemesség továbbra is szinte egyöntetűen Szapolyait támogatták, ezért Batthyány külső – ausztriai vagy horvát területekről érkező – segítség nélkül nem tudta ellátni a hivatalát. A lemondásához az utolsó csepp a pohárban az volt, hogy június 24-én a Körös városába meghirdetett gyűlésre nagyon kevés nemes jött el, azok is fegyvertelenül, mintha fürdőzésre készülnének („*qui tali modo illuc venerant inermes, ac si ad balneandum venissent*”). Amikor megkérdezte tőlük, hogy miért, azt felelték, hogy ha a bárók sincsenek itt, akkor ők miért legyenek.⁷² Az 1528. év eddigi eseményeiből az tűnik ki, hogy a tartomány rendjei voltak annyira erősek – és a királyi hatalom, illetve annak helyi megbízottja annyira gyenge –, hogy képesek voltak elszabotálni a báni parancsokat, és a saját érdekeik szerint cselekedni. Ez pedig az oszmán megszállás bármilyen áron való elkerülése volt, ugyanis valójában ez állt a háttérben a zágrábi püspök vezetett szlavón nemesség cselekedeteinek. Batthyány tehát jobb híján lemondott a posztjáról, amit Ferdinánd nem fogadott el, hanem július 26-án szigorúan meghagyta a horvát és a szlavón rendeknek, illetve minden rendű és

rangú embernek, hogy a bánok parancsára azonnal vonuljanak hadba.⁷³ Ez azonban elkésett lépés volt, mert addigra elesett Barka és Marót a Szerémségben,⁷⁴ és óriási szerencséje volt a tartománynak, hogy időközben módosultak az oszmán hadvezetés tervei, és Szlavónia helyett a Temesközben folytatták tovább az offenzívájukat.⁷⁵

Az 1528-ban János király és Szulejmán szultán között megkötött szerződés, majd az uralkodó visszatérése tovább mélyítette a válságot. A közelgő újabb szultáni hadjárat hírére a szlavóniai nemesség ismét lázas szervezkedésbe kezdett, és 1529 februárjában már olyan hírek jártak, hogy Erdődy Simon, Bánfi János, Tahy János, Erdődy Péter és Batthyány Orbán gyűlést tartottak, ahol eldöntötték, hogy követeket küldenek a szultánhoz.⁷⁶ Ferdinánd a helyzet megmentése érdekében négy követet (Christoph Rauber, Sigismund Weichselberg, Hans Ungnad és Nicolaus Rauber) is hajlandó volt elküldeni a püspök által meghirdetett gyűlésre.⁷⁷ Ennek azonban már nem volt foganatja, mert hamarosan megérkezett Körös vármegye nemességéhez János király parancsa, miszerint küldjenek hozzá követeket, valamint egy másik a szlavón rendekhez, hogy fogadják el Erdődy Simon és Bánfi János vezetését.⁷⁸ Ennek ismeretében került sor június 25-én Pozsegaváron egy újabb gyűlésre, ahol a megjelenő nemesek elhatározták Pekri Lajos birtokainak a felprédálását („*ipsi rebelles Maiestatis vestre habuerunt dietam et conventum inter se, et in habito ipso conventu bona et possessiones fidelis Maiestatis Vestre Ludovici Pekri depredaverunt*”),⁷⁹ valamint döntöttek a hadiadó kivetéséről („*Nescio qua ex autoritate dicam unum florenum in dicto comitatu inposuerunt*”).⁸⁰ A gyászos eseményeket betetőzte Erdődy Simon frissen kinevezett szlavóniai helytartónak, Pozsega, Somogy, Baranya, Vas, Tolna, Zala, Veszprém és Fejér vármegyék királyi főkapitányának⁸¹ a körösi nemességhez írt utasítása, akiket János király parancsára gyűlésbe hívott július 13-ára Körös városába („*Johannes [...] nobis per suas firmiter mandavit, ut pro conservatione regni huius et omnium nostrorum unam generalem congregationem in hoc regno sue maiestatis universis dominis baronibus et nobilimus indiceremus*”).⁸² A Habsburg-hatalommal elégedetlen szlavón nemesség az általa szervezett gyűléseket is felhasználva megteremtette annak a feltételét, hogy függetlenedjen Ferdinánd rendszerétől, és visszataláljon János király uralma alá.

A horvát nemesség alapvetően más utat járt be ezekben az években. Bár számukra is az oszmán szomszédság jelentette a legnagyobb veszélyt, sem Szapolyai János támogatása, sem az ellenség előtti meghódolás nem volt járható út, így csak a Habsburg uralkodó támogatásában bízhattak. Mivel Ferdinándnak sosem volt elegendő pénz és katonája, így a horvát nemesség csak kínkeserves módon tudta elérni, hogy elegendő támogatáshoz jusson, ehhez pedig az egyetlen fegyvere az volt, hogy a cetini határozatokhoz foggal-körömmel ragaszkodott. Láttuk már, hogy alig négy hónappal az ünnepélyes események után, az április végén megtartott újabb cetini gyűlésen milyen elkeseredett hangú levelet írtak Ferdinándnak a saját akaratukból összegyűlt nemesek, köztük Tuskanics András, Korbáviai János, Zrínyi Miklós, Blagay István, Frangepán Kristóf és Farkas György.⁸³ Mivel az uralkodó nem küldött követeket, így

a nemesek Tumpics Bernát és Zklobics Mihály személyében követeket választottak, hogy mondandójukat a királynak előadják („*Hec est legatio sive oracio que nuncii nostri regie majestati declarare et enodare debeant*”),⁸⁴ és ebben a szövegben szerepel a már idézett, Zvonimir királyra történő utalás is. A dokumentum végül tizenhét pontban megszerkesztve jutott el az uralkodóhoz, aki kérdéseikre az alábbi választ küldte: a rendek fogalmazzák meg, hogy kiket szeretnének bánnak, és ő majd választ közülük. Megnyugtatta őket arról is, hogy Jánossal nem fog kiegyezni. A rendek kérték, hogy Keglevicset fogadja szolgálatába, de ez már megtörtént. Fontos része volt a rendek feliratának, hogy Ausztria és Horvátország kössön egymással szövetséget, ám az erre adandó választ az uralkodó elhalasztotta.⁸⁵

A bánra való utalás magyarázatot kíván, hiszen Batthyány személyében volt kinevezett tartományi előljáró. A horvát nemesek azonban elégedetlenek voltak vele, mondván, állandóan a tartomány határain kívül tartózkodik, miközben magánál tart száz-száz lovast és gyalogost, akiket Ferdinánd a horvát határok védelmére adott a bánnak. Ezért inkább olyan személyt kérnek erre a posztra, aki köztük él.⁸⁶ Az uralkodó láthatólag nem zárkózott el a kérdés elől, csupán annyit kért, hogy a rendek nevezzék meg, kit tartanak alkalmas személynek a báni tisztségre.⁸⁷ Arra is felszólította a rendeket, hogy írják össze, mely végvárat kellene megerősíteni, Jurisicsnak pedig elrendelte ezek felmérését. Továbbá a rendek jelöljenek maguk közül alkalmas személyeket, akik közül ő négyet kiválaszt, hogy Jurisics Miklós elnöklete alatt ítélkezzenek. Ez utóbbi a horvát nemesség januári kérésének a megismétlése volt, és a bán távollétében akadozó igazságszolgáltatást volt hivatva helyreállítani. Jurisics itteni befolyását mutatja, hogy az alsó-ausztriai tanács egyenesen azt javasolta Ferdinándnak, hogy őt nevezze ki bánnak is a főkapitányi tiszte megtartása mellett, mert így egy beosztást meg lehetne spórolni.⁸⁸ Ebből végül nem lett semmi, ám fontos látni, hogy a horvátországi állapotok megoldására a rendek hajlandónak mutatkoztak bizonyos báni jogkörök átadására ausztriai katonai tisztviselőknek, amire korábban nem volt példa.

A horvát nemességet az 1529. évi szultáni hadjárat szintén rosszul érintette, hiszen a Habsburg uralkodó szlavóniai térvészése óhatatlanul rájuk is hatott. Ilyen hangulatban került sor a Ferdinánd által július 31-re Zágrábban meghirdetett, a horvát és szlavón rendeknek egyaránt szóló gyűlésre, ahol természetesen a török veszély volt a legfőbb téma. Ezen a bánok voltak a király biztosai, és ők az uruk támogatását kérték az egybegyűltektől.⁸⁹ Sajnos nem sok sikerrel, hiszen Varasdöt és Zágrábot leszámítva a Habsburgok hívei az év végére kiszorultak az országból, így viszonylag könnyű helyzetben kérte a december 12-én Körösön összegyűlt nemesség Krajna és Karintia rendjeitől, hogy Varasd és Zágráb városából vonják vissza a helyőrségeiket.⁹⁰ Pedig a szlavón nemesek meggyőzően érveltek amellett, hogy ezek a seregek nem békét hoznak, hanem pusztulást a tartomány számára, hiszen a János király és Szulejmán közötti szerződés értelmében immár az oszmánok biztosítják a védelmet az országnak. Ennek ellenére a katonaság maradt a két városban, a horvát nemességnek

pedig nem maradt más, mint a következő év elején emlékeztetni az uralkodót arra, hogy ők voltak az elsők, akik a királyságát elfogadták.⁹¹

A következő évből tizenhét meghirdetett gyűlésről van tudomásunk: január 20., Topuszko (horvát rendek); január 25., Körös (Erdődy vezetésével a szlavón rendek, elmaradt); február 14., Körös (Erdődy vezetésével a szlavón rendek); április 24., Pernya (horvát rendek); május 8., Sztenicsnyák (ismeretlen, feloszlott); május 10., Metlika (horvát rendek); június 4., Varasd (az ottani nemességnek, háromnapos); június 11., Bresice (a horvát és a szlavón rendeknek); június 22., Sztenicsnyák (horvát rendek); június 30., Varasd (varasdi nemesség); július 5. k., Csázma (Erdődy hívei); július 10., Zágráb (bánok és a szlavón rendek); augusztus 2. k., ismeretlen helyen Horvátországban (horvát rendek, megtartására nincs adat); szeptember 1., Körös (Pekri Lajos hirdette Katzianer és a bánok nevében); november 6., Turopolje (horvát rendek); december 17., Zágráb (zágrábi nemesség); december 28., Zágráb (17-én hirdették meg, megtartására nincs adat).

A gyűléseket – ezeket, valamint a korszak többi hasonló rendezvényét – a lehető legkülönbözőbb ügyek miatt hívhatták össze, és több esetben ítélőszéket is tartottak velük egy időben vagy utánuk. A *congregatió*nak a *sedes iudiciariától* való megkülönböztetése azonban nehézségekbe ütközik, és csak egy forrásban említik külön a kettőt, amikor 1531 elején Korbáviai egy időpontra hirdette meg azokat.⁹² Más esetben viszont gyűlést említenek ott is, ahol valójában ítélőszéket kellett volna. Ez történt akkor, amikor Ferdinánd megparancsolta a bánoknak, hogy mivel Tuskanics András panaszkodott Blagay Istvánra az apátsági birtokok felprédálása miatt, hirdessenek gyűlést, és azon szolgáltassanak igazságot.⁹³ Hasonló esett meg Christoph Purgstall krajnai vicekapitánnyal, aki az után érdeklődött Korbáviai Jánosnál, hogy igaz-e az a hír, miszerint a horvát nemesség valami gyűlést tart („*aliqui conventus nobilium Croacie*”), ahol a töröknek fizetendő adóról tárgyalnak. A bán megnyugtatta, hogy azon a gyűlésen csak Blagay István peréről lesz szó („*alia congregatio non erit, quam nobiles quidam in Croacie habent aliquod litis una cum comite Stephano de Blagay et inter se tractabunt*”).⁹⁴ Ezek szerint már a kortársak is gyakran szinonimaként használták a *congregatio* kifejezést az ítélőszékekre, a *dieta*, valamint *conventus* kifejezés pedig már elterjedt volt a gyűlésekre („*Ex conventu et dieta nostra prope Bryscze habita*”).⁹⁵

Hívhattak össze gyűlést a bánok egy megye, Szlavónia, Horvátország, vagy akár mind a két tartomány számára együttesen. Az elsőre példa Batthyány Ferenc június 4-én Varasdra hirdetett összejövele⁹⁶ vagy a Korbáviai által Zágrábban tartott tanácskozás. A bán ekkor azért hívta össze Zágráb megye nemességét („*universitas dominorum et nobilium comitatus Zagradiensis*”), hogy megtárgyalják az újonnan felépített török várnak, Kobasnak az elpusztítását.⁹⁷ Ezekből kitűnik, hogy mindkét bán teljes illetékességgel járt el mindkét tartományban, csupán a birtokok és kapcsolatok hiányával magyarázható, hogy János bán esetében nem találunk varasdi tevékenységre utaló nyomot. A gyűlések ugyanakkor nem mindig jelentették, hogy azon mindenki részt vett volna. A június 11-én Bresicén tartott gyűlésen használt

formula – „*ceterique fideles regnorum Croatie et Slavonie regie maiestatis in presenti dieta existentes*” – világosan elárulja, hogy Ferdinándnak az ott megjelent híveit jelenti. Ugyanezt látjuk a július 10-ei tanácskozás kapcsán, ahol „*Bani regnorum Dalmacie, Croacie, Slavonieque episcopus Thiniensis, capitaneus regius, ceterique universi fideles servitores regii in presenti conventu Zagradiensi constituti*” voltak jelen.⁹⁸

Ami újdonság, hogy a horvát nemesség mind többször Szlavóniában, sőt még annak is a távolabb levő vidékein, így Zágrábban vagy Turopoljében tartotta gyűléseit. Ez érthető, hiszen eddigre a középkori Horvátország területének nagy része – egy szűk tengerparti részt leszámítva – elesett, és az elmenekülők főként Szlavóniában kerestek új otthont.⁹⁹ Korbáviainak a zágrábi nemesség számára hirdett gyűlése, a gyakori horvát összejövetelek a megye elhorvátosodásának kezdetét jelzi, amely egy több száz éves folyamat kezdete volt.¹⁰⁰ Meg kell említeni még, hogy ebben az évben legalább egy alkalommal a horvát és a szlavón rendek közösen tanácskoztak, míg a szakirodalom általánosan 1538-ra teszi az első horvát-szlavón rendi gyűlést. Fontos újdonság, hogy két alkalommal is az országhatáron kívül, Krajnában ülészetek a horvát, illetve a szlavón nemesek. Ez történt május 10-én Metlikában (Möttling), ahol a horvát nemesség gyűlt össze, és a Rainnak is nevezett Bresicén, ahol mindkét tartomány képviselői megjelentek. Ezek bizonyítják a gyűlések *ad hoc* jellegét, hiszen nem valószínű, hogy a jogosultak nagy része elutazott volna ide. Inkább arról lehetett szó, hogy a hadjárat vagy tanácskozás okán összegyűltek közös akarattal bocsátottak ki iratot, amelyben magukat gyűlésnek nevezték, hogy ezzel is nyomatékot adjanak véleményüknek vagy panaszaiknak. Ez mindenképp egy új jelenség a középkorban megfigyeltekhez képest.

A gyűléseken elrendelhetek mozgósítást és fejenkénti felkelést. Ez történt 1530. június 30-án Varasdon, ahol a török offenzíva ellen személyes felkelést hirdettek, és elhatározták a parasztság felfegyverzését.¹⁰¹ Hasonlóval próbálkozott Pekri Körösön, ahol Móre László és a Szemcseiek csapatait szerette volna mozgósítani, de az idő rövidege miatt nem járt sikerrel.¹⁰²

Az itt hozott végzésekről vagy határozatokról követek útján értesítették azokat, akiket kellett. Ez sokszor szóban történt, és csak a követeknek szóló megbízólevelek maradtak ránk. Az eseti ügyek elintézése mellett ezek a gyűlések lettek a véleménynyilvánítás legfőbb fórumai is. Márpedig az állandóan késő zsoldok, az elmaradó segítségnyújtás és hiábavaló ígéretés összekovácsolta az itt megjelenő nemességet, ahol a bánoknak – ha nem az érdekeik szerint alakultak a dolgok – nehéz volt rendet teremteniük. Ez történt júliusban, Zágrábban, ahol a távol maradó Katzianer ellen fordult a rendek haragja, és kemény hangú levélben vonták kérdőre a segítség elmaradása miatt. Mivel tőle segítséget nem várhattak, ezért panaszaikról az uralkodót is értesíteni akarták.¹⁰³ 1530. augusztus elején a tárgyalások megszakadtak, és mindkét fél mozgósított. Erdődyék Zágráb és Varasd ellen készültek, ezért Pekri százhusz gyalogost hagyott a püspöki központ védelmére, ő maga pedig ideiglenesen visszavonult.¹⁰⁴ Ekkor érlelődhetett meg az itteni nemességben az elhatározás, hogy

ügyeik előmozdítása érdekében követeket küldenek nemcsak Ferdinándhoz, hanem a német birodalmi rendek gyűlésére, Augsburgba is.

A szlavóniai követküldés ténye régóta ismert.¹⁰⁵ A forrásokból úgy tűnik, hogy Bátori István nádor május 8-ára részleges országgyűlést hívott össze Pozsonyban, amelyet a halála ellenére megtartottak. Itt egy sérelmi iratot készítettek, melyet Macedóniai Miklós, Batthyány Ferenc és Turóci Miklós vittek el a királyhoz. Innen Macedóniai és Turóci továbbmentek Augsburgba, és csatlakozott hozzájuk két szlavóniai követ, Kamarjai Tamás és Georgius Spycko. Macedóniainak a császárhoz és a birodalmi rendekhez intézett beszéde megjelent németül, ez előtt olvasható a követek megnevezése: „[...] *Des Königreichs Sclavonie. Die Edlen und Vesten Thomas Kamaryay und Jörg Spycko etc.*” A kérések között szerepelt, hogy Varasdra küldjenek katonákat, hogy a várost Ferdinánd oldalán megtarthassák, és a beszédében Macedóniai mindvégig Magyar- és Szlavónországról beszélt. Ez volt az első alkalom, hogy Szlavónia mint *regnum* önállóan szerepelt külföldi nyilvánosság előtt. Nyilván ennek propagandisztikus célja volt, mert a Magyar Királyság területén ekkor nem folytak hadjáratok, és a birodalmi rendekre jobban lehetett hatni a Krajna és Karintia elővédjeként bemutatott Szlavónia példájával.

A Károlyhoz küldendő követség ötlete már június elején felmerült a Varasdon ülésező szlavóniai nemesek között, és Pekri Lajos, valamint Batthyány mellett Gyulai István és Pető Tamás voltak ennek az értelmi szerzői. Ez egyben behatárolja a gyűlésen részt vevők körét is, hiszen a két utóbbi a Varasd vármegyei nemesség leggazdagabbjai közé tartozott. A követség költségeire adót vetettek ki, ám nem tudjuk, hogy valóban az ekkor elhatározott követség ért volna ki Macedóniaiakkal együtt Augsburgba. Úgy tűnik, hogy nem, mert Golec János augusztus 5-én kelt levelében új adatokkal szolgál.¹⁰⁶ Szerinte a két bán, valamint Pekri, Keglevics és Kasztellánfi összejöttek, és elküldték maguk közül a két utóbbit Erdődyhez, hogy egyetértésre jussanak. Továbbá a Ferdinánd pártján maradt országrészből követeket választottak és küldtek Károly császárhoz, Ferdinándhoz és a rendekhez, jelesen Kamarjai Tamást és Georgius Spyckót.¹⁰⁷ Ez nem történhetett máshol, mint Zágrábban, ahol ezekben a napokban gyűlést tartottak, és a szövegben felsorolt nemesek mindegyike részt vett rajta. Ez az adat sok mindenre rávilágít. A szlavóniai nemességnek a vezetőrétege kétségkívül a már jól ismert személyekből állt. Ebbe a körbe tartoztak azonban Varasd megye előkelői is, akik egyébként az országos politikában nem exponáltak magukat. Ők irányították a hozzájuk familiárisi kötelékekkel kapcsolódó köznemesi réteget és rajtuk keresztül a tartományt. A döntéshozói kör jóval nagyobb annál a néhány személynél, akiket név szerint ismerünk, és ebbe beletartoznak eredetileg horvát nemesi elemek is, mint Tuskanics András és Korbáviai János, akikről tudjuk, hogy ugyancsak jelen voltak az ominózus zágrábi gyűlésen. A Szlavónország („*regnum Sclavonie*”) nevében küldött követség tehát nem csupán egy szűk arisztokrata kör ötlete volt, hanem egy szélesebb réteg támogatta azt, akikben egyre szorosabb volt az összetartozás tudata, és ezt egyre változatosabb formában tudták kinyilvánítani. A külföldi követküldés

eszközével eddig csak a horvát rendek éltek, a szlavóniai nemesség csupán az uralkodóhoz vagy a magyar országgyűlésre deputált a soraiból választott képviselőket, és ebben a fejlődésben nagy szerepe volt az osztrák támogatás elégtelenségének.

Macedóniai követségével egy időben robbant a hír, hogy Korbáviai gyűlést hívott össze a horvát rendek számára („*conventum comitum et nobilium Croacie*”), ahol a töröknek való adófizetésről tárgyalnak. Bár a bán tagadta a híreszteléseket, és valószínűleg igazat mondott, Ferdinándot különösen foglalkoztatta az ügy, és a magyar tanácsosoktól kért javaslatot.¹⁰⁸ Thurzó önmérsékletre intette az uralkodót, mert szerinte a bán eddig mindig hűséges volt hozzá, és a zágrábi gyűlés sem került megtartásra, amiről a híradások szólnak. A gyűlést valóban elhalasztották, és csak valamikor augusztus elején került rá sor.¹⁰⁹ A rendek itt a katonai jellegű kéréseken túl azt kívánták az uralkodótól, hogy szorosabb kapcsolatba kerülhessenek vele, és delegálhassanak tagot a központi kormányzervekbe. A helytartók mellé négy ülnök kinevezését kérték, akiknek a zsoldokra kellett volna felügyelniük, és szerették volna elérni, hogy a tanácsosai közé is nevezzen ki egyet közülük.¹¹⁰ Az uralkodó választát nem ismerjük, de a forrásokból kiderül, hogy Ferdinánd továbbra is a magyar tanácsosain keresztül intézte a Horvátországgal kapcsolatos ügyeit.*

A szlavón kormányzatban a legnagyobb változást Korbáviai János bán augusztus 9-én, majd a Ferdinánd által utódául kiszemelt Tuskanics szeptember 16-án bekövetkezett halála okozta. A király ezúttal a katonabárók közé tartozó Pekri Lajost szemelte ki a posztra, és megparancsolta Thurzó Eleknek, hogy kezdje meg vele a tárgyalásokat.¹¹¹ Az alkudozások elhúzódtak, és ennek eredményeképp éveken keresztül betöltetlen maradt a báni poszt, ami folyamatosan fenntartotta a horvát rendek rosszallását.

A báni kinevezés kérdésével az 1535 októberében Nagyszombaton és a következő hónapban Pozsonyban ülésező magyar országgyűlés is foglalkozott, és az utóbbin megszövegezett L. törvénycikkelyben szentesítette a király, hogy mindent megtesz azért, hogy Szlavónia élére bánt nevezhessen ki.¹¹² Ez azonban lassan ment, és Gerendi Miklóst csak 1536 nyarán bízta meg a helytartói feladatokkal, akit viszont a szlavón rendek nem fogadtak el.¹¹³ Horvátországban is zúgolódtak a rendkívüli állapot elhúzódása miatt, és az 1535 szeptemberében megrendezett topuszkói gyűlésen kérték a törvényes bán kinevezését, és még azt is felvetették, hogy visszakerik Ferdinándtól az 1527. január 1-jén kiállított cetini oklevelet, mert Ferdinánd nem teljesítette az abban vállaltakat.¹¹⁴ Az uralkodónak ezért mindenképp lépnie kellett elégedetlen tartományai lecsendesítésére, és elhatározta, hogy egy sikeres hadjáratral tehermentesíti Szlavóniát, és ezzel csendesíti el a kritikus hangokat.

Az 1537. évi hadművelet azonban katasztrofális vereségbe torkolt, a Hans Katzianer vezette sereg Eszék közelében szinte teljesen megsemmisült, és ez újabb reformo-

* Például Kasztellánfi Jánost „*ordinatos et deputatos esse commissarios nostros*” küldte hozzájuk, hogy a kifizetésekről a számadást elkészítsék. HSS I. 1531 .287. augusztus 8. Ferdinánd a horvát rendeknek. Kasztellánfi legkésőbb június 3-án már királyi tanácsos volt. Mon. Habs. I. 348.

kat követelt a kormányzattól. A változások már a hadjárat ideje alatt megkezdődtek, amikor Ferdinánd Jurisics Miklóst kinevezte Szlavónia és Alsó-Ausztria főkapitányának („*generalis capitaneus regie maiestatis in Slavonia et inferioris Austriae*”).¹¹⁵ Október 23-án azt kérte megbízottja révén Erdődy Simontól és Pekri Lajostól, hogy tartsanak a szlavón rendeknek gyűlést, és válasszanak maguk közül teljhatalmú megbízottat a közelgő gráci tanácskozásra, amelyen ő is jelen lesz.¹¹⁶

Ferdinánd végül Batthyányt, Székely Lukácsot, Pereg Albertet és Jurisics Miklóst nevezte ki a november 5-ei dombrói gyűlésre követnek, közülük azonban csak az utóbbi kettő vett részt ténylegesen rajta.¹¹⁷ Az összejövetelen megjelentek a horvát arisztokraták is, legalábbis Frangepán Farkasról biztosan tudunk.¹¹⁸ A tanácskozás feszült légkörben zajlott, végül azonban sikerült megegyezni, és népes küldöttség vett részt Horvátország és Szlavónia képviselőiben a Grácban heteken át tartó gyűlésen.

A horvát-szlavón rendek által delegált követek és a velük tartó bárók („*Prelati, barones et nobiles oratores regnorum Croacie et Slavonie*”) hosszú előterjesztésben számoltak be kétségbeesett helyzetükről, amibe az ellenség állandó csapásai miatt jutottak.¹¹⁹ Az volt a rendek legfőbb kérése az uralkodóhoz, hogy nevezzen ki számukra két bánt. Ezt az a józan számítás diktálta, hogy egy fő nem lett volna képes ellátni megfelelően a báni tisztséggel járó feladatokat, és egyértelműen a középkor végi állapothoz akartak visszatérni. Arra is próbálták rávenni az uralkodót, hogy egyezzen ki végre Szapolyaival, mert nagy szükség lenne az ellene fegyverben tartott seregekre a szlavóniai hadszíntéren.¹²⁰ Kérték, hogy Horvátországban ezer, Szlavóniában pedig négyezer-ötszáz katonát állomásoztasson, mert ők már minden tőlük telhetőt megtettek, csak 1537-ben másfél forintot fizettek be portánként. Beismerték, hogy Horvátország és Szlavónia nem képes élelmezni egy hadjáratot, ezért azt javasolták, hogy Zágrábban és Varasdon már a télen kezdjék meg a hadianyagok összegyűjtését a következő évre. Ferdinánd a rendeknek adott válaszában háromezer lovas tartását ígérte meg, a várak fenntartását azonban a jövőbeli bánok és kapitányok feladatainak tartotta.

A gyűlés második felében az uralkodó hosszú mérlegelés után engedett a rendek kérésének, és december 4-én kinevezte Nádasdy Tamást,¹²¹ majd 9-én Keglevics Pétert.¹²² Döntéséről még aznap értesítette a horvát és szlavón rendeket, és megparancsolta nekik jelöltjei elfogadását,¹²³ és ezzel egy időben január 6-ára gyűlést hirdetett Körösre a szlavón rendeknek.¹²⁴ Biztosai ez alkalommal Jurisics Miklós és Batthyány Ferenc voltak, akiken keresztül megparancsolta, hogy a gyűlésen a bánokat elfogadják és kihirdessék.¹²⁵ A követi utasításban szerepelt továbbá az is, hogy a rendek ne harminchat, hanem huszonöt telek után ajánljanak meg egy lovas, vagy füstönként két forint adót. Erről a főkapitány értesítette Nádasdyt, és meghagyta neki, hogy a körösi gyűlés után három nappal ugyanott kerüljön sor a mustrára, amelyen részt vesz a fizetőmester (*phening meister*) és a mustramester (*muster meister*) egyaránt.¹²⁶

Az 1538. január elejére meghirdetett gyűlésen újabb fontos intézkedéseket hajtottak végre az ott összegyűlt rendek.¹²⁷ Ferdinánd parancsára elfogadták az új bánok

kat, akik kinevezték vicebánjaikat is. Ezzel egy hosszú üresedés végére került pont. Nádasdy Tamás helyettese Tarnóci András, Keglevicsé Rátkay Pál lett. Ugyancsak a körösi gyűlésen nevezték ki az új szlavóniai ítélőmestert Raveni Mihály személyében, bár konkrét utalás erre sem történt. A határozatok 18. pontjában azonban a gyűlés elrendelte, hogy március 17-én ítélőszék (*iudicium*) megtartására kerüljön sor, ami feltételezi az ítélőmesteri cím betöltését. Raveni címére az első adat egy március 6-án kelt iratból származik.

A gyűlés határozatban kimondta, hogy a rendek kötelesek harminc porta után egy lovast egész évre kiállítani, akik a királyi kapitány (*capitaneus regni*) alatt a végeken szolgálnak. Ez kevesebb volt, mint amit Ferdinánd eredetileg kért, de egy észszerű kompromisszum eredménye lehetett, hiszen éppen a rendek által megajánlott harminchat és az uralkodó által kért huszonöt között tettek vállalást a rendek. A katonaillesztés mindenkire nézve kötelező volt, megszüntették az ítélőmester, vicebánok és a bánok ezen vállalás alóli felmentését. A kapitány fennhatósága alá került a török támadás idején meghirdetendő nemesi felkelés is, de ennél a pontnál újra megerősítették a kapitány feletti báni szupremáciát. A mozgósítás is az ő feladata volt, amit a szolgabírókkal együtt kellett elvégeznie. Ugyanígy hozzá tartozott a határ menti nemesi várak felügyelete és ellenőrzése is. Hadiszerek szállítására Körös és Zágráb városát, valamint a lepoglavai pálosokat kötelezték, de cserébe felmentették őket a további tehervállalás alól.

Rendelkeztek a hadjárat számára fontos ellátmány beszolgáltatásáról és tárolásáról is. Verőce, Velike és Újudvar várakat jelölték ki lerakatoknak, ahová a megszabott rend szerint kellett a terményeket önerőből elszállítani. A rendek a várak ellátására is vállalták terményhuszad beadását, és ezen feladatok koordinálására egy alkalmas élismestert (*magister victualium*) kértek az uralkodótól. Ez a tisztség nem előzmények nélkül való, az 1537. évi hadjárat során Iodocus Silbergen (*supremus magister victualium*) már segítette a vállalkozást ebben a minőségben.¹²⁸

A gyűlésen ismét kimondták, hogy a jogtalanul elfoglalt birtokokat vissza kell adni, ennek rendezésére törvényszék megtartását rendelték el. Erre a káptalani és a báni embereknek tizenöt nappal a gyűlés előtt ki kellett hirdetniük az idézést, az egytelkes nemesek perbe hívása a szolgabírókon keresztül történt. Az idézésért az ítélőmesternek és a káptalannak egyaránt ötven dénárt kellett fizetni. Szlavónia elrendelte húsz dénár füstpénz (*pecunia fumalis*) beszédését a saját szükségleteire, ebből akarták fizetni az esküdteket és a tartomány követeinek költségeit, valamint a hivatalban maradó szolgabírókét is. Végezetül elrendelték, hogy Bradács Imre kincstartóként köteles a tavalyi bevételekről számadást készíteni, és azt a következő gyűlésen bemutatni. Az elszámolás ellenőrzésével megbízták Prasovci Istvánt és Golec Jánost, akiknek Nádasdy felé kellett jelentést tenniük.

Határozataikkal a rendek befejezték az uralkodó által megkezdett konszolidációt, helyreállították a tartomány igazgatását. Szapolyai támogatói eltűntek, és a szlavón nemesség a horváthoz hasonlóan Ferdinánd mögött sorakozott fel. Ez a hektikus

időszak komoly nyomot hagyott a horvát és a szlavón gyűléseken, hiszen a számtalan politikai krízis jelentősen átalakította őket, melynek révén valóban ezek váltak a két ország legfőbb nemesi fórumaivá.

A horvát és szlavón gyűlések összeolvadása

A horvát és szlavón gyűlések kapcsolatáról elszórtan már több helyütt esett szó. Ám mivel a horvát történelem kiemelkedő fontosságú eseményéről beszélünk, így nem tehetjük meg, hogy ne szenteljünk neki külön alfejezetet. Az világos az eddig elmondottak alapján, hogy amennyire Horvátország és Szlavónia sok mindenben eltért egymástól, úgy ez a horvát és a szlavón gyűlésekre legalább ennyire igaz volt, és ezen nem változtatott a mohácsi csata utáni néhány esztendő sem. Sőt, mivel a horvát nemesség Ferdinánd mögött sorakozott fel, a szlavóniaiak pedig inkább János királyt támogatták, a két intézmény közötti szakadék nem tűnt el, sőt, talán némileg mélyült is, hiszen már az egy, közös uralkodó sem amalgámozta össze a királyság intézményhálózatának egészét. Ennek ellenére alig három évtizeden belül a két gyűlés – és ezáltal a két nemesi társadalom – mégis szinte teljesen összeolvadt. Ennek a radikális gyorsaságú folyamatnak három fontos komponensét tudjuk meghatározni: a mindkét tartományt egyformán fenyegető oszmán hódítást;¹²⁹ a háborús pusztulással együtt járó menekülthullámot, amely horvátok – nemesek és parasztok egyaránt – tömegeit lökte át Szlavóniába, azon belül is leginkább Zágráb vármegyébe; végezetül pedig a közös báni hivatalviselésből következő intézményi összefonódást.¹³⁰

Érdekes módon az intézményi elkülönülés dacára nem múlt el nyomtalanul a 15. század végi gyakori szlavón katonai segítségnyújtás emléke Horvátországban. Az 1527. áprilisi cetini gyűlésen készült felterjesztésben a horvát nemesek felhívták az uralkodó figyelmét arra, hogy Szlavónia őket mindig minden erejével támogatta („*regnum eciam Sclavonie cum tota sua potestate semper nobis iuvamine et auxilio fuit*”).¹³¹ Persze lehet, hogy ez csak egy retorikai fogás és burkolt fenyegetés volt a részükről, hogy a királyukkal szemben akár arra az útra is ráléphetnek, amire a szomszédos tartomány nemessége, de nem valószínű. Mindenesetre ez bevett gondolat lehetett, mert három évvel később, az 1530 januárjában megrendezett topuszkói gyűlésen szinte ugyanezt vetették papírra („*quia domini et nobiles regni Sclavoniae, qui scilicet priscis temporibus eisdem nobilibus auxilio et iuvamini tempore necessitatis affuerunt*”). Hogy aztán annál keserűbben folytatódjon a mondat a szomorú jelennel, hiszen immár ellenségekké, és török szövetségesekké lettek, akik bármi rosszat megtennének.¹³² Természetesen itt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy talán az 1529. évi szulejmáni hadjárat utáni hónapok voltak a leggyászosabbak Kárpát-medence-szerte mindenkinek, és ebben a hangulatban gyűltek össze a horvát nemesek a topuszkói ciszterci apátságban. Az oszmán támadásban ugyanis nyilvánvalóvá vált a Habsburgok és Szapolyai gyengesége. Egyikük sem tudta megvédeni az országot, hiszen a törökök

Bécs falai alatt grasszáltak, míg Jánosnak talán még rosszabb sors jutott, hiszen el kellett szenvednie egy megalázó mohácsi kézcsók után egy legalább annyira kínos koronázási ceremóniát, és mindenki számára nyílt titok volt, hogy csak az oszmán fegyverek tartják hatalomban. Mindez a tapasztalat ott lehetett a szavak mögött, ám az is tény, hogy 1526–1530 között nem hirdettek közös gyűlést a két nemesség számára.

Az ellenséges légkör 1530-ban azonban lassan oldódott, és október 8-án a két tábor vezetői év végéig tartó fegyverszünetet kötöttek valahol Dresznik és Újudvar között,¹³³ mintát szolgáltatva ezzel a két uralkodónak, akik 1531. január 21-én, Visegrádon írtak alá hasonló egyezményt. Az aláírók alapján akár szlavón belügyként is értékelhetnénk a történeteket, hiszen egyik oldalról Simon püspök és János király dalmát-horvát-szlavón bánja, Erdődy Péter és Tahy János vránai perjel állt, a másíkról pedig Pekri Lajos, Keglevics Péter, Kasztellánfi János, Szemcsei Ferenc és Kristóf, Pekri Miklós, dobrakucsai Székely Ferenc és Golec János.¹³⁴ Másrészt a szöveg valóban csak Szlavóniáról szól, ám ekkorra Zágráb vármegyében a horvát kisenemesek már komoly súlyt képeztek a helyi nemesi társadalmon belül. 1531. szeptember 24-én például zecsevjei Tumpics János, Pernyai (Subics) Kristóf, Büdisics Mihály és godnicai Pizsac György voltak a megyei szolgabírák,¹³⁵ az elsőnek a rokona, a második személyesen vett részt az 1527. évi cetini gyűlésen a horvát nemesség soraiban. Büdisics 1530 áprilisában még a horvát rendek követeként ment Katzianerhez,¹³⁶ Pizsac pedig amúgy is a Kulpán túli területek szolgabírája volt,¹³⁷ amelyet a horvát beköltözés a leginkább érintett. Az oszmánok elől menekülő kisenemesek tehát nagyon hamar megjelentek a zágrábi szolgabírói pozíción keresztül a szlavóniai közigazgatásban, és ez egy fontos lépcsőfoka volt a gyűlések összeolvadási folyamatának.

Az 1532. évi oszmán hadjárat felerősítette a tartományban tapasztalható válságjelenségeket, és ennek egyik következményeként Batthyány Ferenc 1533 júniusában végleg lemondott a báni tisztségről, amely a következő négy évben betöltetlen maradt. Habsburg Ferdinánd valószínűleg attól tartott, hogy jelöltjét a rendek nem fogadják el, ezért inkább az Una vidéki Buzsinból származó Keglevics Péter személyében helytartót („*Regnorum Croatiae et Slavoniae locumtenens*”) nevezett ki a tartományok élére.¹³⁸ Az egykori jajcai bán vérbeli katonabáronak számított a szó jó értelmében, ugyanis megvolt benne az a hadvezéri képesség, aminek köszönhetően idővel elfogadták őt Horvátországban és Szlavóniában egyaránt.* Helytartóként a házigazdája volt a topuszkói gyűléseknek (1533, 1535), illetve a Ripacs várában megtartott rendezvénynek (1534), amelyeket minden esetben a horvát nemesség tagjai számára rendeztek.

Témánk szempontjából azonban jelentősebb az 1533. június 24-re Zágrábban meghirdetett gyűlés, amelyre Ferdinánd a horvát és a szlavón nemeséget egyaránt

* Kinevezését a horvát nemesek a szabadságuk megcsonkításának érezték, így tiltakoztak ellene az uralkodónál: „*recalcitrantes, allegant et proponunt, quod sub titulo huiuscemodi officii non possunt in hoc regno aliqua iudicia fieri et quod nolit contra vetustas regni libertates abussionem aliquam pati.*” HSS I. 309. 1533. május 25. után.

meghívta („*ad conventum regnicolarum regnorum nostrorum Croatiae et Sclavonie profesto Sanctae Trinitatis Zagrabie celebrandum*”).¹³⁹ Ezen a gyűlésen Jozefics Ferenc zenggi püspök személye állt a központban, akit klisszai Horváth Jeromos megvádolt, hogy 1532-ben a király horvátországi követeként az átállásra buzdított. Ferdinánd a rendekhez írt levelében vizsgálatot követelt ennek eldöntésére. Az ügyvel kapcsolatban valóságos levéláradat indult Bécsbe, ami lehetővé teszi, hogy bepillantsunk a kullisszák mögé. Miután felolvasták az uralkodó levelét, a jelen lévő Jozefics megkérdezte a nemeseket, hogy valaki tud-e ilyen tetteről, és erre Blagay István – minden bizonnyal a jelenlévők közül a legrangosabb – a saját nevében dodonai módon válaszolt: „*Ego nolo nec penes te nec penes alium fateri*”. Ezt követően a püspök Keglevicshez fordult, ha már ő kezdeményezte a vizsgálatot, de a kérdésére hosszú csend volt a válasz. Végül Pizzac szolgabíró emelkedett szólásra, és védelmébe vette a püspököt: „*Domine episcopo, ego nullum inconueniens scio de dominatione vestra*”. Ez olyannyira megtetszett a hallgatóságnak, hogy egyrészt Keglevics is beleírta a jelentésébe („*iuxta fidelitatem suam Petrus Keglewich scribit ad maiestatem vestram*”), másrészt Pizzac erről szóló bizonyosságlevelét az előkelők közül aláírta három Frangepán gróf (Farkas, György és Miklós), Bánffy Antal, Tumpics Bernát, Ráttkay Pál és Pernyai (Subics) Kristóf.¹⁴⁰ Ritka dolog, hogy az egyik levélben szereplő adatot azonnal ellenőrizni tudjuk, de ez esetben fennmaradt Keglevics előbb említett beszámolója, amelyben szóról szóra igazolta a történetek és elhangzottak hitelességét.¹⁴¹ Egy nappal az események után Pernyai Kristóf is pergament ragadott, és saját kezével (alá)írt levelében még egy külön történetet is megosztott arról az uralkodóval, hogy az előző évben a fia Jozefics oldalán harcolt a törökök ellen.¹⁴² A fennmaradt iratok közül a legizgalmasabb viszont az, amelyet Pizzac vezetésével tizennégy horvát kismemes pecsételt meg, és amelyben Ferdinándnak újfent megerősítették a püspök ártatlanságát.¹⁴³ Mindezt azt jelentette, hogy az első közös kora újkori horvát-szlavón gyűlésen részt vett Keglevics, a megvádolt Jozefics és a soha sehol semmit alá nem író Blagay István mellett még huszonegy személy,* akik közül Bánffyt és Ráttkayt leszámítva mindenki horvát volt. Nem tudjuk, hogy a szlavón képviselők ekkor hol voltak, lehet, hogy nem voltak az ügyben érintettek, ezért távol maradtak, de mindezt nem említik a források, pedig amint láttuk, maradt fenn bőségesen beszámoló. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a horvátok azonnal nagy számarányban jelentek meg a közös gyűléseken, azon rögtön hangadóvá is váltak, de legalábbis működött közöttük valamiféle szolidaritás. Másrészt a két külön készült kezességlevél aláírói mintha az előkelők és a (köz) nemesek csoportjára válnának szét, ami egyben bizonyítaná azt, amit Pálffy Géza két évtizede felvetett, miszerint a közös gyűléseket a magyar országgyűlés mintájára

* Tumpics Bernát aláírása talány, hiszen ő maga írta néhány nappal később család fészkekből, Podvizdből, hogy betegsége miatt nem tudott eleget tenni az uralkodó hívásának, így ott az egyik rokona képviselte. HSS I. 316–317.

hívták össze, személyes meghívók készültek az előkelőknek, és egy másik a vármegyei tisztviselőkön keresztül a többieknek.¹⁴⁴

Keglevics Péter láthatólag előszeretettel támaszkodott a gyűlések intézményére, és ebben talán az is szerepet játszhatott, hogy a nemesség hangadóinak számító Tumpicsok a rokonságához tartoztak. A horvát arisztokraták azonban egyre nagyobb ellenérzéssel szemlélték a tevékenységét, és végül 1535. január 26-án a Frangepán-birtoknak számító Cetinből Frangepán György, István és Miklós, valamint Blagay István levelet írtak Szalaházy Tamás kancellárnak. Ebben Keglevics Péterrel szemben több vádat is megfogalmaztak, aki miután idekerült a királyságba, mindenféle gyűléseket tartott a beleegyezésük nélkül, melyek Szalaházy előtt sem maradtak titokban („*cum quibusdam nobilibus huius regni, qui privatam et particularem congregacionem fecerant inter se [...] cum tamen absque consensu nostro et ex propria capiositate hoc agere attentantur, si ergo ipse commissarius aut aliqui nobiles huius regni aliqua nuncia ex parte nostri dixerint aut tractaverint coram regia maiestate et coram vestra reverendissima dominacione, vel si litteras quovismodo nostris sigillis sigillatas seu confectas porrexerint*”). Ezért kérték, hogy semmit ne higgyenek el azoknak, akik csak a saját hasznukat lesik, és nem a haza üdvéért fáradoznak, sőt, a királyság pecsétjével a maguk javára hitelesítenek birtokleveleket, és így jutnak hozzá értékes birtokokhoz. Ezért arra kérték Szalaházyt, hogy tolmácsolja kérésüket Ferdinándnak, miszerint senkit ne engedjen az előkelők vagy nemesek közül az ő egyetértésük nélkül a horvát pecsétet használni, és ezzel az ő kárukra előnyökhöz jutni.¹⁴⁵ Való igaz, a horvát nagypecsét használatára éppen Keglevics időszakából maradt fenn több adatunk, igaz, ezek kivétel nélkül a különböző gyűléseken készült kiadványokra kerültek rá.¹⁴⁶ Összegezve a politikai retorika teljes eszköztárát felvonultató irat tanulságait, az alábbi megállapításokat tehetjük. Keglevics Péter az ő engedélyük és meghívásuk nélkül tartott gyűléseket, ahol követeket választottak és a számukra utasításokat fogalmaztak meg. A nemesek vezetője Tumpics János Keglevics rokona volt, aki követként és zágrábi szolgabíróként is fungált korábban, és nála volt a Horvát Királyság pecsétje, amellyel a vádak szerint a saját leveleit is hitelesítette. A *sigillum* kapcsán a szlavón ítélmester által őrzött báni nagypecsét horvát megfelelőjéről lehet szó, amelyet birtokadományoknál használtak hitelesítés gyanánt, mindezt azonban már nem Horvátországban, hanem Szlavóniában. Úgy tűnik, hogy a Zágráb megyébe húzódó horvát nemesség igen korán felismerte a szlavón közigazgatási hivatalokban rejlő lehetőségeket, ahol lehetett, megpróbálta elfoglalni azokat, ahogy tette ezt a szolgabírói intézménnyel, vagy a szlavóniai gyakorlathoz igazította a Horvátországból hozott jogszokásait, ahogy a pecséthasználattal történt.¹⁴⁷ Mindenesetre izgalmas kérdés volt a Frangepánoktól, hogy a pecsétet mindig két fő felügyelje, és az általuk választott kezében legyen.

Ha végigtekintünk az 1527-ben Ferdinándot elismerők névsorán és a harmincas évek köznemesi vezéralakjain, akkor nagyon sok átfedést látunk. Pernyai Kristóf, Tumpics Bernát, Zklobics Mihály, Babonosics Miklós egyaránt aláírták a cetini oklevelet és a Jozefics püspök igazolását. Mellettük még Büdisics és Piszac lehettek az elit

tagjai. Jelenlétük azt bizonyítja, hogy a horvát köznemesség mindvégig aktívan részt vett a gyűlések munkájában, legyen az csupán a horvát vagy a horvát és a szlavón rendeknek meghirdetve.

A következő években ismét nem tudunk közösen meghirdetett gyűlésekről, ám az 1537. évi eszéki csatavesztés ebben is változást idézett elő. A november végi gráci találkozóra még csak a dombrói szlavón gyűlésről érkeztek küldöttek, ám ők Horvátország érdekeit is képviselték.¹⁴⁸ Másrészt az uralkodó is úgy tekintett rájuk, mint mindkét tartomány követekre („*fideles prelati, barones, et nobiles oratores regnorum Croacie et Sclavonie*”).¹⁴⁹ A gyűlésen elhatározott dolgok pedig értelemszerűen a horvátokra is vonatkoztak, így a bánok beiktatására meghirdetett körösi gyűlést az uralkodó a horvát és a szlavón rendeknek hirdette meg.¹⁵⁰ Ugyanakkor érdekes, hogy a körösi gyűlésen csak a szlavón rendek törvénycikkelyeiről beszéltek („*Constitutiones in Congregatione generali universitatis Dominorum et Nobilium Regni Sclavoniae*”).¹⁵¹

Az összeolvadás lassú folyamatát jelzi, hogy a Keglevics Péter által 1538. május 19-ére Zágrábba meghirdetett gyűlésre a horvátok csak követeket küldtek, hogy védelmet és támogatást kérjenek a maguk számára („*miserant et domini Croati suos oratores, offerentes se ad omnem defensionem regni et ad omnia obsequia, que facultatibus eorum sufferre possent*”).¹⁵² Hasonló történt egy évvel később Dombrón, ahová Ferdinánd szintén mindkét tartománynak hirdetett gyűlést, és így készítette el megbízottjai számára is a parancsot („*instructio data magnificis de Batthyán consiliario Regie Maiestatis ac Luce Zekel de Ormosd, ad Croacie et Sclavonie regna*”).¹⁵³ Jellemző, hogy a király eredetileg április 24-ére akarta meghirdetni a gyűlést, és Nádasdy Tamásnak kellett jelezni, hogy a királyság jogszokása szerint tizenöt nap kell a kihirdetés és a megnyitás között („*nam adminus, iuxta consuetudinem Regni, quindecim diebus ante diem congragationis debebit dieta promulgari*”).¹⁵⁴ Bárhogy is hirdette az uralkodó, a dombrói gyűlés határozatai mégis csupán Szlavóniára vonatkoztak.¹⁵⁵ Ugyanez a kettős nyelvezet figyelhető meg az 1546. évi gyűlés kapcsán, ahol – mivel a pozsonyi országgyűlésen hozott törvények kihirdetése volt a téma – szintén mindkét tartománynak szólt a meghívó.¹⁵⁶ A királyi biztosoknak szóló megbízólevélben is így szerepelt („*Instructio Sacre Regie maiestatis ad futurum Conuentum Statuum et ordinum Regnorum Croacie et Sclavonie pro dominica Quasimodo Zagrabie celebrandum*”), ám a dokumentum végén már szintén egyedül a szlavón rendeket említették: „*hec domini oratores apud status et ordines dicti Regni Sclavonie agant diligenter*”.¹⁵⁷ Horvátország csak úgy szerepelt, mint a más tartományokkal együtt a Magyar Királyságnak alávetett rész („*quecunq;ue ad salutem, defensionem et conservacionem Regni Hungarie, parciūmq;ue sibi subiectarum pertinere fuerunt visa*”),¹⁵⁸ melynek megoltalmazása a nemesség feladata. Úgy tűnik, hogy ezekben az években Horvátország Dalmácia sorsára jutott, azaz a királyi titulátúrába és a báni kinevezésekbe akkurátusan belefoglalták, akár Zrínyi Miklós esetében („*Spectabilis et Magnificus Nicolaus Comes Zriniensis, Regnorum Dalmacie, Croacie et Sclavonie Banus*”),¹⁵⁹ ám a mindennapokban már nem létezett.

Szerencsére Horvátország nem tűnt el az oszmán hódítás torkában, hanem egyrészt sikerült területileg megkapaszkodnia Zágráb vármegye Kulpán túli vidékén, másrészt a gyűléseken mégiscsak számotartották őket mint külön entitást. Ez történt 1554. december elején Zágrábban,¹⁶⁰ ahol a fő téma a végvárak faanyaggal való ellátása volt. Itt minden megyének megszabták, hogy melyik várhoz kell épületanyagot szállítania, és ennek kapcsán Horvátországot külön kezelték, nem véletlenül, hiszen területileg nehezen lehetett pontosan meghatározni a határait, így az onnan várható bevételeket, adókat és katonákat.¹⁶¹ Valószínűleg ez a fajta szemlélet kényszerítette ki, hogy valamelyik területet Horvátországnak nevezzék, miközben mindenki tudta róla – legalábbis kezdetben –, hogy Szlavónia része.

1560-tól kezdve szaporodnak meg arra vonatkozóan az adataink, hogy most már tartósan Zágráb vármegye fent nevezett részeit tekintették Horvátországnak: „*Comitatus Zagrabienensis ultra Colapim existens, quae nunc Regnum Croatiae vocatur, ad Castrum Czethyn*”,¹⁶² és ugyanitt: „*ut in Regno Croatiae, videlicet ultra Colapim*”,¹⁶³ és 1577-ben már a Habsburg királyi udvarban is megjelent, hogy a megye déli részét Horvátországnak hívták.¹⁶⁴ Ugyanakkor még néha előfordult, hogy valamilyen oknál fogva a horvát nemesek nem vettek részt egy-egy gyűlésen. Például 1566. január 15-én Zágrábban az uralkodóhoz készített feliratot csak a szlavón nemesség írta alá („*Universitas Minorum et Nobilium Regnicolarum Regni Sclavoniae*”), és külön a horvát nemességért is könyörögtek („*supplicant Regnicolae pro Nobilibus Croatiae Caesareae Maiestati et Archiduci*”).¹⁶⁵

1567 szeptemberében az összegyűlt rendek a pozsonyi törvények értelmében elhatározták, hogy megyénként két komisszáriust választanak, akik közül az egyik a végvidéken szolgáló parancsnokokkal munkálkodik közösen, és a felsorolás alapján Gici Farkas és Pernyai Farkas lettek a Kulpán túli Horvátország megbízottai, és feladatuk ellátására Sztenicsnyák várába rendelték őket („*ad partes vero Transcolapinas Croatiae: Egregii Wolfgangus Gyczy et Gaspar Perney [...] ad partes autem Transcolapinas, ad Oppidum Zthenychnyak*”).¹⁶⁶ Ugyanez tükröződik egy másik iratban, ahol már Horvátország végvidékeként említették ezt a vidéket („*in confiniis Regni Croatiae, partibus scilicet Transcolapinis*”).¹⁶⁷

Ugyanakkor a szlavón nemesség nem felejtette el ennek a területnek az eredeti hovatarozását. 1570 elején ugyanis az uralkodó kérése ellenére a január 4-én megfogalmazott rendi végzéseekben nem ajánlott a Kulpán túli terület után ingyenmunkát, és ezt az uralkodó válaszában nem hagyta szó nélkül.¹⁶⁸ Az április 11-én ismételt összegyűlő nemesség a döntését viszont úgy magyarázta, hogy a horvát rendek illetékességi területén, Bihács és Ripacs környékén már nincsenek adóztatható jobbágyságok, ami pedig az ellenségtől szinte teljesen elpusztított Kulpán túli vidéket illeti, azok Zágráb megye részeként Szlavóniához tartoznak.¹⁶⁹

A rendek véleményétől függetlenül egy kis külön horvát világ alakulhatott ki ezen a tájon, és az itt élők adómentességének a biztosítása visszatérő pontjává vált a horvát-szlavón rendek uralkodóhoz írott feliratainak, miközben nem egy esetben

ők maguk is követet küldtek a Zágrábban ülésezőkhöz.¹⁷⁰ 1575 decemberében például Frangepán Miklóst, Blagay Ferencet, és a nemesség soraiból pedig Herendics Miklóst és Barillevics Gáspárt nevezték meg képviselőiknek, ami nem kevés rendi érzékről tanúskodik.¹⁷¹ A folyamatos háborúk azonban még ezt a területet is tovább apasztották, és 1582-ben a rendek már úgy nyilatkoztak, hogy egész Horvátországból már csak egy végvár, Ripacs maradt keresztény kézen, és a Kulpán túli területek Kosztajnica török katonái miatt szinte teljesen megközelíthetetlenek.¹⁷²

A területi elkülönülés mellett elsősorban adószedésben is elkülönültek a horvát ügyek a közös gyűléseken. 1557-ben például kinyilvánították, hogy Horvátországban nem hajtják be a hadiadót, ezért inkább faszállítás és más munkák terén kérik a támogatásukat.¹⁷³ A díka kivetésének hiánya azonban újabb problémákat vetett fel, hiszen alapvetően ennek alapján számolták ki egy-egy terület adózó és katonaaállító képességét, vagy vetették ki a hadifoglyok kiváltására megszavazott adót. Horvátországra azonban ebben is más elszámolási rendszer vonatkozott, a kiállított katonák után tartoztak terménnyel, miként erről a királyi biztosok megnyilatkoztak 1560-ban.¹⁷⁴

A megkülönböztetés alapja minden bizonnyal a horvát területek szegénysége lehetett: „*Ut duo Limitatores victualium eligerentur. Respondent Status et Ordines Regni hoc in Croacia fieri non posse, eo quod ibi neque oppida, neque villae haberentur ita magna, ubi tales limitatores possent eligi.*”¹⁷⁵ Emiatt aztán a hadifoglyok kiváltására szedett adót sem szedték be tőlük. Díkajegyzékek híján pedig leginkább váruradalmanként kezelték az itteni területet, amikor például szekereket és munkásokat kértek különböző feladatokra.¹⁷⁶ Legalább ennyire izgalmas, amikor ezt a vidéket nemzetségföldenként írták össze, és vetették ki a rájuk eső ingyenmunkát,¹⁷⁷ és láthatóan a 16. század végére már nem vármegyeként, hanem egyszerűen horvát végvidékként tekintettek rá.¹⁷⁸ Horvátország tehát nem tűnt el nyomtalanul, hanem szerzett magának egy kis földet, hogy valóságos legyen, melynek védelme a mindenkori horvát-szlavón bán feladata lett. Nemessége pedig a közös gyűléseken teljes joggal és legalább fele-fele mértékben testesítette meg a királyságot, szólt a nevében, valamint az érdekében, és képviselte azt a magyar országgyűléseken, illetve a királyi udvarban.

I. 3. 3. A GYŰLÉSEK MINDENNAPJAI

+ [197]

A gyűlések résztvevői

A kora újkori horvát-szlavón gyűléseken részt vevő nemesek létszámáról alapvetően minimális információval rendelkezünk, hiszen nem készültek névsorok. A 16. századból összesen két olyan forrást ismerünk, amelyekből konkrét létszámokra következtethetünk. Az első az 1558-ban Sztenicsnyákra meghirdetett gyűlésre készült meghívó mellékleteként maradt fenn, a másik pedig az 1588. február 21-ére Varasd városában meghirdetett gyűlésre érkezők szállásjegyzékét tartalmazza.¹⁷⁹ Ezenkívül azokhoz a gyűléseken kiállított dokumentumokhoz tudunk fordulni, amelyeket a résztvevők közül többen aláírtak, ám ebben az esetben mindig élnünk kell a gyanúperrel, hogy valaki kimaradt a résztvevők közül. Rajtuk kívül odaérthetjük ebbe a létszámba azokat a tisztviselőket, akik hivatalból részt kellett, hogy vegyenek a gyűlés, valamint a mellette működő törvényszék munkájában. Végezetül pedig mindig érdemes a gyűlések világába odaképzelnünk a nemesekkel érkező kísérelőket, akik bár a gyűlés munkájában nem vettek részt, ám *ad hoc* jelleggel megbízhatták őket kisebb-nagyobb feladatokkal, és sokban befolyásolták a megbeszélések hangulatát.*

Az 1478-ban Izdencen és az 1527. január elején Cetinben összegyűlt nemesek létszámának meghatározására már tettünk kísérletet. Előbbi esetében ötven-hatvan fő közé saccoltuk a létszámot, míg az utóbbinál az oklevelet aláíró és pecsétjével ellátó huszonegy fő a minimum, akik január elsején biztosan jelen voltak a helyszínen, de mivel tudjuk, hogy mások is részt vettek rajta, ez alapján negyvenkét személyt számoltunk össze. Az 1533. évi közös zágrábi gyűlés kapcsán is fennmaradtak olyan iratok, amelyekből tudunk következtetni a résztvevőkre, legalábbis huszonnégy személyt név szerint ismerünk közülük. Az 1558. évi meghívóból a személyesen megszólított főrendűeket ismerhetjük meg. Összesen tizennégy személy tartozott személyesen vagy

* A késő középkori magyar országgyűléseken akár 4-500 fős csoportról is beszélhetünk, azaz mindenképp komoly létszámot képviseltek. Pálosfalvi Tamás: A középkori magyar országgyűlések. In: Fazekas István – Gebei Sándor – Pálosfalvi Tamás: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*. Budapest, 2020, 143.

követei révén megjelenni. Bruman Mátyás zágrábi püspök, kevendí Székely Lukács, Ormosd bárója, Szentgyörgy vár, Prodaviz és Kapronca kapitánya, buzsini idősebb Keglevics (II.) Péter egykori bán, Blagay Ferenc gróf, aki ez időben nagyjából már Krajnában élt. Őt követte a Frangepán család két ágának egy-egy neves tagja: Ferenc szlunji gróf, a későbbi horvát-szlavón bán (1567–1572) és VII. Miklós tersattói gróf. Majd jött nagykemléki Alapi János szlavón lovaskapitány, Ungnád Kristóf, aki később szintén horvát-szlavón bán (1578–1583) lett, de ekkor még Varasd várának kapitánya volt. Rajta kívül geszthi Geszti János stájer zsoldon szolgáló szlavón lovaskapitány, kányaföldi Kerecsényi László ekkor éppen lovaskapitány a szlavón végeken, nagytábori Ráttkay II. Péter, a későbbi báró, illetve a neves történetíró, Ráttkay György dédapja, majd végül a zágrábi káptalan delegáltja. Természetesen meghívást kapott Miletinci Mihály szlavóniai alítélőmester (*viceprothonotarius regni Sclavoniae*) is.¹⁸⁰ Ehhez a létszámhoz hozzá kell még számítani a szlavón vármegyéből érkező küldötteket, és nem hagyhatjuk figyelmen kívül a későket, a távol maradókat, illetve a folyamatos fluktuációt, akár a küldöttek, akár a kísérőik részéről. 1560-ban például a gyűlés ideje alatt érkezett valaki által a hír, hogy a törökök betörték Horvátországba.¹⁸¹

1588-ban némileg szerencsénk van, hiszen itt azoknak a nevet ismerjük, akiket el kellett szállásolni, azaz jó eséllyel meg is érkeztek a gyűlésre. A lista elején szerepelt Sztankovácski Gáspár zágrábi püspök és Heresinci Péter kancellár, aki a zágrábi káptalanból kiemelkedve előbb Sztankovácski elődje lett, majd innen jutott az egri püspöki és a kancellári székbe. Őket követte a zágrábi káptalan legalább két megbízottja (egyikük sok esetben maga a prépost), majd sorban a világiak, Batthyány Boldizsár, Nádasdy Ferenc, Székely Mihály, Draskovics Gáspár, Gregorjanci István, Zrínyi György, és „Alapi banisse”, aki minden bizonnyal Alapi Gáspár egykori bán felesége, Zrínyi Margit lehetett. Őt követte Körös és Zágráb városok követ(ség)e, majd Konzski Mihály, Vragovics Kristóf alispán, majd Petricsevics Gáspár alítélőmester és Zabóki János vicebán, Keglevics János és György, Tahy Gábor, Istvánffy Miklós, Turóci Benedek, Ráttkay János, a gersei Pethők (Gergely és Gábor), Murki János, Kasztellánfi, Erdődy Péter, Berzay János és a fia, Kristóf.¹⁸² Azaz a három egyházi méltóság mellett hárman (vicebán, alítélőmester, alispán) képviselték a közigazgatást, húszan az előkelőket (plusz az özvegy képviselője), és hozzájuk csaphatjuk a városok néhány fős küldöttségét, mindez pedig körülbelül harminc-negyven főt jelentett ebben az esetben. Ugyanakkor kimaradt a listából az uralkodó követeként a gyűlésen részt vevő Vitus Hallek.¹⁸³ Ugyancsak a gyűlés résztvevőihöz kell számolnunk Sztolnikovics Ferenc zágrábi szolgabíró, aki megfáradt egészségére hivatkozva leköszönt tizenegy éve viselt hivatalából, a helyére pedig ott helyben megválasztották abramovci Pálfi Jánost, míg Diankovics Mátyás zágrábi alispán helyére Pogledics János került. Mivel mindannyian letették az ilyenkor szükséges esküt, így a részvételük biztosnak mondható. Feltehetően itt volt Ráttkay Péter özvegye, Kunigunda is, aki János fiával és Pethő Gergellyel közösen vádolta be Pethő Gábort egy birtok erőszakos elfoglalása miatt. Ajtics Ferenc zágrábi szolgabíró és rokona, Péter szintén személyesen vettek

részt ezen a gyűlésen. Ráadásul ezen a gyűlésen kellett bemutatni a tartományban az elmúlt évtizedekben nemességet szerzőknek az armálisukat, és közülük huszonkét család akár több taggal is megjelent, így a forrásban közölt névsorhoz képest 1588 februárjában valójában kifejezetten népes összejövetelnek lehettek tanúi Varasd lakói.¹⁸⁴

Amint láttuk, a gyűlésen Körös és Zágráb követei megjelentek, és feltételezhető, hogy Varasdot is képviselte valaki, csak neki értelemszerűen nem kellett szállás. A városok küldöttei 1558-ban azonban hiányoztak, és a korábbi gyűléseken sem adathatók, így a rendszeres jelenlétük valószínűleg a 16. század második felében alakulhatott ki, 1568-ban már biztosan itt voltak, és felszólaltak az őket sújtó adók miatt.¹⁸⁵ Sőt, a városoknak fontos szerep jutott az ingyenmunka megszervezésében, szállításban, illetve Körös város feladata volt – talán már a késő középkortól kezdve – a vicebán fizetésének kiegészítése évente ötven forinttal, amit bár 1557-ben megtagadtak a polgárok, ám a gyűlés ezt nem fogadta el, így továbbra is folyósítaniuk kellett ezt az összeget.¹⁸⁶

A gyűlések állandó résztvevői voltak a tartomány legfőbb bírái, az ítélmesterek, az esetleges hiányuk pedig komoly fennakadást okozott. 1568-ban például Aranyáni Damján a pestistől való félelmében nem érkezett meg a zágrábi gyűlésre, ezért a rendek komolyan fontolgatták, hogy megkérik, mondjon le a tisztségről.¹⁸⁷ Az idős Aranyáni helyett 1569-ben megválasztották hetesi Pethe Imrét, ám vele sem jártak sokkal jobban. Hiába kérték az uralkodótól, hogy parancsolja meg Pethének a Szlavóniába való letelepedést, ez nem történt meg, és 1573-ban a rendek a távollétében nem tudtak vicebánt választani. Csupán annyit ért el a csalódott nemesség, hogy a királyi helytartóság mellett ugyancsak ítélmesterként dolgozó jogtudós megígérte a rendeknek, hogy a következő alkalomra eldönti, melyik hivatalát tartja meg.¹⁸⁸

A gyűlések résztvevőikhez kell számolnunk a meghívottakat és követségbe érkezőket. Közülük az uralkodót képviselő legátusok a legfontosabbak, mivel a korszakunkban koronás uralkodó nem tette tiszteletét ezeken a gyűléseken. Az 1530-as évek elejétől legtöbbször ismerjük őket, és az iratokból kitűnik, hogy általában két-három előkelő kapta ezt a feladatot. Látható, hogy a királyok igyekeztek olyan embert választani, aki jól ismerte a tartomány ügyeit, és akiről a helyi nemesség is tudta, hogy mit várhat tőle. Az 1530-as években Jozefics Ferenc (1532), Keglevics Péter (1533), Gerendi Miklós (1536), Johannes Katzianer (1537) és Kasztellánfi János (1537), Jurisics Miklós (1537), Peregi Albert (1537) mellett Batthyány Ferenc (1537–1549) és kevendi Székely Lukács (1537–1567) is felbukkant küldötként, sőt utóbbi egészen 1567-ig rendszeresen ilyen minőségben vett részt az összejöveteleken. Az 1550–60-as években Batthyány Kristóf volt a rekorder (1554–1565), egy évtizeden át járt ide rendszeresen, és mellette magyar egyháziak (Kerecsényi János, 1563) és világiak (Tahy Ferenc, 1557, 1559, 1560, Bánffy István, 1567, és mások) kaptak még hasonló megbízatást. Míg az 1570-es években idegen katonák, mint például Vitus Hallek (1574, 1577, 1578, 1581) szlavóniai főkapitány, vagy Georg Waczler (1579) pettau kapitány képviselte Károly főherceget. 1582-ben a Habsburg családi osztozkodás-

nak köszönhetően Ernő főherceg Josef Graf von Thurn horvátországi főkapitányt és Georg Kölaus György pettauai kapitányt, míg Károly főherceg Bernard Lossdorffot delegálta,¹⁸⁹ és később is inkább külföldi megbízottak érkeztek. Kivéve 1587-ben, amikor Kasztellánfi István, 1595-ben, amikor Draskovics János és a következő évben, amikor Istvánffy Miklós kapta ezt a megbízatást. A királyi követek mindvégig fontos tagjai voltak a tartományi gyűléseknek, még ha a döntési folyamatokban formálisan nem vettek is részt.

Néhány alkalommal egyéb követek és küldöttségek is tiszteletüket tették a gyűléseken. 1573 januárjában Fejérvögy István veszprémi püspök érkezett Zágrádba, ám őt nem a rendekhez, hanem a fellázadt parasztokhoz küldte az uralkodó.¹⁹⁰ Gubec Máté seregéből is megérkezett ide egy küldöttség, akik egy elaborátumot nyújtottak át a püspöknek, amelyben közölték, hogy mivel panaszaikat nem hallgatták meg, így ők Tahy Ferencet többé nem ismerik el törvényes uruknak, ám őfelségének készek engedelmeskedni.¹⁹¹ Az ügynek azonban nem lett törvényes folytatása, Gubecet rövidesen elfogták, és Zágrábban kivégezték.

A magyar országgyűléseken is visszatérő problémát jelentett a számos távol maradó előkelő, és ez a gond jellemezte a tartományi gyűléseket is. Az 1579. december 21-én zajló rendezvényen a rendek panaszt is emeltek ez ellen, mondván, hiába régi szokás, hogy a bán hívására személyesen megjelenjenek az előírt helyen, a horvát és szlavón urak nem jelennek meg közöttük, vagy csak követeket küldenek maguk helyett, és ráadásul a végzéseket sem engedik végrehajtani.¹⁹² A probléma a következő évtizedben is megmaradt, így 1584-ben újra foglalkoztak a rendek a kérdéssel. A rendek ezért felhívták a bán figyelmét, hogy a távol maradókat büntesse meg a törvény erejével.¹⁹³ Négy évvel később a varasdi házakban elszállásolt előkelők és a vármegyei nemesek immár aktívan felléptek a távolmaradók ellen, és megújították a büntetésükkel kapcsolatos törvényeket. Elrendelték továbbá azt is, hogy innentől kezdve egy követ csak egy megbízólevelet mutathat be, és nem képviselhet több előkelőt, amint ez addig gyakorta megtörtént.¹⁹⁴

Összességében talán nem áll messze a valóságtól, ha a tartománygyűlések nemesi résztvevőinek a számát negyven-ötven közé tesszük, és ezen belül az egyházi és világi előkelők körülbelül húszan lehetnek. De vajon ez sok vagy kevés? A válaszhoz a kora újkori magyar országgyűléseken résztvevők létszámát érdemes szemügyre venni. Fazekas István kutatásaiból tudjuk, hogy a 16. század második felében körülbelül ötven, száz évvel később pedig nyolcvan-száz főúr kapott személyes meghívót, akik a felsőtáblán kaptak helyet. A küldötteknek fenntartott alsótáblán ennél többen szoktak megjelenni. Elsősorban a vármegyei nemesség követeit kell megemlítenünk, akiknek a száma a vármegyékkel együtt karcsúsodott, hogy végül a meghívott megyék száma harminchárom–negyvenkettő között ingadozva megálljon. Ezekből körülbelül hatvan-hetven követ érkezett. A szabad királyi városok küldötteinek a létszáma szintén rendkívül ingadozó volt, de mintegy ötven fővel itt is számolhatunk, egyházi intézményeket pedig legalább tucatnyian képviseltek. Ehhez kell még hozzászámolni

11. Varasd látképe, 1639-ben, Hans Ledentu tusrajza

az erdélyi és a horvát-szlavón küldötteket, valamint a királyi tábla (*tabula regia judiciaria*) tisztikarát szintén tíz fővel. Ez összesen körülbelül kétszáz személyt jelent arról a körülbelül százezer négyzetkilométernyi területről, ami megmaradt a Magyar Királyságból. Ehhez képest a 16. század végére alig hétezer négyzetkilométernyi tartományból a félszáz nemes és polgár tekintélyes létszámnak tekinthető. Ők nem alkottak két külön csoportot, hanem közösen ülészttek, és a főurak negyvenszázalékos aránya – már ha megjelentek – komoly súlyt kölcsönzött a számukra.¹⁹⁵ (11. kép)

A gyűlések rendje

A horvát-szlavón gyűlések rendkívül sokfélék lehettek, így nehéz általánosságokban az eljárásukról, lefolyásukról beszélni. Hiszen mások voltak mozgósítás idején, megint mások adómegajánlásakor, ha bánt választottak, vagy ha a magyar országgyűlésre követeket küldtek, vagy éppen amikor a magyar országgyűlések törvényeit ismertették a hazatérő küldöttek. Ezért csak néhány sajátosság rögzítésére vállalkozhatunk.

Az már az eddigiekből kiderült, hogy bár különleges politikai helyzetekben szinte bármely politikai szereplő hív(hat)ott össze gyűlést, törvényesen erre két lehetőség kínálkozott. Egyrészt természetesen az uralkodó rendelkezhet el a nemesek összehívását, és ezt leggyakrabban a bánoknak adott utasítással intézte el, akikre (persze a vicebánok

aktív közreműködésével) a gyűlések megszervezése, levezénylése hárult. Mindezt nagyon szépen megfogalmazták a horvát-szlavón rendek az 1569. július 15-én kelt végzéseik elején, miszerint a gyűlés a király parancsából és a bánok rendeletéből jött létre: „*Articuli seu Constitutiones Dominorum Regnicolarum Regnorum Croatiae et Sclavoniae, in Congregatione eorundem generalí, ex mandato Caesareo et Regio, ac edicto Dominorum Banorum.*”¹⁹⁶ A másik lehetséges mód az volt, hogy a bánok saját hatáskörben összehívták az alájuk tartozó tartomány rendjeit. A késő középkorban talán ez volt a gyakoribb, ám 1567 szeptemberében Habsburg (I.) Miksa úgy döntött, hogy elvonja a bánoktól ezt a jogosítványt, és ezentúl csak az uralkodó hívhat össze tartományi gyűléseket. A rendek természetesen erőteljesen ellenezték ezt a tervet, és azzal védekeztek, hogy Horvátország és Szlavónia helyzete alapvetően más, mint a Magyar Királyságé, ahol a király személyesen is megjelenhet, de legalábbis a közelben tartózkodik, és elérhető.¹⁹⁷ Az uralkodó végül meghagyta a bánok között a gyűlések összehívását, ám ettől függetlenül akadt néhány olyan összejövétel, amelyet nem a király vagy a bán hívott össze. 1580. május 1-jén Varasdon például Vitus Hallek vezetésével alkották meg a rendek a szükséges jogszabályokat,¹⁹⁸ másfél évvel később, 1581 októberében pedig a bán távollétében Heresinci Péter zágrábi nagyprépost és Druskóci Gáspár vicebán vezette a megbeszéléseket.¹⁹⁹ Bár néha a 17. században is előfordultak különlegességek, alapvetően az uralkodók és a bánok feladata maradt a gyűlések összehívása.

A kihirdetés ideje megegyezett a Magyarországon megszokottal, legalább tizenöt nappal a gyűlés előtt nyilvánossá kellett tenni annak pontos helyét és idejét.²⁰⁰ Erre hívta fel Habsburg Ferdinánd király figyelmét Nádasdy Tamás 1538-ban, amint erről feljebb a polgárháború idejéről szóló fejezetben már esett szó.²⁰¹ Ettől persze el lehetett térni, elég csak Frangepán Kristóf 1527. augusztus végi meghívóját olvasni, amelyben szabadozott, hogy ilyen rövid határidővel kellett újabb gyűlést hirdetni a János király elleni német támadás okán. A meghívót a magyarországi mintát követve az előkelők számára névre szólóan küldték, és külön kapott ilyet a varasdi alispán és a körösi, illetve a zágrábi szolgabírók. Az ő feladatuk a vármegyében valamint a szolgabírói kerületekben való kihirdetés volt.

A gyűlésekre az uralkodó igen gyakran követeket küldött, és ők magukkal hozták a megbízólevelüket, amelyet bemutattak a rendeknek, valamint a király leiratát a tárgyalandó ügyekről. Ezek néha latinul, még gyakrabban németül készültek, akárcsak az 1578 karácsonya előtti napokban Varasdon, ahol Vitus Hallek és Székely Jakab voltak a király megbízottai, akik német nyelven hozták el a napirendi pontokat, majd itt szlavónra fordították, és az ünnepélyes köszöntés után előadták a gyűlés résztvevőinek.²⁰² A rendek ezt minden esetben megköszönték, és jókívánásokat fogalmaztak meg az uralkodó felé.

Ezek után kezdődhetett el a király által leküldött ügyek megtárgyalása, illetve, ha új bán beiktatására került sor, akkor annak az ünnepélyes ceremóniája. Utóbbi esetben – bár a kora újkorban komolyan módosult a módja – általában a királyi

biztos felolvasta a kinevezési okiratot, majd bemutatta őt a rendeknek, akiktől azt kérte, hogy engedelmesséjének neki. A bán átvette az ország zászlaját, letette a hivatali esküt, fogadta a rendek jókívánságait, és bemutatta nekik a vicebánt, egyúttal Zágráb és Körös vármegyék ispánját, aki szintén a rendek alatt tette le az ünnepélyes esküt.²⁰³ Elmondhatjuk, hogy bár az ítélmesterek és vicebánok megválasztásáért a 15. században ádáz csata dúlt a szlávön gyűléseken, a kora újkorban a rendek alulmaradtak a küzdelemben, és nem szólhattak bele a tisztségviselők személyébe. Szintén ekkor kerülhetett sor arra, hogy a bán engedélyéből a vicebán alispánokat válasszon magának Zágráb és Körös előkelőbb nemesei közül, akik viszont már a káptalanban tették le az esküjüket.²⁰⁴ Ugyancsak a gyűlés elején választották ki az esküdteket is, és ha mindez sikeresen lezajlott, mindenki rendelkezett a szükséges felhatalmazással a feladatköre elvégzéséhez.

Ha nem volt ilyen különleges napirendi pont, akkor a királyi leiratban szereplő megvitatásával foglalkoztak elsőként. 1560. március elején a Zágrábban ülésező horvát-szlávön rendektől azt kérte az uralkodó a küldöttein keresztül, hogy gondoskodjanak a várak ellátásáról, néhányat romboljanak le, szavazzanak meg három esztendőre ingyenmunkát, és szigorúan meghagyta nekik, hogy külföldre nem vihetnek gabonát értékesítés céljából.²⁰⁵ A nemesek ezt követően visszavonultak tanácskozni, és csak az elkészített végzéseket tették le a követek elé. Ezek azonban nem csupán a király által összeszedett pontokra adott válaszok voltak, hanem sok esetben saját maguk is alkottak végzéseket. Így került bele ekkor egy kisebb adó megszavazása, amelynek bevételeiből a fogságba esett nemeseket szerették volna kiváltani. Az uralkodói elvárásokat igyekeztek konstruktívan megválaszolni, de több ponton hajlandók voltak a különvéleményüket megfogalmazni. Az ingyenmunka megajánlásáról például kijelentették, hogy nem képesek előre meghatározni ezt a feladatot, míg Sziszek ellátása kapcsán azt kérték, hogy a király is támogassa anyagilag az erősséget. A rendek tüzetesen intézkedtek a hidakról, révekről és gázlőhelyekről, majd több kérelemmel fordultak a királyhoz, mondván, ne tiltsa a gabona és a bor exportját, fizesse a báni bandériumot és rendeljen fizetést a báni törvényszék ülnökeinek. A nemesek ez alkalommal alig négy nap alatt, már március 8-án elkészültek a végzésekkel, amit a királyi biztosoknak átnyújtottak, ők pedig a legtöbb ponttal szemben kifogásokat emeltek. Sőt, újabb kérésekkel hozakodtak elő, ami csak rontott a helyzeten, ugyanis a rendek alapvetően ragaszkodtak az elkészített szöveghez, és csak egy pontban voltak hajlandók engedelményeket tenni.²⁰⁶ Hasonlóan szegültek egyébként ellen 1586-ban is, amikor Ernő főherceg azt kérte tőlük, hogy egy romos zágrábi kolostort alakítsanak át raktárrá, ám ők erre nem voltak hajlandók.²⁰⁷

Az 1580-as években mintha egyszerűsödött volna ez a folyamat. Legalábbis 1584 áprilisában alig két nap alatt befejezték a végzések megalkotását, és már a második nap délben hívták Ungnád Dávid királyi biztost, mondván, hogy a királyi leirat minden pontjáról megállapodtak, és a következő nap készen lesz a szöveges válasz. Ungnád némileg megütközött azon, hogy csak a végleges változatot láthatja, és így

nincsen mód újabb tárgyalásokra, ám a rendek képviselői meggyőzték arról, hogy ez régi gyakorlat náluk, így a gyanútlan biztos elfogadta a kialakult helyzetet.²⁰⁸

A végzések előkészítése során zajlottak a követutasítások megszövegezési munkálatai, és ekkor került sor a tisztviselők leköszönésére vagy éppen a jutalmazásra. Így például 1570-ben Petricsevics János ítélőmester részére a jelen lévő urak és nemesek saját javadalmukból szavaztak meg tiszteletdíjat.²⁰⁹ Arra is akadt példa, hogy egyes vezetők a gyűlés előtt mondtak le a hivatalukról, miként 1586 áprilisában Zágráb és Körös vármegyék alispánjai és szolgabírái, ezt azonban ekkor a rendek nem fogadták el.²¹⁰ Hasonló volt a helyzet a magyar országgyűlésekről visszatért követek beszámolóinak a meghallgatásával. A leggyakrabban elfogadták az ott alkotott törvényeket, és csak abban az esetben emeltek kifogást, amikor úgy érezték, hogy az sérti a jogait és a kiváltságait.

Szintén a gyűlés rendjébe tartozott, hogy eseti jelleggel bizottságokat létesítsenek. Volt erre már példa közvetlenül a mohácsi csatát követő időszakban, amikor 1528-ban és 1537-ben árlimitációt kidolgozó bizottságot hoztak létre a résztvevőkből. 1582-ben a szlavón–stájer határ kijelöléséhez állítottak fel egy újabb grémiumot, melynek tagja volt Alapi Gáspár királyi tanácsos, Ráttkay Péter királyi kapitány, a zágrábi olvasókanonok, a vicebán és az alítélőmester,²¹¹ ám a testület végül csak 1585-ben kezdte meg a működését.²¹² 1598-ban a magyar országgyűlés által megszavazott adónak az országban való tartásáért hoztak létre egy bizottságot, ugyanis ekkor az volt a rendek fő félelme, hogy a tizenöt éves háború terhei miatt a Szlavóniából befolyó összegeket is a magyarországi hadszíntéren fogják felhasználni.²¹³ Végezetül pedig 1602-ben azért állítottak fel egy kisebb csapatot, hogy a Petricsevics Gáspár néhai szlavóniai ítélőmester hagyatékában maradt iratokat megvizsgálják, átvegyék, és a következő gyűlésen a tulajdonosoknak visszaszolgáltassák.²¹⁴

Előfordult néhány furcsa, mondhatni, szokatlan ügy is ezeken a gyűléseken. Az 1590-es években egymást érték a pusztító járványok és betegségek. 1599-ben tekintettel arra, hogy a világi és egyházi férfiak közül sokan megbetegedtek, megbízták a zágrábi káptalant, hogy képzett orvost és gyógyszerészt találjon, akik a tervek szerint a káptalannál kapnak majd szállást, és a rendek száz magyar forintot adnának nekik fizetségül.²¹⁵ 1602-ben újfent megerősítették ezt a szándékukat, és a bécsújhelyi Daniel Rosenberget csábították a tartományba kétszáz rajnai forint fizetéssel, igaz, ez sem oldotta meg a szlavóniai egészségügy kérdését.²¹⁶

Az állandó háborúskodás miatt sok felnőtt férfi és nő fogságba esett, és hosszú időre eltűnt, ez pedig komoly zavarokat idézett elő a mindennapokban, hiszen többen abban a tudatban, hogy megözvegyültek, újraházasodtak. Ám sokszor előfordult, hogy felbukkant a rég nem látott házastárs, és így az egykori özvegy rögtön a bigámia bűnében találta magát. A gyűléseken is felbukkant ez a probléma egy konkrét eset kapcsán. Prenár György varasdi szolgabíró ugyanis feleségül vette Stesskovics Margitot, miközben tudta, hogy az előző felesége oszmán rabságban szenved. Ő azonban kiszabadult, és elűzte a második feleséget, Margitot a megszületett gyermekével

12. A Szent Korona a Magyar Királyság országainak címereivel - országtábla, 1650 körül

együtt. Az elűzött asszony a gyűlés elé járulva követelt magának tartásdíjat Prenártól, és mivel igazolta, hogy ő nem tudott a feleségről, a rendek igazán empatikusan úgy döntöttek, hogy a férj végkielégítésül adjon kétszáz rajnai forintot az asszonynak, aki pedig ahhoz mehet feleségül, akihez akar, hiszen így házastársi esküje érvénytelenné vált.²¹⁷ A nemesek mellett a parasztok között is elterjedt ez az élethelyzet, és velük kapcsolatban a rendek úgy határoztak, hogy a földesúri ítélőszék előtt döntsenek ezekről az esetekről, és az a földesúr, aki ezt elmulasztja, maga a megyei bíróság elé kerüljön, akárcsak a bigámiába esett nemestársaik.²¹⁸

Végezetül a végzések szentesítéséről kell néhány szót szólni. Úgy tűnik, hogy eredetileg nem minden határozatot kellett az uralkodónak megerősítenie, legalábbis nem került elő erről szóló irat. Így történt 1570-ben is, amikor a rendek nem küldték fel a január 4-i végzéseket, ám a bánok elővigyázatosságból ezt mégis megtették. Miksának több kifogása is volt az ügygel kapcsolatban, de főleg az zavarta, hogy nem válaszoltak leiratának minden pontjára, jelesül a Kulpán túli területekről kért ingyenmunkára.²¹⁹ Áprilisban ismét találkozott a szlavóniai nemesség, és többek között a felterjesztés ügyéről is tanácskoztak. Szerintük eleve nem kellett volna felküldeni a királyhoz ezeket a határozatokat, mert csupán a pozsonyi országgyűlésen alkotott törvények végrehajtására vonatkoznak.²²⁰ Hosszú távon azonban minden bizonnyal az uralkodó akarata érvényesült. Legalábbis erre lehet következtetni a rendek 1596 novemberében kelt határozatából, miszerint mivel az utóbbi években a bánok elmulasztották a tartományi gyűlések végzéseit felterjeszteni a királyhoz megerősítésre, ezért ők ezzel együtt még az előző gyűlés anyagát is elküldik utólag a számára. Mivel a novemberi gyűlésen több személycserére is sor került, Sztankovácski Gáspár halála után Draskovics János egyedül maradt a báni tisztségben, Beriszlavics István vicebán lemondott, a helyére Petricsevics Gáspár került, míg Keglevics János főkapitány utódául gersei Pethő Gergelyt választották meg, így volt tétje, hogy királyi megerősítéssel bírjanak az ezeket igazoló kinevezések.²²¹ Végezetül pedig a Magyar Tanács is megnyilvánult a kérdésben, aki azt javasolta az uralkodónak, hogy a szlavón határozatokat csak ideiglenes jelleggel fogadja el.²²² Mindez azonban már átvezet bennünket a következő fejezethez, a magyar országgyűlések és Szlavónia kapcsolatához. **(12. kép)**

I. 3. 4. A RENDI GYŰLÉSEK ÉS A KIRÁLYI UDVAR KAPCSOLATA

+ [207]

A tartományi rendi gyűlések – akárcsak a középkorban – a kora újkorban is rendszeresen kapcsolatban álltak az uralkodóval. Mivel más formában vele nem találkozhattak, hiszen ő a gyűléseken személyesen nem, csak legfőképp megbízottak útján volt jelen, a legkülönbözőbb ügyek elintézése céljából követeket vagy küldöttségeket küldtek a királyhoz. Az általuk előadott kérelmek rendkívül változatosak voltak, de elsősorban az anyagiak és a kiváltságaik körül forgott: több katonát vagy nagyobb adómentességet kértek, valamint így próbáltak hatni a báni kinevezések folyamatára. Utóbbi mindinkább kulcskérdés volt a tartományi rendek számára, hiszen egyáltalán nem volt mindegy, hogy milyen viszonyban álltak vele. Ám a bánválasztás királyi jog volt, és az uralkodó erről legfeljebb csak a királyi tanács tagjainak a véleményét kérte ki, így a döntésre sem a magyar, sem a horvát-szlavón gyűléseknek nem volt beleszólásuk, hacsak nem követek révén. A követségek másik fő oka a gyűlések határozatainak az elfogadása volt, amint erről az előző fejezetben már volt szó.

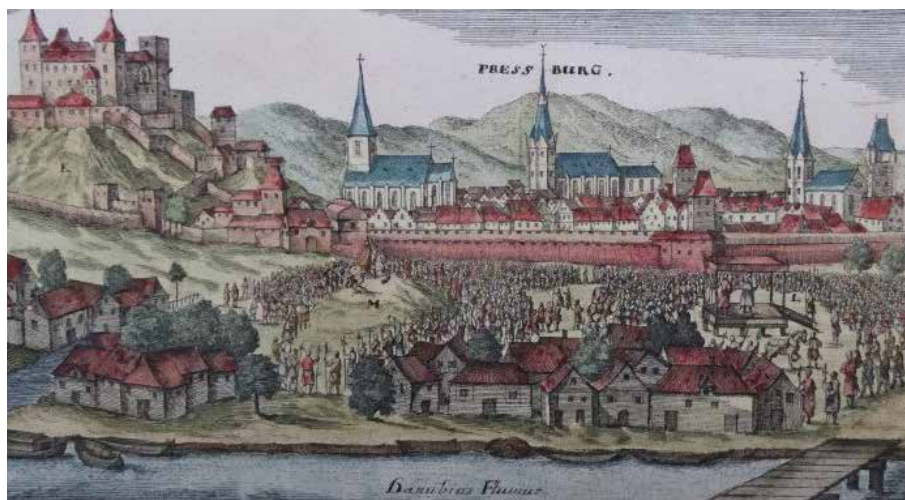
A polgárháború idejében különösen sokszor választottak a saját soraikból nemeseket erre a feladatra, példa erre az 1527 áprilisában megválasztott Tumpics Bernát és Zklobics Mihály, akik a rendek kívánságait szóban tolmácsolták az uralkodó felé.²²³ Három évvel később Topuszkórol Tumpics János indult el a rendek követeként Ferdinándhoz, akit „*in certis et arduis nostris et tocius huius regni maiestatis vestre Croacie rebus et negociis misimus de medio nostri [...] eidem maiestati vestre clarius enarrandis*”.²²⁴ 1531-ben egy bizonyos Márton deák,²²⁵ 1534-ben Zimics György, a következő esztendőben pedig szintén az ifjabb Tumpics kelt útra Bűdisics Mihállyal közösen a horvát rendek megbízásából. Úgy tűnik, hogy ezekben az években elsősorban a horvátok éltek ezzel a lehetőséggel, és követként nem az előkelők, hanem inkább a köznemesség soraiból választottak megbízottat. Utóbbi jelenség egyébként az egész korszakban általános volt – szemben a király által a gyűlésekre rendelt személyek főnemesi méltóságával –, így ez nem számított kirívónak. Az említett követek valószínűleg a nemesség előkelőbbjei (*potiores*) közé tartoztak, akiknek az aláírásai a kor legtöbb rendi iratán ott díszeltek, de főként az udvari kapcsolatok, valamint

az előadói képesség számíthatott. Ugyanakkor az is szerepet játszhatott a gyakorlat kialakulásában, hogy a főnemesek amúgy is könnyebben eljutottak az uralkodóhoz az ügyeikkel. 1534-ben legalábbis a Ripacs településen összegyűlt nemesek felháborodottan értesültek arról, hogy a horvát előkelők közül többen az ő nevükben, követek útján azt kérték a királytól, hogy közülük válasszon horvát bánt.²²⁶ A későbbiekben ezt a rendek úgy próbálták kontrollálni, hogy az előkelők számára, akik magánügyekben folyamodtak az uralkodóhoz, a gyűlésen ajánlólevelet állítottak ki, miként erről 1573-ban határozatot is hoztak.²²⁷

A rendek és az előkelők mellett a szabad királyi városok, így Zágráb is igyekezett első kézből informálni az uralkodót. Más magyarországi városokhoz, így Pécshez hasonlóan követeket küldtek hozzá például az 1527. évi fehérvári koronázáskor, ahol a kiváltságaik megerősítését kérték. A következő években pedig leggyakrabban a firenzei származású Pásztor – más néven Sovány – Gáspár zágrábi bíró, illetve fia, János számolt be részletesen a környék ügyeiről. Valószínűleg rajtuk keresztül kapcsolódott be a város életébe a Pécsről ismert Schreiber Farkas is, aki 1542 tavaszán jelent meg az innsbrucki palotában, hogy tolmácsolja a zágrábi város és káptalan kéréseit az uralkodó felé. A városok követküldési gyakorlata egyébként az egész 16. században kisebb-nagyobb rendszerességgel megmaradt, és ez hol egybevágot a gyűléseken összeülő nemesek érdekeivel, hol pedig azzal ellentétes volt. 1541 decemberében például Ferdinánd a szlavón rendek által a határozatokat elébe vivő Tamás deákon keresztül ígérte meg a számukra a kért fegyvereket és felszerelést.²²⁸ 1552-ben Zalatnoki Máté deák zágrábi polgár, 1554-ben pedig Songorics Gáspár mester és Bogdáni Lőrinc jegyző voltak a város követei,²²⁹ előbbi pedig 1558-ban a rendek által Grácba deputált tartományi követként is ismert volt.²³⁰ A város és a gyűlések viszonya azonban nem mindig volt harmonikus, elég csak az 1579. év eseményeire utalni, amikor a polgárok követek útján befeketítették a bánt az uralkodó előtt, cserébe pedig a rendek elvitték Zágrárból a gyűlések és a törvényszék működését.²³¹

A rendek és a városok mellett még az egyházi intézményeket, különösen a zágrábi káptalant kell megemlítenünk, mint amelyek a tartományi gyűlések résztvevőiként külön kapcsolatot tartottak fenn a királyi udvarral. Erdődy Simon zágrábi püspök halála után, 1543 júniusában a káptalan Tompa György zágrábi kanonokot, galgoncai prépostot küldte az uralkodóhoz követségbe, ám mivel a következő években a király közvetlen közelében tevékenykedő Oláh Miklós kancellár lett az új zágrábi püspök, erre a kommunikációs csatornára néhány évig nem volt szükségük.²³²

1566-ban, a közeledő oszmán szultáni hadjárat árnyékában, januárban és májusban is követeket választottak a rendek. Az első Pozsonyba Károly főherceghez indult, de mivel onnan hónapok múlva sem érkezett válasz, az uralkodóhoz és a főherceghez külön-külön követeket küldtek, hogy megsürgessék újabb katonák felfogadását és a báni bandérium zsoldjának kifizetését.²³³ A gyűlések és a királyi udvar közötti sokszólamú kapcsolattartás 1571-ben még színesebb lett, miután Miksa király a tartomány ügyeinek, különösen a védelmének az intézését Károly főhercegre ruházta.

13. Pozsony, I. Lipót koronázásának helyszíne, ismeretlen német mester színezett rézkarca, 1655

Az uralkodó erről szóló döntését a rendek a január 5-én tartott gyűlésen ismerték meg, és ellenvetés nélkül el is fogadták azt.²³⁴ A Habsburg főhercegek gráci udvara nem volt ismeretlen a horvát-szlavón rendek előtt, hiszen 1558-ban már indult ide egy követség Kapitánfi István, Pernyai Gáspár és az előbb említett Zalatnoki Máté részvételével, és bár a megbeszélések pontos tartalmát nem ismerjük, minden bizonynyal a szlavóniai határvédelem kérdései kerültek napirendre.²³⁵ Annyi bizonyos, hogy ezeket a követségeket is hasonlóan kezelték, mint az országgyűlésre deputáltakét, azaz külön adót, jelen esetben nyolc dénár füstpénzt szavaztak meg az ellátásukra.²³⁶

Az 1570-es évektől kezdve kitapintható ez a kettősség a gyűlések által indított követségek célállomását tekintve. 1571-ben Tahy Boldizsár egyedül indult Prágába az áprilisi gyűlés megerősítése céljából,²³⁷ 1572 júniusában Keglevics Simon és Becze János a szlavóniai parasztfelkelés ügyei miatt mentek ugyanoda,²³⁸ és az előbbi négy év múlva a rendek követeként Grácban is felbukkant.²³⁹ 1579 májusában katonai ügyek elintézése végett Heresinci Péter zágrábi nagyprépostot és Petricsevics János ítélőmestert szintén Grácba küldték.²⁴⁰ A tizenöt éves háború idején, 1595-ben pedig az akkori országgyűlésre megválasztott követség mellett a rendek Kasztellánfi Pétert és horzsovai Tompa Menyhértet Prágába, Bécsbe és Grácba küldték a tartomány ügyeinek előmozdítása végett.²⁴¹ Ez a gyakorlat mindvégig létezett a kora újkorban, és az udvarral való kapcsolattartásnak fontos elemei maradtak a rendszeres követküldések. (13. kép)

I. 3. 5. HORVÁT-SZLAVÓN RENDEK A POZSONYI ÉS SOPRONI ORSZÁGGYŰLÉSEKEN

1584. december 20-án Ernő főherceg utasítására Zágrábban gyűltek össze a horvát-szlavón rendek. A különböző napirendi pontok között szerepelt, hogy az előző pozsonyi országgyűlés határozata értelmében a nemesek küldjenek biztosokat a Szlavónia és Stájerország közötti határkérdések megvitatására. Ez meg is történt, és április 8-át jelölték meg a bizottság munkakezdésének időpontjaként. Ungnád Kristóf horvát-szlavón bán ekkor kijelentette, hogy ezt, valamint a következő bíraskodási nyolcad idejéig már az új, megreformált naptár szerint fogja kihirdetni. Ez ellen azonban a jelenlévők közül többen felszólaltak, és amellet érveltek, hogy a magyar rendek egyelőre a régi naptár megtartásánál maradtak, és a horvát és szlavón rendek a magyarországi jog hatálya alá esnek. Ezért arra kérték a bánt, hogy halassza el a döntését egészen addig, amíg a magyar országgyűlés másként nem dönt.²⁴² A rendek helyzetértékelése helyes volt, a magyar országgyűléseken hozott törvények valóban hatályosak voltak Szlavóniában is, és az itteni törvényalkotási folyamatba – a királyi udvarnál már megfigyelt módon – elsősorban követek útján tudtak bekapcsolódni.

A középkori fejezetekben már láttuk, hogy a 15. század középső harmadától kezdve Szlavónia követek útján rendszeresen képviseltette magát a magyar országgyűléseken. Ez nem változott a mohácsi csatát követő időszakban sem, 1527 márciusában szintén ott voltak a rendek küldöttei a budai országgyűlésen. Ezt követően azonban három évtizedre eltűntek az országgyűlési iratokból a szlavón követekre való utalások, és csak gyanítjuk, hogy ha a besztercebányai gyűlésre nem is, de a pozsonyi gyűlésekre azért eljutott egy-egy megbízott. Az 1557. évi májusi gyűlés az első olyan tartományi összejövetel, ahol a témák között szerepelt a pozsonyi országgyűlésre történő követküldés, és mivel a költségeikre megszavaztak nyolc dénár füstpénzt, így valószínűleg a delegáció eljutott a magyar diétára.²⁴³ Hasonlóan szűkszavúan nyilatkozott három évvel később a következő forrásunk, amikor az 1561. évre meghirdetett magyar országgyűlésre választották meg a követeket, és kiadásaik fedezésére most öt dénárt vetettek ki.²⁴⁴ Az 1567. évi országgyűlésen való részvételről is csak közvetett

adattal rendelkezünk, ugyanis a Magyar Kamara az új adóösszeírások tárgyában készült anyagában megemlítette őket.²⁴⁵

A töredékes források és a hosszú hallgatás után meglepő, hogy 1568-ból egy szinte teljesen kiforrott követküldési rendszer tárul a szemünk elé. Ez év december 21-én az uralkodó parancsára az összegyűlt nemesek megválasztották a következő évi diétára Aranyáni Damján ítélőmestert, Petricsevics János alítélőmestert, a gyakorlott „diplomata” Kapitánfi Istvánt, és a számukra a már többször idézett füstpénzből (*pecunia fumalis*) fejenként száz forintot utaltattak ki a vicebánnal.²⁴⁶ A megválasztás korlátozott időtartamát jelzi, hogy mivel az 1569. januárra tervezett országgyűlés elmaradt, a megbízást a következő tartománygyűlésen érvénytelenítették, és új választást tartottak szükségesnek, ami különösen indokolt volt, mivel idős kora miatt az ítélőmester leköszönt a posztjáról. A nevekből az is kitűnik, hogy a követek kiválasztásánál nem a személy méltósága, hanem a jogászai képzettség volt az alapvető, és talán emiatt is volt a küldöttségnek szinte állandó tagja a mindenkori ítélőmester és/vagy a helyettese.

A rendek minden esetben utasításokkal látták el a követeket, amelyeket szintén a gyűléseken fogalmaztak meg. Az 1568 decemberében készült szöveg főként általánosságokban beszélt, amikor meghagyta, hogy a magyarországi rendekkel egyetértésben járjanak el, és ügyeljenek Szlavónia régi szabadságainak a megőrzésére: „*Oratores praescripti cum Regnicolis Regni Hungariae mutuum habeant intelligentiam, ut Maiestas sua Caesarea et Regia fideles suos in veteribus libertatibus, salva semper libertate Regni Sclavoniae remanenda, conservare clementer dignetur.*”²⁴⁷ Ugyanakkor a király felé is megfogalmaztak kéréseket, miszerint támogassa a helyi végvárat és a bevétel nélkül maradt császári káptalant,²⁴⁸ utasítsa a királyi kapitányokat, hogy tartsák féken a katonáikat, intézze el a tartomány nyugati határainak a kérdését, és mérsékelje Zágráb és Körös városok terheit.²⁴⁹ Ugyanígy a követek feladata volt elérni, hogy a horvát végvidéken az uralkodó zsoldján egész évben állomásoztassanak katonaságot. Ebből kitűnik, hogy a követek nem csupán az országgyűlésre, hanem annak ideje alatt az uralkodóval folytatott tárgyalásokra is felhatalmazást kaptak.²⁵⁰ 1569 júliusában Petricsevics és Kapitánfi ismételt megválasztása mellett Pethe Imre új ítélőmester került be a követségbe, miközben a rendek megújították a már elkészült követutasítás néhány pontját.²⁵¹

1572 augusztusában Miksa király utasításából azért gyűltek össze a rendek Zágrábban, hogy a szeptember 8-án esedékes pozsonyi királykoronázáson való részvételt megtárgyalják.²⁵² Örömeiket fejezték ki Rudolf megkoronázása miatt, és ígéretet tettek arra, hogy az előkelő nemesek és főurak személyesen vesznek részt az ünnepségen. Ugyanakkor arra kérték az uralkodót, hogy a szegényebbeket mentse fel a személyes részvétel kötelezettsége alól. Azt is megüzenték, hogy a költségek miatt még a koronázáson részt vevők közül sem mindenki maradhat a városban az országgyűlés berekesztéséig, ezért ismételten követeket választottak Pethe, Petricsevics, valamint László goricaei főesperes és zágrábi kanonok személyében. Utasításukban csak azt

emelték ki, hogy szabadságaiknak, különösen Körös vármegye és a Kulpán túli terület adómentességét biztosítsák.²⁵³

Az 1580. évi pozsonyi országgyűlésre való követküldési gyakorlat az eddigiektől némileg eltért, ezért érdemes egy kicsit közelebbről is megvizsgálni. A december 21-én Zágrábban összegyűlő rendek ugyanis most nem kettő vagy három, hanem már négy megbízottat delegáltak. Nagykemléki Alapi Gáspár, Heresinci Péter zágrábi nagyprépost, Petricsevics János alítélőmester és Druskóci Gáspár varasdi alispán voltak a szerencsés kiválasztottak.²⁵⁴ Utóbbi három személy szépen beleillett az eddig ismertetett sémába, Alapit azonban a főnemesek közé deputálta a gyűlés közössége. Ebben, mármint hogy három főt az alsó-, egyet pedig a későbbi felsőtáblára küldhetnek a szlavón rendek,²⁵⁵ Fraknoi Vilmos egy 1608-ban törvénybe iktatott és azóta folyamatos szokás első jelét vélte felfedezni.²⁵⁶ A forrásokból mindez nem igazolható, és a későbbiekben nem találunk hasonló megoldást, ezért talán inkább arról lehetett szó, hogy ebben az esetben a rendek valóban megbízták Alapit, hogy a főrendűek között járjon közben az érdekükben.

Az 1590-es években az addig meglehetősen nyugodt rendi együttműködésen komoly repedések keletkeztek, aminek oka természetesen az adóbeszedés és a katonaiállás kérdése volt. A szlavóniai jövedelmeket ugyanis a Magyar Kamara kezelte, és ők már az 1560-as években megpróbálkoztak a tartomány kiváltságainak a megnyirbálásával. 1567 szeptemberében Miksa király leirata érkezett meg a Zágrábban ülésező rendekhez, ahol ennek értelmében elsőként az új bánok beiktatása történt meg. Ezt követően azonban az uralkodói kérések fő pontjai között az szerepelt, hogy ősi szokásuk szerint a pozsonyi országgyűlésen megszavazott hadiadót ajánlják meg, és fogadják el az adóbeszedésre vonatkozó új szabályokat. Rendeljék el az új porták összeírását és a különböző adómentességeket ideiglenesen függesszék fel békésebb időkg. Ne feledjük, az 1566. évi hadjárat után vagyunk, amikor Szigetvár és Gyula elestével hatalmas területek kerültek oszmán fennhatóság alá. A rendek a király által kért adót készséggel megszavazták, azonban a pozsonyi országgyűlés végzéseitől eltérően arra kérték őt, hogy 1) a porták új összeírásától tekintsen el; 2) Körös vármegye és a Kulpán túli terület adómentességét hosszabbítsa meg, miként a vicebán, az alispánok, a szolgabírák és az ítélőmester hasonló immunitását.²⁵⁷ A rendi végzésekről az uralkodó kikérte a Magyar Kamara véleményét, ahol azt javasolták, hogy a király ragaszkodjon az új portaösszeírásokhoz és a kiváltságok – legalább ideiglenes – megszüntetéséhez. Amennyiben engedményeket kíván tenni – így a kamara javaslata –, akkor a Kulpán túli terület adómentességét tartsa fenn. Miksa azonban nem volt ilyen nagyvonalú, és minden területnek megszüntette az addigi kiváltságait, és mindenhol egységesen a szlavóniai vármegyékre kiszabott kvóta alapján kívánta beszedetni az adót. Ezért utasította a kamarát a végzések átdolgozására, akik ezt el is végezték.²⁵⁸ A következő évben Miksa ismét a kamara véleményére támaszkodott, amikor 1568 márciusában kelt leiratában azt kérte a rendektől, hogy a közteherviselés részeként Körös vármegye és a horvát végvidék a szlavóniai adó felét fizesse, a tiszt-

viselők birtokain élők teljes összeget rójanak le, míg a szabad királyi városok taksája ügyében a polgárokkal külön fog velük egyeztetni a Magyar Kamarán keresztül.²⁵⁹ Erre a rendek válaszul azonnal feliratokat készítettek Miksához, Károly főherceghez, valamint a bécsi Udvari Kamarához.²⁶⁰ Ezekben azt kérték mindenkitől, hogy ebben az ügyben ne a Magyar Kamarára hallgassanak, hiszen ott nem ismerik a helyi viszonyokat, hanem inkább Székely Lukács főkapitány és Hans Auersperg laibachi kapitány véleményét kérik ki, és a régi királyoktól kapott kiváltságait ne vegyék el tőlük ebben a szerencsétlen állapotban.²⁶¹

Innen datálódott a konfliktus a Magyar Kamara, valamint a szlávön rendek között, amely folyamatosan fel-feltört. 1571. április 5-én a Zágrábban összegyűlt nemesek amiatt panaszkodtak az uralkodónak, hogy az év elején a kamara biztosokat küldött az új portaösszeírások elkészítésére, ám mivel ez nem olyan régen egyszer már megtörtént, most nem engedélyezték az elvégzését.²⁶² Kérték ezért az uralkodót, hogy ne terhelje őket ezzel újjól, és ezt Miksa el is fogadta ez év május 19-én.²⁶³ 1574-ben pedig a rendek azért nem fogadták el Puneck György kamarai adószedőt Varasd vármegyében, mert nem rendelkezett itt birtokokkal, helyette inkább mariasovci Vragovics Kristóf jegyzőt és Zabóki János varasdi szolgabíró javasolták a kamarának az összeírások elvégzésére.²⁶⁴

A tizenöt éves háborúban ezek a viták újfent felszínre kerültek, hiszen a hadjáratok hatalmas összegeket emésztettek fel, a központi kormányzatnak pedig minden bevételre szüksége volt. A másik oldalról azonban a szlávön rendek joggal tartottak attól, hogy a dunántúli és az erdélyi hadszíntér jelentősége miatt az ő védelmükre kevesebb erő jut, sőt, még nekik is részt kell venniük a Kárpát-medence más területein vívott harcokban. Ezért aztán az ő esetükben az országos érdeket – az oszmánok kiűzése, jelentősebb végvárok felszabadítása – felülírta a helyi elvárás, azaz a lehető legtöbb erőforrást a tartományban tartani, illetve amit lehet, kívülről megszerezni. A horvát-szlávön rendek ennek szellemében úgy módosították 1596. május 22-én az előző évi pozsonyi országgyűlés egyik pontját, amely a nemesek honvédelmi célokra való adó kivételéről szólt, hogy kiváltságaik értelmében ennek ők csak a felét fizetik be, és a befolyt pénzből háromszáz gyalogost és ötven lovast fogadnak fel Keglevics János parancsnoksága alatt.²⁶⁵ A nemesség tehát azon volt, hogy a helyben beszedett adókat a tartomány védelmére hasznosítsák. 1597. január 28-án a Varasdon összegyűlt rendek megválasztották Ergelics Ferencet és Petricsevics Gáspár vicebánt követüknek, és a nekik készült utasításban is érvényesültek ezek a szempontok. Azon kellett igyekezniük, hogy a magyar rendekkel a lehető legszívélyesebb legyen a megbeszélések menete, a szlávöniai adókat ne vigyék más területre, nemesi felkelés esetén az országukban maradhassanak, és amennyiben az uralkodó és a diéta között konfliktus törne ki, a Pozsonyban szintén jelen lévő bánnal és a többi horvát-szlávön előkelővel egyeztessenek a teendőkről.²⁶⁶

Hasonló követutasítások garmadája született a következő években is. 1598 elején a Zágrábban összeseregülő szlávön rendek például szintén figyelmeztették Pozsonyba

készülő követeket, Ergelics Ferenc zágrábi kanonokot és Zelnicei Mihályt, nehogy a Szlavóniában beszedett hadiadót máshol használják fel, és mozgósítás esetén a szlavón nemesek saját területükön hadakozzanak.²⁶⁷ A pozsonyi országgyűlésen természetesen döntöttek a hadiadó kivetéséről is, ám az több szempontból sem felelt meg a Zágrábban ez év május 18-án immár harmadjára összegyűlő nemeseknek. A diéta az addig adózás alól felmentett határ menti területeket ismét be akarta vonni az adókötelesek közé, másrészt a bevételeket a Magyar Kamarába rendelte beutalni. Mivel félő volt, hogy a bevételek így máshol kerülnek felhasználásra, a nemesek az Erdődyeket, Zrínyi Györgyöt, a zágrábi püspököt és a káptalant is arra kérte, hogy érjék el az uralkodónál a döntés megváltoztatását. Valamint arról is döntöttek, hogy a beszedett adóból először a tartomány által felfogadott hatszáz gyalogos és ötven lovas zsoldját fizetik ki, és majd csak a maradékot küldik tovább.²⁶⁸ Nem feladatunk most ezen ügyek végigkövetése, a következő évek iratai tele vannak hasonlókkal. Az azonban jelzésértékű, hogy bár első körben a szlavón nemesség kérelmeit nem különösebben méltányolták, a régi kiváltságokra hivatkozva történo adószedés – tudniillik a magyarországinak csak a felét kell befizetni –, illetve a kérés, hogy a szlavóniai csapatoknak ne kelljen máshol hadba vonulniuk, a következő esztendőkből a követutasítások visszatérő elemei voltak. Mindebből azonban nem lehet antagonisztikus ellentétre következtetni, hiszen a legtöbb ügyben továbbra is érdekazonosság volt, köztük a német helyőrségek túlkapásai miatti panaszokban. 1599. február 4-én például a rendek azzal az utasítással látták el követeket, Ergelics Ferencet és Hersics Jánost, hogy nyilvánosan panaszkodjanak a rendek előtt a Varasdban és Ludbregben állomásozó német katonák erőszakoskodásairól, valamint a nemesek birtokait érintő sérelmekről.²⁶⁹ Azaz, az országgyűléseken a legfőbb feladat a saját érdekek képviselete, és ehhez megfelelő számú és erejű szövetséges megtalálása volt. Ebben a szlavón küldöttek a legtöbb esetben méltán számíthattak a magyar rendek, illetve ebben az esetben a szintén az országgyűlésen tartózkodó zágrábi követek támogatására, akik éppen a harmincadmentességükért küzdöttek.²⁷⁰ 1600-ban a frissen ítélőmesterré megválasztott Petricsevics Gáspár és Napulji Boldizsár zágrábi székesegyházi főesperes képviselték Szlavóniát az újabb országgyűlésen. A követutasításban hangsúlyosan szerepelt a számukra, hogy az uralkodó előtt tiltakozzanak azon szóbeszéd ellen, hogy mivel ezen országokból kevesebb adó folyik be a királyi kincstárba, így jogos, hogy kevésbé méltányos bánásmódban részesüljenek, és utaljanak arra a tényre, hogy Stájerország, Krajna és Karintia nyugalmát csakis a Szent Korona ezen országai képesek biztosítani.²⁷¹ Szintén a követutasítás része volt, hogy az országgyűlésen érjék el, hogy az esetleges adómegajánlások során a szlavón rendek a Magyarországon kivetett adónak csak a felét fizessék, és ezt is Szlavónia védelmére fordítsák, a nemesi felkelést csak Szlavónia határain belül vigyék hadba. És ha ezekbe a követelésekbe a magyar országgyűlés nem egyezik bele, akkor tiltakozzanak a diéta, a nádor, a személynök és a főherceg előtt a régi szokásaik megsértése miatt.²⁷² 1602-ben annyi új fejleménnyel találkozunk a követutasításokban, hogy a szegénységükre hivatkozva azt kérték

Amint eddig megfigyelhettük a szlavón rendek olyan terepnek tekintették a magyar országgyűlést, ahol az érdekeiket a magyar nemesség egészével vagy különböző csoportjaival egyeztetve sikerrel képviselték. Mivel különösebb konfliktusokról nem tudunk, valószínűsíthetjük, hogy eredményesen politizáltak a magyar nemesség, a főnemesek és a királyi udvar környezetében. Ez a konstruktív érdekérvényesítés új elemekkel gazdagodott, amikor a vallási kérdések tekintetében, némileg inkább ennek a köntösében, egy új, konfrontatívabb politikába kezdtek a 17. század elején, amelynek majd igazán a század közepi történetírói emlékezete lett az, ami alapjaiban elkezdte megváltoztatni a horvátoknak a magyarokról alkotott képét.

A magyar országgyűléseken a 16. században is téma volt az oszmán hódítás árnyékában sikeresen terjeszkedő protestantizmus, ám ez vitává csak a tizenöt éves háború utolsó szakaszában dagadt. A hazai klérus ugyanis – példaként tekintve a Belső-Ausztriában sikeresen zajló katolikus megújulást – úgy döntött, hogy a szabad királyi városokban visszaszerzi a katolikus pozíciókat. Az erőszakos fellépés azonban egységbe szervezte a Habsburgokkal ilyen-olyan okokból elégedetlen, egyébként töredezett rendi ellenzéket, a városokat és a vármegyéket. 1604 tavaszán követek közösen álltak ki a vallásszabadság követelése mellett, amire válaszul megszületett az utólagosan betoldott nevezetes XXII. törvénycikkely, amelyben az uralkodó megtiltotta a vallási kérdések országgyűléseken való tárgyalását.²⁷⁵ A törvénytelenesség nyomán hatalmas felháborodás söpört végig az országon, és kezdetét vette a Bocskai István vezette felkelés. Ez idáig maximum a magyar köztörténet része lehetne, ám az események új értelmet nyernek, ha hozzátesszük, hogy a szlavón rendek bizony hálásan megköszönték az uralkodónak a pozsonyi dekrétumokat, beleértve a híres-hírhető cikkelyt.²⁷⁶ Az idáig vezető okok mélyrehatóak, azaz, hogy a horvát-szlavón nemesség ebben a kérdésben miért az uralkodó és miért nem a magyar rendek mellé állt, és ezek között mindenképp meg kell említeni a szlavóniai egyházi szervezetek, különösen a püspökség és a zágrábi káptalan erős befolyását, amely a horvát-szlavón rendiség egyik fontos és meghatározó alapvonásának számított.²⁷⁷

Az 1604. évi események rövid távú következménye a horvát-szlavón rendeknek a Bocskai-féle felkeléssel szembeni ellenséges magatartása volt, illetve az, hogy az uralkodó és a magyar rendek közötti alkudozás során következetesen az előbbi mellett álltak, és a királyi hatalom teljessége mellett érveltek. Szerintük ugyanis – és ez túlmutatott a saját érdekképviselőten – csupán a király dönthet szabad királyi városi rangemelésekről, és azt is követelték, hogy Erdély esetében Bocskai ne követeljen újabb magyarországi vármegyéket, sőt, a fejedelem hivatalnokai is tegyék le a Habsburg uralkodó előtt a hűségesküt. Ezek a pontok egyrészt a Szent Korona országának integritása érdekében születtek, miként erre hivatkoztak az 1606 áprilisában összeállított követutasításban,²⁷⁸ ám hiába támogatták a februári egyezés legtöbbször pontját,

mindezt erősen átértelmezte az utasítás nyolcadik pontja, melyben továbbra is kiálltak a XXII. cikkely jogossága mellett, amelyet a felek törvénytelennek nyilvánítottak az előbb említett, a fegyverszünet alapját képező februári egyezségben.²⁷⁹ Azaz a királyi hatalom támogatásának a fő célja az 1604. évi XXII. törvénycikkely melletti kiállítás megerősítése volt. Mindennek az lett a következménye, hogy a többszöri finomítás után 1606. június 23-án ratifikált békeszerződés szerint a vallásszabadság „*intra ambitum regni Hungariae*” lépett érvénybe, azaz Horvátországban és Szlavóniában nem.²⁸⁰ A július 27-én Zágrábban ismételten összegyűlő rendek mindezt meglepedéssel vették tudomásul, sőt, miután elutasították Zrínyi Miklós és Erdődy Péter óvását azon áprilisi rendi határozat ellen, amely a már sokat emlegetett XXII. törvénycikkelyt erősítette meg, újfent kinyilvánították, hogy azt magukra nézve elfogadják. Követeiket is arra utasították, hogy a szeptemberi bécsi megbeszéléseken a békét mindenben támogassák, annak előnyeit igyekezzenek a tartomány számára is megszerezni, ám a vallásra vonatkozó pontokat utasítsák el.²⁸¹ Mindenesetre az 1606. szeptember 23-án megkötött békét a horvát-szlavón előkelők közül Zrínyi Miklós, Keglevics János és György, Erdődy Tamás, Istvánffi Miklós, Turóci Benedek és gersei Pethő Gergely, és mellettük a rendek követeként Mernavcsics Kristóf vicebán és Kitonics János is aláírták.²⁸²

Hasonló volt az 1608. évi gyűlések koreográfiája, ahol Bratulich Simon zágrábi püspök és Erdődy Tamás külön-külön igyekeztek meggyőzni a koronázásra készülő Habsburg Mátyás főherceget arról, hogy ezen szabadságukat megőrizze. Erőfeszítéseik gyümölcseként értékelhető, hogy december 6-án a frissen megkoronázott uralkodó ünnepélyesen megerősítette elődjének 1608. január 16-án kelt oklevelét, melyben elismerte az 1604. júliusi gyűlés rendeleteinek érvényességét.²⁸³ Azaz, a magyar országgyűlés által elfogadott vallásszabadságról szóló törvény a Drávától délre nem lépett életbe, és ez azon ritka, majdnem egyedülálló eset volt, amikor az országos törvényhozás által elfogadott dekrétumnak szinte éppen az ellenkezője került elfogadásra az egyik részben, jelesül Szlavóniában.²⁸⁴

A horvát és a magyar történetírás hajlamos volt ezen események mögött súlyos konfliktust látni, amiben minden bizonnyal befolyásolta őket az a fejlemény, hogy már a 17. század folyamán komoly legendák szövődtek köré. Két nagyon hasonló történet is fennmaradt, amelyek egészen napjainkig fel-felbukkannak különböző szakmunkák lapjain. Az a közös bennük, hogy mindegyik Ráttkay György zágrábi kanonok 1652-ben napvilágot látó munkájában szerepelt először. Az elsőben Erdődy az 1609. évi pozsonyi országgyűlésen e szavakkal ellenezte hevesen az 1604. évi I. törvénycikk Horvátországra és Szlavóniára való kiterjesztését: „Ha másképp nem, tehát vassal fogjuk tőlünk e ragadós nyavalyát eltávolítani; van három folyónk: Száva, Dráva, Kulpa, ezeknek egyikét ki kell majd új vendégeinknek inniuk.” A történet többszöri szövegromlásra ment keresztül, hiszen Ráttkay az 1596. évi események kapcsán említette ezt, ami azért anakronisztikus, mert a vallásszabadsággal kapcsolatos kérdések ekkor még nem is voltak napirenden. Az szintén gyanús, hogy ezeket a történeteket

a korabeli iratok egyike sem idézte, Istvánffynál sem beszélt róla, pedig neki aztán kifejezetten éles füle volt vallási kérdésekben. Ráadásul 1596-ban nem is Erdődy, hanem Sztankovácski Gáspár volt a bán.²⁸⁵ A másik történet Draskovich Jánoshoz köthető, aki 1597 és 1607 között töltötte be a báni pozíciót: „Ő midőn a magyar országgyűlésen szokás szerint arról folyt a vita az híthúek és nem katolikusok között, hogy bevezessék Illíriában a vallásgyakorlat szabadságát, és mint álnokul mondták – hogy az elveszett nyáj mellé pásztorokat engedjenek, ő győzhetetlen nagy szívével protestált, s kijelentette, inkább kész az egész királysággal egyetemben elszakadni a magyar koronától, mintsem hogy saját bánága alatt lássa bebocsáttatni és engedélyeztetni ezt a lélekmérgező pestist és az ország káros romlását”.²⁸⁶ Ha valaki, hát Ráttkay jól ismerhette a Draskovichokat, hiszen néhány évtizeddel később éppen az itt említett Draskovich János fia, III. János (1603–1648) horvát-szlavón bán kérésére állt neki műve megírásának.²⁸⁷ A kortárs iratok azonban ezt az anekdotát sem jegyezték fel. Mindez azt jelzi, hogy a századelő politikai, rendi és felekezeti csatározásai fél évszázaddal később már egységes rendi-történelmi narratívába rendeződtek, melyben a hős bán elődök, ha kellett, fegyvert rántottak a hit és szabadságjogok védelmében, sőt, még elhagyni és készek voltak az addigi államrendszert, nehogy megfertőződjének a protestantizmus pestisével. Ez volt az az ideológiai program, melyet Zrínyi Miklós még 1647-ben is megörökölt az elődjétől, és ez volt az a küzdelem, amely a 17. századi országgyűléseken zajlott Ráttkay történetében.

Nem véletlenül időzünk ennyit ennél a történetnél, ugyanis ez alapvetően más tónusú volt az addig megismert viszonyrendszerhez képest, amely a horvát-szlavón és a magyar rendek kapcsolatát jellemezte korábban. A magyar országgyűléseken alapvetően kétkomponensű politikai rendszer működött a 16. században, melyet rendi dualizmusnak nevezünk, és a mindennapokban általában az uralkodó, illetve a királyság rendjeinek – beleértve ebbe a horvát-szlavón követeket is – együttműködését jelentette. A 17. század elején ez a viszony megbicsaklott, ma talán úgy mondanánk, hogy a politikai rendszer bizalmi válságba került, és a következő évtizedekben újabb és újabb kiegyezést kellett kötniük a Habsburgoknak a magyar rendekkel, illetve a két – vagy több – táborra szakadt magyar elitnek egymással. A század folyamán négy alkalommal is (1608, 1622, 1647, 1681) új rendszert kellett építeni, amelyekre minden esetben az országgyűléseken került sor.²⁸⁸ Ezekben, miként az már az 1608. évi gyűlés kapcsán látszott, a horvát-szlavón rendek a vallási kérdésekben az uralkodót, illetve a mögötte álló magyar aulikus klérust és nemességet támogatták,²⁸⁹ ám ezt leszámítva alapvetően egyetértettek a magyar országgyűlés követeléseivel, köztük például a korona magyarországi őrzésével, avagy a végvári tisztségek magyar indigenátusú személyekkel való betöltésével. Utóbbi szorosan összekapcsolódott a „báni méltóság tekintélyének és méltóságának” helyreállítását célzó törekvéssel, ugyanis éppen 1605 és 1608 között Draskovich János már nem akarta ellátni a hivatalát, Erdődy Tamás pedig még nem kívánt az örökébe lépni.

Nem véletlen, hogy 1608-ban az összegyűlt rendek már a koronázás előtt azt kérték Mátyás főhercegtől, hogy „magát a báni hivatalt is a jelen országgyűlés alatt a régi teljes hatalmával a Drávától az Adriai-tengerig valamelyik jól érdemesült személynek adományozza”.²⁹⁰ A középkorból már jól ismert módon arról is döntöttek, hogy a tisztséget csak magyarok tölthetik be, az idegen katonaságnak többségében távoznia kell, a maradéknak pedig a helyi közigazgatás szervei alá kell tartoznia. A magyar itt természetesen indigenátust jelentett, és a Magyar Királyságban birtokos horvát, szlavón és dalmát nemesség tagjai is beletartoztak. Ezt a gondolatot vitte tovább az 1609. évi XXVII. törvénycikkely, amely szerint „a Bán úr, ő fensége után, az összes tiszttartóknak jövőre a teljes és régi hatalmával közvetlenül feje legyen; és ő fenségével a hadügyekben kölcsönös érintkezésben álljon és hogy ő fensége a véghelyek tiszttartóságait, a bán úr ajánlatára a hazai törvények alatt álló honfiaknak adományozza; a szokásos zsoldról és hadifelszerelésről, meg egyéb szükségésekről pedig (a miképpen eddig, úgy ezutánra is) kegyesen gondoskodjék”.²⁹¹ Mindez azonban nem ment máról holnapra. Az 1618. évi országgyűlésen még mindig a báni hatalom helyreállítását cikkelyezték be, 1630-ban mindezt megismételték, majd 1638-ban (és 1681-ben) szintén. Azaz, ebben a kérdésben alig történt előrelépés a század folyamán, a báni hatalom gyakorlatilag semmilyen téren nem tudott megerősödni a század első felében.²⁹² Továbbra is egyedül a Kulpa vidékén állomásozó bandérium maradt a kezén, míg a végvárrendszer fenntartása a gráci Haditanács hatáskörébe tartozott. Az igazságszolgáltatásban és adóztatásban sem vált hatékonyabbá a bán alá tartozó apparátus, és ha a báni hatalomnak csak ezt a szegmensét vizsgáljuk, akkor a többi rendi intézményhez hasonlóan a befolyás és hatékonyság nivellálódását figyelhetjük meg, legalábbis a kora újkorban kiépülő központi kormányzervekhez képest.

Mindettől függetlenül ezekben az évtizedekben a horvát-szlavón tartományok súlya észrevehetően megnőtt a magyar országgyűléseken. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott, hogy a terület biztonságos hátországnak számított a Bocskai, illetve a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem idején zajló polgárháború idején,²⁹³ valamint az, hogy a Habsburg uralkodók szerették volna megerősíteni a tőlük ezer szállal függő, velük vallási kérdésben is egy oldalon álló természetes szövetségesüket a diétákon zajló vitákban, mind az alsó-, mind a felsőtáblán. De vajon kikről is van szó, amikor a magyar országgyűléseken horvát-szlavón képviseltről beszélünk?

A horvát-szlavón rendi gyűlés – miként erről már volt szó – az 1560-as évek végétől küldött adatolhatóan követeket a magyar országgyűlésre, általában két-három főt, akik közül egy fő – erről később még lesz szó – az 1625. évi országgyűléstől kezdve a felsőtáblán kapott helyet.²⁹⁴ Rajtuk kívül a szlavóniai városok (Zágráb, Varasd, Körös és Kapronca) szintén kaptak meghívót a 17. századi országgyűlésekre,²⁹⁵ követeik a különböző jegyzékek alapján rendszeresen részt is vettek az alsótábla ülésein. Igaz, miként láttuk korábban, a 16. századból különösebben nincsen nyoma a jelenlétüknek Pozsonyban, hacsak az egyetlen 1599. évi említést nem tekintjük annak, amely szerint a szlavón követeknek együtt kellett működniük Zágráb város követeivel, ám

lehet, hogy utóbbi csupán egy uralkodóhoz indított küldöttség volt.²⁹⁶ Varasd esetében sem jobb a helyzet, mert itt csak a tartományi gyűlésen való részvétellel van adatunk 1596-ból.²⁹⁷ Zengg városa, amelyre nem Szlavónia részeként, hanem a Szent Korona tagjaként hivatkoztak, pedig csak az 1638. évi XLII. törvénycikk értelmében kapott újra meghívót az országgyűlésre,²⁹⁸ és vett részt 1646-ban rajta a „*Civitatibus Sclavonicarum*” tagjai között.²⁹⁹ A városi követek létszámáról azonban nem tudunk közelebbit, más analógiák alapján egynél több fős küldöttséggel számolhatunk az esetükben, bár éppen 1646-ban Supanicz Márton egyszerre képviselte Zágráb városát és az arisztokrata Frangepán Farkast, míg Sámbar György 1646-ban Kapronca, 1649-ben pedig Zrínyi Miklós követeként járt el.³⁰⁰

Zágráb, Varasd és Körös vármegyék részvételére a 17. századi magyar országgyűléseken szintén van néhány adatunk, így erről is kell néhány szót szólni. A késő középkorból csak szórványos feljegyzéseink maradtak a magyar diétákon való részvételükről, utána pedig teljesen hallgatnak róluk a források. Ennek ellenére a 17. században ismét találkozunk a követeikkel az alsótáblán, miközben a szlavón rendek is elküldték a saját követeiket. Az 1619. évi pozsonyi országgyűlésen még nem szerepeltek a megyék között, 1622-ben azonban igen.³⁰¹ 1630-ban szintén említették a vármegyéket, azonban ekkor külön a tartományi követeket nem.³⁰² Az 1637–38-ban ülésező országgyűlésen a szlavón vármegyék követei az alábbiak voltak: Körös: Szakmárdy János, Zágráb: Potnicsovcics György, Varasd: Csernkóczy Gábor.* Utóbbi a rendek képviselőjében is jelen volt Martin Bogdan zágrábi préposttal és Petrikovics Györggyel közösen. A városokat pedig Simonics Szaniszló (Varasd), Szakmárdy János (Kapronca) és Garai István (Körös) képviselte, és ez azt jelentette, hogy az alsótáblán kilenc „horvát-szlavón” státuszt hét fő töltött be.³⁰³ 1646–1647-ben a három szlavón követ mellett az öt szlavón város követei is jelen voltak, igaz Senj és Körös városát ugyanaz a Szakmárdy János képviselte, aki a tartományi delegációnak is a tagja volt. A vármegyéket viszont újfent nem említették.³⁰⁴ Nem kizárt, hogy az alapvetően vármegyékben gondolkodó magyar országgyűlés elvárásai hívták újfent életre a szlavóniai vármegyéket, főleg, hogy a rendek minden bizonnyal azonnal felismerték ebben az újabb követi mandátumok lehetőségét.

A szlavón tartományi, a vármegyei és a városi követek mellett az egyháziak is külön képviseltették magukat az alsótáblán. Így a zágrábi káptalan rendszeresen küldött a tagjai közül követet.** Néha kettőt is, mint például 1608-ban Jalkoczi (Jelkoczy) Miklóst, Ottavcius Györgyöt, miközben még Domitrovics Péter zágrábi püspök is megjelent.³⁰⁵ A következő évben azonban Napulji Boldizsár egyszerre vett részt szl-

* Csernkóczy 1635 októberéig betöltötte Varasd vármegye, 1636 júniusáig pedig Zágráb és Körös vármegye jegyzői tisztségét, mindegyik pozícióban Szakmárdy követte, ő pedig Erdődy Zsigmond parancsára Varasd vármegye alispánja lett. Karlo Horvat: Ivan Zakmardi, protonotar kraljevstva hrvatskoga. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razredi historičko-filologički i filozofičko-juridički* 63. évf. (1905) 63.

** Tudjuk, hogy 1554-ben részt vettek a nádorválasztó országgyűlésen. MCZ XII. 335–336.

avón és káptalani követként, miként 1613-ban Habsburg Anna koronázási gyűlésén Jagušić Pál társaságában. 1618-ban szintén őt találjuk egyedülként, míg 1625-ben Vinkovics Benedek prépost vette át a helyét. 1630-ban Somogyi János szintén egyúttal a szlavón rendek küldötte is volt, és ekkor Vinkovics már prépostként a felsőtáblán kapott helyet az alább ismertetendő történések miatt. 1634-ban Bogdán Márton vitt kettős szerepet az alsótáblán, miként 1637-ben Petretics Péterrel az oldalán. 1642-ben Dianesevics Miklós, aki 1646-ban egyszerre volt a zágrábi püspök legátusa és a császmái, valamint a zágrábi káptalan küldötte. A két egyházi intézmény küldötte volt még Oboroczy (Kuchtich) Márton, valamint külön még a zágrábié Ráttkay György. Az 1646. évi gyűlés amiatt is jelentős, mert ekkor jelent meg a pálos rendfőnök is a résztvevők között, igaz, Borkovics Miklóst Ivanovics Pál és Petroviczy György képviselte. 1649-ben pedig szintén őket találjuk pálos küldöttként, míg a zágrábi káptalanból Ráttkay és Oboroczy érkezett. 1655-ben a káptalant Dianesevics Miklós, ekkor már prépost és a világi Skerlecz János képviselte, 1659-ben pedig újfent Dianesevicset és pálosként Borkovics generálist találjuk. 1662-ben a zágrábi püspök követe Szlovenchich Mátyás volt, a császmái káptalant Pogledich György, a zágrábit pedig Bedekovics Lajos és Dianesevics Miklós képviselte, előbbi világiként, rajtuk kívül pedig Borkovics részvétele is igazolható.

Az 1681. évi soproni gyűlésen igazi tumultus volt a szlavón egyházi küldöttek között. A császmái káptalan színeiben részt vett Dojcsics István és Selischevich István, a zágrábiéban Boczak Mihály és Selischevich, míg az újonnan megjelent zenggi káptalant a világi Ritter Pál, avagy ismertebb nevén Paulus Vitezović Ritter képviselte. Őket erősítette a pálos rendfőnök főperjel, Benkovich Ágoston, és a szintén pálos Fodoróczy Péter, aki, ha hinni lehet a forrásoknak, egyben szlavón rendi követként is szerepelt. 1687-ben Selischevich ismét duplázott császmái és zágrábi követként, utóbbiban Sidich Simon Juda társaságában.³⁰⁶ A 17. században a szlavón rendi követek mellett tehát felsorakozott egy nagy létszámú egyházi küldött is az alsótáblán, akikkel számos összefonódás erősítette a kapcsolatot, és együttesen már tekintélyes súlyt képviseltek, amit csak fokozott az országgyűlési munkában való aktív részvétel. Mindezek alapján a 17. század közepi magyar országgyűlés alsótábláján az alábbi horvát-szlavón státuszokkal számolhatunk: szlavón rendek (két fő), szlavón vármegegyék (három fő), városok (öt város, öt fő), egyháziak (zágrábi és a császmái káptalan, pálosok stb., minimum három fő), de a többes megbízatások, helyettesítések stb. miatt ennél valószínűleg szám szerint kevesebben voltak.

A horvát-szlavón követek (egyháziak és világiak egyaránt) nem lehettek könnyű helyzetben, hiszen a gyűlésen általában magyarul beszéltek, míg ők latinul szólaltak fel.³⁰⁷ Ugyanakkor a szlavón tartományi küldöttek a fő helyen ültek, és az első szó joga is őket illette meg. Nem véletlen, hogy 1600-ban külön felhívták a Pozsonyba küldött Napulji Boldizsár kanonok-főesperes és Petricsevics Gáspár mester figyelmét, hogy amennyiben Erdély követei megjelenének a diétán, úgy sem az első szó, sem az első szavazati jogot ne adják át nekik.³⁰⁸ 1608-ban Mátyás főherceg szeptember

végére hirdetett gyűlést Pozsonyba, ahová a zágrábi összejövetelről népes küldöttséget indítottak útnak Mernavcsics Kristóf vicebán, kuserovci Orehóci Ferenc, Pethő Gergely és Patacsics István részvételével. Számukra szintén azt a parancsot adták, hogy a régi szokás szerint nekik járó első helyet mindenképp őrizték meg.³⁰⁹ Minden bizonnyal sikerrel jártak, mert Szlavónia képviselőjében Fodróczy János és Kovácsi György még az 1681. évi országgyűlésen is a királyi tábla asztalánál, a személyenektől jobbra foglalt helyet, miután a hagyományra hivatkozva visszaverték Zrínyi Ilona küldötteinek elsőségre vonatkozó követeléseit.³¹⁰

A felsőtáblán helyet kapó előkelők között találjuk az egyháziak részéről a zágrábi és a különböző – ekkor már – címzetes és tituláris püspököket (boszniai, szerémi, zenggi, knini stb.), hivatalából eredően a dalmát-horvát-szlavón bán, valamint azokat a bárófiakat, akik személyesen kaptak meghívót az országgyűlésre. Pontos számaink nincsenek a horvát-szlavón arisztokrácia tagjaként azonosítható előkelőkről,* de például az 1622. évi soproni országgyűlésen Erdődy Tamás tárnokmesterként, Frangepán Miklós bánként vett részt, rajtuk kívül pedig Zrínyi Miklós és György, Frangepán Farkas, Draskovich Miklós, Pethő István, valamint Erdődy Péter, Zsigmond, István és Farkas neve szerepelt a meghívott előkelők között.³¹¹ Részletes naplók híján nem tudjuk biztosan, hogy ők mindannyian a tartományi gyűléseken megfogalmazott instrukciók alapján jártak-e el, de az bizonyos, hogy a felsőházban megjelentek nem elhanyagolható számát képezték, és az uralkodó bizvást számíthatott rájuk a különböző ügyekben.

Az 1622. évi országgyűlés a Zrínyiek szempontjából is jelentős eseménynek számított. A horvát-szlavón rendeknek ugyanis komoly nézeteltérésük volt az akkor fungáló Frangepán Miklós bánnal, és erről követeik – gersei Pethő Gergely varasdi alispán, Mikulics Tamás és Spolarics Péter – révén be is számoltak.³¹² A rendek erejét jelzi, hogy II. Ferdinánd elfogadta az ellehetetlenülő bán lemondását (aki kárpótlásul hadi tanácsosi és ezredesi rangot kapott), helyette augusztus 7-én Zrínyi (II.) György dunántúli főkapitányt, a költő Zrínyi édesapját nevezte ki.³¹³ Kiválasztásában szerepet játszott, hogy az addig protestáns főúr Pázmány Péter hatására legkésőbb 1622 elején rekatolizált,³¹⁴ és ezt az eseményt – Forgách Miklós, Erdődy György, a Jakosicsok és Balassa András konverziójával együtt – még Carlo Caraffa pápai nuncius is meghatározó eseményként értékelte.³¹⁵ Másrészt az sem hagyható figyelmen kívül, hogy miután a Zrínyiek 1617-ben végleg elvesztették az Erdődyekkel szemben korábbi Vas megyei birtokaikat, a család fő rezidenciája visszakerült a muraközi Csáktornyára, így ismét érdekeltté váltak Szlavóniában. A feddhetetlenül aulikus Zrínyi a rendek számára is elfogadható volt, így e lépéssel II. Ferdinánd megkötötte a tartományi nemességel a maga külön kompromisszumát.

* 1618-ban egy rövid jegyzék az öt püspök és a bán mellett további tizennégy világi előkelőt sorol fel. HSS V. 162–163.

15. Szakmárdy János
portréja

1625 őszén ismét Sopronban gyűlt össze az országgyűlés, amelyre az augusztus 27-én Zágrábban összegyűlő horvát-szlavón nemesség Vinkovics Benedek zágrábi prépostot, Patacsics István szlavón ítélőmestert és a már rutinos gersei Pethő Gergelyt deputálta.³¹⁶ Előbbi valószínűleg nem gondolta volna, hogy éppen őt éri majd egy addig példátlan skandalum: december 4-én protestáns követtársai tetteleg bántalmazták.³¹⁷ Mivel az uralkodó Ferdinánd főherceg koronázását szem előtt tartva nem akart botrányt, a prépost a nyilvános bocsánatkérés mellett elégtételül a felsőtábla tagja lett, ahol a szlavón rendek is kaptak egy helyet.³¹⁸ Ezzel két katolikus vokssal több lett az országgyűlésen, és nem utolsósorban a tartományi nemesség érdekérvényesítő ereje is jelentősen megnőtt. * (15. kép)

* Befolyásukat jelzi, hogy az 1637–38-as országgyűlésen a királyhoz küldött nyolc katolikus képviselő között szerepelt a három horvát-szlavón tartományi követ is. Zsilinszky Mihály: *Az 1637/8-ki*

Izgalmas kérdés, hogy a zágrábi nagyprépostnak az 1625. évi LXI. törvénycikk mint vránai perjelnek adott helyet a felsőtáblán. Az ő méltóságával kapcsolták ugyanis össze a johannita lovagrend magyarországi főnökének, a vránai perjelnek a méltóságát, miután a rend megszűnt, és a perjelséget a törökök elfoglalták. Ez a döntés egyébként újabb konfliktusokat hordozott magában, mert alig néhány évtized múlva Dianesevics Miklós zágrábi nagyprépost már egy úgynevezett precedenciapert indított a pálos generálisok ellen, mert ők az 1655. és 1659. évi diétákon a felsőtáblán előtte, közvetlenül a püspökök után foglaltak helyet. A felsőtábla 1659-ben viszont megerősítette ezt a gyakorlatot, és igényét visszautasította. A zágrábi nagyprépost ennek ellenére 1681-ben újra – s ismét csak sikertelenül – megkísérelte, hogy elsőbbségét a pálosok generálisával szemben érvényesítse. A viták mindenesetre világos bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a zágrábi nagyprépost a 17. század közepén a felsőtáblán foglalta el országgyűlési helyét, és feltehetően így volt ez a 18. században is – amikor egyáltalán megjelent a diétákon.³¹⁹

Ugyancsak a pozíciók megerősödését jelzi, hogy – az egyébként Bethlen Gábor hívének számító református – királyi lovászmester, Batthyány Ferenc halálát követően az uralkodó szeptember 23-án Zrínyi Györgynek adományozta ezen tisztséget, aki ezzel bekerült a szűk udvari elit tagjai közé.³²⁰ Az országgyűlés krónikájához hozzátartozik, hogy Patacsics István is aktívan részt vett a rendek munkájában és a királyi leiratra adott válasz megszövegezésében, majd tagja lett a törvénycikkek összeállítására felálló bizottságnak is.³²¹ A hála nem is maradt el, november 27-én ugyanis a koronázásra váró főherceg ígéretet tett a horvát-szlavón rendeknek, hogy sérelmeiket, melyeket még 1618-ban apja koronázásakor nyújtottak be, most orvosolni fogja.³²² Erre természetesen végül nem került sor, ám ennek ellenére a Szlavóniából érkezők több komoly sikert könyvelhettek el. Ráadásul a frissen megválasztott III. Ferdinánd magyar kamarássá nevezte ki Draskovich (III.) Jánost és Miklóst, akik így az új királyi udvartartás tagjai lettek.³²³ Ekkor kezdődött János szédítő karrierje, melynek során 1639 és 1646 között a horvát-szlavón báni tisztséget töltötte be, majd élete utolsó két esztendejében az ország nádoraként tevékenykedett. Vele párhuzamosan a szlavón jogvégzett értelmiség vezetőjének számító Szakmárdi János ítélőmester is felért a csúcra, amikor érdemei elismeréseképp az 1662. évi országgyűlésen szavazati jogot kapott a többi nagybíróhoz hasonlóan, és napidíjat állapítottak meg a részére.³²⁴

Az 1662. évi közgyűlés a jó feldolgozottsága révén érdemes a figyelmünkre. Ebben az évben kilencvenhat főrendi személyt, illetve az özvegyeket hívták meg. Közülük Szlavóniából személyesen megjelent Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter, Draskovich Miklós, Gáspár és János, Konzski Péter, Erdődy Tamás, György, Zsigmond, Malakóci Miklós, Czikulin Ferenc, Keglevics Zsigmond, Ráttkay Miklós és Péter, összesen tizennégy fő.

pozsonyi országgyűlés történetéhez. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XII. kötet. III.) Budapest, 21, 1885.

Követek útján képviseltette magát Erdődy György és Imre (Gothal György), Erdődy Miklós (Bozjakovics János), Pethő Zsigmond és János és Orehóci Gáspár a világiak, valamint a zágrábi püspök (Pogledics György, Szlovenchich Mátyás) az egyháziak közül, azaz hőt fő hat megbízott útján, akik az alsótáblán kaptak helyet.³²⁵ A káptalanok követeiről már volt szó, Pogledics, Bedekovics Lajos és Dianesevics Miklós, valamint a pálos Borkovics szerepeltek, mellettük a megyei követek között pedig Szakmárdi János ítélmester és varasdi alispán és Patacsics Miklós a másik varasdi alispán kerültek megválasztásra, akik a személynök mellett a királyi táblán kaptak szerepet („*in medium dominorum regnicolarum, cum domino Personali praesentia Suae Maiestatis consistentium*”), míg a főurak közé Guszics Miklós szrdeicskói kapitányt választották meg („*in medium vero dominorum magnatum generosus Nicolaus Guszich praesidii Zredichki capitaneus ablegati sunt*”).³²⁶ A szabad királyi városok közül Zágrábot Bozjakovics János, Kaproncát Ajtics Pál, Varasdót Jurjenics Gábor, míg Köröst Brenyogh Péter és Medjed Tamás képviselte.³²⁷ Mindez egyáltalán nem volt jelentéktelen létszám, persze, egyáltalán nem tudjuk, hogy milyen kommunikáció és kooperáció volt a megjelent fő- és közrendűek között. Az bizonyos, hogy az országgyűlés hangulata rosszabb volt, mint három évvel korábban, hiszen a többségben lévő protestáns vármegyei követek nehezen élték meg, hogy több tízezer társukat térítették különböző eszközökkel vissza a katolikus hitre, a katolikusok pedig azt érték volna meg sértésnek, ha most az országgyűlésen a protestánsoknak kedveznének.³²⁸ A helyzet súlyosságát érzékelve Vitnyédi István április végén még le akarta beszélni Zrínyi bánt a pozsonyi látogatásról, akit végül az összegyűlt nemesek magánlevélben hívtak meg, és ő erre meg is jelent.³²⁹ Június 1-jén az alsóházi követek megegyeztek a memorandum témáiról, és megkérték Zrínyi Miklóst és Pálffy Miklóst, hogy támogassák azt a felsőházban. A sérelmeket összeállító bizottságba katolikus oldalról bekerült a két horvát-szlavón követ, valamint Pogledicz György zágrábi kanonok, a városok képviselői közül pedig a varasdi Jurjenics Gábor.³³⁰ Már a felirat elkészítésénél vita támadt a katolikus és a protestáns felek között, mert utóbbiak a vallási sérelmekkel akarták kezdeni.

Végül a gyűlés alábbi pontjaiban tapintható ki a horvát-szlavón követek munkája, érdekképviselete. Már a második cikkelyben határoztak a végvárakban állomásozó német katonaság felszámolásáról, és ez már visszatérő kívánsága volt régóta a horvát-szlavón nemességnek is. Konkrétan az ő kérésükre került be a törvények közé a harmadik cikkely, amelyben egyrészt a tartomány katonai segítségéről esett szó az uralkodó máshol vívott háborúi során, másrészt a végvárakban ausztriai zsoldon levő katonákról, valamint a Varasdon állomásozók kivonása kapcsán az 1659. évi XCIX. törvénycikk megerősítéséről határoztak.³³¹

A rövid VI. törvénycikkelyben a szlavón mozgósítás szabályait fektették le. Az 1538. évi IV. és az 1659. évi LXXXV. törvénycikkelyek szövegét egészítették ki azzal,

hogy az első ízben történő felkelésnél a földesurak a maguk részéről két porta után egy lovas, jobbagyaik részéről pedig egy gyalogkatonát küldjenek. Valamint mind ők, mind az egytelkesek és armalisták személyesen is kötelesek hadba vonulni, s ehhez a szabad királyi városok is kötelesek a törvényben előírt módon hozzájárulni. A XVII. törvénycikkely szintén egy korábbi szabályozást erősített meg, mondván az innen befolyt félharmincadokból a rendek kötelesek ötszáz gyalogost fenntartani.³³²

A XVIII. törvénycikkely szépen megmutatja a szlavón határrendszernek a magyarban való részvételét. Ez sem hosszú, és arról szól, hogy az uralkodó az ország minden véghelyét, a bániakat – ez alatt Zrínyiújvárat is értve – is megoltalmazza, a felszerelésről és az őrségről gondoskodik.³³³ Ehhez a szemlélethez illeszkedik a XXIX. cikkely, amely az oktávák és rövid törvényszékek megtartásáról rendelkezett,³³⁴ és Felső- valamint Alsó-Magyarország mellett említette Horvát- és Szlavónországot, miként az ezen a területen a törvénytelen birtokfoglalásának megbüntetését is a bán hatáskörében határozta meg a következő törvény, és miként az országgyűlésekről engedély nélkül távolmaradók megbüntetése is rá hárult a zágrábi püspökkel közösen az ítélmester akadályoztatása esetén.³³⁵ A XXXVII–XXVIII. törvénycikkelyek az ország határkiigazításáról szóltak, és ebben külön említették a horvát-szlavón területeknek Krajnával egészen az Adriáig lefutó közös határát az ország többi részétől. Ennek elvégzésére egy bizottságot – korántsem az elsőt – jelöltek ki, melyben helyet kapott a zágrábi püspök – akadályoztatása esetén a pálos rendtartomány vezetője –, a vicebán, az ítélmester, két császári kanonok és Patacsics Miklós varasdi alispán, a helyettesítők kinevezése pedig a bánrt illette meg.³³⁶ Az LII. törvénycikkely ugyancsak személyi kérdésekkel foglalkozott, és ebben emelték ki diankovci Szakmáry János szlavón ítélmester érdemeit, aminek következtében a tisztség egészét emelték be a királyi tábla tisztségei közé szavazattal, hellyel és napidíjjal.³³⁷

A tartomány életét erőteljesen meghatározó ügynevezett vlahkérdést eddig csak érintőlegesen tárgyaltuk, holott a 17. századi országgyűlési iratok jó részét az ezzel kapcsolatos levelezés tette ki. A Balkán-félszigetről érkező ortodox katonaparaszti elemek az 1530-as évektől komoly fejtörést okoztak a helyi nemességnek életvitelükkel, megbízhatatlanságukkal és vallásukkal. Mivel az uralkodónak mint olcsó katonanyagra szüksége volt rájuk, ezért maradhattak a területen, sőt, 1630-ban kollektív kiváltságokban is részesültek II. Ferdinánd királytól. A probléma azonban ettől nem szűnt meg, hanem a mindenkori politikai erőviszonyok függvényeként élt tovább. Az uralkodó minden esetben a rendek megnyugtására használta, amikor valamiben szükség volt a beleegyezésükre vagy a támogatásukra. 1662-ben például megígérte, hogy betagozza őket a vármegyei rendszerbe, ennek mikéntjét egy helyi bizottságra bízta, és a toplicai egyházi birtokon törvénytelenül garázdálkodók ellen pedig engedélyezte a bán erőteljes fellépését.³³⁸

Az 1662. évi országgyűlés rendelkezései közé szervesen beilleszkedtek a külön a horvát-szlavón területekre vonatkozó articulusok. Ezek összhangban voltak az ország törvényeivel, leginkább kiegészítették azokat. Megalkotásuk csak a horvát-szl-

16. A Budor család nemesi címerlevele, 1610

avón küldöttek és a magyarországi rendek együttműködésében volt lehetséges. Lét-rejöttük bizonyítja, hogy a magyar nemesség partner volt ebben a jogalkotási folyamatban, és felkarolta a Szlavóniából érkező követek által képviselt ügyeket, így ezek valójában rendkívül sikeresen érvényesítették a tartományi nemesség elképzeléseit. Mindezen politikai változásoknak köszönhetően a 17. század közepén a horvát-szlavón rendek többé már nem a Magyar Királyság alávetett részeként identifikálták magukat, hanem miként az 1655. évi pozsonyi országgyűlésre készülő követutasításban megfogalmazták, a vele egyenrangú Horvát, Szlavón és Dalmát Királyságként képzelték el az országukat.³³⁹ (16. kép)

I. 3. 6. REPREZENTÁCIÓ ÉS IDENTITÁS A RENDI GYŰLÉSEKEN

Tartományi reprezentáció a királyi udvarban

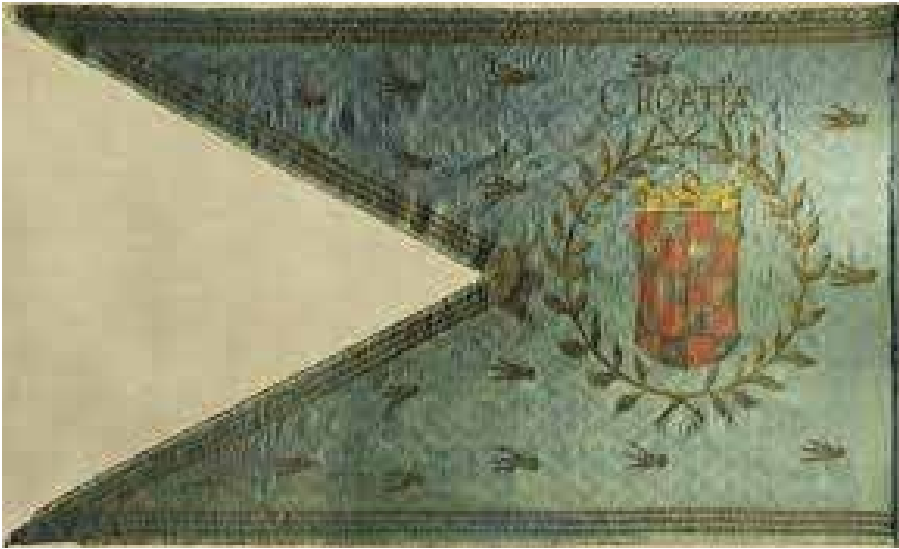
Nagyon nehéz megragadni, hogy a kora újkori horvát-szlavón gyűléseken rendszeresen találkozó nemeselek pontosan miként is határozták meg saját magukat, hogy a rengeteg egyéb más (vármegyei, vagyoni, felekezeti, nyelvi stb.) identitás mellett létezett-e számukra egy olyan eszmei keretrendszer, amelynek együttesen voltak a hordozói, fenntartói és alakítói. A kérdés megválaszolásához egodokumentumok és közös akaratot kifejező művészeti alkotások híján a horvát-szlavón rendekhez kötődő reprezentációs szándékú megjelenéseket kell megszólaltatnunk, melyek szinterei a királyi udvar, a magyar országgyűlés, valamint a horvát-szlavón gyűlések voltak. Az előbbieken elsősorban királykoronázások, királyi esküvők és temetések teremtettek lehetőséget a tartományok reprezentatív megjelenítésére, míg utóbbiak esetében a közösség nevében megfogalmazott oklevelek, illetve a bánok mind ünnepélyesebb beiktatásai, végül pedig – szintén a királyi udvar példája alapján – a bánok temetései voltak a tartományi identitás megjelenítésének lehetséges formái és szinterei.

Dalmácia, Horvátország és Szlavónia címere más-más időpontban ugyan, de rendre felbukkant már a Jagelló-korban. Az Adria partján húzódó tartomány három oroszlánfejet – heraldikai értelemben leopárdról beszélünk – ábrázoló jelképét már Anjou Lajos is használta, és a 15. században elég gyakran szerepelt.³⁴⁰ Horvátország kockás címere 1490 után terjedt el Habsburg Miksa és Jagelló Ulászló országaiban különböző illusztrációkon, pecsételen, érméken és reprezentatív falképeken – mint például a bártfai városháza tornyán II. Ulászló címerén³⁴¹ – természetesen politikai okokból egymásra reflektálva. Mindennek egyenes következményeként Habsburg (I.) Ferdinánd 1527. november 3-i székesfehérvári királykoronázásán Magyarország és Csehország mellett mindkét ország zászlói felbukkantak, mint az újonnan megszerzett Szent Korona legfontosabb királyságainak attribútumai.³⁴² A korona országait reprezentáló ceremóniák sorába legkésőbb Szlavónia II. Ulászló által 1496-ban adományozott címere került be. Maga a „*rex Slavoniae*” kifejezés egy bizonytalan 1529. évi forrást leszámítva³⁴³ csak az 1540-es években állandósul a királyi titulátúrában.

A címerábrázolásra Mohács előtt szintén nincsen adat, sőt egészen a század közepéig gyakran egy kardot tartó kezet tartalmazó címert tekintettek Szlavónia jelképének, mint az Johann Jakob Fugger *Ehrenspegel des Hauses Österreich* című albumában is látható, és amely jelkép – bár Bosznia címereként is felbukkant – a magyar orszáگزász-lókon végül Ráma igénykirályság címereként kanonizálódott.³⁴⁴ A nyestet ábrázoló – a címertől eltérően zöld alapszínű – szlavón orszáگزász-ló Miksa 1563. szeptember eleji koronázásán tűnt fel először, hogy aztán Ferdinánd 1564. augusztus 8-i temetési menetén már kiemelkedjen a többi közül azáltal, hogy Dalmáciával és Horvátországgal együtt külön zászlón díszelgett, míg Bosznia, Szerbia, Bulgária és Kumánia címerei ugyanazon lobogón szerepeltek csupán.³⁴⁵ A tíz orszáگزász-lót együttesen először 1572-ben használták Rudolf magyar királykoronázásán, és ekkortól kezdve ez vált a hasonló ünnepek bevett módjává.³⁴⁶

Az uralkodói veretek és pecsétek szintén igazolják a címerek elterjedésének a folyamatát. A késő középkorban még csak Dalmácia címere szerepelt a pénzekben, a kockás címer először 1529-ben jelent meg Ferdinánd érméin, Szapolyai János pedig soha nem használta.³⁴⁷ A „*rex Sclavoniae*” felirat először Ferdinánd 1558-ban készített nagypecsetjén bukkant fel rögtön Horvátország említése mögött, Rudolf 1576-ban készített pecsetjén pedig a koronázásokról ismert tíz királyság címere látható. Innen jutottunk el oda, hogy amikor Esterházy Ferenc főkancellárt 1765-ben bevonták Mária Terézia címerrendezésének a kérdésébe, ő azt a válasz adta a kancelláriának, hogy „hogy a Kaunitz által tervezett pecsét címerének első mezejét (quadram), mely Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia jelvényeit foglalja magában, miként 1752-ben, most is a címerpajzs közepére kell helyezni. Hogy pedig ez a címermező teljesen magyar színezetű legyen, úgy kell kitölteni, hogy a kiscímeres szívpajzs körül szigorú rendben Dalmácia, Horvátország, Szlavónia és Ráma címere övezze: a szentkoronához tartozó, de a tervezetbe fel nem vett további öt királyság: Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária címere pedig az alappajzsot körülvevő címergyűrűben (circumferentia) kapjon helyet.”³⁴⁸

A 17. század elején a Szent Korona Prágából történő hazahozatala, valamint a Mátyás főherceg megkoronázása körül kialakult politikai helyzet tovább emelte a korona és az ahhoz tartozó királyságok presztízsét. A magyar rendek mindent megtektek, hogy az új királyban Hunyadi Mátyás méltó utódját láttassák, és a korona immár a rendi nemzetet, azaz az országgyűléseken megjelenő, avagy ott képviselt nemességet jelentette.³⁴⁹ Nem véletlenül ekkor írta meg Révay Péter koronaőr a magyar birodalomról és a Szent Koronáról szóló művét, melyben külön foglalkozott a koronához tartozó társországokkal.³⁵⁰ Ezzel összefüggésben a következő években több olajfestmény, úgynevezett Országábrázolás készült, amelyek közül pillanatnyilag ötöt ismer a magyar történettudomány. Ezekben a képek középső részén a Szent Korona egyik leghitelesebb 17. századi ábrázolása látható, amelyet szalaggal átfont babérkoszorúban a Magyar Korona országai, azaz a Magyar Királysághoz egykor tartozott társ- és igényországok (az akkori királyi titulaturának megfelelően Magyarország mellett Dalmácia, Hor-

17. Koronázási zászló Horvátország címerével 1647-ből

vátország, Szlavónia, Bosznia, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kumánia és Bulgária) tíz címere vesz körbe. Ezek közül Dalmácia és Szlavónia címere fogta közre a Magyar Királyságét, és közvetlenül előbbi alatt látható a horvátok sakktáblás jelképe.³⁵¹ Bár mindez a magyar (közép)birodalmiságot volt hivatva kifejezni, az ünnepekre érkező horvát-szlavón nemesek jóleső érzéssel vehették szemügyre az őket megjelenítő szimbólumokat.³⁵² Igaz ez annak ellenére is, hogy a horvát, dalmát és szlavón zászlókat általában nem az említett tartományok képviselőitében érkezők emelték magasra, hiszen a kiválasztás legfőbb szempontja minden esetben a királyi udvar belső hierarchiája maradt.³⁵³ A korai zászlókból sajnos egy sem maradt ránk, az első ma is megtekinthető horvát koronázási zászló 1647-ben készült, ám alig három évtizeddel későbből már egy ettől eltérő lobogót ismerünk.³⁵⁴ Ezt nem koronázáskor, hanem Erdődy (IV.) Miklós (1678–1693) zágrábi báni beiktatásán használták, és Dalmácia, Horvátország és Szlavónia címerei (bár még külön pajzsokon) együtt láthatók rajta, ami jelezte a tartományok belső viszonyának egyre szorosabbá válását, valamint az úgynevezett Hárommegy Királyság szellemi megszületését.³⁵⁵

Mindez azonban csak lassan, fokozatosan ment végbe, és az uralkodói reprezentációban nem vert gyökeret a kora újkor folyamán. Az udvari ceremóniákon belül nem alakult ki egy konkrétan csak a dalmát-horvát-szlavón királyságokra jellemző elem, így a horvát-szlavón rendek továbbra is a Magyar Királyság reprezentációján belül jelentek meg. Jó példa volt erre az 1722. évi országgyűlés, amelyen III. Károlyt és hitvesét Pozsonyba érkezésükkor egy olyan küldöttség fogadta, amelynek tagjai

között a felsőtábla tíz főnemesének egyikeként helyet kapott a horvát-szlavón főrendek képviselője is, és az alsótábláról szintén jelen volt egy horvát-szlavón megbízott. Mindez jelentős újításnak számított, mert – miként a bevonulást előkészítő bizottság megállapította – 1655-től kezdve nem volt nyoma a részvételüknek, sőt 1681-ben egy jegyzőkönyvben külön megjegyezték, hogy Horvátországnak inkorporált területként nem szükséges saját követtel képviselnie magát ezekben a küldöttségekben, és 1712-ben ugyancsak mellőzték őket a delegáció összeállítása során.³⁵⁶ A beadvány dacára a horvát-szlavón rendek 1728-ban és 1741-ben is egy-egy fővel képviseltették magukat a tizenkilenc, illetve harmincnégy fős küldöttségben, azaz az egyedi esetekből mégis szokás lett a 18. században. (17. kép)

Identitás és reprezentáció a horvát-szlavón gyűléseken

A 17. század elején Mauro Orbini *Il Regno degli Slavi hoggi corrottamento detti Schiavoni* (Szlávok királysága, Pesaro, 1601) című műve tartotta lázban a horvát és szlavón értelmiséget, és rengetegen hivatkoztak rá a következő évszázadokban is. Nem véletlenül, hiszen Orbini humanista műveltségére és a korban közkedvelt etimológiára alapozva kerek történetben mesélte el a szlávok dicsőséges (*slava*: dicső) történetét az illírektől kezdve egészen a saját koráig, és mindez kellően inspiráló volt a jelen nagyságra áhító olvasók számára. Így volt ezzel Franjo Glavinic (1585–1652), a trieszti kolostor gvardiánja és a boszniai horvát ferences rendtartomány többször megválasztott vezetője is, aki *Czvit svetih* (Szentek virága, Velence, 1628) című művében Orbini nyomán megfogalmazta az illír „nemzeti” karakter négy erényét: a vitéséget, a régiséget, a katolikus hit melletti kiállást és a nemességhez való hűséget.³⁵⁷ Nézzük meg, hogy ezek az erények miképp jelentek meg a tartományi gyűléseken.

A kora újkori horvát-szlavón nemesség identitása a régi, boldog emlékezetű királyoktól kapott kiváltságain, valamint az oszmánellenes háborúkban betöltött kiemelt szerepén nyugodott. Ez tükröződik az 1496-ban kapott címeradomány szövegében, és ez cseng vissza a rendi követek 1537. novemberi propozíciójában, amelyben a török támadások elleni pajzsként identifikálták magukat.³⁵⁸ A rendi felterjesztésekben, követutasításokban és kérelmekben se szeri, se száma az erre való utalásoknak, és az uralkodónak címzett kérelmek döntő többségükben szabadságjogaik védelmében, valamint segítségkérés céljából készültek. Mindkettő érthető és jogos, hiszen a határvédelem sikeres megszervezéséhez óhatatlanul szükséges volt egyrészt a helybeli erőforrások maximalizálása és a tartomány határain belül történő felhasználása, illetve a kívülről – az országgyűléstől, az uralkodótól vagy az ausztriai tartományoktól – származó többletjövödelmek megszerzése. Harmadrészt pedig a tartomány érdekeinek megfelelő szintű képviselete ugyancsak fontos volt a lehetséges fórumokon. E hármas kihívás során, melynek központi elemei a vitéség és a történelmi múltba való beágyazottság voltak, vált a horvát-szlavón nemesség mind több tekintetben

egységessé, ezáltal alakult ki tagjaik között az összetartozás tudata, és ez alapján határozták meg magukat a tartományon kívüli világgal szemben.

Minden identitás alapja a másoktól való elkülönülés, és a Magyar Királyságon belüli (vagy az attól való) szeparációban a horvát nemességnek természetes rutinja volt, amelynek gyakorlatát a szlavóniai nemesség is lassan-lassan átvette. Jó példa erre az az 1583-ban történt eset, amikor az uralkodó Sziszek váráért cserében Szlavóniában vagy Magyarországon akart birtokokat adományozni, mire a rendek azonnal megjegezték, hogy bár Szlavónia a Magyar Királyság része, előbbiben Rudolfnak nincsenek birtokai, így csak az utóbbiban tud bármit felajánlani.³⁵⁹ Némileg más szempontból, de szintén idetartozik a rendeknek 1582. június 24-én Károly és Ernő főhercegekhez írt kérelme, amelyben az alábbi sérelmükre kértek megoldást. Batthyány Boldizsár és Istvánffy Miklós követei Radéczy István királyi helytartó engedélyét mutatták be előttük, amely szerint a két földbirtokos birtokai után felmentést szerzett a füstpénz és az ingyen munka alól, amelyek amúgy is terhesek voltak a tartomány nemessége számára. Az összegyűlt nemesek ezért arra kérték a főhercegeket, hogy a helytartót tiltsák el ilyen oklevelek kiállításától, mert ezek sértik az ország szabadságát és a bánok joghatóságát.³⁶⁰ A tartomány privilégiumainak a védelme óhatatlanul bizonyos fokú jogi homogenizációhoz vezetett, és ez újabb abroncsot jelentett a lokális identitás szerkezetén.

Az önazonossághoz a kiváltságok mellett a jogosítványok gyakorlása is hozzátartozott. A királyi jogforrásból fakadóan az összeolvadó tartományok irányítása a bánok feladata volt, ám előfordult olyan eset, amikor a tisztség betöltetlensége miatt a rendek maguk intézték ezeket a dolgokat. 1595. december 17-én Zágrábban a vármegyék ispánjainak (azaz a vicebánoknak) a meghagyásából („*ex edicto Dominorum Comitum Comitatum huius Regni*”) gyűlt össze a nemesség,³⁶¹ és a bánok hiányában egyhangúlag hoztak határozatokat a haza üdvéért: „*nolentes sibi ipsis et afflictiae Patriae deesse, imo defensionis et ulteriori permansioni eorundem consulere, in praesenti Congregatione eorundem Zagrabiae, ut praemissum est, ex edicto Dominorum Comitum Comitatum unanimi voto, parique consensu, bos infrascriptos Articulos statuerunt et concluderunt*”.³⁶² Ennek értelmében követeket küldtek a királyhoz, utasításokat fogalmaztak meg számukra, sőt Kasztellánfy Péter királyi kapitánynak és horzsovai Tompa Menyhértnek még Krajna és Karintia rendjeihez, valamint Mátyás és Miksa főhercegekhez is el kellett látogatnia.³⁶³ Ezenkívül ők delegálták a pozsonyi diétára Zklobics Gáspár örkanonokot és gersei Pethő Gergelyt.³⁶⁴ Az összegyűlt nemesek nem elégedtek meg ennyivel, hanem a véghelyek védelme érdekében ötven dénár füstpénzt szavaztak meg, egyúttal elhatározták, hogy Petrinja védelmében személyesen vagy maguk helyett egy puskás gyalogost állítva szállnak hadba. Bán híján tehát a rendek lettek az a jogokat gyakorló intézmény, amely adót és katonaillesztést szavazott meg és követeket választott, tehát – ha úgy tetszik – a rendek vitézül tették a dolgukat.³⁶⁵ Az új bánok kinevezésével az eredeti jogszokások szerint mindez visszaállt a megszokott rendbe, ám azt minden bizonnyal érzékelték az összegyűlték,

hogy a védelem megszervezésében betöltött szerepük miatt megkerülhetetlenek a tartomány irányításában, és korántsem lehet rájuk az uralkodói akarat engedelmes végrehajtóiként tekinteni.

A horvát és a szlávón királyságok egyik legrégebbi és legfontosabb kiváltsága az volt, hogy a királyok által kinevezett bánok alatt álltak. Ők voltak a legfontosabb kapocs az udvar és a tartományok között, ők képviselték személyükben legpregnánssabban a helyi nemességet, így az ő presztízszük és megbecsültségük kihatott mindkét ország megítélésére és rangjára. Ez vezetett oda, hogy a kora újkori gyűléseken hatalmas erőfeszítéseket tettek a bánok jogainak védelme érdekében. Bár korábban már esett szó erről a tisztségről, nem haszontalan áttekinteni a sorsának, elnevezésének és a jogköreinek az alakulását.

A tisztség pontos elnevezése az iratokban és a szakirodalomban is gyakran zavaros. A középkor folyamán a dalmát-horvát és a szlávón báni tisztség élesen elkülönült egymástól, így általában két külön személy töltötte be a posztokat. Hunyadi (I.) Mátyás 1476-ban összevonta a két tisztséget, de egyidejűleg általában két személyt neveztek ki dalmát-horvát-szlávón bánnak. Ez 1542-ben Zrínyi Miklós kinevezésével egy főre olvadt, de persze anomáliák később is akadtak. A kinevezések esetében azt látjuk, hogy az elnevezésben a horvát és a szlávón mellett szerepel a dalmát szó is, miközben 1420-ban ez a terület elveszett a Magyar Királyság számára. A tisztség megnevezésére tehát hagyománytiszteletből, presztízsből és igényből többnyire a dalmát-horvát-szlávón jelzőt használták, miközben a fennhatósága alatt maradt terület már szinte kizárólag Szlavónia maradékát jelentette. A cím körüli bizonytalanságra jó példa a Zrínyi Miklós báni kinevezéséről 1647. december 27-én kelt uralkodói adománylevel, amelyet a Királyi Könyvekben „*Collatio officii Banatus Croatiae et Sclavoniae Regnorum Spectabili et Magnifico Comiti Nicolao a Zrinio facta*” cím alatt vezettek be, ám az okmányban „*officii Banatus Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*” néven szerepel.³⁶⁶

A megnevezés viszonylagos állandósága ellenére a tisztség komoly változásokon ment keresztül a kora újkorban, és késő középkori önmagához képest a 17. század végén alig lehetett ráismerni. Elég csak arra utalni, hogy az eredetileg két külön (horvát-dalmát, illetve a szlávón) tisztség egybeolvadt, és a 17. században szinte kizárólag egy személy töltötte be ezt a posztot.³⁶⁷ Az „egy tartomány, egy vezető” gyakorlat révén a tisztség sokkal szorosabban összekapcsolódott a rábízott tartománnyal, mint korábban. Ugyanakkor a kora újkori báni hatalomban egy érdekes kettősség figyelhető meg. Miközben a báni tisztségben és jogkörökben továbbra is élénken jelen voltak a hagyomány által fenntartott késő középkori sajátosságok, ezt egyre hangsúlyosabban egészítette ki a megváltozott helyzet által teremtett új jelentéstartalom.³⁶⁸

Röviden visszautalva: a középkorban mind a horvát-dalmát, mind a szlávón bán a királyi tanács tagjai közé tartozott, és közvetlenül a nádor és az országbíró mögött állt a méltóságsorban. Kinevezésük csak és kizárólag a királyon múlt, ám az uralkodói birtokok elapadása miatt ez gyakorlatilag megváltozott, ugyanis az uralkodónak már

olyan szempontokat is mérlegelni kellett, hogy a kiválasztott személy lehetőleg minél nagyobb birtokkal rendelkezzen a tartományban, és a helyi nemesség bizalmát is bírja. A tartomány és a bánok kapcsolata emiatt a 16. század elején egyre szorosabbá vált, és ez a viszony csak bensőségebb lett a kora újkor évszázadaiban. Ha végigtekintünk a kinevezett bánok névsorán, akkor azt látjuk, hogy Nádasdy Tamás volt az utolsó, akinek birtokai többsége a Drávától északra terült el.³⁶⁹ 1542-től, Zrínyi Miklós kinevezésétől kezdve, mindannyian a keresztény kézen maradt szlavón területek legnagyobb birtokosai közé tartoztak. Mindez egy természetes erőkoncentráció volt a Habsburg-politika részéről, amelynek csak akkor lehetett esélye megvédeni a tartományt és biztosítani a köz- és jogbiztonságot, ha a bánoknak kellő erőforrások álltak rendelkezésére.³⁷⁰ Nem véletlen, hogy a szigetvári Zrínyi Miklós többször követelte Ferdinándtól, hogy a zágrábi püspökség jövedelmeit csatolják a báni honorhoz, hogy ezek felett is a mindenkori bán rendelkezzen.³⁷¹ Ez ebben a formában nem valósult meg, ám jelzésértékű, hogy Erdődy Simon után Draskovich György és Sztankováchy Gáspár is betöltötték a báni tisztséget a 16. században. Draskovich Frangepán Ferenc és Alapi Gáspár társasága után egyedül is szolgált 1576–1578 között, Sztankováchy pedig Draskovich Jánossal közösen viselte a hivatalt. Kettejük között nem hivatalosan a hatalom megosztására is sor került, a zágrábi püspök felelt az igazságszolgáltatásért, a báró pedig a katonai irányításért.³⁷² Jelezni szeretnénk, hogy a zágrábi püspöki és a báni poszt gyakori összefonódása komoly hatást gyakorolt a horvát-szlavón nemesség identitására, erről azonban pár bekezdéssel lejjebb lesz szó.

A katonai és politikai erőfeszítések dacára a horvát-szlavón báni hatalom nagyon erősen devalválódott a 16. század folyamán, mindez persze a rábizott tartományok helyzetének megváltozásával állt szoros összefüggésben. A körülbelül 500 fős báni bandérium elégtelennek bizonyult a védelem ellátására, és csak a Kulpa mellék rövid szakaszát tudta néhány várral mint báni végvidék a saját irányítása alatt tartani.³⁷³

A bán minden egyéb, ha úgy tetszik, a legtöbb katonai kérdésben a királyi főhadparancsnokoktól függött, akik több, korábban báni jogot is megszereztek maguknak. Hans Katzianer például szlavón tartományi rendi gyűlést hívott össze 1530-ban, Zágráb szabad királyi város pedig az egyénileg értelmezhető *protector* címet adományozta számára.³⁷⁴ Mindez a folyamat a Drávától északra sem volt ismeretlen, a zömében idegen (külföldi) parancsnokok ott is beékelődtek a király és a helyi közigazgatás szervezete közé, és a konkrét katonai kérdéseken túlmutató ügyekben is eljártak, még birtokadományozási jogot is szereztek maguknak.³⁷⁵ A horvát-szlavón nemesség azonban továbbra is kirtartott a bánok mellett, és mindent megtett a tisztség megőrzéséért, mindezt azonban a tartomány jogszokásainak a védelmében. Erre hivatkoztak 1581-ben is, amikor a bán távollétében helyettesei elnököltek a Zágrábban összehívott gyűlésen.³⁷⁶ Ungnád Kristóf ugyanis azt kérte a rendektől, hogy távolléte idejére a rendek Erdődy Péterre és az albánra bizzák a vég helyek védelmének intézését, ám ők ezt jogtalannak tartották és visszautasították, mondván, hogy a bán helyettesei csak a vicebánok lehetnek.³⁷⁷ A másik végletet minden bizonnyal az 1595. május

15-i zágrábi gyűlés eseményei jelentették, ahol Erdődy Tamás bán bejelentette az összegyűlteknek, hogy lemondott a hivataláról. A rendek Miksa főherceget kérték, hogy találjon megoldást a helyzetre, de addig is kijelentették, hogy a báni tisztség betöltetlensége miatt nem ajánlanak meg nemesi felkelést, mert idegen főkapitány alatt nem akarnak hadba vonulni, és inkább készek mindnyájan a hazájukkal együtt elveszni, mint szabadságaikat feláldozva idegen parancsnokoknak engedelmeskedni.³⁷⁸

A politikai erőtlenség ellenére a dalmát-horvát-szlavón bánok presztízse mit sem csökkent a 17. században. Hiába tűnik úgy a fentebb már citált országgyűlési határozatokból, melyek folyamatosan a „*báni méltóság tekintélyének*” helyreállítását kérték, valójában a megerősödő királyi hatalomnak csakúgy szüksége volt az ország (nádor és az országbíró utáni) harmadik legfontosabb zászlósurának reprezentációs és politikai szolgálataira, miként a horvát-szlavón rendeknek az őket képviselő bán presztízisének és befolyásának a fenntartására. Erre bizonyíték, hogy a bán szinonimájaként megjelent az irodalmi forrásokban a *prorex*, azaz az alkirály elnevezés is. A 16. században még csak szórványosan, ám a 17. század közepén Ráttkay György hatalmas művében már számtalan esetben használta, és az elődök közül Draskovich Jánost és Zrínyi Miklóst is rengeteg esetben *prorex*ként említette. Ráttkay művéről az elmúlt években több kitűnő elemzés született,³⁷⁹ így most csupán azt szeretném megemlíteni, hogy a szerző valószínűleg egy sajátos nemzetideológia részeként alkotta meg ezt a fogalmat, hiszen az ő elképzelt illír királyságának élén már nem állhatott pusztán egy bán, a gyenge Habsburgok kiemelése pedig szintén nem volt elfogadható a számára. A kor legnagyobb hatású horvát polihisztorja, Pavao Ritter Vitezović is Ráttkay hatására kezdte el használni ezeket a kifejezéseket, és a fogalom az ő művein keresztül terjedt el a szakirodalomban. Már a korai munkáiban is ezt olvashatjuk, a Karlovichokról szóló történetében Ivan Karlovichot így jellemzi: „*Joannes famosissimus Corbaviae comes, Karlovich a Carolo genitore apud Croatos dictus, quem ad fastigium trium regnum bani seu proregis Dalmatiae scilicet, Croatiae et Slavoniae*”.³⁸⁰ 1682-ben Bécsben dicsőítő verset írt Erdődy Miklós bánról, amely így hangzik: „*Vivat in illiricis prorex Erdedius oris / Felix pro populo, rege, Deoque suo*”.³⁸¹ 1693-ban pedig így fogadta Batthyány II. Ádám báni kinevezését: „*nunc extra patriam mihi Dux Prorexque legendus*”.³⁸² Mindez ekkor még nem volt más, mint játék a szavakkal, humanista gondolat barokkos túlzással, de arra mindenesetre élesen rávilágít, hogy a 17. század folyamán a báni tisztség a nyelvben megragadható módon is kitüntetetté vált a horvát-szlavón nemesség körében.

A báni tisztség iránti tisztelet erősödését jelzi, hogy ezekben az évtizedekben alakult ki a báni beiktatások ceremóniája.³⁸³ A középkor végén a kinevezett bán letette az esküt az uralkodó előtt, majd a király biztosai bemutatták a tartományi rendi gyűlésnek, és átadták számára a báni zászlót, amellyel a bandériumát vezethette. A 16–17. század folyamán ez az aktus folyamatosan bővült. Szokássá vált, hogy az uralkodó döntését a Magyar Uralkodói Kancellária tudatta az érintettel és a horvát-szlavón rendekkel. Ezt követően a Haditanács kiállította a megbízatását, amelyre

a bán esküt tett, majd a biztosokkal együtt a tartományi rendi gyűlésre utazott. Itt kapta meg azt a zászlót, amelyre a 17. században már nagyon jó eséllyel a három délszláv tartomány magyar korona alatti címerét hímezték,³⁸⁴ míg a másik oldalán a család jele volt látható.³⁸⁵ Minderről azonban csak szórványos adataink vannak. Nádasdy Tamás és Keglevics Péter 1538. évi körösi beiktatását már említettük, ám utána 1543-ból semmit sem tudunk Zrínyi Miklós kinevezésének körülményeiről. Nem úgy, mint Erdődy Péter 1557. március 7-én Zágrábban tartott ünnepélyes beiktatásáról. Ekkor az uralkodó a szokott módon gyűlést hirdetett a városba, és ide rendelte Batthyány Kristófot, valamint Tahy Ferenc istálló mestert, illetve gersei Pethő János soproni ispánt. A két utóbbi mutatta be az összesereglett rendeknek a Ferdinánd által kinevezett új horvát-szlavón bánt, monyorókeréki Erdődy Pétert. Ez az esemény minden bizonnyal nem volt olyan díszes és ünnepélyes, mint a 17. század hasonló ceremóniái, de egy új kor kezdetét jelezte, amelyben fokozatosan Zágráb lett az egybeolvadó Horvátország és Szlavónia igazgatási központja.³⁸⁶

1584. április 10-én ugyancsak Zágrábban került sor Erdődy Tamás báni beiktatására, ahol a királyi biztos nem más volt, mint elődje, Ungnád Dávid. Ő olvasta fel a rendek előtt a kinevező okiratot, és mutatta be az új bánt, akit a rendek egyhangúlag elfogadtak, mire a bán a legátus és a nemesek előtt ősi szokás szerint ünnepélyes esküt tett.³⁸⁷ Ekkor már biztosan létezett az az országzászló is, amelyet a bánok a beiktatáskor kaptak meg, és amelynek első említése még a mohácsi csata idejére megy vissza.³⁸⁸ Az idők folyamán a báni bandérium jelenléte is elvárás lett a beiktatások idején. 1615-ben *Turóci Benedek* beiktatásánál például azt sérelmezték a rendek, hogy a báni bandérium – bár „*pro more et consuetudine antiqua*” Zágrábban lett volna a helye – nem vett részt a beiktatáson, és a zsoldjukat sem küldte el az uralkodó. Pedig a rendek elfogadták a bán személyét, aki a Szent Márk-székesegyházban tette le előttük a szokásos hűség esküt. Ezért kérték is II. Mátyást, hogy a jövőben térjen vissza a báni beiktatások régi, jól bevált rendjéhez. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy ekkor még nem szerepelt a kötelező kellékek között a báni jogar.³⁸⁹ Az Erdődy Zsigmond 1627-ben történt beiktatásáról szóló rövid feljegyzésben a báni tisztséget legitimáló rekvizitumokként csupán dobokról, egy díszes övről, valamint a háromszáz lovasból és kétszáz gyalogusból álló báni bandériumról, valamint a zsoldjukról olvashatunk.³⁹⁰

A legteljesebb leírás Rátkay György tollából maradt fenn, aki Zrínyi Miklós 1649. január 14-én történő beiktatását örökölte meg: „A király közben az ünnepélyes beiktatásra kinevezte a maga biztosait: Petretics Péter zágrábi püspököt és Erdődy Miklós grófot, kik 1649. január 14-ére, Varasd városába hívták össze az országos ülést. S ezen a napon a főrendek, köznemesek és egyházi követek közül nagy számmal gyűltek itt együvé, hogy a szertartásnak örvendező tanúi lehessenek. Zrínyi fényes díszben, válogatott kísérettel jött át Csáktornyáról, mely Varasd szomszédságában, egy óra járásnyira fekszik tőle. Amint a teremben megjelent, a biztosok bemutaták a karoknak és rendeknek a királyi zászlóval együtt, aztán a püspök hosszabb beszéddel üdvözölte. Magasztalva emelte ki őseinek halhatatlan érdemeit az egész

keresztyénség iránt, ragyogó hősi tetteit a katonai pályán, különösen a háborúkban, s más kitűnő nemes erényeit a báni hivatalban; majd az ő jeles tulajdonairól és vítezi szolgálatairól emlékezett meg meleg elismeréssel, mire az új bán ép oly röviden, mint magvasan felelt.

Ha ezen dicső királyság népes gyűlése, s a főrendek nemes és méltóságos tekintete – úgymond – nem bátorítana, nem tudok nagyságos és főtisztelendő és többi uraim, micsoda ok ösztönözne ennek a tehernek a fölvételére. Tanakodtam, hogy kérjük meg ő császári Felségét, legkegyelmesebb urunkat és királyunkat alázatosan, mikép engem e terhes szolgálattól feloldani méltóztassék; mert az én szellemem inkább a haza javáért való kardforgatásra, mint polgári tisztre hív. S kicsoda képzelheti agáról, uraim és honfitársaim, hogy annyi ország kormányát egyedül a saját bölcsességével igazgathassa. Különösen ebben a nyomorúságos időben, mikor sem biztos béke, sem nyílt háború nincsen, de minden zug csellel fenyeget, minden ország vagy magának, vagy másoknak romlást kohol. Ím, Európa minden országa a szerencse csodálatos állhatatlansága következtében végveszedelembbe, az utolsó romlásba keveredik egymással. Bizony nagy bölcsességre és nagy hadi tapasztalásra kell annak támaszkodni, ki olya hatalmas hajónak, vagy inkább oly dicső királyságnak kormányát a szerencse oly viharos forgásában igazgatni kívánja. Bárhogy legyen, uraim és honfitársaim, nem igen rettegek a szerencse semmi esélyétől, mikor látom, hogy ennyi fölötte jeles főrend jó akarata csatlakozik az én készségemhez. Az én forrón szeretett hazámnak örömet ajánlom és áldozom szolgálataimat, javaimat és életemet: csak arra kérlek mindnyájatokat a halhatatlan Istenre, hogy a közügyekben egyesek legyetek, nekem pedig, ha talán a teher alatt roskadni láttok, segítségemre siessetek. Ő császári felségének, legkegyelmesebb urunknak és királyunknak örökké hálás leszek, hogy engem ezzel a méltósággal megtisztelt, s egész világnak kimutatta, hogy teljesített szolgálataimat és ősi hűségemet elfogadta. Nem is mulasztom el, míg ereimben egy csepp vér folyik, ő felségének kegyét örökös szolgálataimmal kiérdemelni.

Aztán Zakmárdy János ítélőmester kelt föl helyéről, s a nemesség nevében köszönetet mondott az új bánnak, hogy ez országok kormányzásában bizalommal a karok és egyetértésére és közreműködésére számít. S erre mindnyájan a ferencesek Keresztelő Szent János egyházába vonultak, mely a főpiacon emelkedik. Amint a gyűlés tagjai elhelyezkedtek benne, Zrínyi a bánok ősi szokása szerint jobb kezében pálcával, bal kezében zászlóval az oltárhoz, a püspök elé lépett és letette az esküt, mialatt kívül dobok és trombiták zúgtak, s a mozsarak durrogtak.”³⁹¹

Bár Ráttkay többször hangsúlyozta a ceremónia ősi jellegét, jól látszik, hogy Zrínyi beiktatása sok tekintetben eltér a korábban megfigyeltektől. A díszes ünnepség, a zágrábi püspök jelenléte, a varasdi ferences templom használata, a rendek hangos akaratnyilvánítása és a személynök kortesbeszéde egyaránt arra mutat, hogy nem holmi ősi szokással, hanem a magyar királykoronázási ceremónia elemeinek kifejezetten friss adaptálásával állunk szembe. Mivel az egykori horvát királykoronázások emléke szinte teljesen elenyészett, az egyelőre a politikai gondolkodás erőterében megfogant Háromegey Királyság onnan vett mintát, ahonnan tudott: a pozsonyi ki-

rálykoronázások szokásaiból. Nem véletlen, hogy a már említett Paulus Ritter több művében is erősen hangsúlyozta a báni tisztség királyi helytartói szerepét, és nem egy esetben a nádori méltósággal vetette össze, és ezekben az esetekben mindig megállapította, hogy a két tisztség nagyban hasonlít egymásra; csak amíg a nádor a Magyar Királyságban, addig a bán Illíriában funkcionál helytartóként.³⁹² Véleményében az a tény is megerősíthette, hogy a 17. században több bán is kandidált a nádori tisztségre, legutóbb éppen Erdődy Miklós, aki csak Szelepcsényi György esztergomi érsek eredményes aknamunkájának köszönhetően esett ki az esélyesek közül az 1681. évi soproni országgyűlésen.³⁹³

A báni beiktatások teljes ceremóniája Erdődy Miklós bánsága idején, a törökök elleni felszabadító háborúk során nyerte el végleges formáját, bár ebben az esetben talán fontosabb a temetése, amely a bán és a tartományok igazi, mély és szoros összefonódását fejezte ki minden résztvevő számára jól látható módon. A zágrábi székesegyházban található síremléken kapott helyet először együtt a báni jelvénynek tekinthető jogar és a zászló, temetési szertartásában pedig a kor szokásainak megfelelően keveredtek a családi és a tartományi elemek. A Paulus Ritter által megkomponált eseményen 1693-november 16-án a tartományi elit színe-java felvonult, hogy átkísérjék a koporsót a külvárosi Szent Margit-templomból a káptalani városrészben fekvő székesegyházba. A Johannes Babich scardonai püspök által celebrált gyászmenet után Mikulich Sándor zágrábi püspök vezetésével megindult a gyászmenet, melynek élén tizenkét fehérbe öltözött fiatal vitt egy-egy fekete keresztet. Őket követte a diákok fekete serege, majd a báni és királyi gyalogság fegyverekkel és zászlókkal. A menet közepén két lovas haladt felfelé emelt csupasz dárdákkal, majd három lovas következett ragyogó fegyverzetben, akik az elhunyt bánt jelenítették meg. Az egyik közülük fekete öltözetben, hasonlóan letakart sötét lován, lefelé fordított fekete zászlót és egy dárdát vitt a kezében, melyet később összetörve dobott a sírba. Őket követte egy gyönyörű, selyemmel letakart paripa, melyet két lovász vezetett. Mögötte egy vicekapitány hozott egy nagy zászlót, melynek egyik felén az elhunyt képe, a másikon pedig a család jelképei látszottak, ezt később a sír fölé akasztották, s a menetet végül a lovasok egy csapata zárta.

A templomban a főoltárnál az agg Széchényi György esztergomi érsek celebrált gyászmisét, míg a többi oltárt posztóval letakarták, és az Erdődyek címereivel díszítették, majd Skerlecz Miklós kanonok méltatta az elhunytat. A sír fölé épített ravatal, korabeli elnevezéssel *castrum doloris* hat sarkán egy-egy dicső Erdődy őszobra állt, akik mindegyike viselte valamilyen formában a báni tisztséget: Simon püspök mellett Péter, Tamás, Zsigmond, az 1663-ban elhunyt I. Miklós vicebán, illetve a most eltemetett Miklós Farkas nevű öccse, aki 1647-ben Zrínyivel együtt kandidált a báni tisztségre. A szűk családtagok mellett a három megszemélyesített királyság, Horvátország, Dalmácia és Szlavónia is siratta dicső kormányzóját.³⁹⁴ A báni ősök és az országok megjelenítése a zágrábi székesegyházban a tartományi egyházi és világi szféra erőteljesen összekapcsolódását fejezte ki, amelyben a katolikus

egyház, a köznemesség és a főrendűek is megtalálták a saját helyüket és szerepüket. Allegóriájában mindez szépen kifejezte a tartomány egységét, ugyanakkor számos kézzelfogható szálát fenntartott a Magyar Királysággal ápoló viszonyból is. Elég csak az esztergomi érsekre, valamint a szent magyar királyok képeivel zsúfolt, Szent István tiszteletére felszentelt székesegyházra mint helyszínre utalnunk.

A 18. században apróbb változtatások még történhettek, ám a legfontosabb kellékek és a ceremónia összeállt. Draskovich Jánost ez alapján iktatták be 1732. február 17-én Varasdon, ahol a jezsuita templom főoltára előtt kezében zászlóval és jogarral tette le esküjét, ám e dísz tárgyai sajnos nem maradtak ránk. Nem úgy, mint a Balassa Ferenc koronaőr 1785. évi zágrábi beiktatásánál használt díszes, a három királyság címerével díszített fecskefarkú zászló, a jogar és a báni pecsét, amely ma Esztergomban, a Főszékesegyházi Kincstárban található.³⁹⁵

A horvát-szlavón gyűlések mellett működő ítélőszéken bemutatott és megőrzött legfontosabb iratok is a nemesek ősiséghez fűződő viszonyáról mesélnek. A tartomány nemessége által közösen kapott kiváltságleveleket a rendek megbízásából már a 16. században őrizhették. Legalábbis 1544-ben a zágrábi gyűlést megelőző napon egy városi polgár, Mikulics Tamás deák egy ládikót – benne a királyság privilégiumaival – tett letétbe a gyűlésig a káptalan egyik épületében. Sajnos e gyűlés határozata nem maradt fenn, így nem tudjuk, hogy mit rejtett a ládikó, ám Zrínyi Miklós egy hónapokkal később kelt leveléből mégis kiderül pár dolog. Mivel Székely Lukács kérte tőle a gyűlés határozatainak a másolatát, a bán szeptember 30-án kelt parancsa kijelentette, hogy a káptalan köteles átmásolni a ládikóban őrzött irományt. Mivel pedig az egyik téma éppen Gyulai János Révai Ferenc nádori helytartó elleni felszólalása volt Szlavónia szabadságjogainak a védelmében, amelyhez Gyulai nem más, mint II. Ulászló 1498. március 4-én kelt privilégiumlevelét használta,³⁹⁶ az ország akkori privilégiumait rejthette a ládácská. Az 1584. április 10-én megrendezett gyűlés határozataiból arról értesülünk, hogy eddig a zágrábi nagyprépost őrizte ezeket az iratokat, ám mostantól fogva a zágrábi székesegyház kincstárában az ország pecsétje alatt, a vicebán és alítélőmester vigyázza.³⁹⁷ Ugyanakkor még korántsem lehettek meg hiánytalanul a legfontosabb iratok, többet ezek közül Kerecsényi Mihály vicebán a zelinai kastélyában tartott, és halála után a horvát-szlavón rendeknek vissza kellett követelniük ezeket az örökösöktől.³⁹⁸ Hasonló esetre került sor 1602-ben, amikor Petricsevics Gáspár szlavón ítélőmester halálát követően kellett a peres iratokat visszaszerezni, és azokat a következő gyűlésen a tulajdonosoknak átadni.³⁹⁹ Mindazonáltal ezek említésének fő oka az, hogy 1641. augusztus 27-én a Zágrábban összegyűlt rendek elhatározták, hogy az ország legfontosabb okleveleit kiválogatják a meglévő iratok közül, hogy ezek a rendek számára mindig elérhetőek legyenek. Erre bizottságot hoztak létre a horvát előkelők közül Ráttkay Pál és Mikulics Tamás, az egyháziak részéről Martin Bogdan prépost és Franjo Jancsijevecs kanonok, a köznemesség tagjaiból Beriszlavics István albán, Csernkóci Gábor ítélőmester, a vármegyék részéről pedig Rucsics János zágrábi alispán és Szakmárdy János jegyző részvételével.⁴⁰⁰ A bizottság elvégezte a munkát,

és a kiválogatott oklevelek 1643-ban a tartomány költségén készített úgynevezett országgládába (*Cista privilegiorum Regni*) kerültek, amely kialakításában hűen tükrözte a rendek önképét és reprezentációs törekvéseit.⁴⁰¹ A nádor által rendelt szekrényt három kulcs nyitotta, melyek a bán, az ítélőmester és a vicebán birtokában voltak, szimbolizálva a rendek egységét. A mívés bútordarab alkalmat adott a tartományi önreprezentáció további kifejezésére, hiszen egymás mellett szerepelt rajta a Horvát Királyság és Szlavónia címere, felette pedig Szakmárdy János⁴⁰² latin nyelvű epigrammája, amely akár Ráttkay művének rövid költői summázata is lehetne.

*Illa Ego Sclavonia, ac iam dicta Croatia tellus,
Pars quondam Illyrij, Pannonijque Soli:
Adstiti Alexandro per Bella Monarchica Magno;
Gentem etiam Indultis extulit ille meam.
Post varia experta Vices; tandem addita Christo
Hungaricae iunxi me Sociam ipsa Mytrae,
Prima mihi de Rege Novo sunt Vota legendo,
Primus in Hungarica Nobilitate locus,
Stellam animalque Insigne gero, Gens Martia, Martem,
Ius Aequale Hunnis, et Mihi; taxa minor.
Martī aliquando Crucem iunxi pro stemmate binam,
Catholicae solum Relligionis amans.
Saepe in Caesareum ruit imperterritus Hostem
Noster Eques; verum hinc, quid nisi nomen habet?
Terra Bohema Viris est culla, et dedita nostris;
Sunt fundata meis Regna Polona Viris.
Quae Varia in plures emisi examina Gentes,
Iam Colapi et Zavo vix fruor atque Dravo.*

Én, a ma már Horvátországnak nevezett Szlavónia,
egykoron Illíria és Pannónia része voltam,
segítettem Nagy Sándort birodalmat szerző háborúiban,
s az népemet megjutalmazta érte.

A sors különféle hányattatásait megtapasztalva végül Krisztushoz hajlottam,
s társként kapcsoltam magam a magyar koronához.
így engem illet királyválasztásnál az első szavazat
és a magyar nemességen belül az első hely,
Csillagot s derék állatot hordok címeremben, s mivel harcias vagyok, Marsot;
mindenben a magyarokkal megegyező jogokkal bírok,
csak adóznom kell kevesebbet.

Marshoz egykoron kettős keresztet kapcsoltam címerül,
katolikus hitben szeretvén tudni a hazát.

18. A horvát-szlavón országláda, előlapján a horvát és szlavón címerrel, a tetején Szakmárdy János epigrammája. 1643

Császár ellenségeire gyakran rohant rettenthetetlen
 seregem: ám mi haszna van ebből a tisztes néven kívül?
 Bohémia földje fiaimat óvó bölcső,
 véreimé, kik a lengyelek országait is alapították.
 S én, aki annyi népet bocsátottam szerte a hadba,
 Ma már a Kulpa, a Száva és a Dráva közé szorultam.”⁴⁰³

A vers alatt pedig már ott díszelgett a formálódó horvát nemzettudatra utaló ünnepélyes szignó: „*Charissimae Patriae Suae Slavoniae et Horvathiae Ioannes Szakmardi de Diankovez, Eiusdem Regni Comitatum Notarius, et Artium et Philosophiae Magister Canebat Anno Domini MDCXXXIII*”.⁴⁰⁴

Miként Bene Sándor már rámutatott, a horvát-szlavón önállóság gondolata ezekben az évtizedekben a zágrábi káptalan (Ráttkay), a tartományi adminisztráció (Szakmárdy) és a mindkettő fontos terepének számító rendi gyűlések intézményeiben formálódott ki, és ez jelentette a horvát-szlavón rendek „országainak” ideológiai mozgásterét, ahol rövid ideig egyszerre élhettek a magyar nemességgel fennálló történelmi kapcsolatukból és az uralkodó bizalmából fakadó előnyökkel. A Habsburg Monarchián belül, a Magyar Királysággal egyenlő bánásmódban részesülő Dalmát-Horvát-Szlavón (mind gyakrabban Háromegey) Királyság eszméje lett a horvát-szlavón nemesség 17. századi politikai törekvéseinek, valamint Zrínyi báni politizálásának az alapja, ami innen lépett tovább az 1650-es években egy tágabb dimenzióba az Erdélyi Fejedelemséggel történő kapcsolatfelvétel során. **(18. kép)**

A fejezet elején olvashattuk Glavinić meghatározását a szláv nemzetről, melynek az egyik sarkalatos eleme a katolikus hit megőrzéséért végzett fáradozás volt. Amennyiben ez megállja a helyét, akkor a horvát-szlavón rendek könnyen magukra ismerhettek, hiszen identitásuk egyik fontos eleme volt a katolicizmus, amelyről elszórtan már több helyütt szóltunk.⁴⁰⁵ Említettük a protestáns magyar rendekkel szembeni konfliktust a 16–17. század fordulóján, valamint a zágrábi püspökök állandó befolyását a tartomány életére. Valójában ez utóbbi lehetett a meghatározó, hiszen a Magyar Királyság többi területétől eltérően itt a zágrábi püspök és a káptalan mindvégig megmaradt, az egyházmegye központja nem került oszmán kézre, és a püspökök birtokaik, valamint jövedelmeik révén Szlavónia leggazdagabb nagybirtokosai közé tartoztak; az pedig, hogy több püspök viselte a báni tisztséget, jól mutatja az egyházi és világi társadalom erős egymásraultaltságát, amire bizonyíték a viszonylag nagy számban egyházi pályára kerülő horvát-szlavón nemesifjak aránya is.

A katolikus megújulás jóval eredményesebbnek bizonyult a megőrzött középkori alapokon, mint az ország más tájain. Ez pedig Draskovics (II.) János bánságának idejére esett, akinek fontos partnere volt a tartomány irányításában nagybátyja, Draskovich Ferenc ferences szerzetes, a mariánus rendtartomány provinciálisa,* aki 1607-ben visszaszerezte a rend számára a zágrábi rendházat, és ezzel megkezdte a kolostorhálózat újjászervezését a tartományban. A helyi katolikus megújuláshoz elengedhetetlenek voltak a szerzetesrendek, hiszen ezek az új spirituális és szellemi központok nagyban hozzájárultak a horvát-szlavón nemesség önképének változásá-

* (†1637. március 28.) 1597–1600, 1606–1610 között volt a magyar rendtartomány vezetője, és emellett a zágrábi kolostor gvardiánja is. Ezen minőségében egy viceprovinciális tisztséget is ellátott. A zágrábi rendház ebédlőjében található képe alatti aláírás szerint: „*Fr. Franciscus Draskovich primarius Provinciae Pater et restaurator*”. 1627-től a frissen alapított körösi kolostor elöljárójává is megválasztották. Franjo Emanuel Hoško: *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*. Zagreb, 2000, 150–151. A témához további szakirodalommal lásd Varga Szabolcs: Szempontok a szlavóniai ferencesek kora újkori történetének vizsgálatához. In: Medgyesy S. Norbert – Ötvös István – Őze Sándor (szerk.): *Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a Rend lelkeségéről, történelmi hivatásáról és kulturális–művészeti szerepéről*. Budapest, 2013, 237–253.

hoz, amely természetesen kihatott politikai szerepvállalásukra. A jezsuiták Zágrábban (1606) és Varasdon (1633) alapítottak rezidenciát, a kapucinusok 1618-ban telepedtek le Zágrábban, a pálosok pedig már 1582-ben gimnáziumot hoztak létre Lepoglaván, amely 1674-től felsőoktatási intézményként (*studium generale*) várta a növendékeket. A ferenceseknek alig pár évtized alatt sikerült megvetniük a lábukat Varasdon (1617), Kaproncán,* Iváncson (1641),** Körösön (1628), Ormosdon (1627), Krapinán, Remetincen és Károlyvárosban (1657), ahol a kezdeti nehézségek után a század folyamán virágzó közösségek épültek ki.

A 17. századi tartományi gyűlések határozataiból látszik, hogy a nemesség stratégiai kérdésként kezelte a ferencesek támogatását, és aktívan hozzájárult a rend intézményhálózatának kiépítéséhez. A zágrábi és a varasdi ferences kolostorok több esetben kaptak kisebb összegeket a működésükre, és ami ennél is fontosabb, a vármegyék ingyenmunkáját gyakran a rendházak és templomaik építésére rendelték.⁴⁰⁶ A rendek a pálosokat is támogatták, a lepoglavai és a remetei pálosok például egy alkalommal megtarthatták a birtokaikról beszédett hadiadót,⁴⁰⁷ de direkt pénzügyi segílyt csak a ferencesek könyvelhettek el. A forrásokból az is látszik, hogy Zágráb és Varasd egyházi intézményei privilegizáltak voltak, a legtöbb rendi támogatást ők kapták. Mindez nem lehetett független a gyűlések színhelyeitől, hiszen, amint már szintén volt róla szó, az összejöveteleket több esetben Zágráb ferences monostorának Keresztelő Szent János tiszteletére emelt templomában tartották meg.^{***} A zágrábi rendház jelentősége együtt nőtt a város közigazgatási súlyával, Varasd pedig a tartomány második legjelentősebb településeként számíthatott a nemesség támogatásra. A század folyamán mindkét helyen ferences gimnáziumot alapítottak, ahol a rend utánpótlását képezték.^{****} Varasd felfutásában a Magyarországhoz való földrajzi közelség is szerepet játszott. A rend 1640-ben úgy döntött, hogy mivel a ferences rendházak súlya immáron Szlavóniába tevődött át, a generális káptalanok ezentúl Magyarországon és Szlavóniában felváltva kerüljenek megrendezésre, és utóbbi tartományban Ormosd mellett Varasdot jelölték ki erre a célra. 1644-től Jagasich György

* Kaproncán 1607 után csak 1668-ban sikerült végleg kialakítani a helyi ferences konventet. Más források 1603-ra teszik az első alapítást. Arhiv Hrvatkse akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb. Rukopisi II. d. 101. *Imago Provinciae Sancti Ladislai* fol. 9.

** Ide Vinkovics Benedek zágrábi püspök telepítette vissza az 1544-ben elmenekült ferenceseket. Mivel az építkezések már 1639-ben elkezdődtek, több helyen ez az év szerepel az újrakezés dátumaként. Az eredeti kézirat lelőhelye: Arhiv Hrvatkse akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb. Rukopisi II. d. 195.

*** Például -1649ben „*in ecclesia Beati Joannis Baptistae in monasterio Fratrum ordinis Beati Francisci hic fundato*” gyűltek össze a nemesek. *Zaključci*, i. m., 227. „*Primus et principalis conventus huius Provinciae S. Ladislai est conventus Zagrabienis*” jellemezte a zágrábi kolostort egy 1732 körül készült kéziratok rendtörténet. *Imago Provinciae* fol. 2.

**** Zágrábban az iskola folyamatos működésére -1633tól vannak adatok. A teológiai képzés mellett filozófiát és kánonjogot oktattak a falai között. Varasdon -1640től teológiai és filozófiai osztály működött. *Imago Provinciae* fol. 3-4.

személyében önálló alprovinciális igazgatta ezeket a rendházakat,⁴⁰⁸ és ez lett az önálló szlavóniai ferences rendtartomány 1655. évi megszületésének közvetlen előzménye.⁴⁰⁹

Mindez látszólag messzire vezet eredeti témánktól, ám valójában szorosan idevág, hiszen az egyházi és a világi folyamatok nagyon is parallel módon zajlottak, és a gyűléseken összejövő nemesség az öt körülvevő milióból érthető meg. Például a szentilonai kolostor révén biztosra vehetjük, hogy a pálosoknak nagy szerepük volt a Zrínyiek áttérítésében, illetve a család birtokain élők pasztorációjában egyaránt. * Zrínyi Miklósnak a ferencesekkel kapcsolatos elképzeléseiről ma még keveset tudunk, ám az tény, hogy 1658-ban ferences kolostort alapított Csáktornyan, amely rögtön az új kusztódia része lett.⁴¹⁰ Az sem véletlen, hogy az 1659-ben Varasdon őrré választott Maximilián Tkálčević 1660 novemberében a bán támogatását kérte az önálló provincia megszervezéséhez.⁴¹¹

Nagyon tanulságos a szlavóniai házfőnökök érvelése, miszerint azért nem maradhatnak tovább egy tartományban, mert túl nagy a horvátok és a magyarok között a nyelvbéli és identitásbéli különbség. **⁴¹² Az egyházi értelmiség egy része tehát a 17. század második felében eljutott a kiválás gondolatáig, és meg is valósította azt, a zágrábi püspökök pedig a század végén vetették fel az önálló egyháztartomány ötletét. A világi nemesség politikai gondolkodásában ekkor még nem merült fel mindez, de miként Ráttkay műve is mutatja, többé már nem a Magyar Királyság alávetett részeként identifikálták magukat, hanem miként az 1655. évi pozsonyi országgyűlésre készülő követutasításban megfogalmazták, a vele egyenrangú Horvát, Szlavón és Dalmát Királyságként képzelték el az országukat.⁴¹³ Itt ért össze a Zrínyi köréhez kötődő politika és a Ráttkay által képviselt ideológia, hiszen mindkettő nemzetben gondolkodott: törökellenes küzdelem egy nemzeti keretek között virágzó egyház támogatásával egy „megszentelt Illíriáért”. Ezt szolgálta *Memoria regum* bevezetésében szereplő illír őstörténet, miszerint Pál apostol Szíria után másodikként ezt a népet térítette meg, ami a nemzet történelmének ősi jellegét volt hivatott kidomborítani.⁴¹⁴

A 17. század közepére látható formában megszületett a horvát-szlavón rendi identitás, kialakultak a szimbólumai, rituáléi. Létrejöttek azok a terek – elsősorban a zágrábi székesegyház, a ferences templom, a varasdi jezsuita templom –, amelyek méltóképp reprezentálták ezen nemesség önképét. Irodalmi szövegekben megszületett az önálló illír politikai nemzet és a hozzá tartozó királyság fikciója, amelyben

* Még ha ezt a viszonyt -1650ben be is árnyékolta a bán és a szentilonai pálos közösség vitája. Tusor Péter: Zrínyi a pálosok történetében. A pálosok csáktornya-szentilonai piaca körüli csetepaté. In: Uő (szerk.): *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*. Budapest, 1998.

** Az etnikai és intézményi elkülönülés folyamatát jól mutatja például a győri jezsuita gimnáziumba beiratkozott diákok származása. Az 1630-ban történt megalapítás után jelentős számban érkeztek ide tanulni vágyók Zágráb és Varasd megyékből, különösen a Draskovich-birtok Krapináról, ám arányuk az 1660-as években meredeken lecsökkent. Fazekas István – Kádár Zsófia – Kölkényesi Zsolt: *A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773). I. kötet*. Budapest, 2020, passim.

benne volt a politikai programmá válás lehetősége. A Ráttkay György *Memoria regum* című munkájában felépített horvát-szlavón állam képe reális célként merült fel Zrínyi Miklós környezetében. Az 1670-ben kirobbanó, majd szinte azonnal összeomló Wesselényi-féle (a horvátoknál sokkal találóbban Zrínyi–Frangepán-) összeesküvés kudarca egyben a Ráttkay által papírra vetett, holmi illír királyságról szóló álmoknak is véget vetett. A horvát-szlavón rendek megmaradtak a Habsburgok hűségén, és próbálták a lehető legkevesebb kárt szenvedni az újraélnékülő Oszmán Birodalomtól. Nálunk jobban már csak ők örültek Bécs 1683. évi megoltalmazásának és a visszafoglaló háborúk sikereinek, melyek révén Szlavónia 1688-ra felszabadult, és elérhető közelségbe került az egykori horvát területek visszaszerzése is. A háború azonban elakadt, a Száva lett az új határvonal, és attól délre ott maradt a továbbra is félelmetes oszmán hadsereg, míg az északra elterülő vidék jelentős hányadát az újonnan megszervezett katonai határőrvidék részeként kivették a tartományi rendi közigazgatás alól, és ez az állapot, ha úgy tetszik, a háború öröksége még évtizedekig kísértett a tartományban. A törökellenes háborúk küzdelmeiben megedződött rendek azonban öntudatosan és aulikus módon várták az új berendezkedést, bízva abban, hogy innen már csak jobb idők jöhetnek a számukra. Kitartottak Lipót és I. József mellett a Rákóczi-szabadságharc idején is, és az azt követő rendezés során joggal remélték, hogy több kérelmüket is figyelembe veszi a Habsburg-udvar.

Jegyzetek

- ¹ Programadó írás: Pálffy: *Horvátország és Szlavónia*, i. m.; Uő: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, i. m.; Štefanec: *Država ili ne*, i. m.; Sokcsevits: *Horvátország a 7. századtól*, i. m., 160–224. Legújabbban: Varga Szabolcs: *A Magyar Királyság elfeledett országai: Horvátország és Szlavónia a 16–17. században*. In: Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs (szerk.): *A Magyar Királyság a kora újkorban*. Pécs, 2020, 87–111.
- ² Pálffy: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia*, i. m. 87, 99, 120.
- ³ Milan Kruhek: *Hrvatska i Slavenska Vojna Krajina u 16. st.* In: Lovorka Čoralic – Mirko Valentić (ur.): *Povijest Hrvata. Knjiga 2. Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*. Zagreb, 2005, 36.
- ⁴ A határvédelem változásaira máig alapvető: Milan Kruhek: *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. (Bibliotheka Hrvatska povjesnica monografije i studije knjiga 1.) Zagreb, 1995; Pálffy Géza: *A török elleni védelmi rendszer története a kezdetektől a 18. század elejéig*. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.) *Történelmi Szemle* 38. évf. (1996) 2–3. sz. 163–217.
- ⁵ Trpimir Macan: *Povijest hrvatskog naroda*. Zagreb, 1992, 206. Megbízható források híján ez egy középérték, minderre lásd Sokcsevits: *Horvátország a 7. századtól*, i. m., 175.
- ⁶ Nataša Štefanec: *Demographic Changes on the Habsburg–Ottoman Border in Slavonia (c. 1570–1640)* In: Von Marlene Kurz et alii. (Hgg): *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22–25. September 2004*. (Mitteilungen des

- Institut für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 48.) Wien–München, 2005, 550–578; Dávid Géza: Magyarország népessége a 16–17. században. In: Uő: *Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok*. Budapest, 2005, 48.
- 7 Ekkehard Völckl: Militärgrenze und „Statuta Valachorum“. In: Gerhard Ernst (Hrsg.): *Die Österreichische Militärgrenze. Geschichte und Auswirkungen*. Regensburg, 1982, 9–24.; Karl Kaser: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535–1881)*. Wien–Köln–Weimar, 1997, 142–150; Nenad Moačanin: *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. godine*. Zagreb, 1999.
- 8 A folyamatok rövid összefoglalása: Varga: *A Magyar Királyság elfeledett országai*, i. m., 90–91.
- 9 Molnár: *Magyar hódoltság – horvát hódoltság*, i. m., 305–334.
- 10 Varga Szabolcs: Szlavónia a kora újkorban. *História* 33. évf. (2011) 5–6. sz. 28.
- 11 Nenad Moačanin: *Požega i požeština u sklopu osmanlijskoga Carstva (1537–1691)*. Jastrebarsko, 1997
- 12 Ivan Kampuš: Popisi obračuni dike u vrijeme Habsburgovaca 1533–1570. – prilog gospodaskog povijesti Slavonije. *Historijski Zbornik* 50. évf. (1997) 31–58.; Kaser: *Freier Bauer und Soldat*, i. m., 31–37.
- 13 Adamček–Kampuš: *Popisi i obračuni poreza*, i. m., 325, 328.
- 14 Josip Adamček: *Seljačka buna 1573*. Zagreb, 1968.
- 15 Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. (Humanizmus és Reformáció 23.) Budapest, 1995.
- 16 Alojz Jembrih: *Stipan Konzul i "Biblijski zavod" u Urachu: rasprave i građa o hrvatskoj knjižnoj produkciji u Urachu (1561.-1565.) i Regensburgu (1568.) Prilog povijesti hrvatskoga jezika i književnosti protestantizma*. Zagreb, 2007.
- 17 További szakirodalommal: Molnár Antal: *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században. A püspöki processzusok tanúvallomásainak tanulságai*. (METEM Könyvek 77.) Budapest, 2012. Varga Szabolcs: *A zágrábi egyházmegyei zsinatok a 16–17. században*. In: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Pécs, 2014, 131–149. Legújában: Molnár: *Magyar hódoltság – horvát hódoltság*, i. m., 227–231.
- 18 Grác szerepére további szakirodalommal együtt lásd Nataša Štefanec: *Vjerska politika u Habsburškim zemljama u srednjoj Europi (od 20-ig godina 16. st. do 30-ih godina 17. st.)*. In: Horvat, Romana (gl. ur.): *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u Hrvatskim zemljama. Zbornik radova*. Zagreb, 2016, 43–65.
- 19 Kamilo Dočkal: *Hrvatski kolegij u Beču / Collegium Croaticum Viennense 1624–1784*. (Hrvatski povijesni institut u Beču, Dissertationes et subsidia I.) Wien–Zagreb, 1996.
- 20 Georgius Rátkay: *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae* [...]. Vindobonae, 1772. Erre legújában: Varga Szabolcs: *Zrínyi Miklós országai*. Rendiség és katolikus megújulás Horvátországban és Szlavóniában a 17. század első felében. In: Bódvai András (szerk.): *Zrínyi Miklós Emlékkönyv*. Budapest, 2022, 38.
- 21 MOE I–XII. passim.
- 22 Mon. Habs. I–III.
- 23 HSS I–V. Kiegészítésképp: Ivan Erceg: *Šišićeve bilješke za povijest hrvatskih sabora u XVI. stoljeću*. *ZHIJAZU* 1. évf. (1954) 401–431.
- 24 Šišić gyűjtésének értékelése, egyben új források bemutatása: Pálffy Géza: *Egy fontos történeti adalék történeti földrajzunk és közigazgatás-történetünk históriájához: az 1558. évi*

- horvát-szlavón közös országgyűlés meghívólevele. In: *Tanulmányok Bak Borbála tiszteletére. FONNS forráskutatás és Történeti segédtdományok* 10. évf. (2003) 2. sz. 233–249.
- 25 ZHS I–XII. Ezen belül a VIII. kötet 1773-ig tartalmazza a gyűlések határozatait.
- 26 HSS I. 158.
- 27 „*Ceterum dedit dominus Joannes Catzianer quasdam literas ad universitatem regnicolarum, que etiam heri in conventu publice exhibite et perlecte sunt, in quibus sese in numerum ceterorum regnicolarum propter arcem Zomzedvara illique pertinentia inscribi accipique cupit, offerens sese quaque et bona et mala cum ipsis sustinere paratum esse idemque sibi de ipsis persudare.*” HSS II. 80–81.
- 28 MOE I. 296.
- 29 „*fiantque Crisii vel si metus causa necessitatis fuerit in loco tuciori, similiter et Zagrebie*”. MCZ XII. 181–182.
- 30 „*Cogitet preterea vestra generosa magnificencia, istas duas civitates, videlicet Zagrabiensem et Warasdiensem esse portas regnorum Stirie et Carniole.*” 1530. augusztus 4. Zágráb. Pekri Lajos Johannes Katzianerhez. MCZ XII. 73.
- 31 Uo., 16.
- 32 Uo., 69.
- 33 „*Indicturus est rex Zagrabie conventum, quo speciales suos commissarios missurus est. Rogamus dominacionem vestram, ut illi intersit et alias quoque invitet, audiet ea qua ad commodum, salutem et defensionem istorum regnorum pertinebunt.*” MCZ XII. 112.
- 34 „*congregacionem Zagrabie celebraremus, quam ad diem decimam nonam mensis huius presentis proclamare fecimus tum in Sclavonia, tum eciam in Croacia*”. 1538. május 1. Kosztel. Keglevics Péter Nádasdy Tamásnak. HSS II. 204.
- 35 Uo., 224.
- 36 Varga Szabolcs: Egy főváros születése: Zágráb szerepének a változása Habsburg (I.) Ferdinánd (1526–1564) korában. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 15. évf. (2020) 29.
- 37 HSS III. 8.
- 38 Uo., 3–4.
- 39 „*Huiusmodi autem generales congregationes et iudicia generalia Regni, per praesentem, vel futuros Dominos Bános, nunquam de caetero in dictam civitatem indicentur, vel publicentur, publice decretum est. Sed nuncii ipsi curent, ut huiusmodi congregationes et iudicia generalia Regni, intra Regnum, ubi Domino Bano commodius fieri videbitur, more et libertate Regni antiquitus observari solita, de caetero indicentur et celebrentur.*” MOE VI. 422, 506.
- 40 MOE I. 480.
- 41 MOE I. 482.
- 42 HSS I. 11.
- 43 HSS I. 23.
- 44 HSS I. 71. A kiadás Pray György szövegére megy vissza, ahol már szerepelt a kiadásban János király címei között a szlavón királyi cím, ami minden bizonnyal önkényes betoldás. Georgius Pray: *Annales Regum Hungariae Ab Anno Christi MDXVI. Ad Annum MDLXIV. Pars V. Vindobonae, 1770, 132.*
- 45 HSS I. 71.
- 46 MOE I. 81–82.
- 47 MOE I. 167.; Erceg: *Šišićeve bilješke*, i. m., 410.
- 48 MOE I. 99, 103.
- 49 HSS I. 112.

- 50 Horvát véghelyek oklt., DXXVI.
- 51 Uo.
- 52 „*Est enim in decreto specificata, si id ipse Christoferus faceret, extunc una vilis villa maiorem libertatem haberet, quam regnum illud.*” Mon. Habs. I. 58. 1527. április 7. Németújvár. Batthyány Ferenc Kasztellánfi Jánosnak és Keglevics Péternek.
- 53 Karácsonyi János (közli): Oklevélkivonatok a szentmiklósi és óvári gróf Pongrácz család levéltárából. *Történelmi Tár* 20. évf. (1897) 689–690.
- 54 HSS I. 118–119.
- 55 MOE I. 185.
- 56 HSS I. 132.
- 57 HSS I. 134; 137. 1527. október 6. (Töredék az 1528. ápr. 19-i határozatból)
- 58 Mon. Habs. I. 96–97.
- 59 Uo., 98.
- 60 HSS I. 136–137.
- 61 Uo., 137–138.; MOE I. 186.
- 62 Uo., 146.
- 63 Uo., 149–153.
- 64 Uo., 151.
- 65 „*Item ordinatum quoque est, ut ex nunc ad Alemannos nuncii mittantur habeanturque cum eisdem mutua intelligentia, ut si domini et regnicole huius regni illis partibus Germanie omni adiutorio adesse parati sunt, et ipsi quoque presidii et auxiliis huic regno non deficient.*” Uo.
- 66 „*Exercitationes et insurrectiones contra generalem hostem fieri debebunt isto modo, quod in comitatu Warasdiensi levator gentium et ductor earundem debebit esse dominus Paulus Rathkay, in comitatu autem Zagrabieni erit dominus Johannes Castellanfgy; in processu cutelli Zamche debebit esse dominus Johannes Zemche vicebanus; in processu Crisiensi utriusque cutelli debebit esse dominus Emericus Bradach vicebanus; in processu Jzdentz et de Verowcze usque ad metas regni inferioris debebit esse levator dominus Petrus Keglewich.*” Barta Gábor: Egy elfelejtett hadszíntér 1526–1528. *Történelmi Szemle* 37. évf. (1995) 1. sz. 13.
- 67 HSS I. 156.
- 68 Uo., 157–159.
- 69 Uo., 158.
- 70 Barta: *Egy elfelejtett hadszíntér*, i. m., 13.
- 71 HSS I. 154; Óvári: *A Magyar Tudományos Akadémia*, i. m., 83. reg.
- 72 „*Nos in quantum de nobis respondemus sic: videmus omnes dominos esse inobedientes, qui nos semper antecedunt; si ipsi non venerunt neque gentes ipsorum miserunt cur et nos, cum situs pauci, venissemus.*” Uo., 157–159. 1528. július 7. Racsá. Batthyány Ferenc Ferdinándnak.
- 73 „*ceterisque subditis et incolis per regna nostra Dalmatie, Croatie et Sclavonie et terras esidem subiectas ubilibet constitutis et existentibus.*” HSS I. 166–167. 1528. július 26. Prága. Ferdinánd a horvát és a szlavón rendeknek.
- 74 Barta: *Egy elfelejtett hadszíntér*, i. m., 13.
- 75 Uo., 14–15.
- 76 HSS I. 178.
- 77 Uo., 180–181.
- 78 Uo., 181.
- 79 MOE I. 239.
- 80 HSS I. 187.

- ⁸¹ „regni Sclavonie locumtenens, ac comitatum de Posega, Simigiensis, de Barania, Castriferrei, Tolnensis, Zaladiensis, Wesprimiensis et Albensis capitaneus generalis regie maiestatis”
- ⁸² Uo., 191.
- ⁸³ MOE I. 165–166.
- ⁸⁴ HSS I. 154.
- ⁸⁵ „concernentem unionem patriarum Austriacarum et Croatiae, Maiestas sua respondet, quod nunc propter ingentium negotiorum sarcinam super illa in presenti deliberare nequeat, sed congruo tempore deliberabit”. Uo., 184.
- ⁸⁶ „Numquam se promisimus condam serenissimo regi Hungariae, neque maiestati vestre, eum nobis habere pro bano, sed respectu ac intuitu maiestatis vestre, si dictus Franciscus Batthyany inter nos habitare vult, et illis quibus debitor maiestati vestre servire, nos in hac secundum mandatum maiestatis vestre facere volumus. Quare supplicamus maiestati vestre, quod nullum banum inter nos facere dignetur, qui inter nos manere non vult.” HSS I. 101.
- ⁸⁷ „Super deputatione alterius bani per eos petita, vult maiestas regia, ut ipsi aliquot personas idoneas et tali officio dinas indicent, seque de earum habilitate informet, qua simul et nominibus earum intellectis, maiestas sua eis de bano providebit.” MOE I. 166; HSS I. 105.
- ⁸⁸ MOE I. 179.
- ⁸⁹ MOE I. 242.
- ⁹⁰ MCZ XII. 54–56.
- ⁹¹ „ipse regnicole et nobiles preter omnes, alios sub corona regni Hungariae existens, quam primi ipsi sacram maiestatem vestram pro ipsorum vero, indubitato et naturali domino ipsorum recognoverunt”. HSS I. 207–208. 1530. január 20. előtt.
- ⁹² HSS I. 275. 1531. jan. 1. Zággráb.
- ⁹³ „[...] ipsi exponenti restitui facere ac ratione damnorum per ipsum comitem Stephanum Blagay prefato domino episcopo et colonis suis irrogatorum iudicium et iusticiam per vos administrari facere dignemur. Cuius supplicatione tamquam iusta exaudita et admissa fidelitati vestre strictissime committimus et mandamus, quatinus acceptis presentibus absque aliquali superflua dilacione in congregacione regnicolarum nostrorum Sclavonie primitus per vos celebranda vocatis ac amonitis coram vobis eisdem partibus causam prefati exponentis iuxta literas ad iudicatorias dictorum magistrum prothonotarium diligenter [hiányos szöveg] ut premittitur indebite occupata eidem domino reddere et restituere ac ex parte eiusdem Stephani Blagay ratione damnorum per eum illatorum iudicium et iusticiam facere [...] et omnimodam satisfactionem impendere et administrare debeatis.” Uo., 219–220. 1530. március 4. Buda. Ferdinánd a bánoknak.
- ⁹⁴ Uo., 257–258. 1530. augusztus 2. Lukavec. Korbáviai János Christoph Purgstallnak.
- ⁹⁵ Mon. Habs. I. 361.
- ⁹⁶ „Celebrabimus die sabbati venturi Warasdini quandam dietam, que de necessitate erat celebranda, quam tribus diebus perficiemus.” HSS I. 240–241. 1530. május 30. Greben. Batthyány Ferenc Katzianernek.
- ⁹⁷ Uo., 269. 1530. december 17.
- ⁹⁸ Uo., 256. 1530. július 10. Zággráb.
- ⁹⁹ Ivan Jurković: Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: Primjer Berislavića de Werhreka de Mala Mlaka. (Dio prvi – Stjepan Berislavić Vrhrički i Malomlački) *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 20. évf. (2002) 125–164. (Dio drugi – Nasljednici Stjepana Berislavića tijekom 16. st.) 21. évf. (2003) 83–118.

- 100 1531-ben az alábbi kérték a horvát rendek Ferdinándtól: „*Preterea, si quo fato vestra regia maiestas inierit pacem, in gratiamque venerit cum Joanne wayvoda, optaremus, ut terminus iurisdictionis eius fieret Dravus, et ad summum Savus, quoniam nos in Slavonia habitamus pocius quam in Croacia.*” Mon. Habs. II. Dodatak. 505. 1531. augusztus 9. előtt.
- 101 HSS I. 254–255. 1530. június 30. Varasd. „*Universitas dominorum et nobilium fidelium regie maiestatis Warasdini congregati.*”
- 102 Uo., 258–259. 1530. szeptember 6. Körös. Pekri Lajos Hans Katzianernek.
- 103 HSS I. 256. 1530. július 10. Zágráb.
- 104 Mon. Habs. I. 396. 1530. augusztus 4. Zágráb Pekri Lajos Hans Katzianernek.
- 105 MOE I. 261–266.
- 106 Mon. Habs. I. 398. 1530. augusztus 5. Beretinc. Johannes Golec Hans Katzianernek.
- 107 „*Item ex hoc regno de parte tamen domini et regis nostri Ferdinandi fideles sue maiestatis in oratorium miserunt et elegerunt ad imperium ad cesariam et regiam maiestatem egregium Thomam Kamarjay et nobilem Georgium Spysko.*” Uo.
- 108 Mon. Habs. II. 82. 1531. július 20. Pozsony. Thurzó Elek Ferdinándnak.
- 109 Mon. Habs. II. Dodatak. 505. 1531. augusztus 9. előtt.
- 110 „*Ceterum locumtenenti vestre regie maiestatis adiunximus quattuor assessores consiliarosque, ut eo melius in causis decerneretur, quibus quattuor optaremur provideri de aliquo stipendio [...]. Ad hec optaremus uniri ac quasi in unum coalescere corpus cum aliis regnis vestre regie maiestatis, unumque ex nobis semper interesse consiliis eiusdem, que fiunt Vienne.*” Uo.
- 111 ÖStA HHStA UA fasc. 18/D fol. 61. 1531. szeptember 25. Ferdinánd Thurzó Eleknek. kiadva: HSS I. 293. regesztaként közölve: Erdélyi: *Bethlenfalvi Thurzó*, i. m., 2005. 272.
- 112 MOE I. 500; 516; 576.
- 113 „*qualiter reverendissimum dominum Nicolaum Gerendy, episcopum Transylvaniensem in hoc regnum Sclavonie qui defensione et aliis necessitatibus eiusdem ad aliquot tempus provideret, tamquam locumtenentem maiestatis sue mittere vellet [...].] sed quum per dominos et regnicolas pro voto maiestatis vestre dominus Gerendy non esset acceptus.*” Uo.
- 114 MOE I. 616.
- 115 HSS II. 58. 1537. október 18. Ferdinánd Batthyány Ferencnek és másoknak. Az erről szóló Bestallung Uo., 42.
- 116 Uo., II. 63. 1537. október 23.
- 117 Uo., II. 80–81. 1537. november 7. Dombró. Jurisics Miklós Ferdinándnak.
- 118 Uo., II. 77.
- 119 Uo., II. 86–87.
- 120 „*Sed ante omnia nobis videtur et supplicamus, ut maiestas vestra cum omnibus adversariis suis et presertim cum Ioanne Scepusiensi concordet, ut maiestas vestra illas copias, quas contra illum alere teneretur, posset contra Thurcas convertere et eciam Ioannes suas copias cum copiis maiestatis vestre coniungere.*” Uo., II. 92.
- 121 Uo., II. 100–101.
- 122 Uo., II. 102.
- 123 ÖStA HHStA UA fasc. 33/B. fol. 25. „*litterae obedienciales per banorum in Croacia et Sclavonia.*”
- 124 HSS. II. 103.
- 125 „*[...] ut tam in administratione iustitie, quam in ceteris rebus per illos ratione offitii ab antiquo fieri consuetis, nec non in defensione regnorum istorum munus suum quam studiosissime integerrimeque obirent; ita scilicet, ut non minus pauperi quam diviti ius ipsum equa lance*

- prestare debeat, prout commissariis nostris mandabimus, ut eosdem in presenti dieta istic nomine nostro insinuent et publicent.*” Uo., II. 105–106. 1537. december 18. Krems.
- ¹²⁶ Uo., II. 122–123. 1537. december 25. Kőszeg. Jurisics Miklós Ferdinándnak.
- ¹²⁷ Uo., II. 139–148. 1538. január 6. A körösi gyűlés határozatai.
- ¹²⁸ ÖStA HHStA HKA Gb. 383. fol. 96.
- ¹²⁹ Ive Mažuran: Turska osvajanja u Slavoniji (1526–1552). *Osječki zbornik* 6. évf. (1958) 93–128.; Nada Klaić: „Ostaci ostataka” Hrvatske i Slavonije u XVI st. (od mohačke bitke do seljačke bune 1573. g.) *Arhivski Vjesnik* 16. évf. (1973) 253–325.
- ¹³⁰ Josef Breu: *Die Kroatensiedlung im Burgenland und in den anschließenden Gebieten*. Wien, 1970. Géza Pálffy – Miljenko Pandzic – Felix Tobler: *Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert / Odabrani dokumenti o seobi gradišćanskih Hrvata u 16. stoljeću*. Eisenstadt–Željezno, 1999. Pálffy: *Egy fontos adalék*, i. m., 234–236.; Uó: *Horvátország és Szlavónia*, i. m. Jurković: *Raseljena plemićka I–II.*, i. m.
- ¹³¹ MOE I. 169.
- ¹³² „*nunc hostes et emuli eorum effecti, eisdem nobilibus quascunque hostilitates possunt, et capitibus eorum ac hereditatibus incessanter, prout Thurci ipsi, qui et alioquin cum ipisis confederati sunt, minantur facere et que poterunt, procul dubio facient.*” HSS I. 208. 1530. január 20. előtt.
- ¹³³ „*Omnes dominos regnicolas Slavonie ad unionem deduxit, pacemque et fedus firmissimum ad festum Epyphaniarum domini ordinavit et firmavit.*” Mon. Habs. I. 468. 1530. október 16. Zágráb város Hans Katzianernek.
- ¹³⁴ *Saborski Spisi* I., i. m., 263. 1530. október 8.
- ¹³⁵ Mon. Habs II. 97. okl.
- ¹³⁶ HSS I. 159.
- ¹³⁷ Adamček–Kampuš: *Popisi i obračuni*, i. m., 135.
- ¹³⁸ HSS I. 307. Keglevics 1530-as években viselt szerepére: Varga Szabolcs: Nádasy Tamás horvát-szlavón bánsága (1537–1539). *Századok* 144. évf. (2010) 4. sz. 802–804.
- ¹³⁹ HSS I. 310. 1533. május.
- ¹⁴⁰ HSS I. 311. 1533. június 26 körül. Az aláírt nemesek Ferdinándnak.
- ¹⁴¹ HSS I. 312. 1533. június 26. Keglevics Péter Ferdinándnak.
- ¹⁴² Uo., 314–315. 1533. június 25. Pernyai Kristóf Ferdinándnak.
- ¹⁴³ Uo., 313–314. 1533. június 27. Az aláírók Ferdinándnak.
- ¹⁴⁴ Pálffy: *Egy fontos adalék*, i. m., 244–245.
- ¹⁴⁵ „*quia solum ipsismet et non reipublice laborant, ex quo nobilis Johannes Tumpych, sororius Petri Keglevych, habet sigillum commune huius regni Croacie, quo solummodo ipsis nobilibus confectas litteras privatim sigillat, quod nobis proceribus abnegat et contra consuetudinem regni facit et idem possidet certa bona et mobilia regie maeistatis. [...] quatinus sigillum commune huius regni Croacie uni ex proceribus et ex nobilibus quam pociori ad manus assignaretur, ne aliqui nobilium privatim et absque consensu nostro et ceterorum egregiorum et nobilium nostri in defectum aliqua machinare possent.*” HSS I. 335–336.
- ¹⁴⁶ 1533. október 11. talán (MOE I. 492.), 1534. november 30. (MOE I. 493.), 1535. szeptember 9. Topuszkó (MOE I. 617.)
- ¹⁴⁷ 1534. december 31. Zágráb. A horvát rendek Ferdinándnak, miszerint a nagypecsétjük távollétében a szokásos pecséteket használták. „*Presentes autem propter absenciam generalis sigilli nostri, sigillis usualibus consignavimus.*” MOE I. 494.
- ¹⁴⁸ „*Ad hanc autem provisionem videtur adminus opus esse in Croacia mille equitibus levis armature, in Scлавonia duobus millibus levis armature et quingentis armigeris ac mille peditibus*

- pixidariis et mille nazadisitis; his autem opus est, absque omni mora, ante futuram generalem expeditionem, nam si Maiestas Vestra non providerit adhuc hac hyeme, et futuro primo vere, tota Sclavonia et Croacia desolabitur.*” MOE II. 227.
- 149 MOE II. 239.
- 150 „*Committimus vobis, ut universis dominis prelati, Baronibus et Universitati Regnicolarum istius regni nostri Croatiae et Sclavoniae ad festum Epiphaniarum domini proxime venturum, dietam generalem ad declarandos banos nostros, et ad eligendum Magistrum prothonotarium, in civitate Nostra Crisiensi celebrandam, more solito proclamare ac promulgare debeatis.*” MOE II. 243.
- 151 Uo.
- 152 MOE II. 263.
- 153 MOE II. 264.
- 154 HSS II. 261–262.
- 155 „*articuli Regni Sclavonie in congregatio generali universitatis Dominorum et Regnicolarum eiusdem Regni.*” MOE II. 272.
- 156 MOE III. 589, 596.
- 157 MOE III. 600.; MCZ XII. 275.
- 158 MOE III. 597.
- 159 MOE III. 599.
- 160 „*Commiseramus proximis diebus fideli nostro Spectabili et Magnifico Comiti Nicolao de Zrinio, Regnorum nostrorum Dalmacie, Croacie et Sclavoniae Bano, ut fidelibus nostris Statibus et Ordinibus regnorum nostrorum Sclavoniae et Croatiae generalem Conuentum indicere deberet, quem quidem Conuentum cum iam ad primum diem mensis decembris proxime venturum Zagrabiam indixerit [...].*” MOE III. 604.
- 161 „*Quocirca status et utriusque Regni Dalmacie et Croacie ordines, suis sumptibus minime parcendo, inter se omnino convenire sciant, quorum exemplo et ceteri ad inferendum eisdem auxilium eo promptiores redderentur.*” MOE III. 609.
- 162 MOE IV. 634.
- 163 MOE IV. 637.
- 164 „*in [...] comitatu Zagrabiensi ultra Colapim, illa scilicet parte comitatus, quae hoc tempore Croatia dicitur.*” Barabás: *Zrínyi Miklós a szigetvári hős* I., i. m., 559.
- 165 MOE V. 497.
- 166 MOE V. 512–513.
- 167 MOE VI. 450.
- 168 MOE V. 488.
- 169 „*Quantum autem ad labores Statuum Croaticorum, de quibus nulla prorsus mentio, in proxime praeteritis Comitiis, per fideles Status suae Maiestatis facta fuisset, attinet certo constare potest Sacrae Caesareae et Regiae Maiestati, nullas prorsus Reliquias Statuum Croaticorum, exceptis solummodo Ripach et Bihach, ubi nulli extant coloni, iam a multis praeteritis annis et temporibus restare, sed reliquiae ipsae Transcolopinae satis miserrimae, per hostes fidei Christianae quotidianos, et ingenti fame afflicta, quae supersunt, non ad Status Croaticos, sed hoc afflictum Regnum Sclavoniae et Comitatum Zagrabiensem pertinent.*” MOE V. 562–563.
- 170 MOE VI. 417.
- 171 „*[...] universa Nobilitas in confiniis Croatiae trans fluuium Colapim commorans [...] uniuersi Domini Magnates et Nobiles in ipsa ditione Vestrae Sacratissimae Maiestatis, in confiniis Croatiae trans Colapim residentes, literas ipsas assecutorias Vestrae Sacratissimae Maiestatis, in*

- praesenti Congregatione nostra generali, per speciales illorum nuncios, Spectabiles videlicet et Magnificos dominos Nicolaum de Frangepanibus Comitem a Thersacz, Franciscum Ursinum Comitem a Blagay, ac Nobiles Nicolaum Herendych et Grasparem Baryllewych, in specie coram nobis producerunt.*” MOE VI. 460.
- 172 MOE VII. 386.
- 173 „[...] *item quia in Croatia non est dica regia, itaque conclusum est, quod per singulos fumos ad roborum vecturam et ad labores huiusmodi compellantur, quia pro tranquillitate publica agitur.*” MOE IV. 630.
- 174 „[...] *in subsidium conservationis Castrorum et fortaliciozum finitimorum et militum et gentium Suae Maiestatis intertentionem de singulis fumis in Sclavonia, iuxta numerum Dicae Suae Maiestatis novissime per Dicatorem Suae Caesareae Maiestatis communeratae et in Croatia iuxta numerum pixidariorum unam quartana tritici, et alteram milii ad mensuram Zagradiensem in duobus terminis per praedictos Status et Ordines in ipsorum Articulis denotatis.*” MOE IV. 646.
- 175 MOE IV. 651.
- 176 MOE IV. 655.
- 177 „*Item ex generatione Nobilium Klokocz currus tres, laboratores duodecim. Item de tota generatione Nobilium Zmertkovyby currus tres, laboratores duodecim. Item de tota generatione Nobilium Vojnovich currus unus, laboratores quatuor. Item de generacionibus Gorychany, Thewrdynychy et Krekwynyby currus tres, laboratores duodecim. Item ex pertinentiis castri Domini Thersachky Mosylgevo currus unus, laboratores octo.*” MOE IV. 656.
- 178 MOE IV. 656.
- 179 Pálffy: *Egy fontos történeti adalék.* Rudolf Horvat: *Članovi hrvatskoga sabora god. 1588.* *Vjesnik* 14. évf. (1912) 102–104.
- 180 Pálffy: *Egy fontos történeti adalék, i. m., 248.*
- 181 „*prout etiam et nunc factum est, quod sub ista Dieta etiam bis Thurcae magnam fecerunt in Croatia depopulationem.*” MOE IV. 638.
- 182 Horvat: *Članovi, i. m.*
- 183 MOE VIII. 419.
- 184 HSS IV. 223–224.
- 185 MOE V. 481–482.
- 186 „*Praeterea cum omnibus vice banis eorundem regnorum Croatiae et Sclavoniae praeteritis, in salarium ipsorum, cives et inhabitatores oppidi Crisiensis singulis annis florenos 50 pendere debuerint, nunc autem cives et inhabitatores ejusdem oppidi Crisiensis praefato vice bano moderno eam pecuniam solvere recusarent; praeterea conclusum est, ut idem Dominus Vice Banus, more alias consueto, possit eosdem 50 florenos ab eisdem civibus, eos reddi nolentibus, pro se exigere et extorquere, vigore praesentis constitutionis nostrae.*” MOE IV. 631.
- 187 MOE V. 481–482.
- 188 „*Quoniam autem in proxime praeterito Conventu Regni, per Dominos Regnicolas conclusum erat, ut magister Emericus Protonotarius Regni, vel continuam in Regno habeat residentiam, et officio Protonotariatus Domini Locumtenentis in Hungaria, quod sine consensu Regni assumpsit, valedicat vel autem officio Protonotariatus Regni careat; cum vero in praesenti conventu Egregius quoque magister Joannes Petricheuich officio Vice Protonotariatus valedixerat, praefatus magister Emericus finaliter Regnicolis se obtulit, quod usque ad festum divi Georgii proxime affuturum, habito tractatu cum praefato Domino Locumtenente, de officiis Protonotariatus se resolvere, et Dominis Regnicolis plenum responsum dare vellet.*” MOE VI. 413, 427.

189 MOE VII. 387.

190 MOE VI. 414.

191 MOE VI. 414.

192 „Imprimis, cum sint certi, et quamplurimi Domini Magnates, et etiam potiores Nobiles huius Regni Sclavoniae et etiam Croatiae, qui, licet iuxta veteranam et laudabilem consuetudinem Regni huius, per Dominum Banum, per literas suas publicatorias, requisiti, ut personaliter generalibus congregationibus Regni, ad commissionem Sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis, pro publico bono, vel autem Serenissimi Domini Archiducis Caroli etc., pro tractatibus confinium Regni, ad locum, per Dominum Banum indictum, huiusmodi generalibus congregationibus Regni, penes Dominum Banum personaliter comparere deberent; ipsi tandem Domini Magnates, prout deberent, huiusmodi mandata et amicales requisitiones Domini Bani non curantes, imo vilipendentes, domique manentes, et ab huiusmodi generalibus congregationibus se absentantes, alii per nuncios illorum, cum literis credentialibus, eorum Domino Bano, et interim paucis penes Dominum Banum, in talibus generalibus congregationibus Regnicolis existentibus, variis modis se excusant, alii vero neque nuncios eo transmittere curant.” MOE VI. 501–502.

193 „Quoniam vero certi Domini Magnates et Nobiles Regni, non curatis mandatis et literis publicatoriis Domini Bani, ad Congregationes generales vocati non veniunt; reliqui (sic) vero ex illis neque nuncios mittunt, ob quorum absentiam Dominus Banus, cum paucis Regnicolis in Congregationibus praesentibus, ardua negotia Regni et Confinium tractare et concludere debet; conclusum est, ut contra tales contumaces Dominus Banus, iuxta decretum minus Serenissimi quondam Domini Wladislai Regis Hungariae Articulo primo, severa poena procedat.” MOE VII. 395, 462.

194 „Quia autem hactenus abusus quidam irrepsit, quod unus nuntius in generali congregatione regni, plurimarum personarum, vel principalium, penes literas credentiales, legationem in se assumere solitus fuerit, unde non parvae inconuenientiae sequebantur; statutum itaque est, ne de caetero unus nuntius plurimum principalium, sed unius duntaxat principalis legationem subire possit. Alioquin huiusmodi nuntii fidem, locum et vocem in congregatione habere non possint. Item, quia nonnulli ex dominis regnicolis, nescitur quo motu ducti, ad Congregationem generalem indictam venire, nuntiosque suos mittere recusauerunt; statutum est, ut contra tales, qui videlicet imposterum, contra antiquas et usitatas regni consuetudines, id facere praesumpserint, dominus banus statim et sine aliqua cunctatione animadvertere possit, statuta illis poena publicarum constitutionum anni 1498, Articulo 1, Wladislai Regis.” MOE VIII. 437–438.

195 Fazekas István: Országgyűlés a kora újkori Magyarországon a 16–17. században. In: Fazekas–Gebei–Pálosfalvi: Rendi országgyűlések, i. m., 189–195.

196 MOE V. 545.

197 „Regni Hungariae, sibi reseruisse. Cum autem Statibus et Ordinibus suae Sacrae Caesariae Maiestatis fidelibus, libertati apertissime id derogare videtur, neque horum Regnorum conditio cum Hungaris conferenda sit, maxime cum Maiestas sua in Hungaria frequentius personaliter existat, huc vero Reges Hungariae aut nunquam, aut admodum raro venire soleant, sed omnia per medium Banorum et Officialium suorum peragere soleant et dignentur; idcirco supplicant humillime, Maiestas sua Caesarea, ingruente summa necessitate Regnorum istorum, huiusmodi Conventum Dominis Banis, instar aliorum Banorum, tempore divorum Regum Hungariae praedecessorum suae Maiestatis Caesariae, libere iudicare (sic) et pronuciari facere clementer admittat; hoc sibi clementer persvadendo, quod neque ipsi, neque Regnum praescriptum aliud pro rato sint habituri, nisi quod per suam Sacratissimam Maiestatem clementer fuerit confirmatum. Quemadmodum Sacra eius Maiestas Caesarea ipsos Banos in veteri consuetu-

- dine, indicendae Regnicolis illorum Regnorum suorum Dietae, clementer conservare velle, sese benigne obtulit; dummodo semper a Banis ipsis hac de re prius admoneatur, et quarumnam rerum tractandarum causa generalis ipsa Dieta indicenda sit, edoceatur.” MOE V. 479, 511.
- 198 MOE VI. 521.
- 199 „Articuli dominorum et nobilium, aliorumque statuum et ordinum regnicolarum regnorum Croatiae et Sclavoniae, in praesenti generali congregatione eorundem, pro festo beatorum Simonis et Judae Apostolorum, in congregatione generali, ex edicto domini bani, licet absente ipso domino bano, per dominum vicebanum et dominos regnicolas Zagrabiae celebrata.” MOE VI. 543.
- 200 Pálosfalvi: A középkori magyar országgyűlések, i. m., 49.
- 201 HSS II. 261–262.
- 202 „quoddam scriptum in carta papirea tum Germanico idiomate consignatum, tum vero Sclavonico transumptum, nomine et in persona praefati serenissimi archiducis Caroli [...] perlegendum et de negotii confinium concludendum exhibuerunt et praesentaverunt.” HSS IV. 15.
- 203 Erdődy Tamás 1584. évi báni beiktatása. MOE VII. 392.
- 204 „Similiter et egregium dominum Stephanum de Gregorjancz per praefatum dominum banum electum vicebanum ipsi domini regnicolae pro vicebano regni ac comite comitatum Zagrabienensis et Crisiensis recognoscunt, prout ipse dominus vicebanus ad observanda decreta regni et alias neccessitates officii sui praesentibus dominis commissariis coram dicto dicto domino bano et statibus et ordinibus regni solenniter praestitit juramentum, cui domino vicebano per status et ordines regni concessum est, ut more alias consueto de potioribus nobilibus comitatum Zagrabienensis et Crisiensis sibi eligat vicecomites, quos voluerit, qui vicecomites coram dominis capituli ecclesiae Zagrabienensis soplitum juramentum praestare debebunt.” 1581-ben Ungnád Kristóf báni beiktatásakor. HSS IV. 3.
- 205 MOE IV. 618.
- 206 MOE IV. 619.
- 207 MOE VII. 400.
- 208 MOE VII. 394.
- 209 MOE V. 487.
- 210 MOE VII. 401.
- 211 MOE VII. 415.
- 212 MOE VII. 397.
- 213 MOE IX. 553, 579.
- 214 MOE X. 620.
- 215 MOE IX. 558.
- 216 MOE X. 620.
- 217 MOE IX. 558.
- 218 MOE X. 619.
- 219 MOE V. 488.
- 220 „Status itaque et Ordines praescripti Regni Sclavoniae non recordantur, quod in proxime praeterita congregatione illorum, articulos aliquos suae Sacrae Caesareae et Regiae Maiestati, ad confirmandum aeditos, transmisissent, undecunque articuli ipsi ad Sacram Caesaream et Regiam Maiestatem pervenissent, nisi Conventus ipse Regnicolarum constitutus et inductus fuit, more alias semper observari solito, ad relationem Oratorum Regni, ex proxime praeterito generali conuentu Suae Sacrae Maiestatis et totius Regni Hungariae, Posonii celebrato, et publicandis articulis et constitutionibus suae Sacrae Maiestatis, ac Statuum et Ordinum Regni

Hungariae, et partium illi subiectarum, fidelibus Statibus et Ordinibus subditis suae Sacrae Maiestatis Croatiae et Sclavoniae, ut in omnibus, quae ad exiguas reliquias praefatorum Regnorum suae Sacratissimae Maiestatis pertinent, debitae executioni demandarentur; mirantur enim fideles Regnicolae, unde nomine ipsorum Regnicolarum, memoriale quoddam, nomine articulatorum, ad suam Sacram Maiestatem translatum sit. Necessarium etiam fuit fideles subditos suae.” MOE V. 561.

221 MOE VIII. 427.

222 MOE VII. 396.

223 „*Hec est legatio sive oratio que nuncii nostri regie majestati declarare et enodare debeant.*” HSS I. 98.

224 Uo., 210.

225 MOE I. 480.

226 „*Intelleximus [...] quod forent nonnulli domini hujus regni Maiestatis Vestre Croatiae, qui ut aiunt, etiam nostro nomine, per interpositas personas, oratores quasi nostros, apud Vestram Maiestatem intercedere velint, ut Maiestas Vestra annueret, quo hoc miserimum regnum e medio ipsorum dominorum Banum eligere posset, quod si ita est, certa sit Vestra Maiestas, nos huius consilii minime fuisse particeps, neque talibus oratoribus literas nostras credenciales dedisse.*” MOE I. 493.

227 MOE VI. 414.

228 „*egregio fidelis nobis dilecto Thome literato, nuncio, cum articulis isthic in conventu editis ad nos misso, responsum, quod ab ipso coram intellegitis.*” MCZ XII. 218.

229 Uo., 317, 339.

230 HSS III. 41.

231 MOE VI. 422, 506.

232 Varga: *Egy főváros születése*, i. m., 24.

233 HSS III. 138.; MOE V. 477.

234 MOE V. 569.

235 HSS III. 41.

236 MOE IV. 617.

237 MOE V. 490.

238 MOE V. 491.

239 MOE VI. 417.

240 MOE VI. 420.

241 MOE VIII. 512.

242 „*[...] ad id etiam votis certorum Magnatum, Ecclesiasticarumque personarum et aliorum non adeo multo numero Nobilium, iudicia ipsa, iuxta novum reformatum Calendarium, Dominis Regnicolis celebraturum se declarauerit; sed tamen reclamantibus aliis multis Magnatibus et Nuntiis ipsorum, iurisperitisque viris, in praesenti Congregatione generali existentibus, cum tam partes, eis- et ultra-Tibiscianae (sic) quam eis- et ultra-Danubianae restantes, totius Regni Hungariae, celebrationem huiusmodi generalium iudiciorum, coram Domino Locumtenente Sacrae Caesariae et Regiae Maiestatis, in decretis terminis et locis iudiciorum Regni Hungariae, usque ad futuram generalem Diaetam Suae Maiestatis reclamauerint, et ea ratione cum Status et Ordines Regnorum Croatiae et Sclavoniae a iuribus Regni Hungariae dependant.*” MOE VII. 397, 471.

243 „*Item anno eiusdem 1557. in Conventu praescriptorum Dominorum et Nobilium in Ciuitate Regia Montisgraecensis Zagrabiensis pro festo Ascensionis Domini celebrato, ad solutionem*

- oratorum Posonium, de singulis fumis impositi denarii fumales Regni octo. Exactor annotatus condam dominus Lucas lector.” MOE IV. 616.
- 244 MOE IV. 620.; HSS III. 418.
- 245 „Quod Status novam connumerationem fieri negant oportere, minime illis assentiendum esse existimamus. Cum enim in generali Dieta nuper istic celebrata, per Status et Ordines Regni Hungariae, praesentibus etiam Oratoribus Sclavonicis, novam debere fieri connumerationem decretum sit, ratum hoc haberi volumus.” MOE V. 501.
- 246 „iuxta mandatum Sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis, eliguntur oratores ad Conventum Posoniensem Regni Hungariae, ad festum Epiphaniarum Domini proxime affuturum Posonii celebrandum: Egregii magister Damianus Protonotarius, Joannes Petricheuich Vice-Protonotarius et Stephanus Kapitanffi, quibus singulis ex pecuniis fumalibus Regni, apud Dominum vicebanum habitis, singuli centum floreni pro expensis praestari committuntur.” MOE V. 534.
- 247 MOE V. 535.
- 248 „Similiter et pro subsidio Capituli Chasmensis, qui nullos habent proventus, sed in servitiis Dominorum Capituli Zagrabiensis existentes, saepius assecurati per Regnum, quod Maiestas sua illos de competenti subsidio, vel residentia providere dignabitur, Regno inservierunt.” MOE V. 536.
- 249 „Pro Civitatibus etiam Zagrabiensi et Crisiensi, in summa egestate et inopia positis, supplicent oratores, ne sua Maiestas, impossibilibus taxis illos oneret; alioquin, derelictis domibus et munitionibus, in bona aliena se conferre debebunt.” Uo.
- 250 MOE V. 485.
- 251 MOE V. 545.
- 252 MOE V. 588.
- 253 MOE V. 492.
- 254 „In medium vero aliorum Regnicolarum Nobilitatis et Comitatum Regni Hungariae, Reverendum Dominum Petrum Heressinczi praepositum maiorem et canonicum ecclesiae Zagrabiensis; item Egregios Joannem Petricheuich de Miketincz Vice-protonotarium Regni, et Gasparum de Druskocz ViceComitem Comitatus Varasdiensis transmittunt, qui nuncii omnes semper habeant mutuuum consilium et tractatum cum Domino Bano; quibus nunciis Regni praefatus Dominus Banus in cunctis tractatibus, hanc afflictam patriam nostram concernentibus, semper praeesse dignetur.” MOE VI. 501.
- 255 „fideles subditi Regnicolae Sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis, Domini ipsorum naturalis clementissimi, accepto a Domino Bano ipsorum firmissimo mandato sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis, ad proximum conuentum suae Maiestatis millesimi quingentesimi octuagesimi anni, pro termino decimi septimi diei, proxime imminentis mensis Januarii, totius Regni Hungariae, in Ciuitate Regia Posoniensi, per suam Maiestatem celebrandum, speciales illorum nuncios elegerunt et trausmiserunt, nempe Magnificum Dominum Gasparum Alapi de Nagy Kemlek, Sacrae Caesareae et Regiae Maiestatis Consiliarium, qui Dominus Gaspar Alapi, in medio Dominorum Praelatorum, Baronum, Consiliariorum suae Maiestatis, ac aliorum Dominorum magnatum Regni Hungariae, in ipso generali conventu, semper se praesentem, potissimum in tractatibus pro hoc afflicto Regno Sclauoniae et Confiniis Croatiae tractandis, et pro publico bono huius miserae afflictae patriae, exhibeat et diligenter patrocinare velit.” Uo.
- 256 MOE VI. 422.
- 257 MOE V. 478.
- 258 MOE V. 501.
- 259 MOE V. 482.

- 260 MOE V. 483.
- 261 „*Supplicant itaque idem status et ordines vestris generosis et magnificis dominationibus, velint non tantum a camera ungarica, que confinium illorum ignara sit, sed etiam ab Magnificis dominis Luca Zekel generali Capitano, necnon Asperger Capitano Labaciensi informacionem accipere.*” MOE V. 525.
- 262 MOE V. 490.
- 263 MOE V. 490.
- 264 „*In Comitatu vero Varasdiensi, quia Egregius Georgius Puneke, per Cameram ad id deputatus Dicator, nulla bona in eo Comitatu habere dicitur, loco eiusdem per eundem Comitatum electus, et ad Cameram transmissus est Egregius Christophorus Wraghouich de Mariassoucz, iuratus Nobilis ibidem Johannes Zaboki, Judex nobilium eiusdem Comitatus Varasdiensis.*” MOE VI. 440.
- 265 „[...] *in quo statutum est, ut media pars Contributionis, in defensionem Regni oblatae, in conductionem equitum bene armatorum, et ab ipsis Dominis Magnatibus et Nobilibus conductionum, convertatur, mutandum operae pretium duxerunt, cum in istis partibus maxime sint necessarii pedites; statuunt, ut unusquisque Praelatorum, Magnatum et Nobilium, Capitulum Zagradiense, aliaque ecclesiasticae personae possessionatae, non equites, iuxta tenorem et continentiam praescripti Sexti Articuli Regni Hungariae, sed in paratis florenos Hungaricales cum Dica Regia novem, nam in hoc Regno cuiusvis Regni Hungariae Contributionis dimidium soluitur.*” MOE VIII. 426–427, 527.
- 266 „*Dicti nuntii diligentem curam exhibeant, ut in omnibus. de quibus Regnum Hungariae proponet et tractabit, sint pacis et concordiae amatores, maiorisque faciant publicum bonum et libertatem, quam timorem [...] nuntii diligentissime supplicent, ut contributio huius Regni in defensionem huius Regni, ut ab annis disturbiorum factum est, concedatur, et si personaliter ad arma insurgendum erit, ut in hoc Regno militemus [...] si quae disputationes arduae inter Regnum et suam maiestatem movebuntur, iam fati nuntii cum domino bano, dominis praelatis et magnatibus huius Regni, in dicta diaeta existentibus, habeant mutuam correspondentiam.*” MOE VIII. 428, 542, 544.
- 267 MOE IX. 549–550, 565–569.; HSS IV. 371–373.
- 268 MOE IX. 575–580.; HSS IV. 379–383.
- 269 HSS IV. 388–389. A kora újkori országgyűlési iratok tele vannak az idegen katonaság elleni panaszokkal, így a szlavón rendek jól tudták, hogy ebben az ügyben nyitott fülekre találnak. Fazekas: *Országgyűlés*, i. m., 244.
- 270 „*Item ut nostri nuntii penes nuntium civitatis regiae Montis Graecensis Zagradiensis pro tricesima sint agniture, de universis negotiis, ut in suis libertatibus conserventur.*” MOE IX. 586.
- 271 MOE IX. 598.
- 272 MOE IX. 560, 599.
- 273 MOE X. 615.
- 274 MOE X. 618.
- 275 MOE IX. különösen 468–470, 475–476, 510–527, 553–557, és a cikkely szövege 571–573. Valamint CJH II. 1604. évi XXII. tc. Az egész kérdésre tág áttekintés: Zsilinszky Mihály: *A magyar országgyűlések vallásiügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*. II–III kötet. Budapest, 1891–1893.
- 276 „*Postquam nuntii regni ad praeteritam dietam Posoniensem ex publico decreto regni transmissi redierunt et articulos eiusdem regni Hungariae in eadem dieta sancitos, per Sacram Caesarem Regiamque Maiestatem, dominum nostrum clementissimum, confirmatos praesentarunt, eos,*

- ut par est, cum debita reverentia status et ordines acceperunt suaeque sacratissimae maiestati immortales gratias agunt.” HSS IV. 449.
- 277 További szakirodalommal Molnár: *Magyar hódoltság*, i. m., 305–334.
- 278 MOE XII. 784. „Ad personam domini Bochkay quod attinet, qui sibi comitatus quosdam ad Transsylvaniam adiungi postulat; videtur etiam, si quid ille pro communi libertate regni tentasset, contentum debere posse sola Transsylvania. Nam limites regni non essent abalienandi a sacra corona, cum et alioqui sint in maximas angustias redactae. Ex Transsylvania autem causae in sede iudiciaria transsylvanica appellatae in curiam regiam more antiquo transmittantur. Officiales omnes domino Bochkay subiecti teneantur ad fidelitatem regibus Hungariae praestandam successivis semper temporibus assumptionis officiorum iuramenta deponere.”
- 279 MOE XII. 783.; HSS IV. 466. „Ad primum articulum in capitulatione Bochkaiana editum. Ubi de religione tractatur, regnicolae Croatiae et Sclavoniae Suae Maiestatis articulum 1604. anni adhuc tunc ubi allati fuissent articuli confirmati, in ipsum generali conventu acceperunt, a quo etiam nunc regredi nolunt avitae catholicae religioni inhaerentes, petuntque confirmari eorum articulum superinde editum.”
- 280 MOE XII. 166, 512.
- 281 „Qui siquidem nuncios diligentem curam adhibeant ut in eadem libertate cum regno Hungariae haec regna permaneant, praeter religionem, quam fluctuantem et liberam iidem status esse nolunt.” MOE XII. 712.
- 282 HSS IV. 472, 476.
- 283 HSS IV. 497–499.; HSS V. 9–10.
- 284 Sokcsevits: *Horvátország a 7. századtól*, i. m., 181.
- 285 A történet, miként azt Bubryák Orsolya a közelmúltban bizonyította, Ráttkay Györgytől származik, aki az 1596-os esztendő kapcsán jegyezte ezt le: „Erdődus banus omni restitit conatu, ac ne multitudini inconditis clamoribus vociferanti superandum se praerberet, sempiterna memoria in fastos referendo exemplo, publice evaginans gladium: ‘hoc, inquit, ferro, si aliter fieri non poterit, pestem istam a nobis eliminabimus, tresque nobis adsunt fluvii Dravus, Savus et Colapis, e quibus unum novis hospitibus sorbendum dabimus.’ Ráttkay: *Memoria regum*, i. m., 149. Egy 19. századi hibás kiadásnak köszönhetően lett belőle 1608, illetve 1609, és ezek a dátumok bukkantak fel az újabb irodalmakban. Bubryák Orsolya: *Athleta Christi. Political Propaganda in the Art Patronage of Tamás Erdődy, Ban of Croatia and Slavonia. Acta Historiae Artium* 57. évf. (2016) 163. 13. lj.
- 286 „Quod dum usitata consuetudine in diaetali tractatu Hungarico inter Orthodoxos atque Acatolicos, de introducenda in Illyricum religionis libertate ejusque perditis gregis, ut falso vocant, pastoribus admittendis disceptatio mota fuisset, invicti pectoris magnitudine palam protestatus sit, se malle cum universo Regno ab unione Hungaricae Coronae separari, quam mortiferam illam animarum pestem, ac funestissimam Reipublicae labem sub Banatu suo admissam aut concessam videre.” Ráttkay: *Memoria regum*, i. m., 169. Bene: *Egy kanonok három királysága*, i. m., 27.
- 287 Bene: *Egy kanonok három királysága*, i. m., 12–23.
- 288 Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle* 57. évf. (2015.) 1. sz. 57.
- 289 A kérdésre új, kiegyensúlyozottabb szemlélettel: Ivana Jukić: *Vjerska politika plemstva u hrvatskom saboru*. In: Romana Horvat (gl. ur.): *Tridentska baština. Katolička obnova i konfessionalizacija u Hrvatskim zemljama. Zbornik radova*. Zagreb, 2016, 85–99.
- 290 CJH III. 1608. évi XI. tc. 3. §.

- 291 CJH III. 1609. évi XVII. tc. 1. §.
- 292 CJHIII. 1618. évi XXXI. tc.; 1630. évi XXV. tc.; 1635. évi XXXIII. tc.; 1638. évi VII. tc., XIV. tc., XXXII. tc.; valamint azért erősen más kontextusban az 1681. évi LXII. tc. Minderre lásd: Varga: *Bán vagy alkirály?*, i. m., 162–163.
- 293 Pálffy Géza: Egy elfelejtett kiegészés a 17. századi magyar történelemben. Az 1622. évi koronázódiéta Sopronban. In: Dominkovits Péter – Katona Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron–Budapest, 2014, 25–26.
- 294 CJH III. 1625. évi LXI. tc.
- 295 HSS IV. 389.
- 296 Uo., passim.
- 297 Karmen Levanić: *Izvori za povijest grada Varaždina 1527.–1600. I. svezak*. Zagreb–Varaždin, 2019, 447.
- 298 CJH III. 1638. évi XLII: tc.
- 299 Gusarova: *A 17. századi magyar országgyűlések*, i. m., 121.
- 300 Fazekas: *Országgyűlés*, i. m., 291.
- 301 Gusarova: *A 17. századi magyar országgyűlések*, i. m., 105.
- 302 Uo., 111.
- 303 Zsilinszky Mihály: *Az 1637/8-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez*. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XII. kötet. III.) Budapest, 1885, 9.
- 304 Gusarova: *A 17. századi magyar országgyűlések*, i. m., 121.
- 305 A 17. századi magyar alsótáblakon szereplő egyháziakat Kádár Zsófia és B. Székely Piroska Dorottya dolgozták fel *Adattár a 17. századi magyar országgyűléseken szereplő egyháziakról* című kéziratukban, amelyet önzetlenül rendelkezésemre bocsátottak, amit hálásan köszönök.
- 306 Kádár – B. Székely: *Adattár*, i. m.
- 307 Fazekas: *Országgyűlés*, i. m., 216.
- 308 „[...] etiam si Transsylvaniae nuntii in eadem diaeta in medio regnicolarum comparuerint, cum primum locum et vocem regnum istud semper in regni Hungariae publico conventu habuit, minime locum aut vocem Transylvanis cedant.” HSS IV. 400.
- 309 „Qui quidem nuntii horum regnorum iter suum maturabunt et primum locum more antiquitus consueto nulli decentes observabunt.” HSS IV. 513.
- 310 Fazekas: *Országgyűlés*, i. m., 226.
- 311 Gusarova: *A 17. századi magyar országgyűlések*, i. m., 106.
- 312 HSS V. 322.
- 313 Pálffy: *Egy elfelejtett kiegészés*, i. m., 38.
- 314 Szabó Előd: *Katolikus restauráció a bécsi békétől a gyászévtizedig a Dunántúli és a Felső-Dunamelléki református egyházkerületek területén*. Doktori értekezés, kézirat. Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar, Budapest, 2010. 135.
- 315 Molnár Antal: Egy pápai diplomata történetírói műhelye. Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1625. évi soproni országgyűlésen. In: Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza: *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron–Budapest, 2020, 149.
- 316 HSS V. 371.
- 317 Molnár: *Egy pápai diplomata*, i. m., 179.
- 318 CJH III. 1625. évi LXI. tc.
- 319 Szijártó: *A diéta*, i. m., 217–218.

- 320 Pálffy Géza: Megerősített lojalitás. A bécsi udvar és a magyar rendek az 1625. évi soproni koronázódiétán. In: Dominkovits–Katona–Pálffy: *Amikor Sopronra figyelt Európa*, i. m., 28. HSS V. 372–373.
- 321 Pálffy: *Megerősített lojalitás*, i. m., 32–33.
- 322 Uo., 60. HSS V. 374–375. Az eredeti ígéretre: HSS V. 171–172.
- 323 Pálffy: *Megerősített lojalitás*, i. m., 65–66.
- 324 CJH IV. 1662. évi LII. tc. Fabó András: *Az 1662-diki évi országgyűlés*. Budapest, 1873, 202.
- 325 Fazekas: *Országgyűlés*, i. m., 289.
- 326 ZHS I. 257.
- 327 Fabó: *Az 1662-diki évi országgyűlés*, i. m., 4–9.
- 328 Uo., 10.
- 329 Uo., 13.
- 330 Uo., 20–23.
- 331 CJH IV. 1662. évi III. tc.
- 332 CJH IV. 1662. évi XVII. tc.
- 333 „[...] *regnicolae etiam votis omnibus demisse expeterent; ut sua majestas, universis istius regni confiniis etiam banalibus [...] necessarias munitiones, benignissime subministrari facere [...]*” CJH IV. 1662. évi XVIII. tc.
- 334 „*superioribus, quam istis regni partibus et in regno quoque Croatiae et Slavonie, statis temporibus celebrentur*”. CJH IV. 1662. évi XXVIII. tc.
- 335 „*tandem ad simplicem duntaxat partis laesae instantiam, penes literas adjudicatorias superinde latas, et execuliones exinde subsecutas, ac producendas, per dominum comitem palatinum; in superiori vero Hungaria, ad demandationem domini comitis palatini, etiam per dominum illarum partium generalem, in Sclavonia porro per dominum comitem banum*”. CJH IV. 1662. évi XXIX. tc.
- 336 CJH IV. 1662. évi XXXVIII. tc.; Fabó: *1662. évi országgyűlés*, i. m., 195.
- 337 „*Attentis certis magistri Joannis Szakmárdy, de Diánkocvz, protonotarii regni Croatiae et Sclavoniae, meritis, ac servitiis regno exhibitis; status, et ordines proprio motu, suae quoque majestatis benigno consensu accedente, admittunt; ut idem protonotarius regni Croatiae, et Sclavoniae, ac sui in eodem officio successores, adinstar aliorum protonotariorum, in publicis regni diaetis votum, locum, et diarium habeant*.” CJH IV. 1662. évi LII. tc.
- 338 CJH IV. 1662. évi XLIV–XLV. tc.
- 339 ZHS I. 198. Idézi és interpretálja Bene: *Egy kanonok három királysága*, i. m., 177.; Sokcsevits: *Horvátország története a 7. századtól*, i. m., 179–180.
- 340 Körmendi Tamás: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában. In: Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczki Áron (szerk.): *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.) Budapest, 2013, 391–407.
- 341 Božić–Čosić: *Hrvatski grbovi*, 88.
- 342 Pálffy Géza: A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: Bubryák Orsolya (szerk.): *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Budapest, 2010, 19–20.
- 343 HSS I. 195–196.; Pálffy: *A Magyar Királyság és a Habsburg*, i. m., 80.
- 344 Božić–Čosić: *Hrvatski grbovi*, i. m., 110–111.
- 345 Pálffy: *A Magyar Királyság és a Habsburg*, i. m., 561.
- 346 Pálffy: *A Magyar Korona országainak koronázási zászlói*, i. m., 21.

- 347 Božić-Čosić: *Hrvatski grbovi*, i. m., 121.
- 348 Kumorovitz L[ajos] Bernát: A magyar közép- és nagycímer kialakulása. *Levéltári Közlemények* 36 évf. (1965) 1. sz. 218.
- 349 Kees Tszelszky: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. (Historia Pro Futuro) Pannonhalma, 2009, 158–214.
- 350 Révay Péter: *De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem*. – *A magyar királyság birodalmáról és szent koronájáról szóló hét század*. I–II. kötet. (Fordította, a szöveget gondozta, szerkesztette: Tóth Gergely, Benei Bernadett, Jarmalov Rezső, Sánta Sára.) Budapest, 2021.
- 351 Pálffy Géza – Tóth Gergely: Az „országábrák”, egy új koronavers és a pozsonyi koronatorony különleges vasajtaja – Újdonságok a Szent Korona 17. századi történetéhez. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XXI, Fasc. 2.* (2017) 279–280.; Pálffy Géza: A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: Bubryák Orsolya (szerk.): *„Ez világ, mint egy kert...”. Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Budapest, 2010, 17–52. Mikó Árpád: A Szent Korona a tartományok címereivel 1621. In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.): *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Budapest, 2000, 426–428.: Nr. VII-1. Buzási Enikő: „Országábrák”, a Szent Korona a tartományok címereivel. In: Mikó Árpád – Verő Mária (szerk.): *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2008. március 28 – 2008. július 27. I. kötet. Budapest, 2008, 115–119.: Nr. II-45.
- 352 Bak Borbála: A koronaörök fizetlensége (Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele). In: Kalmár János (szerk.): *Miscellanea fontium historiae Europae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Budapest, 1997, 89–106.
- 353 A zászlóvivők listáit lásd Pálffy: *A Magyar Korona országainak koronázási zászlói*, i. m., 42–47.
- 354 Pálffy Géza: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból. In: *Archivarium historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.) Budapest, 2013, 409–432.
- 355 Dubravka Peić Čaldarović – Nikša Stančić: *Povijest hrvatskoga grba: Hrvatski grb u mijenama hrvatske povijesti od 14. do početka 21. stoljeća*. Zagreb, 2011, 59, 54. kép.
- 356 Hende: *Politikai reprezentáció*, i. m., 38–39.
- 357 Zrinka Blažević: A szent államtól a rendi köztársaságig. A reformkatolikus illirizmus a 17. században. In: Fodor–Sokcsevits (szerk.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai*, i. m., 613.
- 358 „*Quoniam vero Sclavonia ipsa iam veluti clypeus, immanissimorum hostium continuis iaculis propositus, Turcorum impressionis omnium maxime objecta conspicitur, quoque his periculis calamitatibusque vicinior est.*” HSS II. 90
- 359 „*Quod autem ad postulacionem suae Sacrae Maiestatis, pro permutando Castro Zizek, et eiusdem pertinentiis, pro aliis aequalibus bonis suae Maiestatis in Sclavonia vel Hungaria attinet, cum Sclavonia sit incorporata Regno Hungariae, super hiis sua Maiestas Dominos Regnicolas consulere, et se informare cupit, Domini Regnicolae nulla bona in hoc Regno Sclavoniae suam Maiestatem habere certo sciunt.*” MOE VII. 391, 438.
- 360 MOE VII. 389, 421–422.
- 361 MOE VIII. 511.

- 362 MOE VIII. 512.
- 363 Uo.
- 364 MOE VIII. 513.
- 365 MOE VIII. 425.
- 366 MNL OL A 57 Libri regii 10. kötet. 74–75. fol.
- 367 A báni hatalom 16. századi változásaira máig alapvető: Pálffy Géza: The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century). In: Géza Dávid – Pál Fodor (eds.): *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest*. The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy Vol. 20.) Leiden–Boston–Köln, 2000, 3–69.
- 368 Pálffy Géza: Hrvatska i Slavonija u sklopu Ugarske Kraljevine u 16. i 17. st. (s posebnim osvrtom na političke, vojne i društvene odnose) In: Milan Kruhek (gl. ur.): *Hrvatsko-mađarski odnosi. – 1918. zbornik radova*. Zagreb, 2004, 113–125.
- 369 Varga Szabolcs: Nádasdy Tamás horvát–szlavón bánása (1537–1539). *Századok* 144. évf. (2010) 4. sz. 793–822.
- 370 Varga Szabolcs: Die Veränderung der militärischen Rechtssphäre des Banus von Kroatien in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Martina Fuchs – Oborni Teréz – Ujváry Gábor (eds.): *Kaiser Ferdinand I: Ein mitteleuropäischer Herrscher*. (Geschichte in der Epoche Karls V. 5.) Münster, 2005, 299–323.
- 371 1543. július 27. Rakonok. Zrínyi Miklós Ferdinándnak. Barabás: *Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok I.*, i. m., 56.
- 372 1595. augusztus 1. Báni kinevezés Stankovachki és Draskovich János részére: „*ut dictus episcopus Zagradiensis iustitiam potissimum (officio tamen hoc banali non diviso seu distracto) administrare, Draskowithius vero rebus bellicis praeesse easque regere et gubernare*”. Österreichisches Staatsarchiv (ÖstA) Kriegsarchiv (KA) Best. No. 493.
- 373 Végh Ferenc: Stájerhon védelmében A szlavón–petrinjai végvidék a 17. században – magyar szemmel. *Pontes* 3. évf. (2020) 81–82.
- 374 Mon. Habs. I. 1530. július 10.
- 375 Neumann Tibor – Pálffy Géza: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15–16. századi Magyarországon. *Levéltári Közlemények* 80. évf. (2009) 209–254.
- 376 MOE VI. 543.
- 377 MOE VI. 543.
- 378 „*quemcunque Sua Maiestas, ex Regnicolis, idoneum viderit, solum sit vir militaris et nostras, eligat, ac Regno, cum Banderio militum, iuxta veteranas Constitutiones, praesentet; nam nisi Banum Status habuerint, pro re certissima Sua Serenitas credat, illos nullius externae nationis Generali parituros, neque ad publicum bellum, etiam si omnes, una cum Patria, peribunt, exituros, et extrema quaeuis, antequam libertate ipsorum bac in parte tentaturos [sic!]*” MOE VIII. 504.
- 379 Bene: *Egy kanonok három királysága*, i. m., 124–159.
- 380 Vjekoslav Klaić: *Život i djela Pavla Rittera-Vitezovića*. Zagreb, 1914. 36.
- 381 Uo., 37.
- 382 Uo., 85.
- 383 Vjekoslav Klaić: Kandidacija (commendatio) bana po hrvatskom saboru za vladanja kuće Habsburg (1527–1848). *Vjesnik Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 10. évf. (1908) 166–196.

- 384 Nikša Stančić – Dubravka Peić Čaldarović: Prvi sjedinjeni grb Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije iz 1610. godine. *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Razred za društvene znanosti* 50. évf. (2013) 71–93.
- 385 Jelena Borošak-Marijanović: Zastave hrvatskih banova. In: Jasna Tomičić (ur.): *Znamenja vlasti i časti u Hrvatskoj u 19. stoljeću*. Zagreb, 1993, 22–27.
- 386 Varga: *Egy főváros születése*, i. m., 29.
- 387 „*Dominus David Ungnad Commissarius, cuncta, quae ad singularem illam Suae Maiestatis Caesariae et Regiae in calamitosas hasce Regni reliquias propensionem spectare videbantur, non modo scripto, verum etiam viua voce diserte sane et ea diligentia proposuit, quod admoniciones suae generosae et magnificae Dominationis vel lacrymas quoque cuilibet ciere potuissent. Quem quidem Dominum Thomam Erdeödi praefati Domini Regnicolae, pro novo et legitimo ipsorum Bano, pari voto recognoscunt; sicuti idem quoque Dominus Banus, coram dicto Domino Commissario Suae Maiestatis, Statibusque et Ordinibus Regni, ex veterana laudabili consuetudine, solenne deposuit iuramentum.*” MOE VII. 443.
- 388 Ungnád Dávid 1584. április 16-án Zágrábból. MOE VII. 392.
- 389 HSS V.122–126.
- 390 HSS V. 406. eredetije: MNL OL MOL E 142 Fasc. 18. No. 11. Lásd még: Ráttkay: *Memoria regum*, i. m., 181–182.
- 391 Ráttkay: *Memoria regum*, i. m., 228.
- 392 Varga: *Bán vagy alkirály?*, i. m., 165–166.
- 393 Zsilinszky Mihály: Az 1681. évi soproni országgyűlés történetéhez. In: *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* XI. Budapest, 1883. 19–30.
- 394 Pavao Ritter Vitezović: *Funebres apparatus Nicolai comitis Erdeodii, Illyriorum proregis Graecii* s. n. 1693. OSzK App. H. 1442. Idézi: Varga Szabolcs: Bánok a kora újkorban. Draskovichok, Erdődyek, Zrinyiek. *Rubicon* 29. évf. (2018) 3–4. sz. 47.
- 395 Az adatot Pálffy Gézának köszönöm, hogy a rendelkezésemre bocsátotta.
- 396 MCZ XII. 275, 277.
- 397 „*Privilegia Regni, hucusque apud Reverendissimum Dominum Petrum de Heresintz Episcopum Ecclesiae Tininiensis et maiorem praepositum Ecclesiae Zagradiensis in conservatione habita, ut in pristinum locum, Sacrarium videlicet Ecclesiae Sancti Stephani Regis Zagrabiae, sub sigillo Regni, per Dominum Vicebanum et Viceprotonotarium Regni, pro fidei conservatione reponantur.*” MOE VII. 394, 453–454.
- 398 MOE IX. 564, 612.
- 399 MOE X. 620.
- 400 Rudolf Horvat: Povijest „škrinja privilegija” u hrv. zem. arhivu. *Vjesnik* 17. évf. (1915) 173.
- 401 Emilij Laszovski: *Kr. hrvat.-slavon.-dalmat, zemaljski arhiv. Vjesnik* 1. évf. (1899) 4–5.; Ivan Bojničić: *Škrinja privilegija kraljevine*. Uo., 209–230. A rendek javaslatára 1744-ben nevezték ki az első országos levéltárost az anyag rendezésére és őrzésére Király László személyében, és számára évi háromszáz forintos fizetést ajánlottak meg. A levéltár 1764-ben költözött át a Szent Márk téren álló épületbe (*domus regnicolaris*).
- 402 Karlo Horvat: *Ivan Zakmardi, protonotar Kraljevstva hrvatskoga*. Zagreb, 1905.
- 403 A szöveg Bene Sándor fordítása, attól minimálisan tér el csupán. A szöveg több helyen elérhető, köztük itt: Sabol: *Hrvatski sabor*, i. m., 40–41.
- 404 Bene: *Egy kanonok három királysága*, i. m.

- ⁴⁰⁵ Molnár Antal: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia. In: *Archivariorum historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.) Budapest, 2013, 521–539.
- ⁴⁰⁶ ZHS I. 112, 160, 180, 182, 218, 227, 244, 253, 299.
- ⁴⁰⁷ Uo., 227.
- ⁴⁰⁸ Karácsonyi János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. kötet. Budapest, 1922, 117.
- ⁴⁰⁹ Karácsonyi: *Szt. Ferencz rendjének I.*, i. m., 115.
- ⁴¹⁰ Karácsonyi: *Szent Ferencz rendjének II.*, i. m., 287. Legújabbban: Stjepan Hranjec (gl. ur.): *Zbornik radova sa znanstvenog skupa „350 godina franjevacu u Čakovcu” predstavljen je u nedjelju 21. ožujka u dvorani Katoličkog doma Franjevačkog samostana u Čakovcu*. Čakovec, 2010.
- ⁴¹¹ Karácsonyi: *Szent Ferencz rendjének II.*, i. m., 287.
- ⁴¹² Franjo Emanuel Hoško: *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*. Zagreb, 2000, 153.
- ⁴¹³ ZHS I. 198. Idézi és interpretálja Bene: *Egy kanonok három királysága*, i. m., 177.; Sokcsevits: *Horvátország*, i. m., 179–180.
- ⁴¹⁴ Bene: *Egy kanonok három királysága*, i. m., passim.

I. 4. RÉGI KERETEK KÖZÖTT ÚJ UTAKON.
HORVÁT-SZLAVÓN RENDEK RÉSZVÉTELE A
18. SZÁZADI MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSEKEN

19. (Szent) László és Duh zágrábi püspök találkozósa, Johann Eisenhardt festménye, 1690

Az 1670-es években különböző tervezetek láttak napvilágot Horvátország török uralom utáni berendezkedéséről.¹ Gróf Johann Josef Herberstein károlyvárosi kapitány 1671 körül írt egy nagyobb előterjesztést Habsburg Lipót királyhoz, melyben a horvát végvidék kitűnő ismerőjeként azt javasolta az uralkodónak, hogy a meglévő törvényeket vizsgálja felül, mert több közülük csak feleslegesen korlátozza őt a királyi jogok gyakorlásában. Azt is tanácsolta, hogy csak akkor adjon új bánt a tartománynak (Zrínyi Péter kivégzése után készült az irat), amikor megfelelő személyt talál a posztra, aki latinul és horvátul is tud. Felvetette továbbá, hogy talán már nem is bánnak, hanem igazgatónak kellene hívni („*director Regnorum Croatiae, Dalmatiae [et] Sclavoniae*”), illetve hogy inkább legyen külföldi az illető. Szerinte a horvátok elfogadnának egy országos helytartóságot is („*Locumtenentia*”), amely hat vagy nyolc német és horvát nemzetiségű tagból állna, közöttük pedig a zágrábi püspök és egy kanonok is helyet kapna. E testülethez tartozna még egy kancellár a titkárával, aki az uralkodói akaratot képviselné, és a testület maga a magyarországi Gubernium alá tartozna. Herberstein megjegyezte, hogy bár többen a belső-ausztriai tanácsokat látnák az egész intézménynek az élén, ám ez szerinte törvénytelen lenne. Az elaborátum javaslatokat tett más területek reformjára is. Az igazságszolgáltatás terén a rendi gyűlések jogköreinek egy részét erre a tanácsra („*consilium*”) ruházta volna, azzal a megszorítással, hogy első fokon továbbra is a vicebán ítélkezzen az alispánokkal. A pénzügyigazgatás terén pedig – összhangban a horvát rendek évszázados követelésével – a hadiadó kiterjesztése helyett új, a főnemесekre is vonatkozó adónemeket javasolt, és felvetette, hogy a Magyar Kamarához innen befolyó jövedelmeket valóban az ország javára kellene fordítani.

Herberstein gróf legradikálisabb elképzelései Horvátország közjogi helyzetéről szóltak, és annak radikális átalakítását javasolták. Szerinte ezt a területet le kellene választani a Magyar Koronáról, még ha az ellenkezne is a haza szabadságával. Amíg a magyar rendek ugyanis nem hajlandók elfogadni a királyi hatalom teljességét az országban és a szabadságjogaik mögé bújnak, addig érdemes ezt a királyságot szét-

darabolni, hiszen „amit rosszul tákoltak össze, azt idővel helyesebb szétválasztani”. Szerinte egy horvát hadtest felállításával nyugalmat kellene teremteni az országban, és mivel az előbb említett *consilium* ügyis az Osztrák Udvari Kancellária alá kerül, ez majd már önmagában a horvátoknak a Magyar Koronától való elszakadását fogja jelenteni. Ez a változás – így a szerző – a horvátok tetszését el fogja nyerni, hiszen új adományozható tisztségek és pozíciók születnek a számukra.

A grandiózus terv a várakozásokkal ellentétben azonban még a horvát-szlavón köznemesség soraiból is keveseket hozott lázba, többségük továbbra is a történelmi hagyományt tartotta zsinórmértéknek. Még a Zrínyi–Frangepán-összeesküvés kudarcából sokat profitáló Erdődy Miklós is ellenezte, sőt mint báni helytartó Borkovics Márton zágrábi püspökkel – aki 1671-ig a polgári közigazgatásért felelős báni helytartó(társ) volt – karöltve mindent megtett ennek a tervnek az elszabotálásáért, és helyette – a magyar főúri elithez hasonlóan – a rendi alkotmány visszaállításában volt érdekelt.² Ennek eredményeképp 1678-tól Erdődy immár valódi báni kinevezést kapott, és 1680-ban a horvát-szlavón gyűlés is beiktathatta a hivatalába, így immár ebbéli pozíciójában bábáskodott az újabb Habsburg-magyar kompromisszumot tető alá hozó soproni országgyűlés szervezésében.³

Az oszmánok kiűzése sok tekintetben új helyzetet teremtett, melyek közül különösen az újonnan felszabadított területek hovatartozásának kérdése jelentett komoly problémát. Az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen az uralkodó ugyan megígérte a jelenlévők előtt, hogy az egykor Horvátországhoz tartozó területek ismét a bán fennhatósága alá fognak tartozni, de ez hosszú időn át nem következett be. Miként az sem, amit Batthyány Ádám bán különösen szorgalmazott az 1690-es években, hogy a varasdi végvidéki főkapitányság területe kerüljön vissza a vármegyerendszerbe, ez ugyanis végül szintén az 1702-ben megszülető katonai határőrvidékbe tagozódott be. A kétségtelen sérelmek ellenére a felszabaduló Dráva–Száva köz keleti területe viszont olyan vidék volt, amelyet a horvát-szlavón rendi közvélemény addigra már Szlavóniának tartott, és reális politikai céljukká vált az egykor Szlavónián kívül eső Pozsega, Baranya, Valkó és Szerém vidékének az inkorporálása a horvát-szlavón tartomány határain belülre. Erre végül csak évtizedekkel később került sor egy szokatlan megoldás részeként, ám mindvégig nagyban meghatározta a horvát-szlavón és a magyar rendek egymásról kialakított képét és viszonyát.

A Rákóczi-szabadságharc kirobbanásakor a horvát-szlavón rendekben már rengeteg sérelem gyűlt össze a Habsburg központi igazgatással szemben, ám a konfliktusban mégis a királyi dinasztia mellé álltak, és ezzel követték az immár évszázados történelmi hagyományt. Hiába szólította meg őket kiáltványban 1704. február 18-án II. Rákóczi Ferenc, aki maga is a Zrínyiektől származott, hiszen a kivégzett Zrínyi Péter unokája volt, és utalt is erre, miszerint „Mi is dicső véreitek utódai vagyunk”,⁴ a horvát-szlavón nemesség válasz nélkül hagyta. Sőt, miután a március 15-én Varasdön összegyűlt rendek előtt Pálffy Jánost beiktatták a báni tisztségbe, nemesi felkelést rendeltek el a kurucok ellen.⁵

A Rákóczi számára szerencsétlen zsibói csata után, Rákóczi Vojnovics Józsefet újabb felhívással küldte a horvát-szlavón nemességhez, ám ez kezdeményezés is visszhangtalan maradt, a tartomány mindvégig kitartott a Habsburgok oldalán. Mindez nem meglepő az 1670-es mozgalom kudarcának ismeretében, és a területen állomásozó nagy létszámú szerb katonaparaszti seregek nem is tettek lehetővé más megoldást, valamint Pálffy János bán személye is biztosítékot jelentett a horvát-szlavón nemesség hűségére.

A 17–18. század fordulójának turbulens eseményei a felszínre hozták a magyar országgyűlés és a horvát-szlavón rendek között már korábban is érzékelhető ellentétet. Az 1708–1709. évi pozsonyi országgyűlésen több ügy is borzolta a kedélyeket. Egyrészt az alsótáblán némi átalakulás ment végbe, amit a magyar nemesek többször is szóvá tettek. Erre a diétára az 1708. január 23-án Zágrábban összegyűlt rendek Iljasics Jakab és Uzulín János zágrábi alispánokat és Czindery György Zágráb és Körös vármegye edzőjét deputálták.⁶ Az előbbi az 1625. évi LXI. törvénycikk értelmében a felsőtáblára, hogy ott a szokott helyét foglalja el, a másik két küldöttet pedig a királyi táblára, ahol élniük kellett az első szó jogával, miután megbízólevelüket bemutatták az esztergomi érseknek, a nádornak, a kalocsai érseknek, az országbíróknak, a bánnak és a kancellárnak.⁷ A királyi táblának az alsótábla afféle tisztikaraként komoly szerepe volt a törvénykezés folyamatában, ezért egyáltalán nem volt mindegy, hogy kik lehettek a tagjai. Mivel a horvát-szlavón személynök is itt kapott helyet, így három fő is e tartományból jutott be a testületbe. Bár ez már az 1681. évi országgyűlésen is így volt, most a magyar vármegyei nemesek 1709-ben az első ülésen mégis nehezményezték, hogy a két horvát követ a személynök jobb oldalán ül a királyi táblánál, s szavazatukat is elsőnek adják le, az ülnököket megelőzve, de a vita után annyiban hagyták a dolgot azzal, hogy majd a következő diétán ki kell javítani ezt a problémát. Ez azonban láthatóan nem történt meg, hiszen a két horvát-szlavón követ még 1741-ben és 1751-ben is a személynök jobb oldalán ült az első két helyen.⁸

Talán van összefüggés az említett panasz és a szintén ezen a gyűlésen megfogalmazott törvényjavaslat között, amely kimondta, hogy a horvát-szlavón tartományi gyűlések határozatai nem ellenkezhetnek a magyar törvényekkel (*concordantia-elv*). Bár az indítványt a király végül nem szentesítette – mivel az egész országgyűlést berekesztette, a horvátok veszélyben érezték a közjogi helyzetüket Magyarországgal szemben, főleg, hogy több olyan határozat volt érvényben a tartományban, amely ezen feltételnek nem felelt meg. Mindez kihatott arra, hogy a küldöttek állást foglaljanak a saját státusukkal és a bécsi udvarral kapcsolatban, és ezért válaszul külön sérelmi iratot készítettek az uralkodónak, melyet a magyar gravaminától függetlenül nyújtottak be.⁹ Külön sérelmi feliratot egyébként nem csupán a kapcsolt tartományok készíthettek, hiszen a városok és a katolikus klérus is éltek hasonlóval. Ám a horvát-szlavón rendek kétségkívül gyakran nyúltak ehhez az eszközhöz, mint például 1728-ban, amikor a zágrábi püspök vezette horvát-szlavón küldöttség vitte az iratot az uralkodónak. Ugyanakkor ezek a „csoportsérelmek” nem az országgyűléstől elkülö-

nült ügyek voltak, hiszen az alsótábla egész közössége előtt felolvasták, azaz ugyanúgy az ország ügyei között értelmezték őket.¹⁰ A jogharmonizációs kérdés a következő gyűlésen ismét előkerült, és végül kompromisszumos megoldásként a magyar diéta 1714-ben úgy határozott, hogy az addigi horvát-szlavón határozatokat beemelte a *Corpus Iuris* szövegei közé, és egyben jelezte, hogy a jövőben nem fogja elfogadni a pozsonyi törvényekkel ellentétes jogszabályokat. III. Károly ezt a pontot 1715-ben szentesítette, így törvényerőre is emelkedett.¹¹

A 18. században új tisztségviselő, a túrmezei, horvátul inkább turopoljei kinemesek vezetője, közkeletűbb nevén grófja jelent meg a magyar országgyűléseken. Ennek alapja Habsburg Rudolf 1582. évi kiváltságlevele volt, ám erősen kérdéses, hogy 1687 előtt részt vettek-e az ország diétáin. Nem véletlen, hogy már a gróf megjelenése napján, március 17-én vita kezdődött róla, hiába mutatta be a király meghívólevelét, és foglalt helyet a vármegyei követek végénél. Többen úgy vélekedtek, hogy vagy a királyi táblánál, a másik két horvát-szlavón alsóházi követ mellett kellene ülnie, vagy a grófi címe miatt a felsőházban. Az elnöklő nádorhelyettes végül jobb megoldás híján a helyén hagyta. A következő ülésen az ügy a felsőház elé került, és a felterjesztés során amellett érveltek, hogy a gróf már az 1687. évi diétán is megjelent, másrészt viszont nem képviselőként, hanem személyes meghívóval érkezett, ezért vagy a felsőtáblán, vagy pedig a távollevők követei között kellene helyet foglalnia. Ez nem tetszett egyik félnek sem, ezért a személynök rövidesen arra kérte az alsóház tagjait, hogy fogadják be maguk közé a grófit. Az alsótábla azonban elutasította a kérést, mondván, sem a megyék, sem a városok, sem az egyházaik vagy a távollevőket helyettesítők közé nem tartozik, és a királyi táblánál sem foglalhat helyet. A megoldatlanságra utal, hogy 1710-ben a diétára küldött horvát követek instrukciójában szerepelt: sürgessék minden eszközzel és valamennyi fórumon a túrmezei nemesek meghívását, hogy „legalább a mágnás urak követei után legyen helye a követüknek”. 1722-ben szerepelt a neve a meghívottak listáján, ám Mária Terézia korában nincsen nyoma annak, hogy részt vett volna a gyűléseken, és csak 1790-nen bukkant fel újra, amikor „Thuropolyai Nemeseknek Bírója, avagy Comes Curialis” néven említették, 1792-ben pedig a dunai vármegyék követei között utolsónak kapott helyet Pogledics György comes curialis mint Túrmező követe.¹²

A másik 1709. évi ügy ennél némileg protokollárisabb volt, ám mivel a témához szorosan hozzátartozik, így nem hallgathatunk róla. Ez volt az úgynevezett precedenciavita, melyből több is zajlott a 17–18. századi magyar országgyűléseken, és lényegében arról szóltak, hogy méltóság és kiváltság alapján ki hol foglalhatott helyet a diétán.¹³ Ez alkalommal pedig éppen a zágrábi püspök helyét kérdőjelezték meg. A pozsonyi diéta alatt meghalt Brajkovics Márton zágrábi püspök, és utóda a frissen püspökké szentelt Esterházy Imre lett, aki pálos generálisból lett váci, majd 1708 októberében zágrábi püspök. A zágrábi püspökök helyét már 1708-ban vita övezte, ám akkor Brajkovics a régi kiváltságokra hivatkozva megvédte azt a püspöktársai előtt, és így a két érsek valamint az egri főpásztor után a negyedik hely illette meg.

Az őket követő püspökök viszont már nem a püspökségük méltósága vagy régisége, hanem a felszentelésük ideje, illetve a címzetes püspökök esetében a kinevezés sorrendje alapján kapták meg a helyüket. Ezen a gyűlésen egyúttal megerősítették azt is, hogy az apátok közül a pannonhalmi, valamint a pálos generális és a zágrábi prépost szintén a felsőtáblán foglalhat helyet, közülük az utolsó kettő szintén a horvát-szlavón részvételt erősítette. A káptalanok esetében csak az esztergomi és kalocsai főszékeskáptalan, valamint az egri és a zágrábi székeskáptalan egymás utáni sorrendjét mondták ki, hasonlóan a püspöki méltóságokhoz. A következő évben Brajkovics utódától azonban elvitatták ezt a jogot, és a felszentelés alapján kívánták leültetni. A váradi és a nyitrai püspök ugyanis azért tiltakozott Esterházy Imre előkelő helye ellen, mivel szerintük az előző évben még váci püspökként elfogadta a szentelés szerinti sorrendet. Esterházy ekkor korábbi elődjére, Mikulics Sándorra hivatkozott, aki az 1687–1688-as országgyűlésen szintén az érsekek és a győri püspök után foglalt helyet, noha a szentelés szerinti sorrend értelmében az utolsó hely illette volna meg. A kérdés rendezéséig Esterházy helyét a többi püspöktől távolabb, az ülésterem jobb oldalán jelölték ki, és még a kancellária is vele szemben foglalt állást a kérdésben. Esterházy nyilvánvalóan nem a személyét, hanem a zágrábi tisztségét megillető helyet kívánta biztosítani magának. A kérdés végleg csak 1723-ban dőlt el, amikor III. Károly rendelete értelmében a megyés püspököknek a két érsek után, szentelésük ideje alapján kellett helyet foglalniuk, és ezzel a zágrábi püspök kitüntetett helye elveszett.¹⁴ Az ügy megmutatja számunkra, hogy az udvari kapcsolatok mellett tekintettel kell lennünk minden esetben a magyar országgyűlésen zajló mindennapi folyamatokra, ha meg szeretnénk érteni a horvát-szlavón érdekérvényesítés mintázatait.

Esterházy Imre zágrábi püspök tevékenysége továbbvisz bennünket a következő nagy horderejű esemény, jelesül az 1712. évi horvát *Pragmatica Sanctio* elfogadásának a kérdéséig. Ez volt az újkori horvát-magyar államjogi kapcsolatok egyik legsúlyosabb ügye, így érthetően mindkét oldalról sokan foglalkoztak vele az elmúlt évszázadokban.¹⁵ Az bizonyosra vehető, hogy a politikai helyzet rendkívül komplikált volt a szabadságharc végén, ugyanis a szatmári béke megkötése és I. József király halála után a horvát-szlavón rendek attól tartottak, hogy a megerősödött magyar rendek mögött háttérbe szorulnak. Ezért az 1712. március 9-én Zágrábban, a püspöki rezidencián összegyűlt horvát-szlavón rendek Esterházy Imre zágrábi püspök előterjesztésére elfogadták a Habsburgok nőági örökösödését (1712. évi VII. tc.).¹⁶ A „horvát *Pragmatica Sanctio*”-nak is nevezett dokumentum különböző érveket sorakoztatott fel amellet, hogy miért lenne fontos az örökös királyságot a Habsburg dinasztia női ágára is kiterjeszteni. Szerintük ugyanis a férfiág kihalása esetére fenntartott szabad királyválasztó jog roppant veszélyes helyzetet idézhet elő, mert a királyságot olyan zűrzavarba taszítaná, mint amilyent a szabadon választó Lengyelországban lehet megfigyelni, és ezt csak úgy lehet megelőzni, „ha szerencsétlen sors miatt meghal az ausztriai király, uralkodjon felettünk ausztriai királynő”. Mindezt két történelmi érveléssel is megerősítették. Az első Habsburg Eleonóra (1653–1697), III. Ferdinánd

német-római császár lányának példája volt, aki 1670-ben I. Mihály lengyel király felesége lett, s aki Mihály halála után rövid ideig igazgatta Lengyelországot. Majd ezt követően magyar történelmi érveként hivatkoztak Anjou Máriára, mondván, ha Nagy Lajos király kiérdemelte a magyar rendektől, hogy lányát, Máriát, a korona örökösévé és királlyá tegyék, akkor az ausztriai ház szintén kiérdemelte a „*gens Croata*”-tól, hogy a dinasztia „királynéi magját a királyság fejedelmeiben tovább örökítsük”.¹⁷

A Pálffy János bán távollétében lezajlott gyűlésen Esterházy püspök, Draskovich János, Delisimunovics Ferenc gróf és Pleemics György ítélőmester hathatós támogatásával ezen érvek alapján elfogadták a nőági örökösödést, de azzal a kitételrel, hogy az ország uralmát mindenkor az örökölje, aki Ausztria, Stájerország és Karintia fölött uralkodik. Ez a megszorítás joggal következett az elmúlt másfél évszázad politikai tapasztalatából, amely elsősorban Belső-Ausztriához kötötte a horvát-szlavón rendeket. Ugyanakkor a rendek azt is fontosnak tartották kihangsúlyozni, hogy ők szabad nemzetként nem Magyarországnak, hanem a magyar királynak vetették alá magukat. Az 1712. március 15-én az uralkodóhoz kelt feliratban a gyűlés kimondta: „Mi ugyan, a törvények szerint, Magyarországhoz társult ország vagyunk, de nem vagyunk alattvalói. Valamikor saját vérünkéből származó királyaink voltak, nem pedig magyar királyok. Semmiféle erő, sem rabság nem rendelt minket a magyarok, illetve a magyar király alá, hanem mi saját akaratunkból fogadtuk el a magyar király uralmát. A királyukat addig fogjuk elismerni, amíg az Ausztria uralkodója lesz. Ha ez nem következik be, akkor nem fogjuk hallgatni a szabad választás csábító szavát. Nem vagyunk kötelesek Magyarországot követni, mert szabadok vagyunk, nem pedig rabok”.¹⁸

A döntésnek kétségkívül volt egy olyan olvasata, amely a magyaroktól való függetlenedési szándékot értette a lényegének, ám a képet azért jelentősen árnyalja, hogy a magyar arisztokrata Esterházy terjesztette be, és a horvát előkelők jelen lévő alig néhány tagja közül Ráttkay Ádám zenggi püspök például ellenezte azt, mivel sem a bán, sem a többi főrendű nemes nem volt jelen.¹⁹ Ráadásul több megfontolandó is szerepelt az érvek között, harmadrészt végképp nem tekinthető a Habsburg-udvar magyarelles akciójának, mivel a királyi családot is rendkívül kínosan érintette az örökösödés ügyében tett tárgyalásaik kiszivárgása. Ennek ellenére az ügy kipattanása után Magyarországon felháborodtak a határozat ellen, és amikor az 1712. évi pozsonyi országgyűlésen megjelentek a horvát követek, illetve főurak, a magyar rendek hangosan szidalmazták Esterházy püspököt. Tiltakozásukkal elérték, hogy III. Károly a koronázási hitlevélben megerősítse a szabad királyválasztási jogukat, és azt is, hogy a horvát határozatot ne emelje törvényerőre. Amikor a magyar nemesség végül elfogadta a Habsburgok nőági örökösödését, a törvény szövegébe (1723. évi I. tc.) beemelték a Habsburg Monarchia országainak sérthetetlenségét és feloszthatatlanságát („*indivisibiliter et inseparabiliter*”), valamint kimondták az „egszersmind az ugyancsak feloszthatatlannak értendő Magyarország” elvét, ami egyben a horvát önállósodási törekvéseknek is gátat szabott a következő évtizedekben. A *Pragmatica*

Sanctio ügye azonban nem okozott feloldhatatlan ellentétet a horvát-szlavón rendek és a magyar országgyűlés között, a III. Károlyt és hitvesét Pozsonyban fogadó küldöttség tagjai – mind a tíz főnemes, mind az alsótábláról kiválasztottak – között szerepelt egy-egy horvát-szlavón személy, akik az országgyűlés tagjaként egyben a tartományt is képviselték.²⁰

Az országgyűléseken az vehetett részt, aki rendelkezett királyi meghívóval, ha úgy tetszik, regálissal. Ezek kibocsátásának jogát III. Károly és Mária Teréza is magának tartotta fennt. Az 1728–1729. évi diétán ez komoly problémát is okozott a horvát-szlavón városok megjelenésekor, akiknek a követei erre a rendezvényre nem kaptak meghívót. Mivel nyilvánvaló volt, hogy mindössze adminisztratív tévedés történt, a diéta 1728. június 9-én úgy döntött, hogy mégis helyet biztosít nekik. Öt nappal később ismertették az alsótáblán III. Károlynak a nádorhoz írt levelét, amelyben elrendelte, hogy csak az vehet részt a diétán, aki királyi meghívólevéllel arra meghívást kapott – azaz a horvát városok küldöttei nem. További négy nappal később viszont a diéta a horvátországi szabad királyi városok követeit is befogadhatta, mert időközben pótlólag kézhez kapták a meghívólevelet.²¹ A városok kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a 17–18. században már nem a magyarországi szabad királyi városok között, hanem tőlük elkülönülve szerepelt a négy horvát-szlavón város (Zágráb, Kőrös, Kapronca, Varasd) nyolc követe az alsótáblán.²²

A magyar országgyűlés munkájában mindvégig aktívan részt vettek a horvát-szlavón követek, és erre megfelelő bizonyíték azon küldöttségek összetétele, amely a két tábla közötti üzeneteket és válaszokat (*nuncium* és *renuncium*) közvetítette. Mindkettőben helyet kaptak horvát-szlavón képviselők. Az alsótábla üzenetvivő küldöttségét a személynök delegálta, vezetője és szószólója minden esetben egyházi személy volt. Mellette képviseltette magát az alsótábla valamennyi egysége, egy protonotarius és egy királyi táblai ülnök, a horvát-szlavón követek közül egy fő, a vármegyék részéről minden kerületből egy-egy (vagy ha az ügy súlya indokolta, két-két vagy három-három) követ, s a távollévők követeinek és a városok küldötteinek egy-egy képviselője. Mindez általánosnak mondható, és az 1790–1791. évi országgyűlés alsótáblája két küldöttségében szintén egy-egy fő képviselte a horvát-szlavón tartományt és a klérust, s négy-négy a vármegyéket.²³ **(8. térkép)**

A horvát-szlavón nemesség legnagyobb problémáját a 18. század folyamán nem az államjogi kérdések, hanem a területi széttagoeltság jelentette. Az oszmán uralom alól felszabaduló Dráva–Száva köz keleti területeinek eredeti határai szinte teljesen elmosódtak, és csak bizonytalan adatok álltak rendelkezésre az egykori vármegyék neveiről és hatáiról. Az újjászületés azonban korán megkezdődött, és Ráday Pál már 1712. május 18-án feljegyezte naplójába, hogy Verőce, Pozsega és Bács megye követei a Dunán inneni kerületben kaptak ülést, és ugyanezen napon egy másik napló szerint a „nemes Verőcze vármegye követjének instantiája publikáltatott instálván az ország kezeibe való in corporatoriol és sessioniol, lettis tsak hamar resolutioja és kíván[t] in corporatioja”.²⁴ Egyesek ekkor felvetették ugyan, hogy a terület „Tótországhoz”

8. térkép. Horvátország és Szlavónia a 18. században

tartozik, ám mivel egy korábbi dekrétumban megtalálták a vármegyék névsorát, nyilvánvalóvá vált a jelenlévők számára, hogy sosem volt Szlavónia része.

Az újabb oszmán–Habsburg háború (1738–1739) lezárását követően újabb reformok kezdődtek. 1741. május 22-én Mária Terézia kinevezte Patacsics Lajost verőcei főispánnak, aki az indoklás szerint már húsz éve volt tagja a horvát-szlavón gyűléseknek.²⁵ 1741-ben a magyar országgyűlés azt a határozatot hozta (XVIII. és L. tc.), hogy ezt az Alsó-Szlavóniának („*Slavonia Inferior*”) nevezett területet a katonai közigazgatás felszámolásával párhuzamosan a „király és a bán” fennhatósága alá rendeli. Az utóbbi szövege így hangzik magyarul: „A mi Alsó-Szlavonországból, főntebb a 48. cikkelyben megírt módon, az ország szent koronája joghatóságába visszacsatolandó lesz, a királyi szent felség kegyelmes beleegyezésével és az 1715. évi 118. cikkely szerint is, az ország és bán hatóságának rendeltessék alá. 1. §. Egyszersmind a királyi szent felsége, a főt említett 118. cikkely értelmében is, (a mennyiben még kinevezve nem volnának) főispánokat fog rendelni.”²⁶

A megfogalmazás és az elv azonban rendkívül szerencsétlen volt, ugyanis ez alapján tehát egyrészt Szlavónia magyar fennhatóság alá került, és minden itt megszülető megye a magyar vármegyék módjára adózott, főispánja volt, képviseltette magát a diétán, fogadta és végrehajtotta a Helytartótanács rendelkezéseit. Másrészt azonban követői a zágrábi tartománygyűlésen is megjelentek, a bán kormányzata alatt állt, és a horvát törvénykezés alá tartozott. Az átszervezések részeként Verőce után 1745-ben új vármegyéket hoztak létre ezen a területen, és júniusban Szerém élére Pejacevics Sándor Márk, Pozsega előljárójának pedig vajai Vajay László került főispánként.²⁷ Egy évvel később 1746 júniusában Verőce vármegye pecsétet is kapott az uralkodótól,²⁸ míg a szlavón határőrvidéken 1747-ben létrehozták a pétervárad, brodi és gradiskai gyalog-, illetve szlavón és szerémi huszárezredek kerületeit. Ezek közül a főispáni kinevezések külön gondot okoztak, hiszen ők nem a bán, hanem a királynő akaratából kerültek a vármegyék élére, így teljesen más státusuk volt, mint Körösnek és Zágrábnak.

Pozsega, Verőce és Szerém vármegyék ügye az 1751. évi országgyűlés egyik fontos témájává, egyben a horvát-szlavón követek és a magyar rendek viszonyának neuralgikus pontjává vált.²⁹ Az 1751. évi pozsonyi diétára a horvát-szlavón rendek Rauch János albánt Zágráb és Körös vármegyék főispánját, Magdics József királyi táblai ülnököt és Raffay József Zágráb vármegyei alispánt választották, az utóbbi kettőt az alsótáblára. Rauch végül nem mehetett a diétára, mert rá otthon volt szükség, ezért helyette mégis a kettős jelölést követő választáson alulmaradt Magdalenich Boldizsár báni táblai elnök ment a felsőtáblára. Különlegesség, hogy a gyűlés Spissich Antal személyében egy negyedik követet is választott, és egyben azt kérték az uralkodótól, hogy egy harmadik helyet is kapjanak a királyi táblánál (tehát az alsótáblán), s ha kérésüket a király teljesíti, akkor ezt a helyet Spissich fogja betölteni. Végül azonban csak a szokott három követ ült a diétán.³⁰

Mivel az új vármegyék kettős igazgatása korántsem ment zökkenőmentesen, ezért az 1751. évi diétán meg kellett ismételnit az a korábbi követelést, hogy Szerém, Verőce és Pozsega vármegyéket a magyar országgyűlésekre meghívják, s ott ülést és szavazati jogot kapjanak. Ennek közvetlen előzményeként június 25-én Najsics Ádám horvát ítélmester tiltakozott az alsóházban a három vármegye területének a Magyar Királysághoz való csatolása ellen. Érvként a már húsz évvel korábban megcáfolt vélekedést hozta fel, miszerint ez a terület korábban is Horvátországhoz tartozott. Őt követte Magdics János horvát-szlavón követ, aki az otthon kapott követutasítások értelmében ugyancsak azt hangoztatta, hogy ezek a megyék Szlavóniához tartoztak. Válaszában a személynök megjegyezte, hogy még Valkó vármegye helyét sem sikerült meghatározni, nemhogy Szerémét.³¹ Végül a diéta a XXIII. törvénycikkkel újfent megerősítette a már korábban lefektetett szempontokat, miszerint „a császári és királyi szent felség kegyelmes jóváhagyásával határozták az ország karai és rendei, hogy Szerém, Verőce és Pozsega vármegyék ezentúl az országgyűlésekre meghivatván, az ország többi vármegyéi között újólág ülés- és szavazati jogot élvezhessenek, egyebekben Magyarországban és a bánnak joghatósága épségben maradván”.³²

A törvény szövege továbbra is homályos közzogi helyzetet eredményezett, és ezt jól mutatja, hogy az 1764–1765. évi diétán már megjelenő szlavón megyék a dunántúli vármegyék közt, pontosan azok sorának legvégén foglalhattak csak helyet. Átmeneti helyzetüket pontosan mutatja, hogy nemcsak a tábla utolsó megyéi lettek, de a helyükkel kapcsolatban még magyarázkodni is kellett. S jöllehet régi törvényeket citált, az országgyűlési jegyzőkönyv arra az álláspontra jutott, hogy Pozsega, Verőce és Szerém végleges helyzetéről még tárgyalni kell.³³ Az új vármegyék területe adók terén is elkülönült a Magyar Királyság más vidékeitől. 1751-ben a Magyar Kamara itt adókerületekre bontva vetette ki az adót, amelyet az ország bevételeihez számoltak. A konkrét összegekbe most nem érdemes belemenni, de az elmondható, hogy a kamara valamilyen kompenzációt figyelembe vett, és a jogszabályokban rögzíthetkez képest némileg alacsonyabb bevételt állapítottak meg a tartományban. 1767-ben a frissen felállított Horvát Tanács hatáskörébe került ezen vármegyék adóügyeinek intézése, és az intézmény 1779. évi megszüntetéséig ez a terület teljesen kiszakadt a magyar közigazgatásból.

A 18. század közepén Mária Terézia nagyszabású reformokba kezdett bele a közigazgatás átalakítására, és ebben a magyar rendek mind kevésbé voltak partnerek. Ezért a pozsonyi országgyűléseket hosszú ideig nem hívta össze, és inkább nélkülük kormányzott. A horvát-szlavón tartományi gyűlések ettől függetlenül zavartalanul működtek tovább, ám az uralkodó velük sem, csupán Nádasdy Ferenc bánnal egyeztetett, amikor 1767-ben felállította a királyi tanácsot (*Consilium Regium Croaticum*), amelynek területi illetékessége Pozsega és Verőce megyékre is kiterjedt, és ahol a következő néhány esztendőben a horvát-szlavón politikai, gazdasági és hadi ügyeket intézték. A tanács székhelye előbb Varasdon, majd a nagy tűzvész után 1776-tól Zágrábban volt. A tanács összetételében és működésében hasonlított a Magyar Királyi

Helytartótanácsra, a bán elnöklete alatt működött, és az első horvát kormánynak tekinthető. A testületet hat tanácsos, két titkár, valamint néhány tisztviselő alkotta, és fő feladatuk a központi utasítások továbbítása és végrehajtása volt. Az új igazgatási szemlélet a báni méltóságot sem hagyta változatlanul, és a bécsi udvarból mindinkább a királyi utasítások engedelmességgel végrehajtóját látták benne. 1756-ban már egyenesen úgy fogalmaztak egy útmutatóban, hogy „az országos törvényeken alapuló báni tekintély nem korlátlan és kicsit sem lehet annak tekinteni és arra törekedni, hiszen a bánt kötik a királyi határozatok és kötelessége azokat pontosan betartania”. Mária Terézia Nádasdy bántól már egyenesen azt kérte, hogy miközben a rendeknél szorgalmazza a királyi határozatok végrehajtását, „viselkedjen úgy, ahogy ez a mai körülmények között illik”.³⁴

Mária Terézia reformelképzelései a horvát-szlavón területeken hasonlóan mély strukturális változásokat idéztek elő, mint magyar területen, sőt a tartományi nemesség gyengébb érdekérvényesítő képessége miatt őket sokkal könnyebben ki tudták zárni a döntéshozatalból, mint a magyarországi rendeket. Ebben pedig a tartományi gyűlés és a bánok valójában egy oldalon álltak, miközben igyekeztek kivédeni a felülről jövő utasítások drasztikus következményeit, ma már megállapíthatóan nem sok sikerrel. Először is teljesen kirekesztették őket a politikai döntéshozatalból, a rendek elveszítették még a bán jelölésének jogát is, 1756-tól csak értesítették őket az új bán megválasztásáról. 1755-ben el kellett fogadniuk az ideiglenes urbárium bevezetését, 1759-ben pedig a horvát megyék átszervezését, amivel jelentősen csökkent a tartományi gyűlés befolyása a megyei igazgatásban. Valójában ebbe a folyamatba illett bele a Horvát Királyi Tanács 1767. évi megalapítása, amely a rendektől átvette az összes igazgatási jogkört. 1776-ban a horvát-szlavón nemesség passzívan szemlélete Szörény megye és a Fiumei Kormányzóság megalapítását, 1779-ben a kormányzóságnak a Magyar Királyi Helytartótanács hatáskörébe kerülését, 1785-ben pedig a megyei igazgatás megszűnését és a járások bevezetését. A Horvát Királyi Tanács létrejötte azt is jelentette, hogy a tartományi gyűléseket sokkal ritkábban hívták össze, és erre immár csak az uralkodó volt jogosult. A gyűlés 1770-ben az adóigazgatási jogkörét is elveszítette, a királyság kincstárát megszüntették, 1779-ben mindez a Magyar Királyi Helytartótanács hatáskörébe került. A reformok természetesen kihatottak a tartományban a monarchián belüli státuszára is: a Dalmát-Horvát-Szlavón Királyság 1790-ig elvesztette közigazgatási autonómiáját, belpolitikai és pénzügyi önállóságát, utóbbi pedig már rövid távon is a kivetett adók mértékének meredek emelkedését jelentette.³⁵ **(20. kép)**

Mária Terézia halála után fia és utódja, II. József folytatta a megkezdett politikát, melynek következtében rengeteg sérelem gyűlt össze a horvát-szlavón és a magyar rendekben, így mindenki felfokozott hangulatban várta a II. Lipót által összehívott országgyűlést. Ezen azonban nem csupán az abszolutista kormányzat okozta károk kerültek terítékre, hanem a horvát-szlavón és a magyar nemesség közötti vitákban is új fejezet kezdődött. Ennek témája egyrészt történelmi volt, és Verőce, Pozsega, Szerém

20. Esterházy Ferenc kancellár, horvát bán képmása

hovatartozásáról szolt, másrészt a vita nyelvezete sokkal mélyebb nyelvi-kulturális és identitásbeli különbségekről tanúskodott.

A magyar rendek ekkor próbálkoztak elsőként a magyar nyelv elfogadtatásával az országgyűléseken, és erre válaszul a horvát rendek részéről történelmi és közjogi érveket soroltattak fel a latin nyelv megtartása mellett. Felfogásuk szerint a horvátok és a Magyar Királyság közötti szövetségnek a hivatalos élet és a törvények nyelvét adó latin konstitutív eleme volt, ami a magyar hivatalos nyelvként történő bevezetésével lényegében ez sérülne: „Hasonló Okokat adtak elő Horváth Országának Követtyei-is, említvén a' többek közt aztat-is: hogy midőn azon Országok a' Magyar Korona Birodalma-alá adták-Magokat, a Tudósok közönséges Nyelvén az az a' Deákon folytak minden Közönséges dólgek's Törvények-is adattak; – Ha tehát mostanában, a' Deák Szó egészen ki-tiltatnék a' Köz-dólgek folytatásából, ezen Ország, az első Szövet-ségnek nyilvánóság sérelmével, Szavától-is meg-fosztattatnék.”³⁶

Fontos ugyanakkor jelezni, hogy a vita nem minden elemében volt olyan éles, mint ahogy azt eddig feltételeztük. Amikor például a horvát-szlavón követek az alsótábla június 12-i ülésén a latin nyelv további használatának engedélyezését követelték, a jelenlévők egyetértésükről biztosították őket, és arra is utaltak, hogy az eredeti

szándék eleve nem a latin nyelv teljes „betiltása” volt.³⁷ Ennek ellenére a horvát rendek képviseletében Erdődy János bán és Verhovác Miksa zágrábi püspök a szeptember 4-én zajló, a koronázás előtti cikkelyeket tárgyaló ülésen éles különvéleményt fogalmazott meg. Erdődy azzal utasította el a cikkelyek 8. pontját, amely a magyar nyelvről szólt, hogy annak életbe léptetésével a két ország ellentétbe kerülne egymással, mert ez valójában az egyik fél részéről történő oktrojálásnak számítana. Szerinte ugyanis államjogi értelemben a két ország egyenrangú volt, hiszen Horvátország a magyar királynak való alávetettsége mellett megőrizte a saját jogát. Ezzel szemben a magyar nyelv mellett kardoskodók azzal érveltek, hogy a magyar nyelv hivatalos bevezetése és oktatása a „Magyar Haza” „dicsőségére” és „hasznára” szolgálnak, ami értelemszerűen nem lelt lelkes fogadtatásra a horvát-szlavón követek részéről: „[A]zonnal megfeleltek sokan, hogy éppen nem a volna szándéka a’ Magyaroknak, hogy Horváth Országának Törvényt írjon, de egyszersmind Horváth Országá sem kívánhatná azt a’ Magyaroktól, hogy az ő tetszéséért, és alkalmatoságáért a’ Magyar Haza tulajdon ditsőségének és hasznának keresését elmulasztja.”

Erre válaszul a zágrábi püspök összegezte a horvát álláspontot, és miután megismételte az eddigi szempontokat, új elemeket is beemelt az érvrendszerébe. Szerinte a horvátok „igaz magyarok”, persze nem etnikai, hanem rendi alapon, melyben a „*natio Hungarica*” tagjaként a középkortól kezdve hivatalviselés szempontjából egyenjogúak voltak. Ez jól mutatta a horvát-szlavón rendi patriotizmus hagyományos értékvilágát, hiszen lényegében ebben az érvrendszerben a horvát rendek igaz hazafiságát és a rendi alkotmányhoz való hűségét állították. Hönich Henrik fontos meglátása, hogy ebben a vitában a magyar nyelvvel szemben a rendi értelemben vett „igaz magyarság” fogalmát meghatározó argumentációként lehetett szerepeltetni.

Az országgyűlési viták során egyszer csak megjelent egy anonim szöveg a képviselők között, melynek szerzői az újabb kutatások szerint Skerlec Miklós és Lukavszky Donát voltak, a finanszírozását pedig Verhovác Miksa vállalta magára. A korban meglehetősen nagy példányszámban terjesztett szöveg központi eleme az a latin közvetítőnyelv-funkcióját magyarázó történeti narratíva volt, amely szerint erre a történelemben korábban azért volt szükség, mert a magyarok nem voltak képesek benépesíteni a Kárpát-medencét. A szerzők kiemelték, hogy a társországok nem alávetett provinciák, a „szlávok” pedig nem szolgai viszonyban lévő, hanem polgárjoggal (*ius civitatis*) rendelkező nemzet. A magyar nyelv azon lakosokra kényszerítése, akik azzal nem bírnak, azok szolgai állapotba vetésével volna egyenértékű, mivel az idegen nyelv ráerőltetése másokra a szolgaság legnyilvánvalóbb jele, amit a magyarok saját tapasztalatból is tudhatnak. Az iratot azóta sokféleképp értelmezték, de azzal minden kutató egyetértett, hogy unikális megnyilvánulásról van szó, amely a horvát rendek tudatos fellépéseként született, és mint „egy új, eddig nem tapasztalt nemzetiségi magatartás kiindulópontja” értékelendő.³⁸ Mindez azonban már a következő közel száznegyven év horvát-szlavón tartományi és magyar országgyűlések témája.

Jegyzetek

- ¹ Varga J. János: Államhatalmi és rendi kísérletek a közigazgatás és az igazságszolgáltatás reformjára a török kiűzésének időszakában (1688–1723). In: Font Márta – Kajtár István (szerk.): *A magyar államiság első ezer éve*. Pécs 2000, 147–159.; Kalmár János – Varga J. János (szerk.): *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn 1688–1690*. Stuttgart, 2010.
- ² Kalmár János: *A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből*. In: *Archivariorum historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.). Budapest, 2013, 337–339.; Sokcsevits: *Horvátország a 7. századtól*, i. m., 219–220.
- ³ Zsilinszky: *Az 1681. évi soproni országgyűlés történetéhez*, i. m., 26.
- ⁴ Sokcsevits: *Horvátország a 7. századtól*, i. m., 229.
- ⁵ ZHS II. 266–267.
- ⁶ ZHS II. 361–363.
- ⁷ Az üdvözlési sorrend a magyar rendek által is ismert volt. Szijártó: *A diéta*, i. m., 108.
- ⁸ Uo., 113.
- ⁹ Uo., 69.
- ¹⁰ Uo., 69. 156–161. lj.
- ¹¹ Sokcsevits: *Horvátország a 7. századtól*, i. m., 232.
- ¹² Szijártó: *A diéta*, i. m., 433–434.
- ¹³ Uo., 101–105.
- ¹⁴ Forgó András: Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben. In: Maczák Ibolya (szerk.): *„Fényes palotákban, ékes köfalokban”*. *Tanulmányok az Esterházy családról a források tükrében*. Budapest, 2009, 70–71.
- ¹⁵ Ezek közül a legnagyobb hatást kétségkívül Vjekoslav Klaić munkája fejtette ki: Hrvatska pragmatička sankcija. (Die Kroatische Pragmatische Sanktion.) In: *Rad JAZU* 206. Zagreb, 1915, 61–135. Magyar részről újabban: M. Varga Benedek: „Domina et Rex”: Mária Terézia és a nőuralom problémája a 18. századi Magyarországon. In: Dobszay Tamás – H. Németh István – Pap József – Szijártó M. István (szerk.): *Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselet és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig*. Budapest–Eger, 2020, 231–255.
- ¹⁶ ZHS II. 482–483.
- ¹⁷ Kukuljević: *Jura regni* II., 106. Idézi: M. Varga: „Domina et Rex”, i. m., 240–241.
- ¹⁸ Kukuljević: *Jura regni* II., i. m., 106.
- ¹⁹ Sokcsevits: *Horvátország a 7. századtól*, i. m., 233.
- ²⁰ Hende: *Politikai reprezentáció*, i. m., 38.
- ²¹ Szijártó: *A diéta*, i. m., 54–55.
- ²² Uo., 52.; Salamon: *Az 1741-iki 115*, i. m.
- ²³ Szijártó: *A diéta*, i. m., 73. 88–91. lj.
- ²⁴ Uo., 434–435.
- ²⁵ MNL OL A 57 39. k. 63–64.
- ²⁶ CJH 1741. évi L. tc.
- ²⁷ MNL OL A 57 40. k. 132–133.
- ²⁸ Uo., 306–308.
- ²⁹ Nagy János: *Rendi ellenzék és kormánypárt az 1751. évi országgyűlésen*. Budapest, 2020, 143–145.

- ³⁰ Szijártó: *A diéta*, i. m., 329–430.
- ³¹ Uo.
- ³² CJH 1751. évi XXIII. tc.
- ³³ Szijártó: *A diéta*, i. m., 435.
- ³⁴ Ivana Horbec: A felvilágosult abszolútizmus és a báni méltóság. Bevezetés a horvát-szlavón rendek politikájába (1756–1790) In: Fodor–Sokcsevits (szerk.): *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai*, i. m., 171.
- ³⁵ Horbec: *A felvilágosult abszolútizmus és a báni méltóság*, i. m., 172.; Uő: Slavonske županije između Banske Hrvatske i Mađarske: ustrojava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću. *Arhivski vjesnik* 53. évf. (2010) 177–196.
- ³⁶ Hönich Henrik: Latin vagy magyar? A nyelvkérdés a diéta előtt 1790–91-ben. In: Dobszay – H. Németh – Pap–Szijártó (szerk.): *Rendi országgyűlés – polgári parlament*, i. m., 280–281.
- ³⁷ Uo., 286.
- ³⁸ Uo., 290–291.